

მეცნე

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

4.1974

საქართველოს უსკ მეცნიერებათა აკადემია
ენისა და ლიტერატურის განყოფილება

АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИНСКОЙ ССР
Отделение языка и литературы

თბილისი-1974 ТБИЛИСИ

1974

МАЩНЕ

ВЕСТНИК

Серия
языка и
литературы

4.1974

მეცნე

ენისა და
ლიტერატურის
სერია

4.1974

ქურნალი გამოდის 3 თვეში ერთხელ
Журнал выходит раз в 3 месяца

სარედაქციო კოლეგია: ალ. ბარამიძე (რედაქტორი),
თ. გამყრელიძე, ალ. გვახარია (პოეტი), ქ. ლომთათიძე, ე. მეტრეველი,
ს. ცაიშვილი, შ. ძიძიგური (რედაქტორის მოადგილე)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ: Барамидзе А. Г. (редактор),
Гамкрелидзе Т. В., Гвахария А. А. (секретарь), Дзидзигური Ш. В. (зам. редактора),
Ломтатидзе К. В., Метревели Е. П., Цайшвили С. С.

პასუხისმგებელი მდივანი გ. ლონტი
Ответственный секретарь Г. А. Глonti

რედაქციის მისამართი: თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., № 19
Адрес редакции: Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19
ტელეფონი 37-24-07 телефон

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 30.XI.74; შეკვ. 808; ანაწყოების ზომა 7×11¹/₂;
ქალაქის ზომა 7×108¹/₁₆; ნაბეჭდი თაბახი 17.17; საალრიცხო-საგამომცემლო
თაბახი 17.56; უე 01100; ტირაჟი 1 500.
ფასი 1 ჰან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузинской ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

შ ი ნ ა რ ს ი

წ ა რ ი ლ ე ბ ი

0. ლოლაშვილი, მეტაფრასული „ნინოს ცხოვრების“ ავტორის ვინაობისათვის	7
დ. ბრეზაძე, „აბო ტფილელის მარტილოზის“ ზოგიერთი საკითხი	18
კ. დანელია, ახალი მასალები უფრემ მცირის მთარგმნელობითი მეთოდისა და მისი რედაქციის სამოციქულოს ისტორიის შესწავლისათვის	27
ლ. ჩლაიძე, ქოროღლის უპოსის ქართული ვერსიის შესახებ	48
3. კობატიშვილი, სპარსული რითმის თეორიის საკითხები	62
კ. გვენცაძე, ადამიანის სოციალური მდგომარეობის გამომხატველი სინონიმები ილია ჭავჭავაძის ენაში	77
ბ. კოპლათაძე, განწმენდის ცნება არისტოტელეს „პოეტიკაში“	90
0. ბიბინიშვილი, რთული წინადადების ერთი თავისებური სახეობა „ვეფხისტყაოსნის“ ენაში	103
3. სიღობაძე, ქართული ქრონოლოგიური ტერმინოლოგიიდან („ზედა წელი“)	113
ლ. ნადარეიშვილი, საერთო-ქართულური ლექსიკიდან	122
ბ. ქაჯალაძე, ფონეტიკური პროცესების მიმდინარეობის მოდულირების საკითხისათვის ქართულურ ენებში	127
ბ. ბუღაძე, ფუძედრკადი ზმნები მეგრულში	132
კ. ბაბაშვილი, სემანტიკური კვლევის ზოგიერთი საკითხი	139
მ. ბაბუნაძე, იუნუს ემრეს თურქული წარმომავლობის ლექსიკა	147
6. საყვარელიძე, შინაგანი მეტყველების პირობითი ტრანსფორმაცია მხატვრულ ლიტერატურაში	162

ც ნ ო ბ ა ბ ი და შ ე ნ ი შ ე ნ ე ბ ი

ლ. ათნაელიშვილი, ცნობები მამუა თაქალაშვილისეული „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ	175
--	-----

ქ რ ი ტ ი ა და ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

მ. ჯაბოდნიშვილი, მხატვრული ნაწარმოების შესწავლის ერთი ნიმუში	186
კ. პარტიროსოვი, ძველი აღთქმის აპოკრიფული წიგნების ქართული ვერსიების გამოცემის გამო	190
კ. ლორია, ქართული ბიბლიოთეკათმცოდნეობის მნიშვნელოვანი შენაძენი	199

ძ რ ო ნ ი ა და ი ნ ფ ო რ მ ა ც ი ა

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში	203
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

СТАТЬИ

И. ЛОЛАШВИЛИ, К вопросу о личности автора метафрастической редакции «Жития св. Нины»	7
Д. БРЕГАДЗЕ, Некоторые вопросы «Мученичества Або Тбилели»	18
К. ДАНЕЛИА, Новые материалы для изучения переводческого метода Ефрема Мцире и истории апостола его редакции	27
Л. ЧЛАИДЗЕ, О грузинской версии эпоса Кер-Оглы	48
В. КОТЕТИШВИЛИ, Вопросы теории персидской рифмы	62
А. ГВЕНЦАДЗЕ, Синонимы, выражающие социальное положение Человека в языке И. Чавчавадзе	77
Г. КОПЛАТАДЗЕ, Понятие катарсиса в «Поэтике» Аристотеля	90
И. ГИГИНЕИШВИЛИ, Об одной разновидности сложного предложения в языке «Вепхисткаосани»	103
И. СИЛОГАЧА, Из грузинской хронологической терминологии („Zeda celi“)	113
Л. НАДАРЕИШВИЛИ, Из общекартвельской лексики	122
Г. КАЧАРАВА, К вопросу о моделировании фонетических процессов в картвельских языках	127
Т. ГУДАВА, Глаголы с перегласовской основой в мегрельском	132
К. ГАБАШВИЛИ, Некоторые вопросы семантического исследования	136
Ш. ГАБЕСКИРИЯ, Тюркская лексика Юнуса Эмре	147
И. САКВАРЕЛИДЗЕ, Условная трансформация внутренней речи в художественной литературе	162

СООБЩЕНИЯ И ЗАМЕТКИ

Л. АТАНЕЛИШВИЛИ, Сведения о списке Тавакалашвили «Витязя в барсовой шкуре»	173
--	-----

КРИТИКА И БИБЛИОГРАФИЯ

Т. ДЖАГОДНИШВИЛИ, Один образец изучения художественного произведения	186
А. МАРТИРОСОВ, По поводу издания грузинских версий апокрифических книг Ветхого завета	190
А. ЛОРИЯ, Ценное приобретение грузинского библиотековедения	199

ХРОНИКА И ИНФОРМАЦИЯ

В комиссии по установлению академического текста поэмы Ш. Руставели «Витязя в барсовой шкуре»	203
---	-----

ივანე ლოლაშვილი

მეტაფრასული „ნინოს ცხოვრების“ ავტორის ვიწარვინათვის

„ნინოს ცხოვრების“ მეტაფრასული რედაქცია, რომელიც შექმნილია XII საუკუნის პირველ ნახევარში, ჩვენი ძველი მწერლობის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ძეგლია ქართლის მოქცევისა და ქართული მეტაფრასტიკის საკითხების შესასწავლად¹. იგი გააზრებულია ორიგინალურად, მასალა დალაგებულია ახლებურად — თხრობის ქრონოლოგიური და ლოგიკური ზანმიმდევრობით.

თხზულების ავტორი დიდად განათლებული ქართველი მწერალია: იცის ლეთისმეტყველება, ქართული საისტორიო და ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა, მსოფლიო ეკლესიის ისტორია, აქვს მახვილი პოლიტიკური აზროვნება და ჩინებულად ჰფლობს ქართულ ენას.

„ცხოვრება“ იწყება პატარა შესავლით (გვ. 7—10), რომელშიც მოთხრობილია მოკლე ღვთაების განკაცება, ქრისტეს სასწაულები და ქადაგებანი, ანდრია ნოციქულის მისიონერული საქმიანობა საქართველოში და კაპადოკიის პოლიტიკური ვითარება. შესავალს მიჰყვება საკუთრივ ნინოს ცხოვრება (დაბადება, აღზრდა, მოგზაურობა, ქარბში მოსვლა) და ქრისტიანულ-საგანმანათლებლო ნოღაწეობა, რომელიც მთავრდება მისი გარდაცვალებისა და ბოდბეში დაკრძალვის აღწერით (გვ. 11—45). ამის შემდეგ ტექსტში იკითხება წითურად შესრულებული ზედწარწერილი: „ესეცა წაურთე ყოველი, რამეთუ შეენიერ² არს. საყუარელნი. და სატრფიალო მსმენელთათჳს“ (გვ. 46) — და მას მისდევს მოკლე-მოკლე თხრობანი — ქართველთა და მათ მეფეთა ჩამომავლობა, ვახტანგ გორგასალის საეკლესიო მოღვაწეობა და მისი მოკვლა ლალატით, ანტიოქიის პატრიარქთან ქართლის კათალიკოსის ხელდასხმა, ბერძენთაგან ეკლესიის ნოღვართა წამებანი და „მართალსა ზედა სარწმუნოებასა“ ქართველების შეუწყველად დგომა (გვ. 46—51), თხზულება მთავრდება აღმწერის ანდერძით (გვ. 52).

ავტორს ამ მეტაფრასის შექმნისათვის გამოუყენებია „ნინოს ცხოვრების“ შატბერდულ-ქელიშური („მოქცევაჲ ქართლისაჲს“) და ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“ ჩართული რედაქციები (ამას თვითონ იუწყება ანდერძში). აგრეთვე მის დროს არსებული სხვა საისტორიო, აპოკრიფული, ლიტურგიკული და ჰაგიოგრაფიული წყაროები — „მოსაკსენებელი მიმოსლვათათჳს

¹ გამოცემულია ორჯერ: ცხოვრება წმიდა ნინოსი, შედგენილი დიდის არსენი ქართლისა კათალიკოსის მიერ X საუკუნეში [პ. კარბელაშვილის რედაქციით. 1902]; ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ილ. ა ბ უ ლ ა ძ ი ს ხელმძღვანელობითა და რედაქციით, III, 1971, გვ. 7—51 (ქვემოთ მოიხილებულია უკანასკნელი გამოცემა).

² უმ-კომპლექსის ნაცულად ზოგან ეხნარობთ უ-ს.

და ქადაგებათა მოციქულისა ანდრეასი“ (ეფთვიმე მთაწმიდელის თარგმანი), „ცხოვრება წმიდისა გიორგისი“, ჭუანჭერის „ცხოვრება ვახტანგ გორგასალისა“, გიორგი მთაწმიდელის მიერ შედგენილი „დიდი სვინაქსარი“ და ეფრემ მცირის „უწყებაჲ მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა“³.

მეტაფრასული „ნინოს ცხოვრების“ დაწერის დროსა და მისი ავტორის ვინაობაზე მეცნიერებაში სხვადასხვა მოსაზრებაა გამოთქმული. ასე მაგ.: — „ნინოს ცხოვრება“ დაწერილია არსენი ქართლის კათალიკოსის მიერ X საუკუნეში (თ. ჟორდანია, პ. კარბელაშვილი)⁴.

— მის ავტორად უნდა ვიგულისხმოთ არსენ იყალთოელი. დაეით აღმაშენებლის თანამედროვე და მისი სულიერი მოძღვარი, რომელიც ცხოვრობდა დიმიტრი I-ის (1125—1154 წწ.) მეფობაშიც. ეს „ცხოვრება“ არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება მივაკუთვნოთ X საუკუნის არსენ კათალიკოსს, რადგანაც მასში მოხსენიებულნი არიან ბერძენთა მეფე ბასილი II (†1023), ანტიოქიის პატრიარქი იოანე III (1034—1042) და წყაროდ გამოყენებულია ეფრემ მცირის „წერილი“ („უწყებაჲ მიზეზსა ქართველთა მოქცევისასა“), რომელიც დაიწერა XI საუკუნეში (ე. თაყაიშვილი)⁵.

— ეს თხზულება დაწერილია დიმიტრის მეფობაში (1125—1154 წწ.) და ეკუთვნის არა არსენ კათალიკოსს, ... არამედ — ჩვენს არსენ ბერს“, გვარად საღირისძეს (ე. კეკელიძე)⁶.

— იგი შეთხზა არსენ ბერმა, რომელიც მოღვაწეობდა დიმიტრი თავდადებულს დროს, XIII საუკუნის მეორე ნახევარში (ს. კაკაბაძე)⁷.

— „ჭერჭერობით არ მოგვეპოვება საფუძველი ჩვენს ავტორს ეწუოდოთ არსენი. იგი დემეტრე მეფის თანამედროვედ მივიჩნით ან ქართლის კათალიკოსად ჩავთვალოთ. მწერლის დროის განსაზღვრისათვის შეიძლება ზოგადად დავეთანხმოთ თაყაიშვილ-კეკელიძის მოსაზრებებს ამ საკითხის გამო, გავითვალისწინოთ, რომ ავტორი თავის თავს «ყიფჩაყთა დიდთა ნათესავთა» თანამედროვედ ამქადაგებს, რომ ძირითადი ხელნაწერი XII-XIII სს. ჩანს. და მწერალი მიახლოებით XI-XII სს. მივაკუთვნოთ“ (ს. ჯანაშია)⁸.

აზრთა ასეთი სხვადასხვაობა გამოწვეულია თხზულების ბოლოს დართული ანდრეასის დეფექტურობით. მასში არსებული სახელი და ზედწოდება (თუ საეკლესიო თანამდებობა) ახლა აღარ იკითხება. ანდრეასი მოეპოვება მხოლოდ ერთადერთ ხელნაწერს — A 707-ს (ფ. 18), რომელიც პალეოგრაფიული მონაცემებით თარიღდება XII-XIII საუკუნეებით. იგი სინესტისა და სიძველისაგან დაზიანებული ყოფილა ჯერ კიდევ ამ საუკუნის დასაწყისში, როდესაც თ. ჟორ-

³ ე. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 311—313; ე. ცხადაძე, უცნობი ავტორი „ნინოს ცხოვრებისა“, საიუბილეო კრებული ე. კეკელიძეს, 1959, გვ. 391—393; მისივე, თ. ბატონიშვილის „ივირიის ისტორიის“ ერთი ქართული წყაროს შესახებ, თსუ შრ., № 93.

⁴ Ф. Жордания, Описание рукоп., II, 1902, гл. 177; „ნინოს ცხოვრების“ ხეობსენებული კარბელაშვილისეული გამოცემა.

⁵ Е. Такайшвили, Описание рукоп., II, 1906, гл. 83—84 (შენ. !).

⁶ ე. კეკელიძე, ხს. შრ., გვ. 311.

⁷ С. Какабадзе, О древнегрузинских летописцах XI-го столетия, 1912, гл. 35—36; შტრ.: ს. კაკაბაძე, საისტორიო ძეგანი, 1924, გვ. 155—156.

⁸ ს. ჯანაშია, ფსევდო-არსენი, სმამ, ტ. I, № 6, 1940, გვ. 480.

დანიამ აღწერა ის და პ. კარბელაშვილმა გამოიყენა ტექსტის გამოსაცემად; გადაწერილია ნუსხურად ბომბიციის ქალაღზე, ორ-ორ სვეტად (თითოეულ სტრიქონში მოთავსებულია დაახლოებით 17-დან 23 ასომდე შემცველი უქარაგ-მო ან დაქარაგმებული სიტყვები). მას აკლია ფურცლები. ნაწერი ისეა გაფერ-მკრთალებული და ზოგან გადასულიც, რომ სიტყვები ან სრულიად არ იკითხე-ბა, ანდა მათი ამოკითხვა ძნელად ხერხდება; მოცვეთილია ფურცლების გარე-თა კიდეებით, რის გამოც მრავალი ადგილი ტექსტისა დაზიანებულია. ახლა ეს ხელნაწერი აღდგენილ-განახლებულია და მაგარ ყდაშიცაა ჩასმული. წამხდარი სტრიქონების გაცხოველება ქიმიური დამუშავების გზით ვერ ხერხდება. მათი გარკვევით წარმოჩენაც ულტრაიისფერ სხივებზე შეუძლებელია. ასე რომ, დღეს ერთადერთი საშუალებაა ანდერძის ტექსტზე დაკვირვება და თითოეული ასოს ამოკითხვა გამადიდებელი შუშით, შემდეგ მათი შეჭყურება ყორდანია-ქარბელა-შვილისა და ს. ჭანაშიას წანაკითხებთან, ტექსტის გამართვისას მისი ისტორიუ-ლი რეალიებისა და სხვა ძეგლებში არსებული გამოთქმების ანალოგთა დაძებნა-შესწავლა და მათი ჭეროვანი გათვალისწინება.

ანდერძის დაზიანებული ნაწილი, სადაც დაცული ყოფილა თხზულების ავტორის სახელი და ზედწოდება, მოთავსებულია ხელნაწერის მე-18ვ გვერდზე, მეორე სვეტის თავში. აქ ათ სტრიქონს მარჯვენა მხარეს (შიგნითა ზედა კიდე-ზე) სამკუთხედად ადევს მუქი მოყავისფრო ლაქა, რომელიც სინესტისაგანაა გაჩენილი, და მის ქვეშ დაფარულია ჩვენთვის უაღრესად მნიშვნელოვანი სიტყ-ვები. ტექსტი იკითხება ასე:

- I სვეტის დასასრული:**
1. ამისთვის ვიკადრე თვთ
 2. მის წწისა მზბათა თა ოწენი-
 3. თა და თქნთა ბრძნებათა
 4. მოსწავებთა მე უნდომან
 5. მტუჭრმწ ფრჯთა თქმთამწ

- II სვეტის დასაწყისი:**
6. ყდ
 7. და პ
 8. ღირსმან
 9. აღწერა
 10. ტრისწა მშო
 11. ღზრდით სლე
 12. თა ღწლთა და ქ
 13. სსწლთა ოდთი შდ მიწ
 14. ლიტონითა სიტყვთა იგ
 15. პირი რწი ძუშლსა შწა სწ
 16. არცა შემიმატებია არცა
 17. დამიკლია... და ა. შ.

თ. ყორდანისა და პ. კარბელაშვილს უცდიათ დაზიანებული სტრიქონების აღდგენა და მიუხედავად იმისა, რომ 1902 წელს ეს ადგილი ხელნაწერში უფ-რო უკეთ ყოფილა დაცული, ვიდრე დღეს არის, მათ მიერ აღდგენილი ტექსტი მაინც დავას იწვევს. მას თ. ყორდანია კითხულობს ასე:

„ამისთვის ვიკადრე თვთ [მის წწისა] მეოხებათა შეწვენითა და თქუენთა ბრძანებათა მისწთებითა მე უნდომან მტუჭრმან ფრჯთა თქუშთამან ყოვლად

[უღირსმან] და ა[რა რამსა პატივისა] ღირსმან ა[რსენი მთავარებისკობისმან] აღწერად [ცხოვრება წინსა ნინოსს ნე]ტარისისა მშობელთა [მისთა], აღზრდით, სღუათა], ლუაწლთა და ქ[ადაგებათა და] სასწაულთა შემდგომითი შემდგომად მიწყობით] ლიტონითა სიტყუთა. ეგჳე არს] პირი, რომელი ძუჭლსა შინა სწერია]. არცა შემიმატებია, არცა დამიკლია“ (Опис., II, გვ. 178).

პ. კარბელაშვილმა ამ ტექსტის გაშიფრვა თ. ჟორდანიასგან დამოუკიდებლად აწარმოა. მან ზოგი საძიებელი სიტყვა ამოიკითხა, ზოგიც გაუხსნელი დატოვა. „ნინოს ცხოვრების“ ბოლოსიტყვაში იგი წერდა: „ეს მშვენიერი ხელნაწერი ძალიან გაფუჭებულია სინესტისა და სიძველისაგან და აქა-იქ ადგილები აკლია. მაგრამ მეორე პირიც ვიშოვეთ (ასე XIII საუკ. დამღვევისა) ამავე ვარიანტისა და ნაკლი აქედგან შევავეთ. ძველი ხელნაწერი უკეთესი აღმოჩნდა, გაურყენელი. ამიტომ მისი ტექსტი დაიბეჭდა აკადემიის ასოთი, ხოლო ნაკლი განსხვავებული ვენის ასოებით“ (გვ. 53). მართლაც, გამოცემაში მეორე (გვიანდელი) ხელნაწერიდან ამოღებული პასაჟები და ცალკეული სიტყვები გამოყოფილი „ვენის ასოებით“. ანდერძშიც იმავე ასოებითაა ჩართული ორი სიტყვა — „უღებად“ და „მეფობასა“, რაც გვაფიქრებინებს, რომ პ. კარბელაშვილს ხელთ უნდა ჰქონოდა ანდერძის სხვა დეფექტური პირი, რომელიც დღეს აღარ ჩანს. საგულისხმოა ისიც, რომ ვამომცემელს ამოუკითხავს თხზულების ავტორის სახელი — „არ...ნი“ (ანუ „არსენი“), რასაც ჭრჭერობით დოკუმენტის ძალა ენიჭება — ჟორდანიამ შენიშნა მხოლოდ ა, სახელის დასაწყისი ასო, და იგი ეწვივნა „როგორც „არსენი““. პ. კარბელაშვილის გამოცემაში ანდერძის დაზიანებული ნაწილი ასე იკითხება (გვ. 52):

„ეცაჳრე... ყოვლად უღებად ცხოვრებულმან და უღირსმან არ...ნი (ამისა) აღწერად მეფობასა დიმიტრისასა მშობელთა... ღზრდით სულიერ... თა ლუაწლთა და ქადაგ... სასწაულთა შემდგომითი შემდგომად მიწყუა ლიტონითა სიტყუთა იგი ბოლო, რომელი ძუჭლსა შინა სწერია“.

ამ წაკითხვის ერთი ნაწილი — „ყოვლად უღებად ცხოვრებულმან და უღირსმან არ...ნი (ამისა) აღწერად მეფობასა დიმიტრისასა“ — კ. კეკელიძემ შექმნილ როგორც „ყოვლად უღებად ცხოვრებულმან და არარამსა პატივისა ღირსმან არსენი ბერმან აღწერად ამისა მეფობასა დიმიტრისასა“ (ეს გასწორება მკვლევრის მიერ მოხდენილია შავი მელნით მეტაფრასული „ნინოს ცხოვრების“ ნაბეჭდ გამოცემაში, რომელიც დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში, კეკელიძის პირად ბიბლიოთეკაში).

მ. მონაცემებისა და ზოგიერთი სხვა ისტორიული რეალიის გათვალისწინებით შეცნობრებაში შემუშავდა სხვადასხვა მოსაზრება, რომ: „ნინოს ცხოვრების“ მეტაფრასული რედაქციის ავტორია X საუკუნის მოღვაწე არსენ კათალიკოსი (თ. ჟორდანიას პ. კარბელაშვილი), არსენ იყალთოელი (ე. თაყაიშვილი), არსენ ბერი (კ. კეკელიძე) და დიმიტრი თავდადებულისდროინდელი არსენი (ს. კეკელიძე). ყველა ხსენებული მკვლევარი ერთხმად აღიარებს, რომ „ნინოს ცხოვრება“ ეკლესიის არსენის, განათლებულ ქართველ მწერალს. მათ შორის საცხოვრებელია მხოლოდ არსენის ენაობა და ცხოვრების დრო.

მისწავლეს ეს საცილობელი საკითხი შეისწავლა ს. ჭანაშიამ. მან გამოკვლეა თხზულების ანდერძი იმ სახით, როგორადაც დაცულია იგი A 707 ხელნაწერში, და იქვე მოგვცა მისი აღდგენის ცდაც. მკვლევარმა დეფექტური სტრიქონები გამოძრა შემდეგნაირად:

„ვიკადრე... ყოვლად(?)... (უ)ღირსმ(ან) ა... აღწერ(ად) (ცხოვრებასა ამის ნე)ტარისასა, მშობ(ელთა მისთა ა)ღწრდით სლვ(?)...თა ლუაწლთა და ქ(ადაგე-ბათა და) სასწაულთა შემდგომითი შემდგომად მიწ(ყიეს) ლიტონითა სიტყვთა. (იგი) პირი, რომელი ძუძლსა შინა სწ(ერია), არცა შემიმატებია, არცა დამიკ-ლია“ („ფსევდო-არსენი“, გვ. 479).

ამ ნაწილობრივად გაშიფრულ ნაწყვეტში არ იხსენიება არც „არსენი მთა-ეარებისკოპოსი“, არც „არსენი ბერი“ და არც სხვა რომელიმე არსენი. ს. ჭანა-შიამ ძირითადად უარყო სხვა მკვლევართა მიერ ტექსტის აღდგენის ცდანი და რაკი ხელნაწერში „არ...ნი“-ს ნაცვლად ამოიკითხა მხოლოდ ა, რომელიც შეიძ-ლება ამოვხსნათ არა მარტო „არსენი“-ად, არამედ — აგრეთვე „ანტონ“-ად, „ამ-ფილოქე“-დ და მამაკაცის ყველა იმ სახელად, რომლებიც იწყება ა ასოთი, არ-სენის ავტორობა მან ეკვის ქვეშ დააყენა და თხზულების შემთხვევლად გამო-აცხადა „ფსევდო-არსენი“, რომელსაც უნდა ემოღვაწნა XI-XII საუკუნეების მიჯნაზე, როდესაც ვარაუდობდა ის ძველის დაწერას. ამის შემდეგ მეტაფრასუ-ლი „ნინოს ცხოვრების“ აღსანიშნავად ზოგიერთი მკვლევრის შრომაში გაჩნდა ახალი სახელწოდებანი „ფსევდო-არსენის თხზულება“, ან „ე. წ. არსენისე-ული რედაქცია“.

როგორც ზევით ითქვა (სქ. 1), 1971 წელს „ძველი ქართული აგიოგრაფი-ული ძეგლების“ მესამე წიგნში დაიბეჭდა მეტაფრასის კრიტიკული ტექსტი. იგი დაადგინა ც. ქურციკიძემ. მოსალოდნელი იყო, რომ თხზულების ეს მეორე გა-ნომცემელი ანდერძის ლექსიტურ სტრიქონებს აღადგენდა, მაგრამ მან ისინი ხელშეუხებლად დატოვა და ანდერძი გამოაქვეყნა ხელნაწერში არსებული ხარ-ვეხეის დაცვით (გვ. 51):

„ვიკადრე... ყლ ...დ ა... ღირსმან... აღწერა... ტრისსა მშო... ღწრდითა სლ...თა ლწლთა და ქ... სასწაულთა შემდგომითი შემდგომად ლიტონითა სიტ-ყვთა... არა რომელი ძუძლსა შინა... არცა შემიმატებია, არცა დამიკლია“.

ამ ალბლოკაციას რამდენიმე ნაყლი აქვს: არ არის გახსნილი ყველა ქარაგმა. შეცდომითა: წაკითხული: 7. და, 11. სლ და 15. პირი (უნდა იყოს: და პ, სლვ. პირი: გამოტყვებულია სამი სიტყვის დასაწყისი ასოებიც: 13. მიწ..., 14. იგ..., 15. სწ...).

სხვა მკვლევართა პუბლიკაციებშიც სადავოა ზოგი სიტყვის წანაკითხი. მაგ., „ტრისსა“ ან არის „დიმიტრისასა“. არც ისაა ნათელი, თუ როგორ გაჩნდა პ. კარბელაშვილის გამოცემაში „მეფობასა“, რომელიც უძღვის „ტრისსა“ ფრაგმენტს. შეცდომით წაკითხული გამოთქმის („ამის მეფობასა დიმიტრისა-სა“) საფუძველზე გაჩნდა მოსაზრებანი, თათქის თხზულება დაიწერა დიმიტრი-ის (1125—1154) თუ დიმიტრი თავდადებულის (1271—1289) მეფობაში. ამ ვარაუდობას ყურადღება მიაქცია ს. ჭანაშიამ და „დიმიტრისასა“-ს ნაცვლად ტექსტში აღადგინა კონტექსტისა და თ. ყორდანიას სწორი წანაკითხის შესაბა-მისად — „ნეტარისასა“ (გვ. 477). ისიც უნდა ითქვას, რომ თ. ყორდანიას. პ. კარბელაშვილისა და ს. ჭანაშიას წანაკითხთაგან ზოგი რამ მისაღებია: მაგ.: „უღებად ცხოვრებულმან“. „არ...ნი“ (პ. კარბელაშვილი), „არარაჟსა პატევისა ტრისმან“, „ნეტარისისა“, „სლვათა“, „ქადაგებათა“, „მიწყობით“, „ეგე არს პი-რი“ და „სწერია“ (თ. ყორდანი). საერთოდ კი, ანდერძის დაზიანებული ნაწი-ლი ყველაზე უკეთ გაუაზრებია თ. ყორდანიას, მაგრამ მისი დაკვირვებანი ნა-წილობრივ გაითვალისწინეს შემდგომმა მკვლევრებმა. ამიტომაც 1940 წლიდან

(ანუ „ფსევდო-არსენის“ გამოქვეყნების შემდეგ) არსენის ავტორობა საეკვოდ გამოცხადდა, ხოლო დღეს, როდესაც უკვე მოგვეპოვება მეტაფრასული „ნინოს ცხოვრების“ კრიტიკული ტექსტი, ეს ეჭვი ავტორის სახელზე, ვინაობასა და მოღვაწეობის დროზე უფრო გაძლიერდა, რადგანაც ანდერძის ტექსტი გამოქვეყნდა უფრო უარესად, ვიდრე ის ხელნაწერშია დაცული.

ანდერძის დეფექტური ნაწილი ჩვენს პუბლიკაციაში იწყება მე-6 სტრიქონიდან და მთავრდება მე-15 სტრიქონით (ს. ჭანაშიას პუბლიკაციაში იგი შეიცავს 35—44-ე სტრიქონებს). აქ ავტორი ამტკიცებს თავის ვინაობას და იჩენს მოკრძალებასა და თავმდაბლობას. ამიტომაც „მე უნდომან მტურმან ფერკთა თქუენთამან“ სიტყვების შემდეგ მე-6 და მე-7 სტრიქონებში საგულეებელია სწორედ ამ თავმდაბლობისა და მოკრძალებულობის გამომხატველი სიტყვები (თუ გამოთქმები), როგორც მაგ.: „უღებად ცხოვრებულმან“, „გლახაკმან და უნდომან“, „ფრიად უმეცარმან და უგუნურმან“, „პატივისა არაარაჲსა ღირსმან“ ან „დიდებისა და პატივისა უღირსმან“, „ცოდვილმან და უცებმან“ და მისთანები. რაკი თითოეულ სტრიქონში მოთაქსებულ ასოთა რაოდენობა მიახლოებით მაინც ცნობილია და მე-6—8 სტრიქონებში გადარჩენილა „ყოლ“, „და პ“ და „ღირსმან“. უნდა ვივარაუდოთ, რომ მათში ეწერებოდა: „ყოვლად [უღებად ცხოვრებულმან] და [პატივისა არაარაჲსა] ღირსმან“, ან „ყოვლად [მდაბალმან მონამან] და [პატივისა და დიდებისა უ]ღირსმან“. მე-9 სტრიქონის ნარჩენი („აღწერა“) დაკავშირებულია 1-ლი სტრიქონის ზმნასთან („ვიკადრე“) და, მამასადამე, უნდა იკითხებოდეს: „ვიკადრე... აღწერად“. ამის შემდეგ იბადება კითხვა. თუ ავტორმა რისი აღწერა იკადრა? ცხადია, მე-9 სტრიქონის დაზიანებულ მონაკვეთში უნდა ყოფილიყო დასახელებული იმ თხზულების სახელწოდება, რომელიც ავტორმა აღწერა, ე. ი. „ცხოვრება წმიდისა ნინოსის“, მაგრამ რაკი მე-10 სტრიქონზე გადარჩენილა „ტრისსა“, უდავოა. „აღწერად“—სიტყვის მომდევნო ტექსტო ყოფილა: „[ცხოვრებასა მის წმიდისა ნეტარისასა“. მე-10 სტრიქონში იკითხება „მშო“ (თუ „მშობ“), ხოლო მე-11 სტრიქონში — „ღზრდით“. „ცხოვრების“ მიხედვით, ნინო იზრდებოდა მშობლებთან, რის გამოც, ეჭვი არაა. აქ უნდა იყოს: „მშობელთა მისთა თანა აღზრდით“. მშობლებისგან განშორების შემდეგ ნინო წავიდა ჯერ რომში, მერმე იმოგზაურა სხვადასხვა მხარეში და ბოლოს მოვიდა საქართველოში. სადაც იგი შრომობდა, იღწვოდა, ქადაგებდა ქრისტიანულ სარწმუნოებას და ახდენდა სასწაულებს. რადგანაც მე-11, მე-12 და მე-13 სტრიქონებში დაცულია „სლვ... თა ლწლთა და ქ... სსწლთა“, რა თქმა უნდა, აქ ლაპარაკია ნინოს მთელ სამსიონერო მოღვაწეობაზე. ამიტომაც ეს მონაკვეთი ასე უნდა გაიშიფროს: „სლვ[ათა და შრომა]თა, ღუაწლთა და ქადაგებათა და] სასწაულთა“. თვით ანდერძშიც ერთგან იკითხება: „სასწაულთა და შრომათა და ღუაწლთა“, რაც ჩვენ მიერ გაშიფრული გამოთქმის სისწორეს ადასტურებს. მე-13 სტრიქონის „მიწ“ იგივეა, რაც „მიწ[ყებით]“ (მდრ.: პავლე დეკანოზის ანდერძი, რომელიც ერთვის „პეტრე ქართველის ცხოვრების“ მკაცრი მესხისეულ რედაქციას: „გა-ცა-მივრცელებია შესავლითაცა და სასწაულთა მიწყებითა და ბოლოსა კეთილად დასრულებითა“)⁹. ხოლო მე-14 და მე-15 სტრიქონებში დაცული წინადადება ასე უნდა წავიკითხოთ: „იგ[ი არს] პირი, რომელი ძუელსა შინა სწ[ერია]“.

⁹ Житие Петра Иверя, ППС, т. XVI, вып. 2, 1896, ст. 53.

რაც შეეხება მე-8 სტრიქონს, იქ „ლირსმან“ სიტყვის შემდეგ დაზიანებულ მონაკვეთში პ. კარბელაშვილს ამოუკითხავს თხზულების ავტორის სახელი „არ...ნი“, თ. ჟორდანიას და ს. ჭანაშვიას — მხოლოდ ა ასო (ახლა ეს ასო ა-ც აღარ ჩანს). თუ 1902 წელს ტექსტში „არ...ნი“ არ ეწერა, მას პ. კარბელაშვილი ღიად დატოვებდა, როგორც მოიქცა იგი სხვა გაურკვეველი სიტყვების პუბლიკაციისას, მაგრამ რაკი მან „არ...ნი“ წაიკითხა. მამასადამე, ხელნაწერში ყოფილა: ან დაქარაგმებული სიტყვა „არ...ნი“, ანდა სრული სახელი „არსენი“, მაგრამ გამოცემელს „სე“ ვერ წაუკითხავს მისი გაფერმკრთალების (თუ გადასვლის) გამო. „არ...ნი“-ს მომდევნო სიტყვა პ. კარბელაშვილთან იკითხება როგორც „(ამისა)“, რომელიც თვით გამოცემელს აღუდგენია თავისი ვარაუდით. თ. ჟორდანიას კი „ამისა“ სიტყვის ნაცვლად კავებში ჩაუსვამს „მთავარ-ეპისკოპოსმან“. ხოლო კ. კეკელიძეს — „ბერმან“ და მიუღიათ წაიკითხვები — „არსენი მთავარ-ეპისკოპოსმან“ და „არსენი ბერმან“. თუ ჩვენ „ლირსმან არსენი“-ს შემდეგ სტრიქონში დარჩენილ მონაკვეთს გავითვალისწინებთ, სადაც 7-10 ასოსვან შემდგარი სიტყვა თუ მოთავსდება. იქ არც „ამისა“ ეწერებოდა და არც „ბერმან“, რადგანაც მათ შემდეგ დარჩებოდა მცირეოდენი ადგილი სამი ან ოთხი ასოს ჩასაწერად (რასაც გადამწერი არავითარ შემთხვევაში არ დატოვებდა), სიტყვა „მთავარ-ეპისკოპოსმან“ ან გამოთქმა „ბერმან ამისა მეფობასა დიმი“- არც სრულად და არც ქარაგმულად იქ არ დაეტეოდა. ამასთან, „მთავარ-ეპისკოპოსმან“ აღდგენილ ტექსტში გაჩნდა იმის გამო, რომ თ. ჟორდანიას მეტაფრასულ „ნინოს ცხოვრებას“ აკუთვნებდა X საუკუნის არსენ კათალიკოსს. XI-XII საუკუნეების საქართველოში გარდა არსენი ქუთათელი მთავარ-ეპისკოპოსისა, რომელიც მოღვაწეობდა გიორგი III-ისა და თამარ მეფის დროს, არც ერთი სხვა არსენი ამ თანამდებობით ცნობილი არაა და, ცხადია, „არ...ნი“-ს შემდეგ არ იქნებოდა დაწერილი თ. ჟორდანიას მიერ აღდგენილი სიტყვა. ისიც უნდა გავითვალისწინოთ, რომ მთავარ-ეპისკოპოსი არის დიდი საეკლესიო თანამდებობის პირი, სხვათა მბრძანებელი, და მას ვერც ერთი საეკლესიო მოღვაწე ვერ დაჯალბებდა ბრძანებით, რომ „ნინოს ცხოვრება“ აღწერა. ანდერძში კი ნათქვამია: „ვიკადრე... თქუენთა ბრძანებათა მოსწავებითა მე, უნდომან მტურმან ფერქთა თქუენთამან... აღწერად ცხოვრებასა მის წმიდისა ნეტარისასა“ და ა. შ. თანაც ეს არსენი მთავარ-ეპისკოპოსი რომ ყოფილიყო, იგი ასე მოკრძალებითა და თავმდაბლობით არ დაწერდა ხსენებულ ანდერძს. მისი შინაარსიდან ჩანს, რომ არსენი არის მონაზონი (ანუ ბერი), რომელიც თავის თხზულებას წერს სხვათა ბრძანებით და მკითხველის მიმართ იჩენს თავმდაბლობას და მოკრძალებას, რაც ფრიად დამახასიათებელი მოვლენაა მონაზონ მწიგნობართა ცხოვრებასა და ლიტერატურულ საქმიანობაში. ამრიგად, მე-8 სტრიქონი ასე უნდა წაიკითხოთ: „ლირსმან არსენი [მონაზონმან]“.

ყველა შემოთქმულის შემდეგ „ნინოს ცხოვრების“ მეტაფრასული ტექსტის ანდერძი ასე შეიძლება აღდგეს:

„წმიდანო მამანო და ძმანო!

ესე «ნეტარისა ნინოჲსა ცხოვრებაჲ» შეუწყობელად და განბნეულად «ქართველთა მოქცევასა» თანა და «ჰანბავსა მეფეთასა» თანა აღრეულად სწერია, ვითარცა თქუენ უწყით: რომელიმე - თუ თ მის წმიდისაგან მითხრობილად, რომელიმე — ეფისა მირიანისაგან. სხუად — იაკობ მღდლისაგან, სხუად — აბიათარისგან. სხუად — სიღონისაგან.

კან. გარნა წინა უკუანა და უკუანა წარ, იგივე და ერთი პირი. და ამისთვის სა-
ეკლესიოდ მკითხველთათვის ფრიად საწყინო იყო და მსმენელთათვის უკმარ და
ვერ საცნაურ. ამის პირისათვის დაფარულად მდებარე იყო და თანა-წარკედე-
ბოდეთ მიხირობასა ღუაწლისა მისისასა დღესა ქსენებისა მისისასა, რომელი-
ესე დიდი ზღუევად არს ყოველთა მორწმუნეთათვის და უფროასად ჩუენ ქარ-
თველთა - სასწაულთა და შრომათა და ღუაწლთა მისთა დავიწყებათა მიცე-
მად, რომელი-იგი ღმერთმან აღიდა და რომლისა მიერ განათლდა ნათესავი ჩუე-
ნი და ღმრთის-მეცნიერებაჲ პოვა.

ამისთვის ვიკადრე თვთ მის წმიდისა მეოხებათა თანა-შეწევნილა და თქუენ-
თა ბრძანებათა მოსწავებითა მე, უნდომან მტუერმან ფერკთა თქუენთამან,
ყოვლად [უღებად ცხოვრებულმან]¹⁰ და [პატივისა არარაჲსა] ღირსმან¹¹ არ[სენი
[მონაზონმან], აღწერად ცხოვრებასა მის წმიდისა ნე]ტარისასა მშობელთა მის-
თა თანა [აღზრდით, სლუ[ათა და შრომა]თა, ღუაწლთა და ქ[აღაგებათა და] სას-
წაულთა შემდგომითი შემდგომად მიწ[ყებია] ლიტონითა სიტყუთა. იგ[ი არს]
პირი, რომელი ძუელსა შინა სწ[ერია]. არცა შემიმატებია, არცა დამიკლია. არა-
მედ ძალი სიტყუსაჲ და გამოცხადებაჲ საქმისაჲ მოკლედ და მარტივად წარმოგი-
თქუამს და მრავალ-კეცსა და მასვე თანა აღრეულობასა ჰანბავისასა თანა წარ-
კდილ ვარ. და უკუეთუ რაჲმე შესავალად თხრობისა ანუ ადგილ-ადგილ შესა-
კრავად¹² სიტყუსა სიტყუაჲ გვკმარებია, იგიცა საღმრთოთა წიგნთაგან და წმი-
დათა მიერ თქმულისაგან არს და ყოველი ჰეშმარიტი და ჰეშმარიტებით აღწე-
რილი და წამებული მათ მიერ.

პა. წინაშე თქუენსა არს, შეზღუდვილნო საღმრთოთა სიყუაოელითა და
მარადის მოსურნენო წმიდათა ღუაწლისანო! იკითხვედიო და ერსა წარმო-
უთხრობდიო სადიდებელად ღმრთისა და პატივისა მისისა, რომლისა არს დიდე-
ბაჲ”.

ახლა, რაკი ანდერძის მთლიანი ტექსტი წარმოვადგინეთ, ისმის კითხვა: იმ
დროს (ე. ი. XII საუკუნის პირველ ნახევარში), როდესაც დაიწერა მეტაფრა-
სული „ნინოს ცხოვრება“, ცნობილია თუ არა ვინმე ქართველი მწერალი, რომე-
ლიც იხსენიება ლიტერატურულ წყაროებში არსენ მონაზონის სახელწოდე-
ბით, და შეიძლება თუ არა ის პირი იგულისხმებოდეს „ნინოს ცხოვრების“ ან-
დერძში?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად საჭიროა გავიხსენოთ ანდრია კრიტელის
„კანონთა“ ქართულად მთარგმნელის ანდერძი (სინ. 70). მისი შინაარსი ასე-
თია:

„ვიწახთვან წმიდათა მამათა და დიდთა მნათობთა ჩუენთა ეფთჳმის და
გიორგის მთაწმიდელთა ორგზის ეთარგმნენეს წმიდისა ანდრეა კრიტელთა
მწყემსთ-მთავრისა მიერ აღწერილნი ესე გალობანი და პირველსა მას მეტად
შეემოკლნეს, რამეთუ საღმრთოთაჲ წერილისა სახისმეტყუელელებანი ყოველნი
დაეტევენეს და ნაცვალად მათდა სინანულისა დასდებლები შეემატა, ვითარცა
მხოლოდ სულთა სარგებელისა ხოლო და არა წიგნთა ძალისაჲ მეძიებელსა.

¹⁰ ან: „ყოვლად [მდაბალმან მონამან]“.

¹¹ ან: „[პატივისა და დიდებისა უ]ღირსმან“.

¹² თუ „შესაკრავად“? შტრ.: „სიტყუს მკერვალი“ („ბალავარიანი“) „სიტყუს-მკერვალი“
(„უღიწთა ზღაპრობანი“ III, 34, 86).

ამას თანა კმისაგანცა თვისსა და ძლისპირთაგანცა შეეცვალნეს. ხოლო მეორესა უზომოდ განეერცნეს, რამეთუ წმიდისა თქუშული ყოველი სრულეებით ეთარგმნა: და მამისა ეფთჳმის შემატებულნი იგი დასდებელნი არავე დაეტევენეს. ვითარცა თვთ აღიარებს წმიდითა პირითა თვისითა, და დაღათუ კმაჲ არა შეეცვალა. გარნა თვისთა ძლისპირთა ზედა თარგმნაჲ არცა მას გულს-ედგინა და ესრეთ მძიმედ რადმე ტვრთად ზედა ესხნეს ორნივე იგი ყოვლისა საქართველოჲსა ეკლესიათა. — ამისთვის მე, უღირსმან მონაჲმან საღმრთოჲსა მონებისა ღირსქმნულთაჲმან, მდაბალმან მონაზონმან არსენი, ვიკადრე მესამედ თარგმნაჲ ამათი უცვალებულად თვისსა კმისაგან თვთ მათვე ძლისპირთა ზედა მათთა, რომელთა ზედა წმიდა ანდრეას ბერძულად აღეწერნეს, ბრძანებითა და ჭერ-ჩინებითა კეთილად მსახურისა და ღმრთივ-დაცულისა დავით აფხაზთა და ქართველთა და რანთა და კახთა მეფისაჲთა, რომელმან მე თარგმანებისა, ხოლო წმიდა მწყემსთა მწყემსსა იოვანეს ქართლის კათალიკოზსა, ვითარცა კეთილად მორთულსა ორდანიოსა ქელოვანთ-მთაერისა სულისასა, კმისა დიდებისა ქელყოფაჲ გვბრძანა. ვინაჲთგან უცხონი იყვნეს ენისა ჩუენისაგან ძლისპირნი ამათნი, რომელი-ცეც ორივე სრულყო მოხედვამან საღმრთომან და მეოხებამან ყოვლად უბრწუნელისა ღმრთისმშობელისამან, და უზაკუველი და შეურევნელი ქეშმარიტებაჲ წინა დაუგო ყოველთა სიტყვასათა და მოსურნეთა ქეშმარიტებისათა. ხოლო კნინსიტყუათა და ქუემეთრევთა სასწავლო სიტყვს საცილობელი რომელსა შინა რადთურთით არარაჲ პრთავს ჩემი თვნიერ ცთომილებისა. ხოლო კეთილი რაჲცა არს, ყოველი შემდგომად ღმრთისა და საღმრთოთა დიდისა მეფისა და წმიდისა თვთმპყრობელისა ჩუენისა და მისისა გულს-მოდგინებისაჲ არს, რომლისანი მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი და საუკუნო კურთხევაჲ.

ამ ანდერძს რამდენიმე საერთო მოტივი აქვს „ნინოს ცხოვრების“ ანდერძთან: ორივე ტექსტის ავტორები თანამედროვენი არიან; ეწვეიან ერთნაირ სამწერლო საქმიანობას; მსგავსია მათი მუშაობის მეთოდი, ანდერძთა აღნაგობა და სტილი. ასე მაგ.:

ა. „ნინოს ცხოვრების“ მეტაფრასამდე საქართველოში მოიპოვებოდა მისი ორი ძველი რედაქცია: შატბერდულ-ქელიშური (IX ს.) და ლეონტი მროველისეული (XI ს.). მეტაფრასტს ორივე რედაქცია შინაარსობრივად შეუსწავლია და, — რაკი დარწმუნებულა, რომ მათში ნინოს ცხოვრება და მოღვაწეობა ეწერა „შეცწყობელად და განზნულად“. „წინა უკუანა და უკუანა წარ“. რის გამოც იგი „საეკლესიოდ მკითხველთათვის ფრიად საწყინო იყო და მსმენელთათვის უკმარ და ვერ საცნაურ“, ამასთან „დაფარულად მდებარე იყო“ და ნინოს ხსენების დღეს ეკლესიაში მისი ღვაწლის მოთხრობა ვერ ხერხდებოდა: ამ მიზნით ლიტონი სიტყვით აღუწერია ნინოს ცხოვრება თხრობის ქრონოლოგიური და ლოგიკური თანმიმდევრობით. ეს გარემოება ავტორმა ანდერძში აღნიშნა და „ნინოს ცხოვრების“ ახალი რედაქციის შექმნის საპირობება დაასაბუთა. ასევე მოიქცა ანდრია კრიტელის „კანონთა“ მთარგმნელიც. X-XI საუკუნეებში ანდრიაჲს პიშნთა კრებული უთარგმნიათ ორგზის: ჭერ ეფთვიმე მთაწმიდელს. მერმე გიორგი მთაწმიდელს. ეფთვიმეს ბერძნული ტექსტი შეუმოკლებია. იქიდან ამოუღია „საღმრთოჲსა წერილისა სახისმეტყუელებანი ყოველნი“ და მათ მაგიერად ქართულ თარგმანში ჩაურთავს „სინანულისა დასდებელნი“. ამასთან ჩემბიცა და ძლისპირებიც შეუცვლია, ხოლო გიორგის იგი უზომოდ ვაუერცო:

ტექსტი ბერძნულიდან სრულად უთარგმნია, მაგრამ მასში შეუტანია აგრეთვე „ეფთვების შემატებული იგი დასდებელნი“ და „დაღათუ კმაჲ არა შეეცვალა, გარნა თვისთა ძლისპირთა ზედა თარგმნა არცა მას გულს-ედგინა“. რადგანაც ეს ორივე თარგმანი „ყოვლისა საქართველოჲსა ეკლესიათა“ მძიმე ტვირთად აწვა და გამოუყენებელი იყო. ამიტომაც მისი ტექსტი არსენი მონაზონს ხელახლა უთარგმნია „უცვალებულად თვისთა კმისაგან თვთ მათვე ძლისპირთა ზედა“. მაშასადამე, ანდერძთა ავტორები ერთნაირი მეთოდით მუშაობენ: ჯერ სწავლობენ ადრე დაწერილ (თუ თარგმნილ) ძეგლებს, ადგენენ მათ ნაკლოვან მხარეებს. ითვალისწინებენ იმასაც, თუ ლიტურგიკულ პრაქტიკაში რა გარემოებანი აბრკოლებენ მათს გამოყენებას. და აუცილებელ შემთხვევაში ჰქმნიან ახალ რედაქციას (ან ახლად თარგმნიან).

ბ. ორივე ავტორი იღვწის იმისათვის, რომ საქართველოს ეკლესიებს მიაწოდონ ისეთი თხზულება (გალობანი, თუ საკითხავი), რომელიც მოსახმარი იქნებოდა ლიტურგიკულ სამსახურში.

გ. ორივე ანდერძს აქვს ერთნაირი აღნაგობა: ჯერ დახასიათებულია ადრინდელი ძეგლები, ნაჩვენებია მათი ნაკლოვანი მხარეები, მერმე აღნიშნულია, თუ რა დაიწერა (ან ითარგმნა) ხელახლა, ვინ არის მისი ავტორ-მთარგმნელი და ვისი ბრძანებით შესრულდა სამუშაო, და მთავრდება მონაზონური მოზოლიშებითა და წარმკითხველთა ლოცვა-კურთხევით.

დ. ანდერძები ერთმანეთს ემთხვევა სტილისტურადაც: „აწმისთჳს ვიკადრე შე, უნდომან მტუერმან ფერკთა თქუენთამან... აღწერაჲ“ („ნინოს ცხოვრების“ ანდერძი) და „აწმისთჳს შე, უღირსმან მონამან საღმრთოჲსა მონებისა ღირსქმნულთამან, მდაბალმან მონაზონმან არსენი, ვიკადრე მესამედ თარგმნაჲ“ („კანონთა“ ანდერძი). ორივეგან გამოვლენილია მონაზონური თავმდაბლობა და მოკრძალება მბრძანებელთა და მკითხველთა წინაშე. ავტორები თითქმის ერთნაირი ენით მეტყველებენ¹³.

ამის საფუძველზე შეიძლება დაეასკვნათ: „ნინოს ცხოვრებისა“ და „კანონთა“ ანდერძები დაწერილია ერთი და იმავე ავტორის მიერ, ე. ი. ანდრეას საგალობელთა მთარგმნელი და „ნინოს ცხოვრების“ მეტაფრასტი არის მონაზონი არსენი.

ეს მოსაზრება მტკიცდება სხვა წყაროდანაც:

მთარგმნელი არსენი არის დავით აღმაშენებელთან დაახლოებული პირი. მას ანდრია კრიტელის გალობანი უთარგმნია „ბრძანებითა და ჯერ-ჩინებითა... დავით აფხაზთა და ქართველთა და რანთა და კახთა მეფისაჲთა“ მის სიციცხლეშივე (1125 წლამდე). მთარგმნელი თავის მბრძანებელ მეფეზე ამბობს: „მრავალმცა არიან წელნი ცხოვრებისა მისისანი“. ეს არსენი კი არის სწორედ ის მონაზონი არსენი, რომელმაც 1103 წელს შეადგინა „ძეგლისწერაჲ რუის-ურბნისის კრებ-საჲ“ და დაწერა ხოტბა „მეფესა დავითს მონაზონი არსენი“¹⁴.

¹³ ანდრია კრიტელის „კანონთა“ ანდერძი იხ. Н. Марр. Описание, გვ. 203—204; მისივე. Предварительный отчет о работах на Синае, СПО, XIV, ч. 2, 1903, გვ. 42; ი. ჭავჭავაძის ვილი, ქართული მუსიკის ისტორიის ძირითადი საკითხები, 1938, გვ. 238—240; შტრ.: ძლისპირნი და ღმრთისშობლისანი, ელ. მეტრეველის რედაქციით, 1971, გვ. 054.

¹⁴ შ. საბინინი, საქართველოს სამოთხე, 1882, გვ. 518—530; თ. ეორდანიანი, პრონიკობ, II, 1897, გვ. 54—72; ქართული სამართლის ძეგლები, III, საეკლესიო საკანონმდებლო ძეგლები (XI—XIX სს.), დოლიძის რედაქციით, 1970, გვ. 106—127.

კ. კეკელიძის მოსაზრებით, „ძეგლისწერა“ და მეტაფრასული „ნინოს ცხოვრება“ დაწერილია ერთი და იმავე მწერლის მიერ. მკვლევარი ამის წანამძღვრებად იშველიებს შემდეგ პარალელებს:

„1. თავში მაცხოვრის მოსვლა ქვეყნად და მოწაფეთა ღვაწლი თითქმის ერთნაირადაა გადმოცემული; 2. ორივეში აღნიშნულია, მხოლოდ «ცხოვრებაში» ვრცლად, ანდრია მოციქულის სამისიონერო მოღვაწეობა ჩვენში; 3. ორივე ერთნაირად გადმოგვცემს ნინოს მოსვლას ჩვენში ანდრიას შემდეგ, მის კაპადუკიელობასა და ტყვეობას; 4. ესტატე ანტიოქელის მოსვლას ჩვენში, მის მიერ ზეფისა და ეროს მონათვლას, ეკლესიის აშენებასა და კურთხევას და კათალიკოსის დადგინებას“; 5. ორივე ძეგლში გამოთქმულია მართლმადიდებლობის სარწმუნოებრივ მტკიცედ და შეურყეველად დგომის თვალსაზრისი¹⁵.

„ძეგლისწერისა“ და დაეით აღმაშენებლის შესახის ავტორი — მონაზონი არსენი ცნობილია არსენ ბერის სახელითაც. ასე უწოდებს მას დაეით აღმაშენებელი: „ბერსა განმანათლებელსა ჩემსა არსენის“, ან: „სასოსა ჩემსა ბერსა არსენის და თვთ სულიერსა ბერსა, მოძღუარსა ჩემსა“, ან მოკლედ — „არსენი ბერსა“¹⁶. მაშასადამე, არსენ ბერი არის იგივე მონაზონი არსენი, რომელმაც უარგმნა დაეით აღმაშენებლის „ბრძანებითა და ჯერ-ჩინებით“ ანდრია კრიტელის „კანონი“. აქედან კი ლოგიკურად გამომდინარეობს მეორე დასკვნა: მეტაფრასული „ნინოს ცხოვრების“ ავტორია არსენ ბერი (resp. მონაზონი არსენი), როგორც ამას ფიქრობს კ. კეკელიძე.

ამრიგად, ტექსტოლოგიური და ისტორიულ-ფილოლოგიური წანამძღვრების მიხედვით დასტურდება, რომ „ნინოს ცხოვრების“ ანდერძის დაწიანებულ (მე-8) სტრიქონში, სადაც პ. კარბელაშვილს ამოუყიფებავს „არ...ნი“, უნდა წერებულყო „არსენი მონაზონი“.

აქედან გამომდინარე, ამ ნარკვევის საბოლოო დასკვნა ასეთია: რაკი არსენ ბერი და არსენ მონაზონი ერთი და იგივე პირია, ხოლო არსენ მონაზონი არის არსენ იყალთოელი. მაშასადამე, მეტაფრასული „ნინოს ცხოვრების“ ავტორია არსენ იყალთოელი.

P.S. ეს ნარკვევი მოსმენილ იქნა მოხსენებად 1971 წლის 28 დეკემბერს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში საქართველოს უმაღლესი სასწავლებლების პროფესორ-მასწავლებელთა სამეცნიერო სესიაზე. 1972 წლის 15 ივნისს ე. გაბიაშვილმა ხელნაწერთა ინსტიტუტის XIV სამეცნიერო სესიაზე წაიკითხა მოხსენება „რუს-ურბნისაჲ კრების ძეგლის წერისა“ ავტორის ენაობისათვის, რომელშიც განავითარა სწორი მოსაზრება, რომ „ძეგლის წერის“ ავტორია არსენ იყალთოელი (იხ. სესიის „მუშაობის გეგმა და მოხსენებათა თეზისები“, გვ. 7—10). იქვე მან განიხილა არსენის შესახებ არსებული ცნობილი მასალები, გამოავლინა „ძეგლის წერის“ ზოგიერთი ადგილი წყარო, რომლებშიც მან მიაგნო არსენ იყალთოელის სახელით მოღწეულ ცხელეებებს. ეს სამართლიანად დასძინა, რომ არსენ ბერი და არსენ იყალთოელი ერთი და იგივე პირია. შევნიშნა, რომ ე. გაბიაშვილმა გაიზიარა XVIII—XIX საუკუნეების ლიტერატურისწილობაში განმტკიცებელი მოსაზრება, რომელიც მე აღვადგინე 1953 წელს პეტრიწის უარსებო გამოქვეყნებულ ნარკვევში (ილიანე პეტრიწი, სათნაობათა კიბე, 1959, 52—57).

¹⁵ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, გვ. 311—312.

¹⁶ თ. კორიანიძე, ისტორიული საბუთები შიომღვიმის მონასტრისა, 1896, გვ. 16—17.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის შ. რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტმა)

დავით ბრეზაძე

„აბო ტფილელის მარტვილობის“ ზოგიერთი საკითხი

ქართლში არაბთა ბატონობის ხანას ეძღვნება იოანე საბანისძის ნაწარმოები „მარტვილობა აბო ტფილელისა“, რომელიც ძველი ქართული მწერლობის ერთ-ერთი ფრიალ საყურადღებო ძეგლია. კერძო შემთხვევისა და მოვლენის განზოგადების არაჩვეულებრივმა უნარმა საშუალება მისცა ავტორს აბო გაქრისტიანებისა და შემდეგ წამების ფაქტი გამოეყენებინა ქართველთა ეროვნული თვითშეგნების გასაღვივებლად და გასაცხოველებლად. მკითხველს თვალწინ გადაეშალა იმდროინდელი საქართველოს სარწმუნოებრივი, ეკონომიური და პოლიტიკური მდგომარეობა, შეეფასებინა არსებული ვითარება და დაესახა გზები „მამეული სარწმუნოებისა“ და ეროვნების გადასარჩენად. იოანე საბანისძემ ის ვიწრო მიზანი, რომელიც შემკვეთელმა სამოელ ქართლის კათოლიკოსმა დაუსახა ნაწარმოებს („... დაიდვას იგიცა წმიდასა კათოლიკე ეკლესიასა შინა მოსაკსენებლად ყოველთა, ვინ იყვნენ შემდგომად ჩუენსა“). გააფართოვა და თხზულებას სულ სხვანაირი სული შთაბერა და სხვანაირი სანოჯღოვებრივი ჟღერადობა მიანიჭა. აქ მარტო წამებულის თავგადასავალი კი არაა აღწერილი, არამედ ის მტკივნეული საკითხებია წამოჭრილი და პასუხგაცემული. რომლებიც ერის ყოფნა-არყოფნის პრობლემას ეხებოდა. დასახულია გზა, რომელმაც ქართველნი საკუთარი წარსულისა და დამსახურების შეცნობისაკენ უნდა წაიყვანოს და იხსნას ერი გადაგვარებისაგან.

ამ დიდ, პრობლემატურ, საკითხზე მსჯელობა თავისებურ მხატვრულ სამოსელშია მოქცეული და ამიტომ, რომ ნაწარმოები ინტერესით იკითხება.

„აბოს მარტვილობამ“ მიიქცია როგორც ქართველი, ასევე უცხოელი მეცნიერების ყურადღება და მას არა ერთი და ორი საინტერესო გამოკვლევა მიეძღვნა¹, მაგრამ, როგორც აკად. კ. კეკელიძე წერს, ეს ძეგლი „ჯერ საუხუბო და ჭეროვნად არც შესწავლილია და არც დაფასებული“².

¹ კ. კეკელიძე, აღრიხდელი ნეოდალური ქართული ლიტერატურა, თბილისი, 1935; მ. ი. ვე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. 1, თბილისი, 1951; ვ. ა. ხ. ი. შ. ვ. ი. ლ. ი., ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, 1945; ქართლის ცხოვრება, მარტო დედოფლისეული ვარიანტი, ექვთ. თაბაჩიშვილის გამოცემა: Ш. С. Ошанин, «Иоанн Сабанисдзе: Жизнь и творчество». Автореферат диссертационной работы на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тбилиси, 1965; Martqart, Oslauronische und oslaurische Streifzüge, Leipzig, 1902; Schullze, Das Martjrium des heiligen Abo von Tiflis, Texte und Untersuchungen, H. F. XIII, 4, Leipzig, 1905; Г. В. Васильевский, Труды, т. 11, вып. 2, С.-Петербург, 1912; Т. P. Coates, Les Khazars dans la passion de s. Abo de Tiflis (Analecta Bollandian); M. Brossel, Histoire de la Georgie, I, Additions et éclairciss.

² კ. კეკელიძე, აღრიხდელი

ლიტერატურა, თბილისი,

ნაწარმოების დაკვირვებითი შესწავლისას მრავალი საკითხი წამოიჭრება, რომელთა შესახებ ავტორი მოკლედ მოგვითხრობს, ან საერთოდ არაფერს ამბობს. ეს გასაგებია, რადგანაც დღეს ჩვენთვის გაუგებარი ბევრი ამბავი, ალბათ, იოანეს თანამედროვეთათვის ცხადზე უცხადესი იყო. ამიტომ იგი ამ საკითხების შესახებ საგანგებო განმარტებას არ იძლევა. მაგრამ ჩვენთვის ამ ამბავების გარკვევას განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს ქართლში არაბთა ბატონობისა და ქართველი ხალხის დამპყრობლების წინააღმდეგ ბრძოლის მასშტაბის გასათვალისწინებლად. ჩვენ რამდენიმე საკითხს შევეხებით.

1. ქართლის ერისმთავარი ნერსე ბაღდადელმა ხალიფამ მანსურმა მიიწვია თავისთან და „ბოროტთა კაცთა შესმენით“ საპყრობილეში ჩასვა. ნერსემ საპყრობილეში დაჰყო არც თუ ცოტა ხანი (სამი წელი), ალბათ, კვლავ გაგრძელდებოდა ნერსეს პყრობილება, რომ მისდა იბღლად არ მომკვდარიყო აბდილა ამირა მუმნი და ხალიფად არ დამჭდარიყო მისი მეგვიდრე მამდი, რომელმაც გაათავისუფლა ნერსე. პატიმრობიდან და კვლავ ერისთავის პატივით გამოისტუმრა ქართლში.

საკითხავია, რა დანაშაული მიუძღოდა ნერსეს არაბების წინაშე?

აკად. კ. კეკელიძე ფიქრობს, რომ ნერსეს ტრაგედია ერისთავებს შორის ძალუფლებისათვის გაჩაღებულმა ბრძოლამ გამოიწვია. იგი ასახელებს კიდევ ნერსეს მოწინააღმდეგეს. ეს უნდა იყოს ქართლის ერისთავი ჭუანჭერი, რომელიც ხაზართა მიერ ქართლის დარბევის შემდეგ ხაზარეთში გაჰყვა თავის დას შუშანს, რომელმაც ხაზართა ხაჯანის ცოლობას სიყვდილი არჩია. ჭუანჭერი ხაზარეთში დატოვეს შვიდ წელს. ამასობაში ერისთავობა ხელში ჩაიგდო ნერსეს მამამ ადარნასემ, რომელიც „აბოს მარტილობაში“ კუროპალატად იხსენიება. 771 წელს ხაზარეთიდან დაბრუნდა ჭუანჭერი და 773 წელს კი ნერსე „ბოროტთა კაცთა შესმენით“ ბაღდადს გაიწვიეს და დააპატიმრეს: „ყველაფერი ეს გეფიქრებინებს. რომ ხაზარეთიდან დაბრუნებულმა ჭუანჭერმა, რომელიც თავის თავს. ეჭვი არაა, ქართლის ერისმთავრად სთვლიდა. დაინახა რა თავის ადგილსე 771 წლამდე, შეიძლება ამ წელსაც, გარდაცვალებული ადარნასეს შვილი ნერსე, გააბა მთელი ქსელი ინტრიგებისა, რომელთა შორის „შესმენა“ და დაბეზლება ერთ-ერთი მთავარი იარაღი იყო მოპირდაპირის დამარცხებისა, და გაწვევინა ის ბაღდადში. ნერსესადმი ეჭვების გასაძლიერებლად „შემსმენელი“ ალბათ იმ გარემოებასაც გამოიყენებდა, რომ მის მამას ჰქონდა პატივი კუროპალატობისა, რომელსაც მას არაბთა მოსისხლე მტერი — ბიზანტია სრულიად უანგაროდ არ მიანიჭებდა“³.

არ ვიცი დაიბრუნა თუ არა ჭუანჭერმა თავისი ადგილი, — შენიშნავს მეტნორი. — მაგრამ ნერსეს წინააღმდეგ მიმართული ინტრიგები, მას მომავალშიაც არ შეუწყვეტია. ამას შედეგი უნდა იყოს ნერსეს მეორედ გაწვევა არაბეთში⁴.

საქართველოს ისტორიის ავტორთ ნერსეს დაპატიმრების მიზეზად მის მიერ არაბებისგან შევიწროებული სომხების დახმარება მიაჩნიათ: „ქართველები ესმარებოდნენ სომხებს. დამარცხებული სომეხი მთავრები ქართლსა და ეგრის-

³ კ. კეკელიძე, აღრიხული ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 32.

⁴ აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ აკად. ივ. ჯავახიშვილი „ქართველ ერის ისტორიის“ მეორე ტომში წერდა: „ნერსე ერისთავი შიონ ლიდახან ერისთავისგან არაბებისათვის და ბოლოს მანამ კვლავ განჩისხებანი“ (გვ. 355).

ში პოულობდნენ თავშესაფარს. ეს გარემოებაც აღიზიანებდა არაბებს, რომელნიც ლტოლვილების გაყვამას მოითხოვდნენ და მათ მასპინძლებს სასტიკად სჯიდნენ ხოლმე.

იქნებ ასეთი მიზეზით დაისაჯა ქართლის ერისმთავარი ნერსე, რომელიც 772—3 წელს ხალიფას თავის სატახტო ქალაქში, ბაღდადში, დაუბარებია და „ბოროტ კაცთა შესმენით“ საპყრობილეში ჩაუსვაშს⁵.

როგორც ეხედავთ, ქართლის ერისთავი ნერსე ორივე შემთხვევაში სხვათა გამო ისჯება და იგი საქართველოს დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლად არ ჩანს. ჭუანჭერთან მიმართებაში ნერსე თავის ერისთავობის უფლებას იცავს, მეორეგან არაბების წინააღმდეგ მებრძოლ სომეხებს იფარავს. სადღაა ნერსე, რომელიც, თუ „აბოს მარტვილობის“ ამბავს ვერწმუნებით, თითქოს ეროვნული გმირია და საქართველოს გაძლიერებისათვის მებრძოლი? ავტორის აზრით, არაბთა წინააღმდეგ ბრძოლაში ნერსეს მხარეზეა ყოვლისშემძლე. „ივლტოდა იგი, რამეთუ სასტიკად ჰბრძოდეს მას სარკინოზთა ერი; და უფალმან დაიკვა იგი კელთაგან მათა“⁶.

ცხადია, თუ ჭუანჭერი ხაზარეთიდან დაბრუნების შემდეგ შეეცდებოდა თავისი ადგილი დაებრუნებინა. მას მართლაც მოუხდებოდა ნერსეს წინააღმდეგ გამოსვლა, მაგრამ ნუთუ არაბები მხოლოდ იმიტომ გაიმეტებდნენ თავის ერთგულ კაცს, რომ ერისთავად ხაზართა ტყვეობაში ნამყოფი პირი დაესვათ, რომელსაც ჭერჭერობით ხეირიანად არც კი იცნობდნენ. ფაქტია, ჭუანჭერი ეცდებოდა ყოველნაირად გაეშვეებინა არაბთა თვალში ნერსე, მაგრამ არაბებსაც ხომ ჰქონდათ ალღო და გაგების უნარი; მათ, ცხადია, შეეძლოთ კაერჩიით მტერი და მოყვარე. ამიტომაც თავიანთ ერთგულ ხელქვეითს არ დათმობდნენ. მაგრამ ფაქტიურად ხომ მაინც გასწირეს ნერსე? რა მოხდა? მართლა ჭუანჭერს დაუჭერეს არაბებმა? რა თქმა უნდა, არა. ჭუანჭერს (თუ კი საერთოდ დაეუშვებთ, რომ იგი ერისთავობას ეძიებდა) ნერსეს წინააღმდეგ ცოტა რამის გაკეთება შეეძლო.

არაბებმა შესანიშნავად იციან ქართლის ერისთავის განწყობილება და სულისკვეთება. ასეთ შემთხვევაში შეიძლება „დასმენამაც“ იმოქმედოს. მაგრამ მთავარი მაინც ნერსეს არაბთა წინააღმდეგ მიმართული საქმიანობაა, რომელთა შორის ადგილი ლტოლვილ სომეხთა შეფარებასაც შეიძლება დაეთმოს.

თუ კი არაბებმა ნერსე ჭუანჭერის გამო გასწირეს, რატომ არ მიანიჭეს ეს პატივი მას? მანსურს ხომ სამ წელს ჰყავდა გამომწყვდეული ნერსე საპყრობილეში? თუ ჭუანჭერმა შეძლო „დასმენით“ ასე სასწრაფოდ მოეცილებინა ქართლის ერისთავი, სამი წლის განმავლობაში რატომ ვერ ეღირსა მის ადგილს? (სხვათა შორის ნერსეს ქართლიდან მეორედ წასვლის დროსაც ვერ მიიღო ჭუანჭერმა ერისთავობა, იგი სტეფანოზს გურგენისძეს ერგო). ჩანს ჭუანჭერს ერისთავობა არ მისცეს.

ჭუანჭერი რომ ერისთავი გამხდარიყო, ცხადზე უცხადესია. იოანე საბანისძე აღნიშნავდა ამას თავის ნაწარმოებში იქ, სადაც ქართლში კვლავ ნერსეს ერისთავად „განტყევაზეა“ ლაპარაკი.

⁵ ნ. ბერძენიშვილი, ივ. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია. საქართველოს ისტორია, თბილისი, 1948, ნ. 1, გვ. 143.

⁶ კ. ა. ე. ე. ლ. ი. ძე. აღრიწვლილი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 64.

ერთ გარემოებასაც უნდა გაეწიოს ანგარიში: იოანე საბანისძე საქართველოს გამლიერების, გაერთიანების და ეროვნული თვითშეგნების გაღვივებისათვის მებრძოლი მწერალია. იგი იბრძვის შინააშლილობის წინააღმდეგ. რაკი ეს ასეა, ნაშინ ნერსე ვერ იქნებოდა მისთვის დადებითი გმირი, რადგანაც ჭუანჭუჭის „ინტრიგებისათვის“ მასაც ხომ უნდა დაეპირისპირებინა რაიმე საშუალება, ე. ი. გაჩნდებოდნენ ჭუანჭუჭის თანამდგომლები და ნერსეს მომხრეები, რომელთა შორის გამართული ბრძოლა ქვეყანას დაასუსტებდა და, გურამიშვილისა არ იყოს, „ძაღლის ლუკმად“ აქცევდა. რაკი ეს არ ჩანს, ფაქტია, არც ასეთ ვითარებას ჰქონია ადგილი, თორემ იოანე საბანისძეს ვერაფერი დაუშლიდა საკდრისი მიეზლო ნერსე ერისთავისთვისაც.

ცხადია, ნერსე არაბთა საწინააღმდეგო მოქმედების გამო დაისაჯა, მაგრამ, როგორც ვხედავთ, ამ სასჯელმა ვერ გატეხა, ვერ დაიმორჩილა ქართლის ერისთავი და იგი კვლავ არაბების მტრად დარჩა.

II. არაბთა ხალიფასაგან გაწვეულ ნერსეს თან ჰყოლია მხლებლები, რომლებიც თავისი პატრონის პატიმრობის პერიოდშიც იქ დარჩენილან. ალბათ, ისინი შესაძლებლობის ფარგლებში ეხმარებოდნენ და უადვალბდნენ ტყვეობის საშინელებას ქართლის ერისთავს. თავისი კაი კაცობითა და წესიერი მოქმედებით მათ, ჩანს, საზოგადოების ყურადღებაც მიიქციეს. ამას ჩვენ ნაწარმოებში აღწერილი ერთი გარემოება გვაფიქრებინებს: იოანე საბანისძე აბოს შესახებ ამბობს: „... ესე იყო ყრმა, კვაბუკ, ვითარ ათვრამეტის წლის, გინა უცინიწს — აჩვდმეტის წლის. ამან ინება წამოსლვა თვისი აქა ერის-მთავრისა მის ნერსესას თანა და შეეყო იგი მსახურად მისა“⁷.

აქ საქმე ისეა წარმოდგენილი, რომ თითქოს საპყრობილედან გათავისუფლებულ ნერსეს ციხის კარებთან დახვდა ეს არაბი ბიჭი. მაშინვე მსახურად გაუხდა და საქართველოში გამოყოლაც გადაწყვიტა. რა თქმა უნდა. ეს ასე არ მოხდებოდა. ჩანს, არაბი აბო პირველად ნერსეს მხლებლებს დაუახლოვდა, თავისი ხელოვნება გააცნო, შემდეგ თავისი განწყობილების შესახებაც მოუთხრო და, როდესაც პატიმრობიდან განთავისუფლებული ნერსე თავისიანებს გამოეცხადა, აბოც აქ იხილა, გაიცნო და საქართველოში წამოიყვანა. ცხადია, ეს უფრო ბუნებრივია, მაგრამ თუ ავტორი ამის შესახებ არაფერს წერს, ეს გასაგებია. მას ძირითადი ამბავი (აბოს ღვაწლი და მოწამებრივი სიკვდილი) აინტერესებს და არა ის, თუ როგორ მოხვდა ეს არაბი ყმაწვილი ქართველებთან.

III. მეორედ არაბთაგან დევნილი ნერსე ჩრდილოეთ კავკასიისკენ გაიპრა: „და იყო დღეთა მათ შინა კულად განრისხებამა ქელმწიფეთა მათ სარკინოზთა ნერსე ერისთავსა ზედა, და იელტოდა იგი, რამეთუ სასტიკად ჰბრძოდეს სარკინოზთა ერი; ხოლო ნერსე, ვლტოლვილი ქუეყანით თვისით, შევიდა ქუეყანასა მას ჩრდილოესასა, სადა იგი არს სადგური და საბანაკჳ ძეთა მაგოგისთაჲ. რომელ არიან ხაზარნი“⁸.

ნერსეს თან სამასი მებრძოლი მამაკაცი ახლდა; ამას საგანგებოდ აღნიშნავს იოანე საბანისძე. ოჯახი დედაწულითურთ კი წინასწარ წარგზავნა აფხაზეთში, „რამეთუ ქრძალულ იყო ქვეყანაჲ იგი შიშისაგან სარკინოზთაჲსა“⁹.

⁷ ქ. კე. 1. ე. ლ. ი. ძე, აღრიხნული ფეოდალურ-ქართული ლიტერატურა, გვ. 62

⁸ იქვე, გვ. 64.

⁹ იქვე, გვ. 65.

ე. ი., როგორც ვხედავთ, ნერსემ უშუაშარ ადგილას გახიზნა თავისი ოჯახი და თვითონ სამას მეზრძოლ მამაკაცთან ერთად „გაველო... კარი იგი ოვსეთისაჲ, რომელსა დარი-ალან ერქუმის“ და ჩრდილოეთ კავკასიაში გადავიდა.

სავსებით სწორია აკად. კ. კეკელიძის მოსაზრება ნერსე ერისთავის ხაზარეთში გადასვლის მიზნის თაობაზე. ეს მიზანი პოლიტიკურია. ნერსემ იცის იმ სამკედრო-სასიტოცხოლო წინააღმდეგობათა შესახებ, რაც ხაზართა და არაბთა შორის არსებობს და არაბებისაგან გამწარებული ერისთავი მის მტრებთან მიდის შურის საძიებლად და მათ წინააღმდეგ საბრძოლველად.

ხაზარებს საქართველოში კარგად იცნობდნენ, იცოდნენ მათი ადგილ-სამყოფელი, რომელიც მდინარე ვოლგიდან აზოვის ზღვამდე აღწევდა. ახსოვდათ ჰერაკლე ბიზანტიის იმპერატორთან ერთად ხაზართა ხაქანის ჭიბლუს ლაშქრობა საქართველოში და 627 წელს ხაზართა მიერ თბილისის აღება და აოხრება. ხაზარებს შემდეგშიაც არ შეუწყვეტიათ ამიერკავკასიის წინააღმდეგ ლაშქრობა. 764 წ. უკვე არაბთა სამფლობელოდ გამოცხადებული თბილისიც აუღიათ. აქედან წამოიყვანეს მათ შუშანი და ჭუანჭერი ხაზარეთში¹⁰. აი, ამ ხაზარებთან წავიდა ნერსე. მიუხედავად იმ დახასიათებისა, რომელსაც ჩვენ ხაზართა შესახებ იოანე საბანისძე გვაწვდის, მათ მეფეს კარგად მიუღია ნერსე: „შეიწყნარა იგი (ხაზართა მეფემ. — დ. ბ.) უცხოებისა-თჳს და ვლტოლეილებისა თჳს მტერთა მისთაჲსა და სცა მას და ყოველსა ერსა მისსა საზრდელი და სამოსელი“¹¹. ამის მიხედვით ჩანს, რომ „ველურ“ ბელქვეითთა მბრძანებელი კარგად დახვედრია ნერსეს. ამას თავისი მიზეზები აქვს: არაბებთან ახლო მყოფი და არაბთა ამბების მცოდნე კაცი ხაზართა მეფისათვის სასურველი პირია: მერე ეს უბრალო ვინმე კი არაა, არამედ ერისთავი და ამ ერისთავს სამასი მე-

¹⁰ აღნიშნული ამბავი მოხსრობილი აქვს მ. არტამონოვს თავის წიგნში: «История Хазар», ივრამ მას შუშანისა და ჭუანჭერის ისტორია ახოს მარტივილოზის შემდეგ მომხდარ ფაქტად მიანიხნა. არტამონოვი წერს: «Во времена этого нападения хазар на Закавказье, т. е. к самому концу VIII в., относится романтическая история, записанная в грузинской летописи. В ней рассказывается, что хазарский каган влюбился в прекрасную Шушану, младшую сестру Эривмтавара Картли Исане. Это был внук Степаноса, племянника вышеупомянутого Нерсе: он правил после отца своего Арчила. Хазарский каган обратился к нему с предложением выдать сестру за него замуж, обещая взамен свое содействие в борьбе за независимость Картли от арабов. Получив отказ, каган послал полководца Блучана (в армянской версии Будджана) против Картли. Тот вторгся в Закавказье Лезгинской дорогой, взял резиденцию Эривмтавара, где захватил не только Шушану, но и ее брата Джуаншера, затем разрушил Тбилиси, где находился арабский гарнизон во главе с эмиром и опустошил Картли. На обратном пути через Дарьяльское ущелье пленной принцессе удалось покончить с собой, приняв яд, который она хранила под камнем перстня. Блучан доставил своему повелителю одного Джуаншера. Разгневавшийся каган приказал сбить голову с незадачливого полководца, не сумевшего сохранить княжну, а Джуаншера оставил в плену и держал его в Хазарии семь лет после чего с великими почестями отпустил на родину. Нет оснований считать эту историю вымышленной. Иоане и Джуаншер — реальные исторические личности. Известно, что каган брал себе дочерей подвластных ему правителей, тоже он мог делать и с их сестрами. Известно также, что каган располагал абсолютной властью над жизнью и смертью своих вассалов (Иби Фадлан). Вполне возможно, что один из хазарских отрядов, вторгшихся в 799 г. в Закавказье, опустошил Картли и захватил в плен брат и сестру Эривмтавара этого княжества, что и легло в основу легенды».

М. И. Артамонов, История Хазар, Ленинград, 1964, гл. 249—251.

¹¹ იქვე, გვ. 65.

ბრძოლიც ახლავს თან, რომელთა გამოყენება არაბთა წინააღმდეგ ყოველთვის შეიძლება.

მართალია, იოანე არაფერს წერს ნერსესა და მისი მხლებლების მიერ წარმოებულ საომარ მოქმედებათა შესახებ, მაგრამ ფაქტია, ეს ბრძოლები წარმოებდა. აბა რატომ გასწევდა ამდენ ხარჯს ხაზართა მეფე, თუკი ქართველები მისთვის სრულიად უსარგებლონი იქნებოდნენ?

ნერსემ და მისმა მეომრებმა თავი მოაწონეს ხაზარებს, შემდეგ რაღაც საიდუმლო შეთანხმებაც იყო მიღწეული და ამიტომაც, რომ „შემდგომად რავდენისამე ეამისა“ გაუშვა იგი აფხაზეთში. და გაუშვა უბრალოდ კი არა, საფუძვლიანად დაჯილდოებული: „განუტევა ნერსე მრავლითა ნიჭითა“¹².

ჩანს, არაბთა წინააღმდეგ მებრძოლმა ერისთავმა ხაზარეთშიც არ ჩაავი თავისი მახვილი ქარქაშში და საქართველოში მომავალმა წინ კვლავ არაბთა საწინააღმდეგოდ აფრიალებული დროსა წამოიძღვარა.

IV. ხაზარეთში სამხედრო საქმიანობასთან ერთად ნერსე, ფაქტია, პოლიტიკურ საქმიანობასაც ეწეოდა. მაგალითად, აკად. კ. კეკელიძეს მიაჩნია, რომ ნერსეს პოლიტიკურმა ნაბიჯებმა შეუწყვეს ხელი სტეფანოზის ერისთავად დანიშვნას. იგი წერს: „განდევნილი ნერსე ... მიდის მათი მოსისხლე მტრის, ხაზარეთის სამეფოში, ალბათ პოლიტიკური დახმარების საძებნელად და საერთო სამოქმედო გეგმებზე მოსალაპარაკებლად. რით გათავდა მოლაპარაკება, ძნელია თქმა, შეიძლება მხოლოდ იფიქროს კაცმა შემდეგ: მისი ლტოლვის შემდეგ ერისმთავრად ქართლისა არაბებმა დანიშნეს მისი დისწული სტეფანოზი, რამაც ნერსე არა მარტო „მიხარულ“ ყო, არამედ შეურიგა კიდევაც არაბებს (ნაწილობრივად მიიღო ქართლში დაბრუნებისა); ეს გარემოება, სახელდობრ — რომ „უფლება იგი სახლისა მისისგან არა განეშორა“, ღმრთის საქმე კი არ ყო. არამედ რამდენადმე ნერსეს პოლიტიკური ნაბიჯებისა“¹³.

მიუხედავად იმისა, რომ ნერსეს პოლიტიკური საქმიანობა ჩვენ უდავო ფაქტად მიგვაჩნია, სტეფანოზის აღზევებაში ერისთავყოფილის მონაწილეობა საეჭვოდ გვესახება. ნაწარმოებში ვითარება ასეა წარმოდგენილი: ნერსეს ქართლიდან წასვლის. „სივლტოლვის“, შემდეგ წარმოგზავნა „მაჰდი ამირა მუმმან“ ქართლის ერისთავად სტეფანოზ გურგენისძე, რომელიც ნერსეს დისწული იყო. შეეძლო თუ არა ხაზარეთში გადახვეწილ ერისთავს რაიმე როლი ეთამაშა ამ საქმეში? ჩვენ ვფიქრობთ. რომ არ შეეძლო. უპირველესად ყოვლისა ანგარიში უნდა გაეწიოს იმ გარემოებას, რომ ნერსეს ქართლიდან გადახვეწის ახლო ხანებში დანიშნულა სტეფანოზი ერისთავად და ნერსე დროის თვალსაზრისითაც კერ აღმოუჩენდა რაიმე დახმარებას. ანკი ვინ გაუწევდა ანგარიშს ნერსეს შუამდგომლობას, თუკი ასეთი რამ მართლაც მოხდა. განა პირველი პერობილების დროს ჰკითხეს მას რამე? ამყვარდაც ამდენად დაეკითხებოდნენ.

ჩვენ ვფიქრობთ. რომ ხაზარეთში მყოფმა ნერსემ არც კი იცოდა, თუ ქართლს ერისთავად სტეფანოზი მოევლინა. იქნებ თავისი სამხედრო საქმიანობით აიძულა ნერსემ არაბები. მისი გვარეულობისათვის არ ჩამოერთმიათ სერისთავო ძალაუფლება და ამ ადგილზე კვლავ მისი ნათესავი დაენიშნათ? მაგრამ არც ესაა სარწმუნო. რადგანაც ნერსესგან შეწყუბებული არაბები პირიქით შეეცდებოდნენ მისი მახლობელი არ გაეყარებინათ.

¹² კ. კეკელიძე, აღზნდელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 65.

¹³ იქვე, გვ. 33.

ეს ამბავი მან აფხაზეთისაკენ მიმავალმა, ან, უფრო სწორად, აფხაზეთში ჩამოსულმა გაიგო და იქიდან მოციქული მიავიღა თბილისში.

იოანე საბანისძე ამის თაობაზე წერს: „ხოლო... შემდგომად სიელტოლებისა მის ნერსტისა ქართლით, წარმოავლინა მამდი ამირა მუშმან ბრძანებითა ღმრთისაჲთა სტეფანოზ, ძმ გურგენ ერისთავისაჲ, დისწული ნერსტისა... ერისმთავრად ქუეყანის ამას ქართლისასა. მაშინ მხიარულ იქმნა ნერსე, რამეთუ უფლებაჲ იგი სახლისა მისისა-გან არა განაშორა უფალმან. ესეცა წადიერ იქმნა უფროხლა გულისმოდგინედ და წარმოავლინა მოციქულნი და ითხოვა კელმწიფეთაგან ამირათა ამის ქუეყანისათა, რაჲთა უშიშყონ იგი ბოროტისა-გან და გამოვიდეს ქსნილად ყოვლით ერით მისით-ურთ“¹⁴. ე. ი. მოციქულობა აფხაზეთიდან მოხდა და ქართლში შემოსვლის დასტურიც აფხაზეთშივე მიიღო ნერსემ. აქედანვე გამოემართნენ ისინი საქართველოსაკენ.

სტეფანოზის ერისმთავრად დანიშვნაში, ალბათ, ქართლში უფლებამოსილმა პირებმა მიიღეს მონაწილეობა. ღირსეულ კანდიდატად დაუსახელებს იგი ამირას და მისი რეკომენდაციებით აღჭურვილი გაგზავნეს მამდის სახალიფო კარზე. შესაძლებელია, ამ საქმეში თავისებურ როლს თამაშობდა ერთგვარი წესი ერისთავად დანიშვნისა, რომელიც დინასტიურ პრინციპსაც ემყარებოდა.

V. აბო სარკინოზთა მძლავრობისაგან განშორებული მოანათლა ხაზარეთში: „...კელითა პატიოსანთა მღვდელთაჲთა; რამეთუ მადლითა სულისა წმინდისაჲთა მრავალ არს ქალაქები და სოფლები ქუეყანასა მას ჩრდილოესასა, რომელნი სარწმუნოებითა ქრისტესითა ცხონდებიან უზრუნველად“¹⁵.

მაინც სად, რომელ ქალაქში, ან ხაზარეთის რომელ კუთხეში მოინათლა აბო?

ქ. კეკელიძის აზრით, აბო უნდა მონათლულიყო გუთების ქვეყანაში. რომელიც VI საუკუნის მეორე ნახევრიდან ხაზარების მიერაა დაპყრობილი და ხაზართა ხაკანს ქ. ფანავორიაში თავისი წარმომადგენელიც ჰყავს. „მამასადაძე აბოს დროს ეს ქრისტიანული ქვეყანა პოლიტიკურად ხაზარეთის ნაწილს შეადგენდა“¹⁶. მაგრამ როგორ უნდა მოხვედრილიყო ამ ქვეყანაში იგი? ამის ასახსნელად პატივემული მეცნიერი ასეთ ვარაუდს გვთავაზობს: „ხაკანის სატახტო ქალაქიდან წამოსულთ, ნერსესა და აბოს, აფხაზეთში გადასასვლელად უნდა გამოეარათ ტანაიტით ან ტეტრაქსით — გუთების ქვეყანაზე, სადაც მათ უნახავთ „მრავალი ქალაქები და სოფლები, რომელნი სარწმუნოებითა ქრისტესითა“ ცხონდებოდნენ „უზრუნველად“, და აქ აბოს კიდევაც მიუღია ნათლისღება“¹⁷.

მაგრამ ნაწარმოებში საქმე სხვანაირადაა წარმოდგენილი. აბომ ქრისტიანობა ხაზარეთიდან აფხაზეთში გამომგზავრების წინ კი არ მიიღო, არამედ ხაზარეთში ჩასვლისთანავე. ამას საგანგებოდ აღნიშნავს იოანე საბანისძე. როგორც კი ხაზართა ხაკანმა პატივით მიიღო ნერსე თავისი მხლებლებითურთ და მისცა მათ საზრდელ-სამოსელი, აბომ იგრძნო, რომ „განშორებულ არს შიშისაგან და მძლავრებისა სარკინოზთაჲსა, ისწრაფა... მიახლებად ქრისტესისა და ნათელ ილო“¹⁸. ე. ი. აბოს აღარ დაუყოვნებია. ან კი რა მადლი ექნებოდა და-

¹⁴ ი. საბანისძე, აბოს მარტილობა, გვ. 66-67.

¹⁵ იქვე, გვ. 65.

¹⁶ ქ. კეკელიძე, აღრიხლელი ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 27

¹⁷ იქვე.

¹⁸ ი. საბანისძე, აბოს მარტილობა, გვ. 65.

ყოენებულ საქმეს? ან რა ჰქონდა დასაყოენებელი? რასაც ნატობდა, იმის შესრულების საშუალება მიეცა და მიესწრაფა კიდევ. ამგვარად, აბოს გაქრისტიანების ადგილად ტეტრაქსით — გუთების ქვეყანა არ გამოდგება, რადგან იგი იმდენად დაშორებულია ხაკანის სატახტო ქალაქს, რომ თუ უკან გამობრუნების დროს არა, იქამდე სპეციალურად მოსანათლავად ვერ ჩახვალ. ისე, კაცმა რომ თქვას, ნერსეს სხვა უფრო საშური საქმეებიც ექნებოდა, ვინემ აბოს მონათვლა და ამისთვის აქეთ-იქით სიარულს არ წამოიწყებდა. ერთი წუთით წარმოვიდგინოთ, რომ აბოს მოსანათლავად ქართველები ჩამოვიდნენ გუთების ქვეყანაში და შემდეგ აფხაზეთში გამგზავრების ნებართვის ასაღებად კვლავ გაბრუნდნენ ხაკანის სატახტო ქალაქში. ეს თითქმის შეუძლებელია. აბო უნდა მონათლულიყო ხაკანის რეზიდენციის მახლობელ რაიონში, დღევანდელი ასტრახანის მიდამოებში, იქ, საცა ქართველებს მიუჩინეს საცხოვრებელი ადგილი. ნაგრამ თუ ავტორმა ნაწარმოებში აღნიშნა „მრავალ არს ქალაქები და სოფლები ქვეყანასა ჩრდილომასასა, რომელნი სარწმუნოებითა ქრისტესითა ცხომდებიან უზრუნველადო“¹⁹, ეს იმიტომ, რომ მკითხველ საზოგადოებას არ გაკვირებოდა, როგორ მოახერხაო აბომ მონათვლა ჩრდილოეთის ქვეყანაში: „სადა იგი არს სადგური და საბანაკჳ ძეთა მაგოგისათაჲ, რომელ არიან ხაზარნი, კაც ველურ, საშინელ პირითა, მკეცის ბუნება, სისხლის მკამელ, რომელთა მჯული არა აქუს, გარნა ღმერთი ხოლო შემოქმედი იციან“²⁰.

VI. აფხაზეთიდან მომავალი აბო გააფრთხილა აფხაზეთის მთავარმა: ნუ წახვალ, რადგან შენ ბუნებით სარკინოზს, ახლა გაქრისტიანებულს, არ შეგიწყნარებენ არაბები და დაგსჯიანო. აბომ არ უსმინა და წამოვიდა. „და გამოვიდა იგი ნერსეს თანა ქუეყანად ქართლად და შემოვიდა ქალაქსა ტფილისს და იქეოდა იგი განცხადებულად ქრისტიანედ“²¹. ასე გაგრძელდა სამ წელს. უ. ი. სამი წლის განმავლობაში გაქრისტიანებული არაბი აბო თავისუფლად გრძნობდა თავს²². ჩანს, არაბები მაინცდამაინც განსაკუთრებულ ყურადღებას არ აქცევენ ამ ფაქტს და აბოც შემდეგში მარტო სარწმუნოების გამოცვლისათვის არ დასჯილა.

¹⁹ ი. საბანისძე, აბოს მარტილობა, გვ. 65.

²⁰ იქვე, გვ. 64—65.

²¹ იქვე, გვ. 67.

²² საყურადღებო მოსარგება აქვს გამოთქმული ნერსე გო-სთავსა და ამისთან არაბების დამოკიდებულების შესახებ მ. არტაშოვს: «Тот факт, что Нерсе не подвергся никаким реп. рессиям, более того, что его слуга, природный араб Або (Хабис), который во время пребывания Нерсе в Хазари принял христианство, тоже был оставлен арабами в покое, несмотря на нетерпимое отношение мусульман к ренегатам. свидетельствует, что у арабов были серьезные политические основания для такой терпимости. Едва ли они не заключались в том разочаровании относительно помощи со стороны хазар, которое пережил Нерсе и которое делало его не только не опасным, а, наоборот, полезным арабам. В лице Нерсе получили живое свидетельство тщетности надежд на вмешательство хазар в дела Закавказья.

Что причина терпимости заключалась именно в этом, доказывают дальнейшие события. Через несколько лет, когда после смерти Махли (785 г.) закавказские страны были охвачены мятежом, а хазары опять стали угрожать арабам, мусульмане перестали церемониться с приближением Нерсе, ренегата Або, и казнили его в 786 г. Судьба его покровителя Нерсе остается неизвестной, но едва ли он, с исчезновением политических оснований для снисходительного к нему отношения, избежал кары со стороны арабов». М. И. Арташоян, История хазар, Ленинград, 1964, гл. 247—248.

სამი წლის შემდეგ შეიპყრეს აბო „და ქრისტეს აღსარებისათვის შეაყენეს იგი საპყრობილესა“²³. ე. ი. ამჟერად ქრისტიანობისათვის დააპატიმრეს, მაგრამ რამდენიმე დღის შემდეგ სტეფანოზ ერისთავმა გამოითხოვა იგი საპყრობილედან და გაათავისუფლა. ჩანს, ერისთავს ამის უფლება აქვს.

მაგრამ, როდესაც ქალაქში ახალი ამირა მოვიდა, თბილისელი მაჰმადიანები, რომლებიც ალბათ განაწყენებული იყვნენ პირველი ამირას ლოიალობით ქრისტიანებისადმი, მივიდნენ ახალ ამირასთან და უთხრეს: „არს ქალაქსა ამას შინა ქაბუკი ერთი, რომელი იყო ბუნებით სარკინოზ და გაზრდილ და ცხორებულ შჯულთა მით რომელი მომცა ჩვენ მაჰმედ. მოციქულმან ჩუენმან; და აწ დაუტევებეს შჯული ესე ჩუენი და იტყვის თავსა თუსსა ქრისტიანედ და უშიშად ვალს ქალაქსა შინა, და მრავალთა ასწავებს ჩუენ განთა ქრისტიანე, ყოფად. აწ ბრძანე შეპყრობა მისი და შეაგდე იგი სატანჯველსა და გუემასა. ვიდრემდის არა აღიაროს შჯული მაჰმედ მოციქულისა ჩუენისაჲ; უკუეთუ არა. მოკუედინ იგი, რაითა არა მობაძავ იქმნენ მისა მრავალნი სიტყუთა მისითა“²⁴. ჩვენ საგანგებოდ მოვიტანეთ ეს ვრცელი ამონაწერი, რომ ნათელგვეყო შემსმენელთა „დასმენის“ შინაარსი. მათ განსაკუთრებული ზაზი გაუსვეს იმას, რომ აბო თავის ქრისტიანობას არ ჯერდება და სხვებსაც ურჩევს, ქრისტიანობა მიიღეთო. ჩანს, ეს რჩევა უყურადღებოდ არ რჩებოდა არაბთა შორის. ამიტომაც, რომ ასე სპეციალურად აფრთხილებენ ამირას. თუ არ დათმოს თავისი სიგიჟე, მოაკვდინე, რომ სხვებმაც არ წაწაძონო. ე. ი. აბოს სასიკვდილოდ გამეტება საბოლოოდ მაინც მისმა პროპაგანდისტულმა საქციელმა გამოიწვია: „სწორედ ამ ნიადაგზე დატრიალდა აბოს ტრაგედია“²⁵. აბო რომ უბრალო ქრისტიანად დარჩენილიყო და არაბთა გადმონიჭების გზას არ დადგომოდა. იგი კვლავ დიდხანს იქნებოდა თავისუფლად. თუ რაიმე საგანგებო შემთხვევა არ მოხდებოდა. ვთქვათ ისეთი, რომელსედაც მიუთითებს მ. არტამონოვი თავის წიგნში. აბოს თავისუფლებაში, ფაქტია. სათანადო როლს თამაშობდა მისი ახლო ურთიერთობა ნერსე ერისთავთან და მის დისწულ სტეფანოზ გურგენიძესთან.

²³ ი. ს ა ბ ა ნ ი ძ ე. აბოს მარტვილობა, ვე. 63.

²⁴ იქვე, გვ. 68—69.

²⁵ ე. ბ რ ე გ ა ძ ე. ავტონომიური ფეოდალური ქართული ლიტერატურა, გვ. 34.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ)

ქორნული დანალი

ახალი მასალაზე უფრო მკირის მთარგმნელობითი
მეთოდისა და მისი რადიკალური სამოციქულო ისტორიის
შესწავლისათვის

ცნობილ მთარგმნელისა და მეცნიერის ეფრემ მკირის ეგზეგეტიკური შრომა — „სამოციქულოს“ თარგმანება-კომენტარები — დღემდე შეუსწავლელია¹. თუმცა ის მრავალმხრივ არის საყურადღებო. შესასწავლი და გასარკვევია: 1. რა მიმართებაშია ეფრემისეული თარგმანება ბერძნულ წყაროებთან; 2. რა მასალას იძლევა ეს ძველი ეფრემის სამეცნიერო მუშაობის თუ მთარგმნელობითი მეთოდის სპეციფიკის დასადგენად; 3. რა ღირებულების მასალას შეიცავს ეს ძველი ახალი აღთქმის ლექსიკონისათვის; 4. რა მიმართებაშია თარგმანებაში ნაკომენტარევი სამოციქულოს ტექსტი თავთ ეფრემისეული რედაქციის სამოციქულოს კანონიკურ ტექსტთან; 5. როგორია თხზულების ენა და რაში აჩენს თავს ეფრემის მეცნიერული სტილის სპეციფიკა.

ეს საკითხები მონოგრაფიულად არის შესასწავლი. ჩვენ ახლა მოკლედ განვიხილავთ მხოლოდ რამდენიმე საკითხს.

სამოციქულოს თარგმანების ტექსტა, რომელსაც შრომაში ვიმოწმებთ. მოგვყავს შემდეგი ხელნაწერებიდან: 1. იერ. № 16 (ბლეიკთ?, ხოლო ცაგარლით² — № 138. ნ. მარით³ — № 25, XII საკ.); 2. A—390 (ხელნაწ. ინსტ.⁵. XI საკ.); 3. იერ. № 9 (ბლეიკთ, XI საკ.); 4. იერ. № 6 (ბლეიკთ, ხოლო ნ. მარით — № 21, XII საკ.).

1. თარგმანების წყაროები. თხზულების სათაური გვაუწყებს, რომ ეფრემს გამოკრებით გადმოუღია იოვანე ოქროპირის შრომა და ზოგჯერ („იშუთ“) სხვა კომენტატორთა თარგმანებებითაც უსარგებლია: „წმილისა და ნეტარისა ბამისა ჩუენისა იოვანე ოქროპირისა კოსტანტინეპოლელ მთავარეპისკოპოსისა განვრცდებითთა თარგმანთაგან შემოკლებული თარგმანებაჲ საქმისა მოციქულთაჲსა. რომელსა შინა იშუთ დაერთვის სხუათა წმიდათა თარგმანებულისაგან მოკლედ ძალი სიტყვსაჲ“ (იერ. № 16, 4r.).

¹ სოფიო ცნობები იხ. ე. ე. ე. ლ. ი. ე. ქართული ლიტერატურის ისტორია. I. 1966. 256; 463.

² R. P. B l a k e. Catalogue des Manuscrits géorgiens de la Bibliothèque patriarcale Græcque à Jérusalem: Orient Chrétien. 3-série, t. III (XXIII), № 3—4, Paris, 1924.

³ А. Ц а г а р е л и. Памятники грузинской старины в Святой земле и на Синае. С.-Пб., 1888.

⁴ ნ. მარ. იერუსალიმის ბერძნულ საპატრიარქო წიგნსაცავის ქართული ხელნაწერების მოკლე აღწერილობა, ვაშლიკა ე. ლ. მეტრეველმა. თბ., 1955.

⁵ კ. ო. რ. დ. ა. ნ. Описание рукописей Тифлисского церковного музея, кн. I. 1903.

ღვრემის შრომის შედარებამ იოვანე ოქროპირის ბერძნულ ტექსტთან ცხადყო, რომ ეფრემი ოქროპირის თხზულებას კი არ თარგმნის, არამედ გადმოაქვს მისი ნააზრევით, კონსპექტურად გადმოსცემს მას; გადმოსცემს ისე, როგორც მას მიანიჭა საკიროდ. ეფრემის თარგმანებას ორიგინალური შრომის იერს აძლევს ოთხი ფაქტი: ა) გიორგის ნარედაქციევი სამოციქულოს ტექსტზე გაწეული შრომა, ბ) ბერძნული სიტყვების საგანგებო განმარტებანი, გაკეთებული სპეციალურად ქართველ მკითხველთათვის, გ) კომპოზიციური თავისთავადობა, დ) კომენტართა გადმოცემის მასალა-საშუალებათა ორიგინალობა⁷.)

II. ეფრემის მთარგმნელობითი მეთოდის შესახებ. ამ საკითხზე საკმაოდ ოქმულა სპეციალურ ლიტერატურაში⁸. თვით ეფრემს წესად ჰქონდა, თავის წათარგმნ თხზულებათათვის წარემძღვარებინა შესავალი წერილები, ანდერძები, რომლებიც ძვირფას ცნობებს შეიცავენ არა მარტო მის მთარგმნელობით მეთოდსა და სტილზე, არამედ სხვადასხვა ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხზე. ეფრემი იმის მომხრეა, რომ თხზულება ითარგმნებოდეს პირდაპირ დედნიდან შემოკლება-შემატების გარეშე და დედაენის ბუნების შეუბღალავად. ხოლო თუ რომელიმე სიტყვა ან ადგილი საგანგებო განმარტებას მოითხოვს, ის აშიებზე სქოლიოებში უნდა აღინიშნოს. უკანასკნელი წესი ეფრემს ბერძენ მეცნიერ-მწიგნობართაგან გადმოუღია: „შეისწავენი და განსაზღვრებაა განჩინებითურთ და სამეცნიეროა ესე ყოველთა წიგნთა ბერძულთა უწერიან კიდესა, რათა რაჟამს სამეცნიეროსა რასმე სიტყუასა ეძიებდეს ვინმე, ადვილად პოვოს და არა უკმდეს მიმყოვრებული ჟამი ანუ ყოვლისავე გარდაკითხვაა“⁹. ეს რაციონალური წესი ეფრემს მტკიცედ აქვს დაცული, მისი ხელიდან გამოსული თხზულებანი „დამუშავებულია სასტიკი და რთული ფილოლოგიური მეთოდებით. არაფერი აქ უგულებელყოფილი არაა, არც დადგენა და კრიტიკა ტექსტისა. არც სისწორე და სინამდვილე თარგმანისა. არც შედარება სხვადასხვა სწავლული კომენტატორის აზრებისა. ამ მხრივ როგორც შეგნებული მეცნიერ-მთარგმნელი ეფრემი იშვიათი მოვლენაა ჩვენს მწერლობაში“¹⁰.

„სამოციქულოს“ ეფრემისულ თარგმანებას „შესავალიც“ ახლავს და „შეისწავენიც“. ამ სქოლიოთა დიდი ნაწილი ან სრულებით უცნობია ან საგანგებო მსჯელობის საგანი არ ყოფილა.

„შეისწავენი“ დანიშნულებით ორი სახისაა: ა) ენობრივ-ლექსიკური და ბ) ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული.

ა. ენობრივ-ლექსიკური ხასიათის სქოლიოები.

⁷ J. P. Migne. Patrologiae ser. Graeca, t. LXII. 1862.

⁸ მასლები ამ ფაქტებზე აქ არ მოვეყვას, ისინი სხვა შრომაში იქნება განხილული.

⁹ ა. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ე ი ლ ი. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, 1945, გვ. 152.—170 კ. ა ე კ ე ლ ი ძ ე, მთარგმნელობითი მეთოდი ძველ ქართულ ლიტერატურაში და მისი ხასიათი უტილები, I, 1956, გვ. 189, მ ი ს ი ე ვ ე, ქართული ლიტ. ისტორია, I, 1960, გვ. 60—61, 253—256. ს. ე ნ უ ქ ა შ ვ ი ლ ი, პეტრე იბერი — ფსევდო დიონისე არეოპაგელი, შრომები, 1961, 0140—0152. რ. მ ი შ ი ნ ო შ ვ ი ლ ი, იოანე დამასკელის „გაიკაშიცემის“ ქართული თარგმანები, 1966, გვ. 116—172. მ ზ. შ ა ნ ი ძ ე, შესავალი ეფრემ ძეგლის ფსალმუნთა თარგმანებზე: ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, II, 1968, გვ. 77—122. ე. ხ ი თ ი ბ ი ძ ე, ბიზანტიურ-ქართული ლიტერატურული უკლიტიკა, 1969, გვ. 102—129.

⁹ თ. ე ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, I, 1872, გვ. 217.

¹⁰ კ. ა ე კ ე ლ ი ძ ე, ქართული ლიტ. ისტორია, I, 1940.

1. განსამარტავი ტექსტი: „ხოლო დავადგრე ეფესოს შინა ვიდრე მარტკლიადმდე (I კორ. 16,8) აშიაზე შენიშვნაა: „შეისწავე, რამეთუ პერძლ შეერგახედ უკმობენ სულისა წმიდისა მოსლევასა ხოლო მარტკლიაჲ რომლითა ენითა არს, არა ვიცო“ (იერ. № 9, 39რ.). სქოლიო აშკარად ეფრემისაა, რომელიც გვაუწყებს: სული წმიდის მოსლვის დღეს ბერძულად მეერგასეს უწოდებენო (იგულისხმება *πνευματώδης*, რომლის ლექსიკური კალკია მეერგასე), ხოლო მარტკლიას წარმომავლობა არ ვიცო. ეფრემს არც შეეძლო სცოდნოდა ეს, რადგან *μαρτυρία* სიტყვას ბერძნულში არასოდეს ჰქონია მეერგასის (პენტეკოსტეს) მნიშვნელობა. მაგრამ აქედან ის მაინც ჩანს, რომ ეფრემს ეპკვი შეაქვს ამ სიტყვის ქართულობაში და მის ფარდ ქართულ ტერმინად მეერგასეს თვლის.

ზემოდასახელებულ ადგილას (I კორ. 16,8) ბერძნულ წყაროში ნახმარი *μαρτυρία* უთარგმნელად გადასულა სომხურსა და სირიულ თარგმანებში. ქართული მარტკლია დისიმილაციით მიღებული ფორმაა მარტკრიასი. ხოლო ეს უკანასკნელი უნდა იყოს ბერძნული *μαρτυρία*, რომლის მნიშვნელობა მ-ტომიანი კაპიტალური „ბერძნული ენის საუნჯით“ არის: მოწმობა, დასტურობა, ჩვენება (*testimonium*) და იშვიათად: წამება (*martirium*)¹¹.

ეპისტოლეში ლაპარაკია არა ქრისტიანულ, არამედ ძველ ებრაულ (ნაყოფიერების) ღღესასწაულზე, რომელიც გვიან დაწესდა იმ დღის აღსანიშნავად (მოსასხელებლად), როცა ებრაელებს სინის მთაზე „შჯული“ მიეცა. იგი მოდიოდა ებრაული პასექიდან 50-ე დღეს. თითქოს ამ დღეს მოხდა სული წმიდის გარდამოსვლა და მოფენა ქრისტეს მოციქულებზე. ამიტომ ეს ღღესასწაული ქრისტიანულ ეკლესიაშიც გადავიდა, აღნიშნავს ქრისტეს აღდგომიდან 50-ე დღეს — სული წმიდის მოციქულებზე მოფენის ღღესასწაულს (აღინიშნება IV საუკუნიდან).

როგორც ვთქვით, *μαρτυρία* ბერძნულში აღნიშნავდა მხოლოდ მოწმობას, ჩვენებას და იშვიათად წამებასაც, მაგრამ არა იმას, რასაც ქართული მარტკლია. თუ როგორ შეიძლებოდა ეს უკანასკნელი სიტყვა ქართულში ქვეუღიყო ერთ-ერთი დიდი ქრისტიანული ღღესასწაულის (პენტეკოსტეს) აღმნიშვნელად, ამაზე კ. კეკელიძე წერს: მარტკლია უნდა მომდინარეობდეს ბერძნული *μαρτυρία* სიტყვიდან. რომელიც მოწამეს ნიშნავს. მაშასადამე, ამ დღეს მოდიოდა „მოწამეთა“ ან „მარტილთა“ ხსენება. შემდეგ კი უკანასკნელ ღღესასწაულს მოძრაობა განუცდია და დაუკავებია სხვა დღე — ყოველთა წმინდათა კვირიაკე — პარველი კვირადღე სული წმინდის მოსვლის ღღესასწაულიდან¹².

2. განსამარტავი ტექსტი: „ხოლო უყუეთუ თქვენ ქრისტესნი ხართ, აბრაჰამისნი ვიდრეჲ შეიღნი ხართ და აღთქუმისა მისგან მკვდრნი“ (გალ. 3,29). მოსდევს თარგმანი: „ქრისტე არს ნათესავ აბრაჰამისსა, რამეთუ კორცელად მშობელი მისი ქალწული, აბრაჰამის ნათესავით შთამომავალ იყო“...

¹¹ H. S. Liddell, *Thesaurus graecae Linguae*, t. V, 1842—1846.

¹² კ. კეკელიძე, ძველ ქართულ ეორტალოგიურ წიგნობაში: ეტიუდები. I, 1956, 127—128.

აშიაზე არის სქოლიო (გადასული და გაცხოველებული გვიანდელი ხელთ), რომელიც ეხება ეპისტოლის ტექსტში ნახმარ მკვდარ სიტყვას: „შეისწავე, რამეთუ მკვდრი ბერძულად საკუთარი სახელი არს შეილისა მის გინა თუ შეილებულინა, რომელსა ზრდიდენ, რაჲთა მან დაიმკვდროს უფლებამ სახლისაჲ“ (A 390, 23r).

ეს სქოლიო არ შეიძლებოდა ჰქონოდა „სამოციქულოს“ თარგმანების ბერძულ ტექსტს, რს აშკარად ეფერემისაა. შენიშვნა ლინგვისტური ხასიათისა და ეხება „მკვდრ“ სიტყვის მნიშვნელობას ბერძულში. ეფრემის აზრით, მკვდრი ბერძულად შესაბამისი („საკუთარი“) სახელია შეილისა, ან შეილობილისა, იმისა, ვისაც ზრდიან მემკვიდრედ, იმად, რომ სახლის (ოჯახის) კანონიერი მფლობელი, პატრონი („უფალი“) გახდეს, ეფრემი აქ არ ასახელებს მკვდრის ფარდად რომელ ბერძულ სიტყვას თვლის. მაგრამ ცხადია, მას მხედველობაში აქვს *αληθινός*; სიტყვა, რადგან სწორედ ეს არის ნახმარ მკვდრის ფარდად ზემოდასახელებულ ადგილას (გალ. 3.29) ბერძულ წყაროში. ეფრემის შენიშვნა საგულისხმოა და სწორი. ბერძული *αληθινός* მომდინარეობს წილის, ხვედრის აღმნიშვნელი *αλήθεια* სატყვისაგან და ეტიმოლოგიურად ნაშნავს წილის უფლებების მქონეს. ხოლო ჩვეულებრივ — მემკვიდრეს, ძველი ქართულით — მკვდრს.)

3. პავლე მოციქული ერთგან ჩამოთვლის ხორციელ ცოდვებს, „რომელ არიან: სიძვანი, მრუშებანი, არაწმიდებანი, ბილწებანი, კერპთმსახურებანი, მწამლველობანი, მტყარობანი, კდომანი, შურობანი, გულის-წყრომანი, წვალეპანი, შფოთებანი, შურნი, კაცის-კლვანი, ლირწებანი, მორვალობანი, სილოდანი და მსგავსნი ამათნი... (გალ. 5,19—21).

ეფრემი თავის კომენტარებში აღნიშნავს, რომ „ენებანი ესე რომელნიმე არა მოქნენ არიან (ე. ი. არ ათხოვენ, არ საჭიროებენ — კ. დ.) თარგმანებისა. ვითარ სიქეჲ და მრუშებჲაჲ“. ხოლო დანარჩენ ცოდვებს გარდა ლირწებისა ავტორი განმარტავს. ლირწების განუმარტაობის მიზეზს ეფრემი სქოლიოთი გვაუწყებს: „შეისწავე, რამეთუ ლირწებამ ვერ ვბოე ჩემთა ქონებულთა სამთა პავლისა თარგმანთა და ერთსა პავლესა ბერძულთა შინა (A 390,33v; იერ. 9,119r)¹³. ამ სქოლიოს შესახებ თ. ჟორდანიას წერდა: „Отсюда усматривается, что толкование сие переведено не с греческого, а с другого языка, на котором бытъ написано имевшіеся у переводчика три варианта“¹⁴. არა ეფრემი კომენტარების შედგენა-გადმოღებისას მხოლოდ ბერძული წყაროებით სარგებლობდა და სქოლიოც ამას გვაუწყებს. ეფრემი ამბობს, რომ ლირწება სიტყვის ფარდი მას ვერ უპოვია მის ხელთ არსებულ პავლეს ეპისტოლეთა სამ თარგმანებაში და თვით ეპისტოლეთა ტექსტის¹⁵ ერთ ცალში ბერძულ ენაზე. სქოლიოს „ბერ-

¹³ თ. ჟორდანიას სქოლიო: „შეისწავე, რამეთუ ლირწებანი ვერ ვბოე ჩემთა ქონებულთა სამთა პავლისა თარგმანთა და ერთსა პავლესა ბერძულთა შინა“ (A 390,33v; იერ. 9,119r).
¹⁴ Ошибки 363.
 პავლინი, ძველი ბერძენისაგან, აღნიშნა: „ავდელი ვების ლირწების გამოკვლევის სისოიოთ სქოლიოთ შედგელი: პავლისა თარგმანთა შორის ეფრემის შედგენისას სიქეჲ და მრუშებჲაჲ“ (A 390,33v; იერ. 9,119r).
¹⁵ თ. ჟორდანიას სქოლიო: „შეისწავე, რამეთუ ლირწებანი ვერ ვბოე ჩემთა ქონებულთა სამთა პავლისა თარგმანთა და ერთსა პავლესა ბერძულთა შინა“ (A 390,33v; იერ. 9,119r).

ბულთა შინა“ თანაბრად ეხება ეპისტოლეთა თარგმანებას და თვით ეპისტოლეებს.

ეს სქოლიო არა მარტო ეფრემისეული „სამოციქულოს“ თარგმანების წყაროებზე იძლევა ცნობას, არამედ ეფრემის მთარგმნელობითი მეთოდის ერთ მხარეს წარმოაჩენს თვალნათლივ. ეფრემი „სამოციქულოს“ ტექსტის ქართულ თარგმანში ნახშიარი სიტყვის მნიშვნელობას და კონტექსტისაუვის მის შესაფერისობას განსაზღვრავს მას შემდეგ, როცა სათანადო კომენტარებისა და ლექსიკონების დახმარებით დაადგენს ბერძნულ წყაროში ნახშიარი სიტყვის კონტექსტისეულ მნიშვნელობას.

ეფრემს შეუნიშნავს, რომ ქართული „ლირწების“ ფარდი სიტყვა არ იყო არც ეპისტოლეისა და არც ეპისტოლეთა განმარტების ბერძნულ ტექსტში. მაიოლაძე „სამოციქულოს“ ბერძნული ტექსტის კრიტიკულ (ტომენდორფისეულ) გამოცემაში (1872 წლისა) არა ჩანს „ლირწების“ ფარდი. ქართული „ლირწებანი, მთრვალობანი, სილოდანი“ გადმოსცემს ბერძნულ ტექსტის შემდეგ ადგილს: *μῆται* (მთრვალობანი), *ἄψαυ* (სილოდანი). უნდა ვეფიქროთ: ან ლირწება სინონიმადაა ნახშიარი მთრვალობისა, ან ქართული თარგმანი სხვა არაბერძნულ წყაროზეა დამოკიდებული. ბერძნულის ერთი ლექსიკური ერთეული რომ ქართულად ზოგჯერ ორი, სინონიმური მნიშვნელობის, ერთეულად გადმოდის, ეს არაა უჩვეულო ამბავი. თვით ზემოდასაჩვენებულ ადგილზეც „სიძვანი, მრუშებანი“ გადმოსცემს ერთ ბერძნულ *ἄψαυ* სიტყვას. მაგრამ „ლირწება“ და „მთრვალობა“ სინონიმები არ უნდა იყოს. („ლირწება“ შესაძლოა, ქართულში დღეისთვის უცნობი წყაროდან იყოს შესული.)

ეს ნიშნავს „ლირწება“? ეფრემი აქ განმარტებას გვერდს უვლის. საინტერესოა იმის აღნიშვნა, რომ ეფრემისეულ თარგმანებაში განუმარტავად დატოვებული ლირწების განმარტება მოიპოვება ამ თარგმანებიდან სხვათა მიერ გამოკრებილი „სამოციქულოს“ ეფრემისეულ რედაქციაში. ოღონდ სხვა ადგილას (რომ. 13,13): „ლირწებად იტყვის დაუპყრობელსა: დედათა მიმართ გულის თქუმასა“ (A 482, ქორდ. On., II, გვ. 45, აგრეთვე 674 ნუსხებში). ამყამად არ ვიცით, ეს განმარტება ეფრემის არის, თუ გადამწერ-რედაქტორთა გლოსა. რადგან თარგმანებაში რომელითა მიმართ ეპისტოლე აქვია?

თუ სწორია ნ. ჩუბინაშვილი, რომელსაც ერთ ლექსიკურ ერთეულად მოჰყავს: ლირბი, ლირფი, ლირწი „თავხედად ურცხვ“¹⁶, მაშინ ლირწების ქართული გლოსა უფრო კონკრეტული სახისად უნდა ვცნოთ, რადგან სომხური *Լիր* უფრო ზოგადი შინაარსისაა, ნიშნავს ურცხვს, გარყვნილს.

4. განსამარტავი ტექსტი: პავლე ამბობს, რომ ღმრთისაგან „მომეცა მე საწერტელი გორცთაჲ. ან გელოზ სატან. რაჲთა დამქნეწინდეს მე. რაჲთა არა აღვიმალლო (II კორ. 12,7). ეფრემი სატან სიტყვას მკდომით ცვლის. სოლო ამიაზე ანგელოზის წარმომავლობას გვაუწყებს: „შეისწავევ. რამეთუ ანგელოზი ბერძული არს“ (იერ. № 9,91r). ეფრემი სხვაჯას, შოგ კომენტარში. იძლევა ანგელოზის განმარტებას: „ანგელოზი ქადაგად გამოითარგმანებოს“ (A 390,26v). სქოლიოში ეფრემი ანგელოზის განმარტებას იმიტომ მოერიდა, რომ დასახელებულ ადგილას

11
ს ი ი - ქართული ლექსიკონი, აკ.

(II კორ. 12,7) ანგელოზი ჩვეულებრივი — ღმრთის ნების აღმასრულებელი უხორცო არსების — მნიშვნელობით კი არ არის ნაწმარი, არამედ პირდაპირ მნიშვნელობით (მოციქული, მაცნე). პავლე ამბობს: მე რომ ქედმაღლობა არ დამეწყო („რამაა არა აღვიმაღლო“), ამისთვის ღმერთმა მომივლინა სატანა-საცნე (იგულისხმება მძიმე სენი — „საწერტელი კორცთაა“).

ბ. ისტორიულ-ბიბლიოგრაფიული ხასიათის სქოლიოები. ლირწება სიტყვის შესახებ იხ. ზემოთ, სქოლიო 3.

5. ეფესელთა მიმართ ეპისტოლეს უძღვის „უწყებაა“, რომელშიც ნათქვამია, რომ პავლე ეპისტოლეს წარსცემს პროპით, „არღა ეხილენეს იგინი. არამედ ასმიოდა მათთვის და ესე არს მიზეზი ეპისტოლისაჲ“. ამ სიტყვების გამო აშიაზე შენიშვნა: „შ ყოვლად ბრძენო. ვითარ დაგივიწყებდეს, რამეთუ ეხილენესა ეფე[სე]ლნი და ესწავაყა მათა“.

ეს შენიშვნა აშკარად ბერძნული წყაროს კუთვნილებაა და ეფრემი მას კომენტარს უყუთებს: „შეისწავე. რამეთუ ესე ცთომილი¹⁷ ბერძელადცა არს და მგონია, რომელ მწერალისაგან ამის-თვის ესე ზემონი სიტყუანი ბერძელადვე ეპოენ, საბრძალო ბელად და წერილნი ვისგანმე ფილოსოფოსისა (A 390. 36v; იგრ. 9, 117r).

6. განსაზრტავია: ესერაჲ უკუე გუქონან აღთქმანი, საყუარელნი (II კორ. 7,1). ამ ადგილს სქოლიო ახლავს აშიაზე: „შეისწავე. ვითარმედ ესერაჲ უნებს და მგონია, რომელ მწერალსა უცთუნებია (იგრ. 9,69v). ეს სქოლიო გადამწერს უადგილო ადგილას მიუწერია და ეკუთვნის, როგორც აღვნიშნეთ, II კორ. 7,1 მუხლს, მოთავსებულს 69 recto-ზე. ეფრემის მიერ დამოწმებულ ტექსტში ესერაჲ ფორმას მეორე ე-ზე მასველ-სნაირი ნიშანი უზის და ბოლოს „იოტა“ ნიშანი (ტექსტის შეცვლის მანიშნებელი). ე. ეფრემს თავიდანვე, დამოწმებისას. შეუუვლია ტექსტი უფრო სწორად, ახლებურად გაუაზრებია, გაუგია არა როგორც ორი სიტყვა (ესე რაჲ). არამედ როგორც ერთი — ესერაჲ, რომელიც ნიშნავს: ასეთი, აწმარტი და ზუსტი გადმოცემა ბერძნული თარგმანისა.

7. განსაზრტავია: „რავდენი სიტყუს-გებაჲ, რავდენი შერისხებაჲ, რავდენი შიში. რავდენი შური. რავდენი შურის-გებაჲ. რავდენი მომადლებაჲ, გინა რავდენი ლხინებაჲ (II კორ. 7,11). აშიაზე ამ ადგილს შენიშვნა ახლავს: „შეისწავე. რამეთუ მომადლებაჲ და ლხინი ბერძულთა ცედათ. ჩემთა ქონებულთა, შინა არა იპოა (იგრ. 9,71r). ე. ი. ეფრემი გვაუწყებს, რომ ქართულ თარგმანში ნახმარი ორი სიტყვა (მომადლება, ლხინი) არ იყო ჩემს ხელთ არსებული ბერძნული დედნის ნუსხებშიო. მარჯლაც, „სამოციქულოს“ ბერძნული ტექსტის კრიტიკულ გამოცემაში „მომადლების“ და „ლხინის“ ფარდი სიტყვები არა ჩანს.

8. განსაზრტავად მოყვანილია ერთი ადგილი (II კორ. 8, 22—23), სადაც პავლე ლმწარსკობს კორინთელთა მიმართ მივლენილ ტიტესა და სხვა მოციქულებს. აღონდ უკანასკნელთ სახელებით არ ახსენებს. კომენტარში განმარტებულა. თუ რატომ არის ასე. ეს იმიტომო. - ამბობს ეფრემი, — რომ იგი (ტიტე) „შესწავებულ იყო და მეცნიერ მათა“. ხოლო სხვა მოციქულნი „ჯერეთ არღა ეხილენეს მათ“. ამიტომ ასეთ მოციქულებს პავლე „უსახელოდ

აქებს ოდენ, რაათა სარწმუნო ყვენს იგინი წინაშე მათსა და რაათა არავის აქუნდეს იქვ საქმართა მიხუეჟისაჲ მათლა მიმართ“. იმ ადგილას, სადაც ამაზეა თხრობა, აშიაზე შენიშვნაა: „შეისწავე, რამეთუ ლუკა ყოფაჲ ამის წარვლინებულისა ჩემთა ქონებულთა დედათა შინა არა იპოა“ (იერ. 9,76r).

აღსანიშნავია, რომ ლუკა არ იხსენიება ამ გვერდზე მოყვანილ არც ეპისტოლის ტექსტში და არც მის განმარტებაში. რაშია საქმე? იქნებ სქოლიოა დაზიანებული. ან იქნებ კომენტარებია შემოკლებულ-შეკვლილი? არა. ჩვენ ვუიქრობთ. რომ როგორც წინა, ასევე ეს სქოლიო გადაშწერს უჭერო ადგილას (ტექსტთან შეუფარდებლად) უნდა ჰქონდეს მიწერილი და ნამდვილად უნდა ეკუთვნოდეს წინა. 75-ე, ფურცლის recto-ზე განმარტებულ ადგილს: „და მის თანა მივაელინეთ ძმამ, რომლისა-იგი ქებაჲ სახარებასა შინა ყოველთა მიერ ეკლესიათა“ (II კორ. 8,18). ამის თარგმანში სწერია: ვიეთნიმე ლუკამს თვს თქუმულად იტყვან სიტყუასა ამას, ვითარმცა მას შეეტყუებოდა ქებაჲ სახარებაჲ(!), ვითარცა აღმწერელსა სახარებისასა, ხოლო ვიეთნიმე ბარნაბამს თვს, რამეთუ უწერელიცა ქადაგებაჲ სახარებად სახელ-იდუბის, და შემდგომი ესე უფროჲს შეეტყუების, რამეთუ შემდგომნი სიტყუანი ბარნაბას უფროჲს შეეტყუებიან, რომლისათვს იტყვს, ვითარმედ არა ხოლო ქადაგი არს სახარებისაჲ, არამედ ქებულიცა ქადაგებასა შინა მისსა“.

თარგმანება გვაუწყებს, რომ II კორ. 8.18-ში ნახსენები „ძმამ“, ზოგიერთის აზრით. ლუკა არის და ზოგიერთის აზრით კი — ბარნაბაო. სქოლიოთი კი ვითარება ზუსტდება. ეფრემი სქოლიოთი გვიხსნის, რომ პავლეს მიერ სახელის გარეშე ნახსენები მოციქულის ლუკად მიჩნევა ჩემს ხელთ არსებულ ბერძნულ ნუსხებში ვერ დავადასტურეო. კი, მაგრამ თარგმანებაში ხომ ამბობს: „ვიეთნიმე ლუკამს თვს თქუმულად იტყვან სიტყუასა ამასა? მაშ, რის საფუძველზე წერს ამას ეფრემი? გამოდის, რომ ეფრემი ზეპირი წყაროები-თაც სარგებლობს, „ზეპირით“ იმ გაგებით, რომ ზემოდასახელებულ ადგილას ვლაც მოციქულის („ძმის“) ლუკად მიჩნევა მას სცოდნია, წაუკითხავს, მაგრამ „სამოციქულოს“ კომენტარების შედგენისას მის ხელთ არსებულ წერილობით კომენტართა დედნებში ასეთი ცნობა მას არ შეხვედრია. აქ კარგად ჩანს განათლებული და თან ფრთხილი, მკაცრი ფილოლოგი, რომელიც ზეპირ მასალას არ ურევს წერილობით მასალაში.

9. ძველი სტიქომეტრიული დაყოფით მე-18 (იშ) თავის სათაური ებრაელთა მიმართ ეპისტოლეში მოდის ახალი დაყოფის 12,12-ის წინ. ასეა ეს „სამოციქულოს“ ძველ ქართულ რედაქციებში, მაგრამ გიორგისეულში ძველი დაყოფის მე-18 თავი მოდის ახალი დაყოფის არა 12,12-ის წინ, არამედ 12,16-ის წინ. ეფრემს შეუნიშნავს, რომ მოცემულ შემთხვევაში გიორგისეული რედაქციის დაყოფა არ ემთხვეოდა მის ხელთ არსებული ბერძნული წყაროს დაყოფას და ამის შესახებ არშიაზე შენიშვნები გაუკეთებია, ერთი — ძველი დაყოფის მე-18 თავის დასახელებასთან (ახალი დაყოფის 12,12-ის წინ): „ესე თავი ბერძულად აქა იყო (იერ. 6,45r), ხოლო მეორე — იქ, სადაც იგივე (მე-18) თავი გიორგისეულ რედაქციაში მოდის, ახალი დაყოფის 12,16-ის წინ: „ხოლო ქართულად აქა არს თავი“ (იერ. 6,46r). ეფრემს, როგორც მოსალოდნელი იყო, თავის „სამოციქულოს“ თარგმანებაში დაყოფა ისე გაუტარებია, როგორც ეს მის ხელთ არსებულ ბერძნულ წყა-

რომი იყო. უნდა ვიფიქროთ, რომ გიორგი მთაწმიდელი. ალბათ. სხვა ტიპის ბერძნული წყაროთი სარგებლობდა.

ამრიგად, ზემოთ განხილული სქოლიოები კარგად ავლენენ ეფრემის, როგორც მთარგმნელისა და რედაქტორის, მუშაობის მეთოდის ერთს. მკვეთრად გამოკვეთილ მხარეს — მკაცრ მეცნიერულ-კრიტიკულ ხასიათს. ეფრემი ქართულ თარგმანში ნახმარი სიტყვის კონტესტისათვის შესაბამის-შესაფერისობას მხოლოდ მას შემდეგ განსაზღვრავს, როცა დაადგენს მის ფარდად ბერძნულ წყაროში ნახმარი სიტყვის კონტექსტისეულ მნიშვნელობას. როცა ეფრემი ამჩნევს და აღნიშნავს სხვაობებს ბერძნულ წყაროსა და ქართულ თარგმანს შორის (ვთქვათ. მატებას ან კლებას), სამაგალითო მეცნიერულ სიფრთხილესა და სიზუსტეს იჩენს, ამბობს: ჩემს ხელთ „ქონებულ“ ბერძნულ ნუსხებში ასე იყო. ასეთი განცხადებით ეფრემი თავს იზღვევს პრინციპულ ხასიათის მეთოდოლოგიური შეცდომისაგან და წინასწარვე სწორად უშვებს შესაძლებლობას, რომ ბერძნული წყაროს მის ხელთ არსებული ნუსხები სრულად არ წარმოაჩენენ ბერძნულ ტექსტის ვიზარებას და გიორგისეული ტექსტის „მატებანი“ შესაძლოა მოიპოვებოდეს ბერძნულ წყაროს სხვა, მისთვის მიუწვდომელ ნუსხებში. თუ იმასაც გავითვალისწინებთ, რომ ეფრემი არასოდეს არ ურევს ერთმანეთში თავის უსარმაზარი ზეპირი ცოდნის მასალას და საყრდენი წერილობითი წყაროს მონაცემებს, სარწმუნო გახდება. რომ ეფრემ მცირის მეცნიერულ-მთარგმნელობითი მუშაობა არსებითად ისე სწორ მეთოდოლოგიას ეფუძნება, რომელიც დღესაც კი მისაღებად შეიძლება ჩაითვალოს გარკვეულ ფარგლებში.)

III. ლექსიკური და ლინგვისტური ხასიათის მასალები „თარგმანებისა“ „სამოციქულოს“ თარგმანება-კომენტარებს განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს სპეციალური ლექსიკონის შესადგენად ბიბლიური ტექსტისათვის. საქმე იმაშია, რომ თარგმანება-კომენტარებში „ძნელოვანი“ და ალგორიულ-მეტაფორული შინაარსის სიტყვები ახსნილია პირველადი, წმინდა ქრისტოლოგიური გაგებით და ასეთი, ასე ვთქვათ, თეოლოგიური ახსნა-განმარტებანი ბიბლიის მეცნიერული ლექსიკონის შედგენისას უთუოდ გასათვალისწინებელია ორიოდ მაგალითი)

ა. პაულე მიმართავს კორინთელებს: „მოიკითხვედი თუ არა ერთ-ერთს ამ ბორის-ყოფითა წმიდითა (I კორ. 13,12). ამ ფრაზაში დღევანდელა გაგებით ასახსნელი არაფერია. „წმიდა ამბორის-ყოფა“ გვესმის როგორც ნულწრფელი, უზაკველი ამბორი. მაგრამ ასე ესმოდათ ეს ძველ ქრისტოლოგებსაც? ი, რას ამბობს ეფრემი ამ ადგილის შესახებ: „არს უკუე ზაკუვითი-ცა ამბორის-ყოფაჲ, ვითარ-იგი იუდაჲსი ქრისტეს მიმართ, და კუალად ვიეთ-განმე ვნებულთაცა გულის-სიტყუთა კორცთა ტრფიალებისაჲთა იქმნების ესე. ამისთვის ორისავე ამისგან გასკრძალულსა ეწოდების წმიდა, რაჲთა უწყოდით, ვითარმედ სახედ სულიერისა სიყუარულისა მოცემულ არს ჩუენდა ურთიერთას ამბორის-ყოფაჲ. რაჲთა ესრეთ ამბორს-უყოფდეთ, ვითარცა მშობელნი შვილთა და ვითარცა ძმანი ძმათა, რამეთუ ვინაჲთგან ვართ ტაძარ ქრისტესსა, ამისთვის ბაგითა ამბორს-უყოფთ ურთიერთას. ვითარცა თვთ ბჭეთაცა ამათ საუფლოჲსა ტაძრისათა. რამეთუ პირისა მიერ და ბაგეთა მოვილებთ

წიარებასა ქრისტეს საიდუმლოთასა, რომლითა იქმნების მკვდრობაჲ მისი ჩუენ შორის და ამით გულისქმის-ყოფითა ჯერ-არს ურთიერათს ამბორის-ყოფაჲ და უზაკუველ იყოს სიყუარული იგი და წმიდა. ვითარცა მშობელთაჲ შეილთა მიმართ და ვითარცა ძმათაჲ ძმათა მიმართ. და რაჲთა ვითარცა ბჳეთა საუფლოჲსა ტაძრისათა, ესრეთ შიშით და კრძალულებით შეეცხებოდით ბაგეთა მოყუასისათა (A 390, 4r) **ღე. ი. წმიდა ამბორის-ყოფა მოიაზრება, როგორც მზაკვრული და ნორციელი ტრფიკლებით გამოწვეული ამბორისაგან გამიჯნული („განკრძალული“) სულიერ-კნევემატიკური სიყუარულის გამოხატულება, სიმბოლო („სახე“). კიდევ მეტი: ქრისტოლოგიით, მორწმუნე ადამიანის სხეული არის: საღმრთო ტაძარი, საღვთო, ბაგეები კი — ბჳე სხეულისა (ტაძრისა). რადგან ბაგეებით, — ღმრთის ტაძრის ბჳით, — ვეზიარებით ქრისტეს საიდუმლოებას და ამავე ვზით შემოდის ადამიანში ქრისტე, ბაგეებით ამბორის-ყოფა უნდა მოხდეს ღვთიური შიშით და კრძალუით.**

ღ. პაველ ამბობს: „რამეთუ ქრისტე იესუსს მიერ არცა წინადაცუეთილებაჲ რას შემძლებელ არს. არცა წინადაცუეთელობაჲ. არამედ ახალი დაბადებული (გალ. 6,15). რა არის ახალი დაბადებული? დღეს ეს სიტყვები გაიგება, როგორც ახლად შექმნილი, ახლად გაჩენილი. მაგრამ თუ რას ნიშნავს ნამდვილად ეს სიტყვები. ამას კომენტარი კარგად გვაუწყებს: „კუალად მასვე ზემოთქუმულსა სიტყუასა იტყვს, ვითარმედ არაჲ მეტობაჲ არს ჰურიათაგანობაჲ, არცა წარმართაგანობაჲ, არამედ ესე ოდენ საძიებელ არს, რაჲთა დაძუელებაჲ იგი ცოდვათამიერი ახალ დაბადებულ იქმნა ქრისტეს მიერ საბანელითა წმიდისა ემბაზისაჲთა. რომელსა შინა ძუელი კაცი ჩუენი დაეფლვის ქრისტეს თანა და განახლებული აღმოვალს მიერ. და კუალად ახალ დაბადებულ არს, რაჲამს ძლით ჩუენ თანა განხრწნილი სოფელი კუალად ჩუენ თანავე ახლად მეორედ დაიბადოს ქრისტეს მიერ განახლებითა საუკუნეთა და კუალად განუხრწნელითა“ (A 390,38r).

ღ. მასაღამე. ახალი დაბადებული ყოფილა წმიდა ემბაზში ცოდვებისაგან განბანილი. ნათელ-ღებული, ქრისტეს სჯულს ზიარებული.

თუ როგორი სახის ლექსიკური მასალაა კომენტარებში შიგადაშიგ გაბნეული, ამის საიდუსტრაციოდ გამორჩევით დავასახელებთ რამდენიმეს (ვასახელებთ. რა თანმიმდევრობითაც ტექსტში შეგვხვდა და არა ანბანური რიგით):

იკლესია (I კორ. 10, 32) შესაკრებლად გამოითარგმანების (იერ. № 9, 8 r).

მარანათა (I კორ. 16, 22) ვითომე მიერ ესრეთ ითქუძის, ვითარმედ ებრაულსა ენისა არს სიტყუაჲ ესე და ვითომე მიერ, ვითარმედ — ასურებრისა. რამეთუ ორნივე ესე ენანი მასლოველ არან ღრთიერთას, ხოლო თარგმანებაჲ ამისი ესე არს, ვითარმედ: უჯალი მოიჯდა (იქვე, 41r).

მაროება (II კორ. 6, 4) არს ჰირი ესეთიარა, რომლისაგან განხრთმა უფრონი იყოს (იქვე 66v).

ტანჯა (II კორ. 6, 5) [არს] შემოხლევა წყლულებისა (იქვე, 66v).

მყობილება (II კორ. 6, 5) [არს] შეწყუდევა სახლსა შინა (იქვე, 66v).

მფოთება (II კორ. 6,5) [არს] დეჳმულებაჲ აღგილოთ ადგილად, რაჲამს დენა-იუსა მას აქუნდეს ადგილა დადგრომისა (იქვე, 66v).

მელოვა (II კორ. 9, 5) ევლოვაჲ სახე-სღებს უხეზებით და მხიარულებით მოღებულსა, რამეთუ არაიენ ევლოვისა მოცემელი წუხნ ანუ იძულებით მოცემნ. ვარსა ხოლო ევა მჳუხარე არნ. რომელსა აუთ სიგუეჳის და მიხუეჳილი იგი კუალად მიხუეჳებოდის. ხოლო რომელი ღესსა მოწაგებასა ნენსითი შექრითივეს, ესეთიარისა მოცენ მხიარულებაჲ ვერ-არს, რამეთუ ცხობილისა მომაცუეთელ ექმნების წარებულა იგი (იქვე, 77 v).

გამოუცდელი (II კორ. 13,6) კეშმარიტებით მას უწოდებდნენ გამოუცდელს, რომელი სულგრძელებდეს და არა მყის მიჰქვლიდეს პატრიუს ცთომისასა სასოებითა მოქცევისათა. „რომელ პირველ მხილებსა და სწავლისა სიფიცხით სტანჯვიდეს შეცოდებულთა (A 390, 37).

განტკიცება (II კორ. 13,11) არს, რაჟამს ბოროტად შერყეული უწესოებითა უკლად დაემტკიცოს წესიერებითა (იქვე, 37).

სალმროტობება (ვალ. 2, 19) რომელ არს მოქმედება მცნებათა ბრძანებათა ქრისტესათა (იქვე, 15 V).

ნიეთ ამის სოფლისა (ვალ. 4, 3) უწოდებდნენ ქუეყანასა და ცეცხლსა, პაერსა და წყალსა, რომელთაგან არს კაცი და ყოველი აკებულება სოფლისა (იქვე, 24 V).

ავევა (ვალ. 4, 6) რომელ არს ებრაულად, და პატრიარქი, რომელ არს ბერძულად, სახელი მამისა (იქვე, 24r).

ანგელოზი (ვალ. 4,14) ქადაგად გამოითარგმანების (იქვე, 26 V).

შრსალმროტობება (ვალ. 4, 17) არს. . . რაჟამს კაცი წადიერ იყოს მსგავსებად სათნობასა სისამე (იქვე, 27r).

შური (ვალ. 5,20) ესე არს. რაჟამს არცა თვით უნდეს. არცა სხვსა ქონებად მისსა თავს იღებდეს (იქვე, 33v).

გარ (ვალ. 4,25) მთასა სინასა აგარ სახელედების არაბთა ენისა მიერ, რამეთუ ქუეყანაჲცა იგი არაბთა არს, ხოლო გამოითარგმანების სახელი აგარისი მსხემ ვინა მკვეალ (იქვე, 28v).

განქარება (ქრისტესგან) (ვალ. 5,4) ესე არს, რაჟამს კაცმან უგუნურებითა თვისთა უქმარყოს მადლი იგი ქრისტეს. მიერისა ვსნისა თავისა თვისისაგან ყოვლად უანდგომილ მისგან (იქვე, 30r).

ბილწება (ვალ. 5,19) არს სახელ ბუნებისა გარეგანთა ენებათა (იქვე, 33, v)

სიღოუა (ვალ. 5,21) არს განყენილი სიმღერაჲ მომთრავალთაჲ, რაჟამს ვარდარბულბითა სუშისათა სხუა არღარაჲ ეძლის თვნიერ კმანი რაჟამე უძღლერი და აღსაყენი დაქსნოლობითა (იქვე, 33v).

შეოთება (ვალ. 5,20) ესე იგი არს რაჟამს შურისაგან ვანრისხებულ იტყოდის სიტყუათა სამფოთებულთა (იქვე, 33v).

სიმწარე (ეფეს. 4,31). სიმწარედ უწოდს გულარძნილობასა და მძევარებასა, რომლისაგან შეინიკუების გულისწყრომა (იქვე, 62r).

გულისწყრომა (ეფეს. 4,31) შინაგან დაწყებაჲ არს შენივთებულ გულარძნილებსა მიერ და მკვენარებისა და გულისწყრომისაგან შინაგანისა იშვების რისხუა გარეშე (იქვე, 62r). იოლაება (ეფეს. 4,31) რომელ არს ჯამაღლობით სარჩელ (იქვე, 62r).

გმობა (ეფეს. 4,31) რომელ არს ურთიერთს ვინებაჲ (იქვე, 62r).

უკეთობება (ეფეს. 4,31) ესე არს ყოველი უკეთობება, რაჟამს შინაგან სულისა ვეცოდეთ ვეაღსა და უშორდეთ ვაჟსა ნაცვლის მივებისასა (იქვე, 62r).

სამაგებება (ეფეს. 5,4) რომელ არს ბილწებით ზრახვება სიტყუთერით სიცოფისათ (იქვე, 63r).

გალობა (ეფეს. 5,19) [არს] ცილო საგალობელისაჲ, და ამისთვის ვანერცნების სიტყუაჲებისა ღმრთისაჲ, რაჟამთ მიჰყოურებასა შინა ვამისასა კეთილად გულისკმა-ყოფით ძალი სიტყუასა და სიტყობებითა ვმისათა არა საწყინო ჩუენდა იქმნეს მიჰყოურებაჲ ვამისაჲ. (იქვე, 66r).

კეშმარიტება (ეფეს. 4,16) მრავალსაბითა სახელითა გულისკმა-ყოფების: კეშმარიტება უწოდებდნენ მადიდებლობაჲსა შველთასა. კეშმარიტება ეწოდების გამოცდილებასა საქმეთა მოღვაწეობისათსა, ესე იგი არს სარწმუნეება მართალი და საქმენი კეთილი, და კეშმარიტება ეწოდების ვანშორებულსა მხაყუარებისაგან. რომელსა არაჲა აქუნდეს ტყუეილი ანუ სიცრუე, გინა ღლარძლი. ხოლო შესაძლებელ არს ამის უმაღლესად გულისკმის-ყოფაჲ, ვითარჲე უცორომელო კეშმარიტებაჲ და ნანდღუე კეშმარიტი კეშმარიტებაჲ თვით თავი არს ქრისტე (იქვე, 71v).

საყურადღებოა, რომ ეფრემ მცირე „სამოციქულოს“ გიორგისეული რედაქციის ტექსტის შეცვლის აუცილებლობას ზოგჯერ გრამატიკული თვალსაზრისით წსნის; ის არჩევს, განსამარტავად მოყვანილი წინადადება კითხვითი სახისაა თუ თხრობითი, კონტექსტისათვის მხოლოდითი რიცხვის ფორმაჲ შესაფერი თუ მრავლობითი. მაგალითები:

1. გიორგისეულ ტექსტში: უწყით უკუე შიშა უფლისაჲ, კაცთა-მე, ვერწმუნნეთა? (II კორ. 5,11). ეფრემი ცვლის ტექსტს და ასაბუთებს:

„არა კითხვის სახედ, არამედ ესრეთ უსაკუთრეს არს სიტყუაჲ ესე: უწყით უკუე შიში უფლისაჲ, კაცთა ვერწმუნეპით...“ (იერ. № 9, 63 r). ეფრემი სწორია. ბერძნულ წყაროში თხრობითი წინადადება: ἄπιστος καὶ μισός.

2. გიორგისეულ ტექსტშია: კაცად-კაცადისა პირსა ხედევდით (II კორ. 10,7). ეფრემი განმარტებას იძლევა: „კითხვის სახედ ჭერ-არს წარკითხვაჲ სიტყუსაჲ ამის, რომელი ესრეთ უსაკუთრეს არს: პირთა სამეხედავთა?“ (იერ. № 9,81r). ეფრემი კითხვით ა-საც ხმარობს და მას ზემოდან საგანგებო მახვილის მსგავს ნიშანსაც უსვამს. მართლაც, ბერძნულ წყაროში კითხვითი წინადადება: τὰ κατὰ πρόσωπον βλήται;

3. გიორგისეულ ტექსტშია: პირველი იგი წარქდა (II კორ. 5,17). ეფრემი შენიშნავს: „განმრავლებითად უსაკუთრეს არს სიტყუაჲ ესე: ძუელნი იგი წარქდეს“ (იერ. № 9,63v). შდრ. τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν.

4. გიორგისეულ ტექსტშია: ეკლესიათა ღმრთისათა, რომელნი არიან კორინთეს შინა (II კორ. 1,1). ეფრემი კომენტარში აღნიშნავს: „უსაკუთრეს არს, რაათა არა განმრავლებითად, არამედ ერთობითად ითქუმოდის, ვითარმედ: ეკლესიასა ღმრთისასა, რომელი არს კორინთეს შინა. რამეთუ უმრავლესა (sic) ადგილსა ყოვლისა სოფლისა ეკლესიათა ერთად ეკლესიად სახელ-სდებენ წმიდანი წერილნი ერთობისათჳს სარწმუნოებისა“ (იერ. № 9,42v). მართლაც, ბერძნულშია: τῆ ἀναρχαίᾳ τῆς ἑκκλῆσιας, ე. ი. ეფრემის შენიშვნა სწორია და მეცნიერულად დასაბუთებული.

მსგავსი სახის შენიშვნები კარგად ავლენს არა მარტო ეფრემ მცირის ენათმეცნიერულ აღღოს, არამედ ქართული გრამატიკული განათლების გარკვეულ დონეს XI საუკუნეში. სხვა რომ არა, საყურადღებოა თვით ისეთი წმინდა გრამატიკული ტერმინების ხმარება. როგორცაა: ერთობითი (მხოლოდითა რიცხვი), განმრავლებითი (მრავლობითი რიცხვი), კითხვის სახე (კითხვითი წინადადება), არკითხვის სახე (არაკითხვითი, ე. ი. თხრობითი წინადადება) და სხვ.

IV. ახალი მასალები „სამოციქულოს“ ეფრემისეული რედაქციის ისტორიისათვის. ცნობილია, რომ ეფრემ მცირემ კომენტარები გაუკეთა „სამოციქულოს“ გიორგისეული რედაქციის ტექსტს. მაგრამ კომენტარების შედგენა-გადმოღებისას ის დარწმუნებულა, რომ გიორგისეული ტექსტი შეცვლას საჭიროება აქა-იქ. კერძოდ, „ღრმათა ადგილთა“. ე. ი. იქ, სადაც ბერძნული ტექსტის „იგევე და ერთი სიტყუაჲ მრავალსა პირსა აღიარებდა“, ანუ ერთ და იმავე სიტყუას თუ ადგილს მრავალნაირი აზრი, მნიშვნელობა ჰქონდა. მაშასადამე, ეფრემს კომენტარების გაცნობის დროს საუკეთესო შესაძლებლობა ჰქონდა, „სამოციქულოს“ ამა თუ იმ „ღრმა ადგილის“ მნიშვნელობებში გარკვეულიყო და მრავალი მნიშვნელობიდან კონტექსტისათვის უკეთ შესაფერა, „ქართული მსგავსებული სიტყუაჲ“ მოეპოვა. მას სომ ხელთ ჰქონდა ეპისტოლეებს სამოთხითი თარგმანება — კომენტარი და ამდენივე ლექსიკონი!

ეფრემი კარგად ხსნის გიორგისეული ტექსტის უზუსტობის მიზეზს. გიორგის, — ამბობს ეფრემი, — ის ადგილები, „რომელი მრავალსა პირსა აღიარებდა, იგი ძოვლისავე თარგმნისადა მიუყვანებია“, ე. ი. ის ადგილები, რომლებიც ბერძნულ ტექსტში მრავალნაირი გაგების შესაძლებლობას იძლეოდა, გიორგის ძველ ქართულ თარგმანში დატული შინაარსით გადმოუციაო. მეორე-

ჯერაც ამბობს ეფრემი, რომ უზუსტოდ ადგილები პავლეს ეპისტოლეებში გიორგის „არა ეგოდენ სხვსა რაჲსმე მიზეზისაგან, რაოდენ ძუელისავე პავლისა წაყოლისაგან დაუტევობია“. ეფრემი სწორია. გიორგის წინ ედო „სამოციქულოს“ ძველი ქართული თარგმანი და მას აჯერებდა, აახლოებდა ბერძნულ დედანთან, მაგრამ, ჩანს, ყოველთვის ჯეროვნად ვერა, ხშირად უცვლელად ტოვებდა ძველ თარგმანს, თვალს გადაავლებდა და ძველი თარგმანის წაკითხვებს წაჰყვებოდა სილომე.

ეფრემი შემდეგ აღნიშნავს, რომ იქ, სადაც კომენტარების შინაარსი არ შეესაბამებოდა გიორგისეული სამოციქულოს ტექსტს, პირველად „სამოციქულოს“ ტექსტი შევასწოროე „ბერძულსა ძალისაგებ, თანა-შეწვეწითა თარგმანთა და ლექსიკონთაჲთა. რამეთუ არს მრავალი სიტყუაჲ, რომელ თვისაგან პავლესა შინა ეგრე უფრო შეიწყობვის ქართულად“. ასე რომ არ მექნა. „თარგმანი სიტყუსაჲ გაირყუნებოდა და კუალად შემდგომნი მუცნაერნი ბერძნულისანი მბარალობელ გუექმნებოდეს გამოუძიებლად დაწერისათჳს სიტყუათაჲსა“.

ეფრემის გულწრფელი თხოვნა. რომ მის მიერ თარგმანება-კომენტარებში „ცვალებული“ სიტყვები არ შეეტანათ „სამოციქულოს“ ტექსტში, არ შეუსრულებიათ, შესწორებანი განმარტებებიდან შიგ „სამოციქულოს“ კანონიკურ ტექსტში შეიტანათ. პირველად ასე იქ მოიქცეოდნენ, სადაც სამოციქულოს ტექსტს შიგ ბერძნული თარგმანები ახლდა. შემდეგ კი ჩამოუშორებიათ კომენტარებში მოხსენიებული სამოციქულოს ტექსტი ცალკე წიგნად გამოუდრიათ“.

შესანიშნავი ცნობილი იყო, რომ ეფრემი „სამოციქულოს“ ტექსტში შეტანილ ცვლილებებს საგანგებო ნიშნებითაც აღნიშნავდა. „სადაცა კიდესა სტიქონისასა წეს სიტყუასა ზედა იოტაჲჟჳჳო და სიტყუასა თანა უსაკუთრესაჲ. ცნ. ვითარმედ მცირედ ცვალებაჲ პნებებია მას სიტყუასაჲ. მჳიორგეანც აღნიშნავს: „სადა თარგმანი სიტყუსაჲ მიძულებდა იმთ ცვალებასა სიტყუსასა. იგი თარგმანსა შინა იოტაჲჟჳჳო და უსაკუთრესითა ამინიშნავს ყოველსა ადგილსა“. სამწუხაროდ, ჩვენ „სამოციქულოს“ თარგმანების ეფრემისეული ავტოგრაფი არ მოგვეპოვება. სადაც ეს ნიშნები იქნებოდა სისტემებრ გატარებული, ხოლო მოღწეულ წესებში ასეთ ნიშნებს ვერ პოულობდნენ მალევერები. იერუსალიმის № 25 ხელნაწერი. რომელიც „სამოციქულოს“ თარგმანსა და ცნობილ „შესავალსაც“ შეიცავს, ვრცლად აქვს აღწერილი ნ. მარს და იგი აღნიშნავს, რომ ის პირობითი ნიშნები, რომელთა დატყვის ეფრემი მოითხოვს, წესსაში აღარ მოიპოვებათ. ილ. აბულაძე უმატებს: „არ მოიპოვებიან ისინი არც თბილისურ ხელნაწერებში. უნდა ვიფიქროთ. რომ გაფრთხილების მიუხედავად, შემდეგი დროის გადაწყვერლებმა ეფრემის შესწორებანი ტექსტში შეიტანეს, რის გამო აღარ იყო საფუძველი ნიშნების დაწერისათვის ტექსტში და არშიაზე“.

ხელნაწერების შესწავლან კი ვითარება ცოტა სხვაგვარად წარმოგვიდგინა. ჯერ ერთი. ეფრემს უხმარია არა ორი, როგორც აქამდე ეგონათ მკვლევარებს. არამედ ერთი პირობითი ნიშანი — „იოტა“, ხოლო „უსაკუთრესი“ არა პირობითი ნიშნით, არამედ სიტყვიერად აღუნიშნავს ტექსტის შიგნით.

¹⁰ ილ. აბულაძე, საქმე ნიკიტელისა. 1950, გვ. 113.

¹¹ ივ. ბ. შტრომ, ილ. აბულაძე, ძველი ქართული ლექსიკონი. 2. საქაარ. 3. გვ. 163; ხე. ნ. წ. მსტ. მოაბე, 1. 1959, 163.

„იოტა“ ასეთი (I) კავისმაგვარი ნიშნით აღინიშნება ხელნაწერებში (A 390, იერ. № 9, იერ. № 6). ის კეთდება აშიაზე, „სამოციქულოს“ შეცვლილი ტექსტის გასწვრივ; რამდენ სტრიქონსაც იკავებს შეცვლილი ტექსტი, იმდენი „იოტა“ ნიშანი კეთდება ყოველი სტრიქონის გასწვრივ (იშვიათად რომ ეს ნიშანი იყოს გამოტოვებული) ეფრემს „სამოციქულოს“ ტექსტში შეტანილი ყოველი ცვლილების წინ უხმარია „უ ს ა კ უ თ რ ე ს ა რ ს“, ე. ი. კონტექსტს ასე უფრო ეკუთვნის, ასე უფრო შეეფერება ა.ო. ასე რომ, „უსაკუთრესი“ არ არის პირობითი ნიშანი, ის სიტყვიერად აღინიშნება ტექსტის შიგნით შეცვლილი მუხლების წინ, ხოლო მის გასწვრივ თვალსაჩინოებისათვის არშიაზე კეთდება პირობითი „იოტა“ ნიშანი) ეფრემის განცხადებაც ამასვე უნდა ნიშნავდეს, „იოტა“ მას დაუსვამს „კიდესა სტრიქონისასა ანუ სიტყუასა ზედა“ (სიტყვის ზევით ეს ნიშანი არ არის ნახმარი და ის ავტოგრაფშიც არ იქნებოდა, ალბათ. რადგან ტექსტის შიგნით მისი ხმარება ზედმეტი იყო, ეფრემიც ხომ არჩევითად ამბობს: კიდევ ან სიტყვის ზევითო), ხოლო „სიტყუასა თანა უსაკუთრესი“ უხმარია (ე. ი. „უსაკუთრეს არს“).

როგორც ილ. აბულაძემ აღნიშნა, ეფრემს „სამოციქულოს“ ტექსტი უცვლია თარგმანება-კომენტარებში, მაგრამ თვითონ მისი ხელიდან არ გამოსულა შეცვლილი „სამოციქულოს“ ტექსტი ცალკე წიგნის სახით. რადგან ეს ასეა, გასარკვევია, რედაქტორ-გადამწერლებმა ზუსტად და სრულად ამოკრიბეს თუ არა კომენტარებში არსებული რედაქციული ცვლილებანი „სამოციქულოს“ ტექსტისა. იქნებ შევხედვს ეფრემს რევიზია და არ ცნეს საჭიროდ კომენტარებში შეტანილი ყველა ტექსტობრივი ცვლილების გადატანა „სამოციქულოს“ კანონიურ ტექსტში. ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად საჭიროა, „სამოციქულოს“ ეფრემისეული კომენტარების ტექსტი თავიდან ბოლომდე შეუდარდეს ეფრემისვე სახელით ცალკე გამოდებულ-გამოკრებილ „სამოციქულოს“ ტექსტს. სანამ ეს არ გაირკვევა, მანამ ჩვენ არ გვექნება სრული წარმოდგენა „სამოციქულოს“ ტექსტზე ეფრემის მიერ გაწეულ რედაქტორულ მუშაობაზე. თარგმანება-კომენტარების ტექსტის შესწავლამ გამოავლინა დღემდე სრულიად უცნობი და მეტად საგულისხმო ფაქტი: ეფრემის მიერ „სამოციქულოს“ გიორგიისეულ ტექსტში შეტანილი ყველა რედაქციული ხასიათის ცვლილება, რომლებიც ამ ტექსტის კომენტარებშია ჩართული, სრულად და უცვლელად არ გადასულა ცალკე გამოდებულ „სამოციქულოს“ ეფრემისეულ ტექსტში, ე. ი. ეფრემისეულ რედაქციულ ცვლილებებს რევიზია განუცდია სხვა რედაქტორ-მემჭერელების ხელში.

აქ სამნაირი შემთხვევაა გამოსაყოფი: ა) ცვლილებები, რომლებიც კომენტარებიდან „სამოციქულოს“ ტექსტში საერთოდ არ გადასულა²⁰, ბ) ცვლილებები, რომლებიც არ გადასულა „სამოციქულოს“ ზოგიერთ ნუსხაში, გ) განსამარტავად მოყვანილი ტექსტი თავიდანვე არის შეცვლილი და არა კომენტარებისას. რადგან არც ერთი ზემოდასახელებული

²⁰ ასეთი შემთხვევაა მთლიანად აღსაწესხავია, რადგან ეფრემისეული „სამოციქულოს“ ნუსხების მიხედვით ასევე ცვლილებანი დაკარგულია. ჩვენ მიერ ქვემოთ მოყვანილი მასალა სრულად არ არის.

შემთხვევა არ ყოფილა დღემდე ცნობილი, საგანგებოდ შეეჩერდებით მათზე.

ა. ცვლილებები, რომლებიც კომენტარებიდან „სამოციქულოს“ ტექსტში საერთოდ არ გადასულა.

1. განმარტებულია: „ყოველი, რომელი სამზარეულოს ისყიდებოდის, ჭამეთ“ (I კორ. 10,25). ეფრემი კომენტარებში აღნიშნავს: „უსაკუთრეს არს ესრეთ: ყოველი, რომელი საქონდაქროს ისყიდებოდის, ჭამეთ. რამეთუ საქონდაქრო ეწოდების ქალაქთა შინა მყოფსა ადგილსა საცხოვართა დაკლვისასა, რომლისაგან იყიდის კორცსა ყოველი ერი მოქალაქე“ (იერ. № 9,7v). როგორაა ვითარება ეფრემისეული „სამოციქულოს“ ნუსხებში? **Θ**-შია სამზარეულოს, ხოლო **Τ**⁴-ში — საკასბოს, ე. ი. ეფრემის მიერ შეცვლილი და დასაბუთებულად წარმოდგენილი საქონდაქრო ჩვენს ხელთ არსებულ ეფრემისეულ „სამოციქულოს“ ნუსხებში არ ჩანს. ზოგ რედაქტორს სულ არ გაუტარებია ეფრემის შესწორება და ძველი დაუტოვებია (ასეა **Θ**-ში). ზოგს კი ეფრემის მიერ ნარეკომენდევო საქონდაქრო შეუცვლია საკასბო სიტყვით (ასეა **Τ**⁴ ნუსხებში). ეფრემისეული საქონდაქრო გადმოსცემს ბერძნული ტექსტის *μαχαλιου* სიტყვას, რომელიც აღნიშნავს სასაკლაოს, საყასბოს ანუ საკასბოს, როგორც ეს **Τ**⁴-შია (არაბ. კასსაბ „საქონლის დამკვლელი ან ხორცის გამყიდველი“). საქონდაქრო ისევეა ნაწარმოები ქონდაქარ სიტყვისაგან, როგორც საკასბო კასაბ-ისაგან.

„იერუსალიმის წარტყუნებაში“ ნათქვამია. რომ მკვდრები ეყარნენ „ასოდ-ასოდ დაქრილი, ვითარცა კორცი ქუნდაქართაჲ“ (მა, 26)²¹.

ბ. მარის აზრით, ქონდაქარი ირანული წარმოშობის სიტყვაა და ნიშნავს ყასაბს (resp. ჯალათს).

ცხადია, რომ „სამოციქულოს“ ძველსა და გიორგისეულ რედაქციებში ნახმარი „სამზარეულო“ სწორად ვერ გადმოსცემდა *μαχαλιου* სიტყვის მნიშვნელობას და ამიტომაც გაუსწორებია ეფრემს. ხოლო ვილაც რედაქტორს საქონდაქრო შეუცვლია უფრო გასაგები საკასბო სიტყვით.

2. განმარტებულია: „სიყუარული არა მალლოინ“ (I კორ. 13,4). ეფრემი კომენტარებში აღნიშნავს: „ესე შემდგომი არს, რაჲთა რაჲმს სხუასა არა ეშურებოდის წარმატებისათჳს, არცაღა თჳსსა წარმატებასა ზედა მალლოიდის. ხოლო ესევე სიტყუაჲ არა ხოლო ესრეთ, არამედ ესრეთცა უსაკუთრესად ითქუმის, ვითარმედ: სიყუარული არა ცუნდრუკებს, ესე იგი არს ვითარმედ: არა რას იქმს ალტაცებით და სისუბუქით, არამედ მძიმედ და დაწყნარებულად“ (იერ. № 9,20v). ეფრემისეულია „არა ცუნდრუკებს“ ზუსტად გამოსცემს ბერძნულ ὁ *απαρρησυχας*-ს (*აქარეჲს*; „ცეტი“, „თავქარიანი“). თუმცა „არა მალლოინ“ უფრო ლიტერატურული იერისაა. შესაძლოა ამიტომაც არ გადავიდა „სამოციქულოში“ ეფრემისეული შესწორება.

3. დამოწმებულია: „... რამეთუ ვსდევნიდ ეკლესიათა ღმრთოსათა“ (I კორ. 15,9). ეფრემი განმარტავს: „იხილე სიმდაბლე მისი, ვითა არა ხოლო ათორმეტთა, არამედ ყოველთა მოციქულთასა უდარეს დააწესათავი თჳსი, ვიდრეღა თჳთ სახელისაცა უღირს ყო. არამედ ზედა დაპრთავს მიზეზსა, ვითარ-იგი უსაკუთრეს არს: რამეთუ ვსდევნიდ ეკლესიასა

²¹ II. М а р р, Тексты и разыскания... , тп. IX, 1909.

ღმრთისასა“ (იერ. № 9,29r). ეფრემის შესწორება მართებულია (მღრ. *ἔμψαχ ἡγῶ ἔχλαγῆσιν ἔσθ* მეს), თუმცა ის არ გადასულა „სამოციქულოში“.

4. დამოწმებულია: „ეკლესიათა ღმრთისათა, რომელნი არიან კორინთეს შინა“ (II კორ. 1,1). ეფრემი განმარტავს: „უსაკუთრეს არს, რამათა არა განმრავლებითად, არამედ ერთობითად ითქუმოდის, ვითარმედ: ეკლესიასა ღმრთისასა, რომელი არს კორინთეს შინა. რამეთუ უმრავლესა (sic) ადგილსა ყოვლისა სოფლისა ეკლესიათა ერთად ეკლესიად სახელ-სდებენ წმიდანი წერილნი ერთობისათჳს საარწმუნოებისა“ (იერ. № 9,42v). ეფრემის შესწორება მართებულია და დასაბუთებულია (აქ. *ἔχλαγῆσ ἔσθ* მეს *ἡγῶ ἔσθ*...), თუმცა „სამოციქულოში“ არ გადასულა.

5. განმარტებულია: „რამეთუ საწუთროდ ესე მცირე ქირი ჩუენი გარდამატებულსა და გარდარეულსა დიდსა დიდებასა საუკუნესა შეიქმს ჩუენთჳს“ (II კორ. 4,17). ეფრემი კომენტარში აღნიშნავს: „უსაკუთრეს არს ესრეთ, ვითარმედ: მეცსა შინაჲ ესრე სისუბუქე ქირისა ჩუენისა, რამეთუ ორითვე ამით სიტყვთა მცირედ ეამეულობაჲ და სუბუქად თანა-წარმავლობაჲ ქირთა ჩუენთაჲ დაგვმტკიცა; რაჲმს არა კმა-იყო მყისი, ვიდრე ზედა დაპროთ სისუბუქე და კულად არა კმა-იყო საზომად ქებისა მოლოდებადისა მისთჳს დიდებისა გარდამატებულნი, ვიდრე არა ზედა დაპროთ გარდარეული. ამისსა შემდგომად, ვითარ-იგი უსაკუთრეს არს ნაცვალად „დიდისა დიდებისა“ ესრეთ თქუა, ვითარმედ: სიმძიმესა საუკუნოსა დიდებისასა შეიქმს ჩუენთჳს“ (იერ. № 9,60v).

საინტერესოა, რომ პირველი ნაწილის შესწორება შესულია „სამოციქულოში“, მეორე ნაწილისა კი — არა, თუმცა ამ ნაწილშიც ეფრემისეული შესწორება ზუსტია ბერძნულ წყაროსთან მიმართებით: *αἰωνίον βίβος βῆξ; χαεργῆσαι ἡμῖν*.

6. განმარტებულია: „... უკუეთუ ვინმე პირსა გცემს, საკდემელად თქუენდა გეტყვკ, ვითარმედ ჩუენ რეცა მოუძღურდით“ (II კორ. 11,20—21). ეფრემი აღნიშნავს. „... რამეთუ პირსა ცემასა მას, ვითარიგი უსაკუთრეს არს: უპატიოებად თქუენდა ვიტყვ, ესე იგი არს, ვითარმედ: პირსა ცემად უწეს ნერწყუვათა და შეურაცხის-ყოფათა თქუენთა მათ მიერ. აწ უკუე მე ესე ყოველი არა შეგამთხვე თქუენ, ამისთჳს მეტყვთა უძღურებასა? რამეთუ კითხვის სახედ ჳერ არა წარკითხვაჲ სიტყვსაჲ ამის, ვითარ-იგი უსაკუთრეს არს, ვითარმედ: ჩუენ მოუძღურდით. ესე იგი არს ამისთჳს დამეწამაჲ უძღურებაჲ, რამეთუ არარაჲ ამათ ძკრთაგანი შემომთხუეიეს თქუენდა“ (იერ. № 9,87v).

არც ერთი ეს შესწორება არ გადასულა „სამოციქულოში“. პირველი ცვლილება — „უპატიოებად თქუენდა ვიტყვ“ — ზუსტი გადმოცემაა ბერძნული ტექსტის ამ ადგილისა: *χαε ἔχλαγῶ ἔξγω*, ხოლო მეორე ცვლილება საეჭვოა. მართებული იყოს („ჩუენ მოუძღურდით“). რადგან ბერძნულში შესაბამის ადგილას წინადადება თბრობითი შინაარსისაა: *ω; ἔσ: ἡμῆς ἡμῶν ἔχλαγῶν*.

7. განსამარტავად მოყვანილია: „რამეთუ არა ქელ-გუეწიფე-პის ქეშმარიტებისა ძკრის-სიტყუად. არამედ ქეშმარიტებისა კერძო“ (II კორ. 13,8). ეფრემი აღნიშნავს: „უსაკუთრეს არს

(ეს)რეთ: რამეთუ ვერ ძალ-გვც ქეშმარიტებასა ზედა, არამედ ქეშმარიტებისათვის, ე(ს)ე (იგი ა)რს, რამეთუ აღიარებს სიმდაბლითა გონებისაჲთა, ვითარმედ, უკუეთუ მოიქცეთ და შეინანოთ, არა თუ მე რასმე მიგმადლებ თანა-წარკმასა პატივისასა, არამედ თვთ თავად ქეშმარიტებაჲ“ (A 390, 3r).

ეფრემისეული შესწორება, რომელიც „სამოციქულოში“ არ გადასულა, ზუსტია ბერძნულ წყაროსთან მიმართებით: οὐ γὰρ θύαξ ἀλάξ τῆς ἀλάξ τῆς ἀλάξ, ἀλλὰ τὰ ἀλάξ τῆς ἀλάξ τῆς ἀλάξ. გიორგისეული რედაქციის „ძვრის სიტყვს“ ვარდი საერთოდ არ არის ბერძნულ ტექსტში.

8. განსამარტავად მოყვანილია: „რომელმან გარდაცვალნეს კორცნი ესე სიმდაბლისა ჩუენისანი“ (ფილიპ. 3,21). ეფრემი იმოწმებს მეთოდის შრომას და აღნიშნავს: „მრავალნი ჰგონებენ, ვითარმედ სხუაჲ გუაში აღდგენის არა ესევე, რომელი აწ განიხრწნების. ამისთვის ცხად-ყო მოციქულმან, ვითარმედ არა სხუასა, არამედ მასვე გუამსა ჩუენსა გარდაცვალნეს შემდგომად აღდგომისა და უხრწნელ ჰყოფს ხრწნილებისა წილ. კორცად სიმდაბლისა ვინა თუ (ვითარ-იგი უსაკუთრეს არს) კორცად დამდაბლებისა უწოდს კორცთა ამათ ჩუენთა არა თუ, რამეთუ ესრეთ მდაბლად დაბადებულ იყვნეს მუუფისგან, არამედ ჩუენ ნდაბალ ვიყვენით ყოვლად მცნებისა გარდასლვისა ზუენებით მალლად დაბადებულნი იგი მუუფისაგან...“ (A 390, 82r).

გიორგისეული სიმდაბლისა ეფრემს შეუცვლია დამდაბლებისა ფორმით, რომ უფრო დაეახლოვებინა ქართული თარგმანი ბერძნულ წყაროსთან (შდრ. ἡμῶν ἡμῶν), მაგრამ „სამოციქულოში“ არ გადასულა ეს ცვლილება.

9. დამოწმებულა: „განიშორეთ... უშუერის სიტყუაჲ პირისგან ქუეცისა“ (კოლ. 3,8). თარგმანებში ეფრემი გვაუწყებს: „...აწ უკუეთუ ამათ ვნებათა განშორებასა შინა საძიებელ არს, თუ რაჲ არს უშუერებაჲ სიტყვისაჲ ვინა თუ ესრეთ იტყვს, ვითარ-იგი უსაკუთრეს არს, ვითარ-მედ: ბილწ-მეტყუელებაჲ პირისაგან თქუეცისა, რამეთუ ესნაჲს შებილწებაჲ ენისა დიდების მეტყუელებისათვის ღმრთისა დაბადებულისაჲ აღმოთქმითა ბილწთა არა-წმიდებისა სიტყუათაჲთა...“ (A 390, 103r).

გიორგისეული უშუერის სიტყუაჲ და ეფრემისეული ბილწ-მეტყუელებაჲ გადმოცემა ბერძნული წყაროს ἀκαθάρτου ფორმისა. მართალია, ეფრემისეული შესწორება ზუსტია, მაგრამ ნაკლებად მწიგნობრულ-ლიტერატურული. შეიძლება ამიტომაც მოერიდნენ მის გატარებას „სამოციქულოს“ ტექსტში.

10. განსამარტავად მოყვანილია: „...მარადის კეთილსა შეუდევდით ურთიერთარს და ყოველთა მიმართ (I თეს. 5,15). თარგმანებში ეფრემი აღნიშნავს: „უსაკუთრეს არს ესეცა, საძიებელ არს, რაჲთა მარადის კეთილს შეუდევდეთ. რამეთუ გუეველტის იგი და თანა-წარგუქდების, არა თუ უენ ნივისწრაფთ მისსა. ვინაჲთგან მიზეზი ძვრის კსენებისაჲ შორს წარმოტუნს მას ჩუენგან...“ (A 390, 121v).

ეფრემის შესწორება მართებულია (ἀκαθάρτου ἀκαθάρτου, თუმცა „სამოციქულოში“ არ გადასულა.

11. განსამარტავად მოყვანილია: „მოუქდეთ უკუე განცხადებულსაყდართა მათ მადლისათა“... (ებრ. 4,16). თარგმანებში ეფრემი აღ-

ნიშნავს: „ნაცვალად განცხადებულისა კადნიერებითი უსა-
კუთრეს არს, რამეთუ გუაწუფევს, რაჟთა მიუტლეთ კადნიერებით საყ-
დართა მათ მამულის დიდებისათა, რომელთა ზედა მან თავადმან კადნი-
ერებით დასუა ბუნებაჲ ჩუენი. ხოლო კადნიერებით მოსლვაჲ
იქმნების მაშინ, რაჟამს შეუორგულეზულ იყოს სარწმუნოებაჲ ჩუენი მისსა
მიმართ. რომელი — იგი „ნუ გეშინინო“ გუეტყვს, რამეთუ მე მიძლევებს
სოფლისადა (იერ. № 6, 16r)“.

ეფრემი ასაბუთებს, რომ კონტექსტს უფრო შეეფერება არა „განცხადე-
ბულად“, არამედ „კადნიერებით“. ბერძნულ წყაროშია *ἠρεσσία*, რომელიც
ახალ აღთქმაში პირდაპირ თქმას, პირდაპირობასაც ნიშნავს (მდრ.
„განცხადებულად“) და გამბედაობასაც (მდრ. „კადნიერებით“). ეფ-
რემის მიერ დასაბუთებული შესწორება „სამოციქულოს“ ნუსხებში ორ გა-
დასულა. საკითხავია, აქვს თუ არა ობიექტური საფუძველი ზემოთ დასახე-
ლებული ეფრემისეულ შესწორებათა თარგმანებიდან „სამოციქულოში“ არ-
დატანას, გამოტოვებას, ე. შემდგომმა რედაქტორებმა ეს შესწორებანი
უმართებულად ჩათვალეს და ამიტომ გამოტოვეს და არ შეიტანეს „სამო-
ციქულოს“ ტექსტში? ზემოთ მოყვანილ შესწორებებს ჩვენ გზადაგზა ვეხე-
ბოდით და ახლა მხოლოდ შეიძლება დავასკვნათ: ეფრემისეულ შესწორება-
თა მხოლოდ მცირე ნაწილი (მაგალითები: 2,9) თუ შეიძლება მივიჩნიოთ
სტილისტურად ოდნავ გაუმართავად ან უზუსტოდ (მაგალითი 6, II ნაწილი).
წარემ უმეტესობა ზუსტია და მართებული. თანაც, სხვა შემთხვევებში „სა-
მოციქულოში“ ისეთი ეფრემისეული შესწორებებია შეტანილი, გატარებული.
რომლებშიც ადრე დასახელებულ მაგალითზე მეტად არის შეღახული ქარ-
თული ფრაზის ბუნებრიობა²². ამიტომ შეიძლება დავასკვნათ: რედაქტორ-
თა შემჯერებლები, რომლებმაც ეფრემისეულ თარგმანებ-
ში წარმოადგინეს „სამოციქულოს“ შეცვლილ ტექსტს
რევიზია უყვეს. უფრო სუბიექტური პრინციპებით ხელმძღვანელობ-
დნენ. ვიდრე ობიექტურ-მეცნიერულით. გამოსარიცხი არც ისაა.
რომ შეიძლება მათ ზოგჯერ მექანიკურადაც გამორჩენოდათ ეფრემისეული
შესწორებების ვადატანა თარგმანებიდან „სამოციქულოში“.

ცვლილებები. რომლებიც არ გადასულა „სამოცი-
ქულოს“ ზოგნუსხაში

„სამოციქულოს“ ეფრემისეული რედაქციის ტექსტი რამდენიმე ხელნა-
წერის სახითაა მოღწეული. რომელთაგან პაულეს ეპისტოლეთა ნაწილში სამი
ჯვარქვს გარჩეული: **6** (A 137), **7** (A 677), **8** (ლენინგრადისა, K 4). ამათგან **6**
IV საუკუნისა და საგრძნობლად განსხვავებული **7** -საგან. **8** -საგან. **8** -საგან.

²² ოთხ მასწავლებელსა და ხაიკის რედაქციული ცენტრის მიერ შეტანილი ეფრემისეული შესწორებები „სამოციქულოს“ ტექსტში, განხილულა ჯვარქვს ცალკე შრომაში, რომელიც იბეჭდება ახველი ქართუ-
ლი ენის ინსტიტუტის გამომცემლობის მიერ.

ყენებული აქვთ „სამოციქულოს“ სხვა თხზულებათა გამოცემლებს (ილ. აბულაძეს, ქ. ლორთქიფანიძეს), ოღონდ მათ არ აღუნაშნავეთ მისი ერთი დიდი თავისებურება. **მ**-ს ტექსტი ნარევიანია. მართალია, **მ** XIV საუკუნის ნუსხაა, მაგრამ შეიძლება ის ისეთი ძველი (XII ს.) ხელნაწერის ტექსტს შეიცავდეს. რომელშიც ეფრემისეული შესწორებანი თარგმანებიდან „სამოციქულოში“ პედანტური სიზუსტით კი არ არის გამოკრებილ-გადატანილი, არამედ შერჩევით. ამჟამად შეუძლებელია იმის განსაზღვრა, **მ**-ს ვითარება გვიანდელი რედაქტორ-შემჭერებლის მუშაობის შედეგია თუ აღრეულისა (ამას დამატებითი ძიება სჭირდება), მაგრამ შემდეგის თქმა, ვფიქრობთ, შეიძლება: ეფრემ მცირის დიდ ავტორიტეტს არ შეუბოჰყავს სხვა რედაქტორ-შემჭერებლები და მათ ეფრემის მიერ „სამოციქულოს“ გიორგისეულ ტექსტში შეტანილი ცვლილებებისთვის რევიზია უყვიათ, ზოგს — უმნიშვნელო (**მ** ტიპის ხელნაწერები), ზოგს — საგრძნობი (**მ** ტიპის ხელნაწერი)²³. რევიზიას რომ ვამბობთ, ამასაც დაზუსტება სჭირდება. მასში ვგულისხმობთ არსებითად ეფრემისეულ შესწორებათა მიღება-უარყოფას და არა ახალი სახის ტექსტობრივ გადაკეთებას. ისეთი იკითხვისები, რომლებიც მხოლოდ **მ**-ში იყოს და გიორგისეული ან ეფრემისეული ტექსტის შემცველ ხელნაწერებში — არა. თითოეუ დასათვლელია. **მ**. ასადაამე, შეიძლება ვიფიქროთ, რომ **მ** ხელნაწერი შეიცავს „სამოციქულოს“ ეფრემისეული რედაქციის ისეთ ტექსტს, რომელშიც საგრძნობლად არ ასახულა ეფრემის რედაქტორული მუშაობის შედეგები. აქ სამგვარი შემთხვევაა აღსანიშნავი. ეფრემის მიერ გიორგისეულ ტექსტში შეტანილი შესწორებანი **მ**-ში უარყოფილია 1) სრულებით, 2) ნაწილობრივ, 3) ან შეცვლილია ახლით (იშვითად).

1. ეფრემისეული შესწორებანი უარყოფილია სრულებით. ასეთი შემთხვევები ხშირია (ვასახელებთ მუხლების მხოლოდ შეცვლილ ნაწილს):

გიორგისეული რედაქცია (C)	ეფრემისეული რედაქცია (M)	
	მ ნუსხა	მ ნუსხები
რამეთუ სუმიდეს ივანი სულიერისა მისგან კლდისა (I კორ. 10,4). ხოლო უკეთეთ ვისმე ცილობის ჰნებაეს (I კორ. 11,16).	ს მ პ	რამეთუ სუმიდეს სულისა შედგინლისაგან კლდისა. ხოლო უკეთეთ ვისმე ჰნებაეს ძლევას მოუხარე ყოფად.

²³ ბოლო ხანს გაირკვა, რომ ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანება XII საუკუნის ანონიმურ რედაქტორს თავისი გამოკრებილი თარგმანები ძირითად წყაროდ ვაუხდია: მწ. შ ა ნ ი ძ ე. ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანების ტექსტისათვის: ქართული წყაროთმცოდნეობა, III. 1971, ვე. 70—96.

გიორგისული რედაქცია (C)	ეფრემისული რედაქცია (D)	
	Ⓒ ნუსხა	7Ⓔ ნუსხები
<p>... ერთად არს ეკლესიაჲ პურის საკველ (I კორ. 11,20). წიანან მრავალნი (I კორ. 11,30). ხოლო ამას ყოველსა შეეწევის (I კორ. 12,11). არა გამოუბრწყინდის მათ ნათელი იგი (II კორ. 4,4). აღშენებული ღმრთისა მიერ მაქუს ჩუენ სახლი (II კორ. 5,1). ხოლო თანა-შეგეწევით (II კორ. 6,1). მრავლითა ვედრებითა მადლსა მას და ზიარებასა მსახურებისასა წმიდათა მიმართ (II კორ. 8,4). უკეთეთ რომელი-იგი მოვიდეს და სხუასა იესუს ქადაგებდეს, რომელი არა ექადაგეთ, გინა სხუად ღელი მოაქუნდეს, რომელი არა მიიღეთ, გინა სახარებაჲ სხუად, რომელი არა შეიწყნარეთ, კეთილად სამე ჰყავთ (II კორ. 11,4).</p>	მიყვება C-ს	<p>... ერთად არს საუფლოჲსა სერისა კამაჲ. სძინავს მრავალთა. ამის ყოელისა მაქმნეველ არს. აღმოუცისკრდეს მათ ნათელი. აღშენებად მიც ჩუენ ღმრთისა მიერ სახლი. ეთარმელ თანა-მოქმედ ვართ. ფრიადითა ვედრებათა გუევედრნეს ჩუენ მადლსა მას და ზიარებასა წმიდათა მსახურებისასა მიღებად ჩუენგან. უკეთეთ მომავალმან თქუენდა სხუად იესუ გიქადაგოს, რომელი არა გიქადაგეთ, გინა (ანუ 4) სხუად სული მიიღოთ მისგან, რომელი არდა მიგველო, ანუ სასარებაჲ სხუად, რომელი ჭერეთ არა შეგეწყნარა. კეთილად თავს-იღევით.</p>

ანალოგიური მაგალითების მოყვანა კიდევ მრავლად შეიძლებოდა, მაგრამ ნიმუშად, ვფიქრობთ, მოყვანილიც კმარა.

2. ეფრემისეული შესწორებანი უარყოფილია ნაწილობრივ. ერთი მუხლის ფარგლებში Ⓒ კრელ სურათს იძლევა: ეფრემისეული შესწორებიდან ნაწილს იღებს, ნაწილს — არა (ე. ი. ისევ გიორგისულ ტექსტს ამეორებს). მაგალითები:

გიორგისული რედაქცია (C)	ეფრემისული რედაქცია (D)	
	Ⓒ ნუსხა	7Ⓔ ნუსხები
<p>თქვენ ხართ კორცნი ქრისტისნი და ასონი ასოთა მისთაგანნი (I კორ. 12,27). ვიყო მე მეტყუელისა მის ჩემისა, ეთარცა სხუად ენად, და რომელი-იგი მეტყულის მე, ეთარცა სხუად ენად (I კორ. 11,11). მეყსა შინა წამსა თვალისასა... თუენ განვახლდეთ (I კორ. 15,52).</p>	<p>თქვენ ხართ გუამ ქრისტესა და ასონი ასოთა მისთაგანნი. ვიყო მე მეტყუელისა მის ჩემისა ბარბაროზ და რომელი-იგი მეტყულის მე. ვითარცა სხუად ენად. მეყსა შინა წამსა თვალისასა... შევიცვალნეთ.</p>	<p>თქვენ ხართ გუამ ქრისტესა, ასო ზოგებით. ვიყო მე მზრახვალისა მის ჩემისა ბარბაროზ, და რომელი იგი იტყულის ჩემდა მომართ, ბარბაროზ. განუკუეთელსა შინა წამსა თვალისასა... შევიცვალნეთ.</p>

მსგავსი მაგალითები სხვაცაა.

3. ეფრემისეული შესწორებანი უარყოფილია და შეეცვლილია ახლით. ასეთი შემთხვევები ცოტაა:

C-სა და D-შია: ამას ჰყოფდით მოსაკენებელად ჩემდა (I კორ. 11, 24). ამის ფარად მხოლოდ **Г** ნუსხაშია: მისატევებელად ცოდვათა (მდრ. *αὐτὸς εἰς τὴν ἐμαυ εὐχάρστησιν*).

C-შია: ნ ა ყ თ ი სიმართლისა თქუენისაჲ (II კორ. 9, 13), ხოლო D-ს **Г** ნუსხებში: ხ უ ა რ ბ ლ ე ბ ი სიმართლისა თქუენისაჲ. **Г**-ში კი: ნ ე შ ტ ა თქუენისა სიმართლისაჲ (მდრ. *...ὡς ὑπαρχατα τῆς ἐκείνουσιν; ὑμῶν*).

C-შია: რომელნი-იგი გაშფოთებენ თქუენ (გალ. 5, 12). ხოლო D-ს **Г** ნუსხებში: მამფოთებელნი თქუენნი. **Г**-ში კი -- რომელნი-იგი გაცოთუნებენ თქუენ (მდრ. *οἱ ἀμαρτανῶντες ὑμᾶς*).

C-სა და D-შია: ღმერთმან იცის (II კორ. 11, 11), ხოლო **Г**-შია: ღმერთ-უწყის.

დასაბელებული მავალითებიდან ჩანს, რომ **Г**-ში წარმოდგენილ განსხვავებულ იკითხვისებს გამართლება არა აქვს. ამ ნუსხაში დაცული ტექსტის რედაქტორი მცდარი, სუბიექტური პოზიციიდან უდგება ტექსტს და განუცებლად სჯის ღიდი ეჭრემის ხამოღვაწარს.

გ. განსამართებელი გიორგისეული ტექსტი თავიდანვე არის შეცვლილი.

ეფრემს, როგორც ანდერძში აღნიშნავს. „სამოციქულოს“ განსამართებელი ტექსტი მოჰყავს გიორგისეული რედაქციისა. და ზოგჯერ თუ ცულის მას, ცულის შემდეგ. განმართებისას. მაგრამ უმნიშვნელო სახის ცვლილებები, რომელთა კომენტარებში აღნიშვნა ეფრემს აუცილებლად არ მიუჩნევია. მას თავიდანვე, განსამართებლად მოყვანილ ტექსტშივე შეუტანია.

1. C-შია: „რამეთუ არა მიყუართ თქუენ? ღმერთმან იცის“ (II კორ. 11, 11). ხოლო დამოწმებულია და ეფრემისეულ „სამოციქულოშიც“ არის: „რამეთუ არა-მე მიყუართ თქუენ? ესე ღმერთმან იცის“.

2. C-შია: „იგინი წარკდენ, ხოლო შენ ეგო უკუნისამდე“ (ებრ. 1, 11), ხოლო ციტირებულია და „სამოციქულოშიც“ არის: „იგინა წარკდენიან, ხოლო შენ ჰგიე“ (იერ. № 6, 5r).

3. C-შია: „ოღეს სადა ვის ანგელოზთა განსა ჰრქუა სადამე: დაჯედ მარჯუენით ჩემსა...“ (ებრ. 1, 13) დამოწმებულია: „ოღეს სადა ვის ჰრქუა სადამე: დაჯედ...“, ე. ი. გამოტოვებულია „ანგელოზთა განსა“. ეფრემი კომენტარში გვისწის ამ სიტყვის გამოტოვების მიზეზს: „შემდგომად ზეცად აღსლენისა და მარჯუენით ჯღომისათვისა შემოართუამს წინააღმართუელებასა და მეცხრისა ფსალმუნისასა, ვითარმედ არა ანგელოზთა: არამედ ქესა ეტყვის ბუნებისათვის კაცთაჲსა მამაჲ: დაჯედ მარჯუენით ჩემსა“ (იერ. № 6, 5r).

4. C-შია: „შორის კრებულსა გიგალობდე შენ“ (ებრ. 2, 12), ხოლო დამოწმებულია: „შორის ეკლესიისა გიგალობდე შენ“. „ეკლესიისა“ არის ეფრემისეული სამოციქულოს ნუსხებშიც.

5. C-შია: „მაშინ თქუა: ესერა მოვალ ყოფად ნებისა შენისა“ (ებრ. 10, 9), ხოლო დამოწმებულია: „მაშინ თქუა: ყოფად ნებისა შენისა“ (იერ. № 6, 30)

კ. დანელია

НОВЫЕ МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ИЗУЧЕНИЯ ПЕРЕВОДЧЕСКОГО
МЕТОДА ЕФРЕМА МЦИРЕ И ИСТОРИИ АПОСТОЛА ЕГО
РЕДАКЦИИ

Резюме

В статье рассматривается текст «Толкований» Ефрема Мцире на Апостола (по рукописям Иер. 16, Иер. 9, Иер. 6, А 390 Ин-та рукописей АН СССР). Изучены схолии Ефрема к тексту апостольских книг, а также материалы лингвистического характера, содержащиеся в «Толкованиях».

До сих пор было известно, что при составлении толкований Ефрем Мцире (вторая половина XI в.) пользовался текстом Апостола, отредактированным раньше Георгием Святогорцем (40-е и 50-ые гг. XI в.). Ефрем, как сам заявляет, был вынужден иногда изменить текст Георгия, чтобы согласовать грузинский текст Апостола со своими толкованиями. Позднейшие переписчики-редакторы выбрали из «Толкований» Ефрема редакционные поправки и внесли их в канонический текст Апостола. Таким образом, наряду с георгиевской редакцией Апостола была создана и ефремовская.

При изучении толкований выяснилось одно неизвестное доселе обстоятельство: позднейшие редакторы, критически отнесшись, по-видимому, к редакционным поправкам Ефрема Мцире, не сочли нужным внести значительную их часть в канонический текст Апостола ефремовской редакцией.

(წარმოადგენს საქართველოს სსრ მეცნიერებათა კავშირის
აქადემიისა ა. ნანძიძე)

ლია ჩლავიძე

ქოროღლის ეპოსის ქართული ვერსიის შესახებ

ქოროღლის ეპოსი საგმირო-რომანტიკული დესთანია. მისი გმირი — ქოროღლი ეროვნული და სოციალური ჩაგვრის წინააღმდეგ ამხედრებული „კეთილშობილი ყაჩაღია“¹.

ქოროღლის ეპოსის სამშობლო აზერბაიჯანია, სადაც XVI—XVII საუკუნეების მძაფრმა სოციალურ-პოლიტიკურმა ვითარებამ განაპირობა გარეშე თუ შინაური მტრის წინააღმდეგ მიმართული საგმირო-რომანტიკული ეპოსის შექმნა². აზერბაიჯანიდან გადავიდა ეპოსი ამიერკავკასიის, მცირე აზიის, შუა აზიის, ყაზახეთის, ციმბირის ხალხებში და შედარებით მოკლე დროში (XVI საუკუნის გასული — XVII საუკუნის დასაწყისი) შეიქმნა მისი თორმეტამდე ნაციონალური ვერსია მრავალრიცხოვანი ვარიანტებით³.

ნაციონალურ ვერსიებს ორად აჯგუფებენ. პირველ ჯგუფში აერთიანებენ ამიერკავკასიურ და მცირეაზიულ ვერსიებს (აზერბაიჯანული, სომხური, ქართული. ქურთული, თურქული), რომლებიც ინარჩუნებენ „ძირითად სიუჟეტურ ჩარჩოს, ზოგიერთ მნიშვნელოვან ეპიზოდს, გმირის სახის საერთო კონცეფციას“⁴. მეორე ჯგუფს ქმნიან თურქმენული, ყაზახური, უზბეკური, ტაჯიკური, არაბული⁵, ყარაყალღახური⁶. მათ უახლოვდება თობოლურ-თათრული ვერსიაც⁷.

ნაციონალურ ვერსიათა უმეტესობა მეტ-ნაკლებად შესწავლილია და რამდენჯერმე გამოცემული⁸, რასაც ვერ ვიტყვით ქართულ ვერსიაზე, რომლის

¹ В. М. Жирмунский, Новое о Кер-Оглы, Известия АН СССР, серия литературы и языка, XXVIII, 2, М., 1969, гв. 108.

² იქვე; В. М. Жирмунский, Х. Т. Зарифов, Узбекский народный героический эпос, М., 1947, гв. 120; И. П. Петрушевский, Азербайджан в XVI—XVIII веках. Сборник статей по истории Азербайджана, Баку, 1949, гв. 269—275.

³ В. М. Жирмунский, Новое о Кер-Оглы, гв. 109.

⁴ В. М. Жирмунский, Некоторые итоги изучения героического эпоса народов Средней Азии, კრებ. «Вопросы изучения эпоса народов СССР», М., 1958, гв. 43.

⁵ არაბულ ვერსიად იწოდება აკად. გ. წერეთლის მიერ შუა აზიაში, ბუხარულ არაბებს შორის მიკვლეული ვერსია. იხ.: Г. В. Церетели, Арабские диалекты Средней Азии, Тб., 1958, I, გვ. 253—259.

⁶ ეს უკანასკნელი მეცნიერებისათვის ცნობილი გახდა ი. სავითოვის შრომით: Каракалпакский героический эпос, სადოქტორო დისერტაციის ავტორეფერატი, ტაშკენტი, 1962.

⁷ В. М. Жирмунский, Новое о Кер-Оглы, гв. 109.

⁸ საკითხის შედარებით სრული ბიბლიოგრაფია იხ.: В. М. Жирмунский, Новое о Кер-Оглы; Б. А. Каррыев, Эпические сказания о Кер-Оглы у тюркоязычных народов, М., 1968.

ერთადერთ პუბლიკაციად რჩება ნ. მარის მიერ გამოქვეყნებული „ქოროლის ეპოა“⁹.

ქოროლის ეპოსის ქართული ვერსიის შესწავლა პირველად მოგვეცეს პროფ. მ. ჩიქოვანმა და ს. სერებრიაკოვმა მოხსენებაში „Сказання о Кероглу и Ашуг Гарибе в грузинском фольклоре“, რომელიც წარდგენილი იყო 1965 წ. ბაქოში გამართულ სესიაზე¹⁰. მაგრამ, რასაკვირველია, სასესიო მოხსენება ვერ გასწვდებოდა ვერსიის ყველა ვარიანტსა და მასთან დაკავშირებულ ყველა საკითხს.

ქართული ვერსიის შედარებით სრულად შესწავლას ისახავდა მიზნად აზერბაიჯანელ მეცნიერის ფ. ფარჰადოვის სადოქტორო დისერტაცია „Закавказская персия эпоса Кер-Оглы“¹¹, რომლის მეხუთე თავი ქართულ ვერსიას ეთმობა. წინამდებარე წერილი საშუალებას არ გვაძლევს, მიმოვიხილოთ ფ. ფარჰადოვის ნაშრომი, მაგრამ მასში წარმოდგენილი შესასწავლი მასალის სიმცირე და ავტორის მიერ წამოყენებული არასწორი დებულებების მთელი რიგი გვათქმევინებს, რომ ფ. ფარჰადოვის შრომაში ქართული ვერსია თითქმის შეუსწავლელია.

ქართულ ვერსიას საგანგებო თავი უძღვნა ბ. კარიევა თავის წიგნში „Эпические сказания о Кер-Оглы у тюркоязычных народов“¹², მაგრამ ვარიანტთა შეკრებისა და საკითხის შესწავლის საერთო მდგომარეობამ ათქმევინა ავტორს: „ქოროლის ეპოსის ქართული ვერსია არ არის შეკრებილი და შესწავლილი. მისი შესწავლა საბჭოთა ფოლკლორისტების მორიგი ამოცანაა“¹³.

ყოველი ნაციონალური ვერსიის გამოვლენა-შესწავლას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ენიჭება ნაციონალურ ვერსიათა ფართო შედარებით ასპექტში შესწავლასათვის, რადგან „ხოლოდ ასეთი შესწავლა გახდის შესაძლებელს, აღვადგინოთ თქმულების. მისი სიუჟეტებისა და გმირების ისტორიული გენეზისი და თანდათანობითი განვითარება“¹⁴.

შევსწავლეთ რა ქოროლის ეპოსის საქართველოში შემოსვლა-დამკვიდრებისა და ქართული ვერსიის ჩამოყალიბების საკითხი, ცვაღეთ, გამოგვეკვეთა ამ ვერსიის მთლიანი სახე. გავვერკვია ის წვლილი, რაც ქართულ ვერსიას შეუტანია ეპოსის საერთო აღმოსავლურ ტრადიციაში და გვეჩვენებინა მისი ადვილი ქართულ ფოლკლორში.

ვინაიდან წინამდებარე წერილი ჩამოთვლილი საკითხების ვრცლად წარმოდგენის საშუალებას არ იძლევა, მათ მოკლედ შევებებით.

როგორც აღვნიშნეთ, ქოროლის ეპოსი შეიქმნა XVI—XVII საუკუნეების მიჯნაზე აზერბაიჯანში. ეს ის დროა, როცა განსაკუთრებით ძლიერდება ირანისა და ოსმალეთის შემოტევა საქართველოზე, რასაც XVII საუკუნის გასულსათვის

⁹ Георгий Мерчул. Жизнь Григория Хандатийского, Грузинский текст, введение и пер. Н. Я. Марра с дневником поездки в Шавшетию и Кларджию, СПб, 1911, гл. 65. იგივე ტექსტი შიგ ჩართული თურქული სიმღერების გამოკლებით გადმობეჭდილია წიგნში: გიორგი მერჩული, ე. თ. ფ. ურია, ი. ქაქეთარაძე, ქართული დიალექტოლოგია, I, თბილისი 1961, გვ. 383—388.

¹⁰ Материалы сессии, посвященной итогам археологических и этнографических исследований 1961 г. в СССР, Баку, 1965, гл. 240.

¹¹ ბაქო, 1968, სადოქტორო დისერტაციის ავტორრეფერატი 56—72.

¹² მოსკოვი, 1968.

¹³ იქვე, გვ. 76.

¹⁴ В. М. Жирмуцкий, Новое о Кер-Оглы, гл. 105.

შედეგად მოსდევს საქართველოს სამხრეთი და სამხრეთ-დასავლეთი პროვინციების ოსმალეთის ხელში გადასვლა და ეჭ ისლამიზაციისა და თურქიზაციის პროცესების დაწყება, ქვემო ქართლში თურქულენოვანი მომთაბარე ტომების ჩამოსხდომა¹⁵.

ამავე პერიოდში თბილისში კვლავ თავს იყრის მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზები და ირან-ოსმალეთიდან თუ სომხეთიდან მოსული ვაჭარ-ხელოსნები¹⁶, „სხვადასხვა მოღვაწისა და სხვადასხვა ენაზე მოლაპარაკე ხალხი“¹⁷, რომელთაც თან მოაქვთ თავიანთი ადათ-წესები, თავიანთი ფოლკლორული ტრადიციები.

ქვეყნის პოლიტიკურმა და ეკონომიურმა დაუძლეობამ მის სულეირ ყოფასაც დაასვა დალი — ქართული კულტურა ვეღარ უმკლავდება ასიმილაციონათა კულტურულ აგრესიას. ქართულ ყოფაში იჭრება აღმოსავლური ყოფის ელემენტები¹⁸, ქართულ ლიტერატურაში მრავლდება აღმოსავლური სიუჟეტები¹⁹. შემთხვევითი არ არის, რომ სწორედ „XVI საუკუნიდან მასში შთელი მოზღვავებაა სპარსული ხალხური დასთანებისა“²⁰.

ქართლში ჩამომსხდარ „ელთა მოჰამედიანთა“ თუ თბილისში დაჰყვიდრებულ სპარსულ. ოსმალ და სომეხ ვაჭარ-ხელოსანთ. ბუნებრივია, თან მოჰყუებოდა მათი კულტურის განუყოფელი ელემენტი — აშული, რომლს რეპერტუარშიც, როგორც სომეხი ისტორიკოსის არაქელ თავროზელის თხზულებიდან ვიგებთ, XVII საუკუნიდან უკვე შესულია ქოროღლის სიმღერები²¹.

თუ თავდაპირველად საქართველოში მოღვაწე აშულთა აუდიტორია არა ქართული იყო, დროთა განმავლობაში მათ ქართველი მსმენელიც გაუჩნდებოდა. ესენი იქნებოდნენ სამხრეთ და სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს იმ პროვინციების მკვიდრნი, რომელთა თურქიზაცია, მართალია, ნელი ტემპითა და არათანაბრად, მაგრამ მაინც გრძელდებოდა; ეს იქნებოდნენ თბილისელი ქართველები, რომელთაც აზერბაიჯანული. თურქული და სომხური ენები იცოდნენ²². ამასთანავე თბილისელი აშულები თავადაც ეუფლებიან ქართულ ენას დ. XVIII საუკუნიდან მოკიდებული ჩვენში იშვიათი როდია აშული. სომხურ. აზერბაიჯანულ და ქართულ ენებზე რომ ასრულებს თავის სიმღერებს²². ყო-

¹⁵ იხ. ნ. ბ ე რ ძ ე ნ ი შ ვ ი ლ ი, ვ. დ. ო ნ დ ე ა, მ. დ უ მ ბ ა ძ ე, გ. მ ე ლ ი კ ი შ ვ ი ლ ი, შ. მ ე ს ხ ი ა, პ. რ ა ტ ი ა ნ ი, საქართველოს ისტორია, I, თბ., 1958, გვ. 261—290; ე. გაბაშვილი, ქართული ლეონარდო ნოვობილბა XVI—XVII საუკუნეებში, თბ., 1955, გვ. 308; ს. ყ ი ჭ ი ა, შესავალი წიგნისა „იბრაჰიმ ფიჩევის ცნობები საქართველოსა და კავასის შესახებ“, თბ., 1964, გვ. 19.

¹⁶ საქართველოს ისტორია, გვ. 301.

¹⁷ ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ი, ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოქმა, თხზულებათა კრებული, ტ. III, თბ. 1963, გვ. 133.

¹⁸ იხ.: ვ ა ხ ლ შ ი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, „ქართლის ცხოვრება“ IV, თბილისი, 1973, გვ. 429.

¹⁹ იხ.: ე. კ ე კ ე ლ ი ძ ე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, თბ., 1951, გვ. 223—254, გვ. 275—371.

²⁰ ა. გ ვ ა ხ ა რ ი ა, სპარსული ხალხური დასთანების ქართული ვერსია, თბ. 1962, გვ. 8.

²¹ XVII საუკუნის რეზიტიკონი არაქელ თავროზელი ელალეების აჯანყების ბრძანულეთა შორის ქოროღლის ასახულებს და წერს: „ეს ის ქოროღია, რომელსაც გამოუთქვამს მრავალი სიმღერა, ახლაც რომ მღვთის ანუღლებო. იხ.: Arakel of Tauriz, Livre d'histoire, Collection d'Historiens arméniens, traduits par M. Brossel, CNR., 1874, გვ. 311.

²² აშულირი პოეზიის საქართველოში შემოსვლასთან დაკავშირებით იხ.: გ. შ ა ყ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი, სათანოვან აზერბაიჯანული ლისკები თეიურჩიზაიეული დეურჩის მხედვით, თბ. 1970, გვ. 15.

ველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ ქოროლის სახელს და ამ სახელთან დაკავშირებულ სიმღერებს მალევე შემოიტანდნენ ჩვენში აშულები.

მაგრამ ერთია უცხო ამბის მოსმენა და მეორე მისი მიღება, ვინაიდან ცნობილია, არც ერთ სიუჟეტს არ მიიღებს ხალხი, თუ იგი არ შეესაბამება მის სულიერ მოთხოვნას, თუ მასზე არ არსებობს ეპოქის დაკვეთა.

არსებობდა თუ არა ასეთი დაკვეთა ქოროლის ეპოსზე ჩვენში?

ამ კითხვას რომ ვუპასუხოთ, უნდა გავიხსენოთ, რომ ქოროლის ეპოსი ე. წ. „ყაჩაღური ციკლის“ ნაწარმოებია²⁵, რომელიც მსოფლიო ფოლკლორში შექმნილა ეროვნული და კლასობრივი ბრძოლების გაძლიერებასთან დაკავშირებით²⁴.

კლასობრივი კონფლიქტები და ეროვნული განმათავისუფლებელი ბრძოლები, რომლითაც სავსეა გვიანი შუა საუკუნეების საქართველოს ისტორია, ქმნიდა ნაყოფიერ ნიადაგს ქართულ ფოლკლორში სოციალური და ეროვნული განთავისუფლებისათვის მებრძოლი გმირის გაჩენისათვის²⁵. იმავე ნიადაგზე ქოროლის ეპოსის ქართული ვერსიაც გაჩნდებოდა — ფადიშაჰისა და ფაშების წინააღმდეგ მებრძოლი გმირი იოლად დაიმსახურებდა სამხრეთი და სამხრეთ-დასავლეთი საქართველოს მოსახლეობის სიმპათიას — ამ პერიოდისათვის მათი შემოქმედების მთავარი თემა სწორედ ოსმალო დამპყრობთა წინააღმდეგ ბრძოლა²⁶.

XIX საუკუნის 30-იანი წლებიდან, როცა სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობების განვითარებასთან დაკავშირებით ჩვენში გამწვავდა გლეხთა ექსპლოატაცია და ამის შედეგად გახშირდა ყმათა ურჩობის შემთხვევები, როცა „ჩვეულებრივ მოვლენად იქცა ყმის მიერ ბატონის მოკვლა და ყაჩაღად გაყარდნა“; ქართულ ფოლკლორში იქმნება სიმღერათა მთელი ციკლები გაბატონებულ ძალასთან დაპირისპირებულს. მისგან დევნილი ყაჩაღების შესახებ²⁷ ყოველივე ეს ქოროლის ეპოსის ქართული ვერსიის ჩამოყალიბებისთვისაც ქმნიდა პირობებს.

XIX საუკუნის ორმოცდაათიანი წლების თბილისური რუსული პრესის ფურცლებზე სისტემატურად იბეჭდებოდა ქოროლის აზერბაიჯანული ვერსიის თარგმანები²⁸; ამავე წლებში ზურაბ ანტონოვი წერს დრამას „ქოროლი“, რომლის სიუჟეტი ქოროლის ეპოსიდან არის აღებული.

ქოროლის ეპოსის ფინალი — თოჯის გაჩენის გამო გმირის წუხილის ამბავი გაულექსავს რაფიელ ერისთავს²⁹.

XIX საუკუნის გასულისა და XX ს-ის დასაწყისის თბილისის პოპულარულ პოეტს დავით გივიშვილს აშულების იაკობ სტეფანოვის, ზულალასა და ჯამალას-

²³ В. М. Жирмунский, Новое о Кер-Оглы, гл. 106.

²⁴ ამ ტიპის ნაწარმოებთა გენეზისის შესახებ იხ.: П. Г. Богатырев, Стопанические рассказы и лиро-эпические песни, М., 1963.

²⁵ იხ.: ქ. ს. ხ. ბ. რ. ლ. ი. ძ., ქართული ხალხური საისტორიო სიტყვიერება, I, თბ., 1961, გვ. 28—31; მ. ის. ი. ე. ე., Сравнительное изучение эпических рассказов и лиро-эпических песен, „მატენი“, 1965, გვ. 143—152.

²⁶ А. С. Хаханов, Очерки из истории грузинской словесности, М., 1895, гл. 59.

²⁷ საქართველოს ისტორია, გვ. 456, ს. ი. ხ. ბ. რ. ლ. ი. ძ. ქართველი სახალხო გმირები, თბ., 1952, გვ. 23—30.

²⁸ გაზ. «Кавказ», 1847, № 2; 1856, № 21; 1857

²⁹ რ. ე. რ. ის. თ. ა. ე. რ., რჩეული თხზულებანი, თბ.

საგან „თათრულად გადმოცემული“ ქოროლის დესთანი უთარგმნია, დედნის პროზაული ნაწილი თექვსმეტმარცვლიანი შიირით გაულექსავს, პოეტური კი ორიგინალის ფორმით — ყოშმითა და გარიელათი დაუტოვებია³⁰.

ყოველივე ეს, უეჭველია, მნიშვნელოვან გავლენას მოახდენდა ქოროლის ეპოსის ქართული ვერსიის შემდგომ განვითარებაზე.

ამრიგად, იმ ორიოდ საუკუნეში, როცა ხდებოდა ქოროლის ეპოსის — ნაციონალურ ვერსიათა ჩამოყალიბება, მისი საქართველოში შემოსვლა-დამკვიდრების ყველა პირობა არსებობდა. ეს იყო თურქულენოვან ხალხებთან ქართველთა კულტურულ-პოლიტიკური ურთიერთობების გაძლიერება, ქვეყნის შიგნით ყაჩაღური მოძრაობის გაძლიერება და მის შედეგად ხალხურ შემოქმედებაში „ყაჩაღური ციკლის“ ნაწარმოებთა გაჩენა.

ქოროლის ეპოსის თურქულენოვან ვერსიებს მისი შემოქმედი ხალხების ეპიკური ტრადიციისათვის დამახასიათებელი ფორმა აქვს — ლექსნარევი პროზა. სახალხო მთქმელ-შემსრულებლები (აშუღები, აკინები, ბახშები) მის პროზაულ ნაწილს რეჩიტატივით გადმოსცემენ, პოეტურს კი მუსიკალური ინსტრუმენტის თანხლებით მღერავენ.

ქოროლის ეპოსის ზოგიერთ ნაციონალურ ვერსიას ადგილობრივი ეპიკური ტრადიციისათვის უფრო ნიშანდობლივი ფორმა მიუღია. მაგ., მთლიანად გაულექსილა და იმღერება ტაჯიკური და სომხური ვერსიები³¹.

ქართული ვერსია პროზაულია. იშვიათად გვხვდება ლექსნარევი ვარიანტები, სადაც ლექსი თურქულ ენაზეა. ენის მცოდნე ქართველი მთქმელი იქვე იძლევა ლექსის ბჭკარედულ თარგმანს. ჩვენს ხელთ არსებული მასალებიდან თურქულ ლექსებს შეიცავს ნ. მარის ზემოთ დასახელებული იმერხეული ვარიანტი. მესხური ვარიანტები ჩაწერილი კონსტანტინე გვარამაძის მიერ სოფ. ხიზაბაჯრასა (თარიღი უცნობია)³² და ახალციხეში 1909 წელს³³, თეიმურაზ ქურდოვანიძის მიერ 1965 წელს სოფ. თოქში³⁴ და ჩვენ მიერ 1964 წელს აჭარაში ჩაწერალი ოთხი ვარიანტი.

ქოროლის ეპოსს საქართველოს ყველა კუთხეში როდი იცნობენ. მ. ჩიქოვანისა და ს. სერებრიაკოვის გარკვევით, იგი „ცნობილია საქართველოს განაპირა რაიონების ორენოვანი მოსახლეობისათვის და შედის აგრეთვე ცენტრალურ რაიონებში მცხოვრებ მთქმელთა რეპერტუარში“³⁵, ე. ი. გავრცელებულია იმ ტერიტორიებზე, სადაც ხდებოდა თურქულენოვან ხალხებთან ქართველთა კონტაქტები და სადაც თავის დროზე თბილისიდან გადაინაცვლა ან დასახლდა

³⁰ დ. ვაიშვილის ქოროლის შესახებ იხ.: ი. გ რ ი შ ა შ ე ი ლ ი, ძველი თბილისის ლიტერატურული ბოქემა, გვ. 218—234. დ. გ ი ე ი შ ე ი ლ ი, ქოროლი, თბ., 1887, 1891, 1911.

³¹ ი. ს. К е р - О г л ы, народный эпос (სომხურ ენაზე), ერევანი, 1941. И. С. Б р а г и н с к и й, Об эпосе «Гуруглы» в фольклоре: «Из истории таджикской народной поэзии», М., 1956, გვ. 387.

³² რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორული არქივი (შემდგომი: ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. არქ.), № 479.

³³ ე. ე ე ე ლ ი ძ ი ს სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის II ფონდი, № 2624—32.

³⁴ თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორული არქივი (შემდგომი: თსუ-ის ფოლკლ. არქ.).

³⁵ მ. ჩ ი ქ ვ ა ნ ი ს ა და ს. ს ე რ ე ბ რ ი ა კ ო ვ ი ს ზემოთ დასახელებული მოხსენების თეზისები, გვ. 240.

მოსახლეობის აღმოსავლური თუ აღმოსავლური სულით გაჟღენთილი ნაწილი“³⁶.

ჩვენს ხელთ არსებული აქარული, მესხური, იმერხეული ვარიანტების წყარო, როგორც მოსალოდნელიც იყო, თურქული ვერსიაა, აღმოსავლეთ საქართველოში ჩაწერილი ვარიანტები აზერბაიჯანულთან იჩენენ სიახლოვეს, ორი კახური ვარიანტი კი, რომელთაგან ერთი რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის ფოლკლორულ არქივშია დაცული³⁷, ხოლო მეორე პროფ. ქსენია სიხარულიძემ თავისი პირადი არქივიდან გადმოგვცა, აზერბაიჯანულ ვერსიას დ. გივიშვილის „ქოროლის“ შეულობით უკავშირდება. გარდა შინაარსის მსგავსებისა, ამაზე ისიც მიუთითებს, რომ ვარიანტები შეიცავენ გივიშვილისეული ლექსის ფრაგმენტს³⁸...

„ქოროლისა სამყოფელი ვიცი თუ სამლიბელი,

სამ დღის სავალს კაცს ნახავდა იქიდან მაყურებელი“ და სხვ.

ინგილოური ვარიანტები შინაარსით კახურს უახლოვდება, ოღონდ უფრო უხვად შეიცავენ ზღაპრულ-ფანტასტიკურ მოტივებს³⁹.

ქოროლის ეპოსის კავკასიური და ანატოლიური ვერსიები შედგება ერთ-მანეთთან სიუჟეტურად სუსტად დაკავშირებული მცირე ზომის ნოველებისაგან. მათში გადმოცემულია გმირის ცხოვრების სხვადასხვა ეპიზოდები. ერთი ჯგუფი ნოველებისა ქმნის ძირითად სიუჟეტურ ბირთვს, რომელიც ყველა ვერსიაში მეორდება მცირეოდენი ცვლილებით. ამას გარდა, თითოეული ნაციონალური ვერსია მეტ-ნაკლებად შეიცავს ახალ, მხოლოდ მისთვის დამახასიათებელ სიუჟეტებსა და მოტივებს, რომლებიც ადგილობრივ მოქმედებს შეუტანათ მასში ეპოსის შემოქმედებითად გადამუშავების შედეგად.

ასეა ქართულ ვერსიაშიც, რომლის ჩვენთვის ცნობილ ვარიანტებს სამად ეჯგუფებთ. პირველ ჯგუფში გამოვყოფთ იმ ვარიანტებს, რომლებიც ძირითად სიუჟეტურ ბირთვს უმნიშვნელო ცვლილებებით იმეორებენ. მეორე ჯგუფში ვაერთიანებთ იმ ვარიანტებს, რომლებშიც ტრადიციული სიუჟეტი გავრტობილია განსხვავებული ეპიზოდების ჩართვით; ან განსხვავებულად არის მოტივირებული ესა თუ ის ტრადიციული ამბავი. მესამე ჯგუფს ქმნიან ის ვარიანტები, რომლებიც შეიცავენ სხვა ვერსიებისათვის უცნობ. ქართულ ნიადაგზე გაჩენილ ეპიზოდებსა და მოტივებს.

ქოროლის ეპოსში მოქმედების კვანძია შაჰის (ხანის) ბეგის (სულთნის) მიერ ქოროლის მამის დაბრმავება.

ქოროლის მამა შაჰის (ხანის) ბეგის (სულთნის) მეჭინიბეა. იგი თავის ბრძანებლისათვის გრძნეულ, მაგრამ უთვალადო კვიცს (ცხენს) შეარჩევს. განრისხებული მზრძანებელი მეჭინიბეს თვალებს დასთხრის, მისცემს მის მიერ ამორჩეულ კვიცს, ზოგი ვარიანტით — კვიცებს (ცხენებს) — და შინ გაისტუმრებს. მეჭინიბე და მისი ვაჟი, რომელიც ქოროლის („ბრმის შვილი“) დაირქმევს, კვიცებს დაზრდიან. ერთი მათგანი — ყირათი გმირის გრძნეული თანამემწყე ხდება. ყირათზე ამხედრებული ქოროლი შურს იძიებს მამის დათხრილი

³⁶ გ. შ ა ყ უ ლ ა შ ვ ი ლ ი, საათნოვას აზერბაიჯანული ლექსები... გვ.

³⁷ № 30825.

³⁸ დ. გ. ი შ ვ ი ლ ი, ქოროლი. თბ., 1991

³⁹ დასასტკბელი ვარიანტების წყარო ვერსიებთან შეკრება ვრცლად ჩვენს სადისერტაციო ნაშრომში „ქოროლის ეპოსი და მისი ქართული ვერსია“

თვალების გამო, დაბანაკდება ჩამლი ბელში, შემოიკრებს მასავეთ თავზეხელ-
ალებულ ვაჟაკებს, აწიოებს ფაშებსა და ბეგებს, ბატონობს საქარაენო გზებზე.

1. ჩვენს ხელთ არსებული ქართული ვერსია მამის დაბრმავების ამბავს ექვსი
ვარიანტით წარმოგვიდგენს:

1. შაჰმა // „შახ აბასმა“ // „ხელმწიფემ“ სადალაქოში ცხენის სურათი ნახა
და მისი მსგავსი ცხენის საშოვნელად გაგზავნა თავისი მეჭინიბე, მაგრამ მოყვა-
ნილი ცხენი აღარ მოეწონა და მეჭინიბეს თვალები დასთხარა⁴⁰. 2. ხელმწიფის
„არაბისტანელი“ სტუმრისათვის მეჭინიბე შეუხებდაც კვიცს არჩევს. ხელმწიფე
მეჭინიბეს აბრმავებს⁴¹. 3. ბოლი ბეგისათვის // სულთნისათვის მეჭინიბე ჯოგში
არჩევს ცხენებს — ყირათსა და ტორათს. ბოლიბეგს // სულთანს ცხენები არ
მოსწონს და მეჭინიბეს აბრმავებს⁴². 4. ბეგების მეჭინიბე საძოვრის ქირად მე-
ჯოგებს ლურჯ ცხენს ართმევს. ბეგებს ცხენი არ მოსწონთ და მეჭინიბეს აბრმა-
ვებენ⁴³. 5. მეჭინიბეს სამსახურის დრო შეუსრულდა და ბეგებს ნამსახურში
ტბის ცხენის კვიცი სთხოვა. ბეგებმა კვიცი ვერ გაიმეტეს და მეჭინიბე დააბრმა-
ვეს⁴⁴. 6. ფადიშაჰი მეჭინიბეს ცხენს ჩუქნის, მეჭინიბე ირჩევს კვიცს, რომელ-
სედაც თვით ფადიშაჰს ეჭირა თვალი. ფადიშაჰი ბრძანებს, მეჭინიბეს თვალები
დასიარეთო⁴⁵.

ზუსტად ტრადიციული საფუძვლიდან მომდინარე სხვა სიუჟეტებს პირობო-
ბად განვიხილოთ: ქოროლლისა და მამამისის „სათათრეთში //
სტამბოლში“ ახევისა და მათი ჩამლი ბელში დაბინავების ამბავი (სამი ვა-
რიანტი):

ქართულში ძალიან პოპულარულია ქოროლლის ცხენის // ცხენების დაბა-
დების, გაზოდის და გახედნის ამბავი. რვა ვარიანტი მას თითქმის ერთნაირად
კანონიერებს ქოროლლისა და დემურჩოლლის შეხვედრა (ორი ვარიანტი)⁴⁶.
ბოლი ბეგის // ევლოლანის // ქაჩალას // შაჰზას მიერ ქოროლლის ცხენის მო-
პარება ამჟღად // დერვიშად გადაცემული ქოროლლის წასვლა და ცხენის დაბრუ-
ნება (ექვსი ვარიანტი)⁴⁷. ბოლიბეგის მოსვლა ჩამლი ბელში და ქოროლლის და-
ტყვევება. ქოროლლის გაქცევა. ქოროლლის ლაშქრისაგან ბოლი ბეგის დამარ-
ცება და მისი დატყვევება. ნიგარ ხანუმისაგან ბოლი ბეგის დახსნა, ბოლი ბე-
გის დაღატი და ქოროლლის დატყვევება, აივანის მოსვლა და ქოროლლის დახს-
ნა. მეფის ასულ მოტაცება, ქოროლლისა და ისა ბალასაგან მეფის ჯარის და-
მარცხება, ქორწილი ოთხი ვარიანტი⁴⁸, ქოროლლის მიერ მეცხვარისათვის

⁴⁰ ლტ. ისტ. ფოლკ. № 479, № 30825.

⁴¹ იქვე, № 832

⁴² ჩვენი მასალები, აზ.

⁴³ იქვე.

⁴⁴ ლტ. ისტ. ფოლკ. არქ., № 30825, № 479; თსუ ფოლკლ. არქ.

⁴⁵ ლტ. ისტ. ფოლკ. არქ., № 479, № 832; გ. შიშველაშვილის ვარიანტი; ჩვენ მიერ ჩა-
წერილი სამი აქართული ვარიანტი; თსუ-ს ფოლკლ. არქ., № 56.

⁴⁶ ლტ. ისტ. ფოლკლ. არქ., № 479; ბათუმის საქონებრო-კვლევითი ინსტიტუტის
ფოლკლ. არქივის მასალები.

⁴⁷ თსუ-ს ფოლკლ. არქ., № 280; ლტ. ისტ. ფოლკლ. არქ., № 479; ჩვენ მიერ ჩაწერილი
ოთხი აქართული ვარიანტი; იმერტული ვარიანტი.

⁴⁸ თსუ-ს ფოლკლ. არქ., № 3394; ბათუმის ინსტიტუტის მასალები; ჩვენი მასალები, აქა-
რი ვარიანტი.

ცხერის თხოვნის ამბავი (ორი ვარიანტი)⁴⁹, ქოროლლის აშუღის შინ წასვლა, მისი დაგვიანება, თელე ხანუმის ბარათი, დემურჩუოლის წასვლა და ქალის მოტაცება, მღევარი, დემურჩუოლის შეპყრობა და მისი ცოცხლად გატყავება, ქოროლლის სიზმარი და წასვლა დემურჩუოლის დასახსნელად, ქოროლლის ლაშქარი ყანის მკაში ეხმარება გლახს, დემურჩუოლის დახსნა, ქორწილი ჩამლიბელში (ოთხი ვარიანტი)⁵⁰; ქოროლლის მიერ აივაზის მოტაცება⁵¹. ქოროლლის მიერ ქარაენის გაძარცვა (ორი ვარიანტი)⁵². ხონთქრისაგან იაკობ ბეგის გაგზავნა და ქოროლლის შეპყრობა; დონა ხანუმისა და ქოროლლის გამოიჭნურება; აივაზის, ქოსა საფრასა და დარიბალთას მიერ ქოროლლის დახსნა; ქოროლლისაგან ხონთქრის მოკვლა, აივაზისა და დონა ხანუმის ქორწილი (ორი ვარიანტი)⁵³. მუსტაფა გიზირშაისა და ქოროლლის შეხვედრა, მათი დამეგობრება⁵⁴. ქოროლლისაგან თოფის ნახვა და მისი გაუჩინარება⁵⁵.

11. ამ ჭგუფში გაერთიანებული ვარიანტებიდან აქ შემდეგს დაეასახელებთ: ქოროლლისა და მისი შვილის ამბავი:

ეპოსის პირველი ჭგუფის ვერსიებით ქოროლლის ჰყავს შვილი, რომელიც მამის უნაბავად იზრდება. მათ შეხვედრას მოსდევს მსოფლიო ფოლკლორში ცნობილი ეპიკური მოტივი მამა-შვილის ბრძოლისა. აზერბაიჯანული ვერსიით შვილი ორჯერ სძლევს, მაგრამ მესამედ მამა იმარჯვებს და შვილს მოკვლას უპირებს. ნაგარ ხანუმი იცნობს სამკლავებს, რომელიც ქოროლიმ დაუტოვა შვილს. ქართულ ვერსიაში მამა-შვილის ბრძოლა შვილის გამარჯვებით მთავრდება და მამა სიკვდილს მხოლოდ იმით გადაურჩება, რომ თავის ხმალს იცნობს.

ქართულ ვერსიაში ბურჯუ სულთანი (ნაგარ ხანუმის ძმა) ბოლი ბეგით არის ჩანაცვლებული. ქართულში განსხვავებულად არის წარმოდგენილი გიორის ხმლის გამოქვდვის ამბავიც (იხ. ქვემოთ).

ქართული ვერსიის ორი ვარიანტით ქოროლი თაკილობს ტორათის მომპარავთან შებმას და ამბობს: „ერთი ცხენი რა ბუდენაა, მიჩუქნია, წაიყვანოსო“. მაგრამ ამბის განვითარება თხოულობდა და ისიც დაედევნა, მხოლოდ სხვა მოტივით: „ქურდმა არ დაიტრახაბოს, ქოროლლის ცხენი ძალით ავართვიო“⁵⁶.

111. ქართული ვერსიის ჩვენს ხელთ არსებული ვარიანტები მხოლოდ ხუთ ამბავს წარმოკვიდგენს ისეთს, სხვა ვერსიების ცნობილ ვარიანტებში რომ არ ვხვდებოდა. ასეთებია: 1. ქოროლლის ბრმა მამის სტუმრობა კუტ ძმასთან; კუტი ძმისაგან მისი დასაჩუქრება ცხვრებითა და ცხენებით, რომელთაგან ერთი გიორის გრძნეული თანაშემწე ხდება. ამავე ვარიანტით ქოროლი ყაჩაღი კი არ არის, არამედ ხელმწიფე. რომელსაც ბოლი ბეგთან მტრობა აქვს აივაზის გამომ⁵⁷. 2. ქოროლლის მამას გრძნეული მათხოვარი თვალების წამალს ასწავლის. ქოროლი სძლევს დევებს. ართმევს წამალს და მამას თვალებს უხელს⁵⁸. 3. ქო-

⁴⁹ თსუ-ს ფოლკლ. არქ., № 3294; ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁵⁰ ხელნაწ. ინსტ. ფონდო, № 2624-32; ლიტ. ინსტ. არქ., № 479; თსუ-ს ფოლკლ. არქ. № 3394, ბათუმის ინსტიტუტის მასალები

⁵¹ ჩვენი მასალები, აჭარა

⁵² ჩვენი მასალები.

ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. არქ., № 882.

⁵⁴ ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁵⁵ იქვე.

⁵⁶ ნ. შარის ვარიანტი; ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁵⁷ ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁵⁸ თსუ-ს ფოლკლ. არქ., № 2806

როდღისა და ბოლი ბეგის დამოყვრების ამბავი⁵⁹. 4. ქოროღლისა და „მალაზონის“ შეხვედრა, „მალაზონისაგან“ ქოროღლის დაწყველა⁶⁰. 5. ქოროღლისა და „ჰემშირის“⁶¹ შეხვედრა გოდერძის უღელტეხილზე⁶².

როგორც ცნობილია, ქოროღლის ეპოსის ყველა ნაციონალურ ვერსიაში შენარჩუნებულია მებრძოლი სულისკვეთება, ბრძოლის მიზნები და ამოცანები ნაკარნახევია მისი შემოქმედი ხალხის ცხოვრების მოთხოვნილებით. ასეა ქართულ ვერსიაშიც. იგი მწვავე ეროვნული და სოციალური ბრძოლების პირობებში ყალიბდებოდა. ამიტომ აისახა მასში სოციალური და ეროვნული საკითხები, თუმცა წინა პლანზე სოციალური საკითხი დადგა.

ქართული ვერსია წარმოგვიდგენს ორ მტრულ, დაპირისპირებულ ბანაკს. ერთი მხრივ — შაჰს, ფადიშაჰს, ფაშებს, ბეგებსა და ქეთხულებს. მეორე მხრივ — მეჭინბეებს, მკედლებს, ყასბებს, გლეხებს, ქალაქის ლარბ-ბანს.

ტირანები უდანაშაულო ხალხს თვალებს თხრიან, ცოცხლად ატყავენ. უღელში აბამენ, ხაროში ჰყრიან. მართალია, ქართულ ვერსიაშიც ბრძოლის მახვილი შაჰის, ფადიშაჰის, ფაშებისა და ბეგების წინააღმდეგ არის მიმართული, მაგრამ საზოგადოებრივი ურთიერთობის საფუძველი ქართულია — ეს არის აზერბაიჯანისა და თურქეთისათვის უცხო ფორმაცია — ბატონ-ყმობა. ქოროღლიც მის წინააღმდეგ იბრძვის. გმირის ტრადიციული მტერი — ბოლი ბეგი „ბატონ-ყმობის საფუძველია“⁶³. „ბატონ-ყმობას მოგასპობიებს აი ცხენი შენ“ — ეუბნება გმირს მამა და ცხოვრების გზას უღოცავს⁶⁴.

სოციალური უთანასწორობის წინააღმდეგ ბრძოლით არის ნაკარნახევი ქოროღლის სახე „კეთილშობილი ყაჩაღისა“, რომელიც „ლარბების მამაა“. „იოხსულების (=უქონელების) შემბრალება“, „საწყალ კაცს არ ართმევს ფულს, მდიდრების მტერია“⁶⁵, „ქეთხულებთან დაძვეს ჩადიოდა, იმათ ართმევდა, ლარბებს უყოფდა“⁶⁵. მისი შიშით საწყალ კაცს ვერავინ დაჩაგრავს: შეწისქვილეს ქოროღლის სახელით აშინებენ — „მინდის საწყაო დიდი გაქვს. ქოროღლი მოდის, უნდა მოკლასო“⁶⁷.

ქოროღლის ნამდვილი სახელი ქართული ვერსიათა ც რუშანი (ვირიშანი) ჰურიშანია. ზოგჯერ თარგმნილია მისი ზედმეტი სახელი და „ბრმის შვილი“ გვაქვს ქოროღლის ნაცვლად. ერთი ინგილოური ვარიანტით კი აღმასა ჰქვია.

ქართული ვერსიის გმირიც უდიდესი ღონის პატრონია — იოლად ამტვრევს ცხენის ნალებს, მარტო უმკლავდება მტრის ლაშქარს, ხოცავს დევებს.

ეპიკური გმირის არაჩვეულებრივი ძალ-ღონე ბავშვობაშივე მკლავდება და ქართული ვერსიის ქოროღლიც თორმეტი წლისა გაქენებულ რაშს უჯანა ფეხში ხელს წააელებს და აჩერებს⁶⁸.

⁵⁹ ჩენი მასალები, აჭარა.

⁶⁰ ბათუმის საპენციერო კვლევითი ინსტიტუტის მასალები. ჩაწერილი ა. მსხალაძის მიერ 1958 წ. ხულოს რაიონში.

⁶¹ ასე უწოდებენ გათურქებულ სომხებს.

⁶² ჩენი მასალები, აჭარა.

⁶³ იქვე.

⁶⁴ იქვე.

⁶⁵ ჩენი მასალები, აჭარა.

⁶⁶ თსუ-ს ფოლკლ. არქ. № 2807.

⁶⁷ იქვე.

⁶⁸ გ. შაიშველაშვილის ვარიანტი იხ. „Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа“, вып. XXIV, II, Тб., 1898, гл. 81—82.

ქართული ვერსია ძუნწია გმირის გარეგნობის დახატვისას, უბრალო განცხადებითაც კმაყოფილდება — „ძალიან ლამაზი კაცი იყო“.

ტრადიციით ეპოსის გმირი აშულია. იმდენად ძლიერია ეს ტრადიცია, რომ ზოგი მკვლევარი ეპოსის გმირს XVI საუკუნის თურქ საზის პოეტ ქორიღისთან აიგივებს⁶⁹. ქართულ ვერსიაშიც შენარჩუნებულია გმირის აშულობის ტრადიცია: „ქოროღლი დიდი აშული იყო, საზი ყველგან თან დაჰქონდა და დაამღერებდა ხოლმე“⁷⁰.

შეიძლება ითქვას. ქართულ ვერსიაში ჩამლი ბელი უტოპიური კოლონიაა. სადაც დგას ქოროღლის სასახლე და ციხესიმაგრე, სადაც ყველანი „არიან მშვენიერ ცხოვრებაში, ზვარიც კარგი აქვთ, ბარიც კარგი აქვთ“⁷¹. თვით ქოროღლი მსხვილი ფეოდალის ცხოვრებით ცხოვრობს. მის მეჭლისზე მისივე მეჭინბეგები შესვლას ვერ ბედავენ⁷². მის გამოჩენას მუზღმოყრილი ეგებებია⁷³. თვით გმირი „ბეგია ყაჩაღად გაუარდნილი“, ხელმწიფეა, რომელიც თავის თანამებრძოლებს ბეგობას „მიაწვდის“ ხოლმე⁷⁴.

ასეთი ვარიანტების დაწერილებითი შესწავლა უფლებას გვაძლევს ვთქვათ, რომ მასში გმირი „კეთილი მეფეა“, „პატრიარქალური მბრძანებელია“. თუ გავთვალისწინებთ, რომ „პატრიარქალური მბრძანებლის“ იდეა ფეოდალური ეპოქის საკუთრებაა და უცხო დამპყრობთა განდევნის იდეას უკავშირდება⁷⁵, გასაგები გახდება, თუ რატომ არის იგი სწორედ შესხურ და აქარულ ვარიანტებში.

ქართული ვერსიის მიხედვით ქოროღლის სახეში საკმაოდ ძლიერი ანტიგონიზმი გვაქვს: ვარიანტთა ერთი რიგით იგი მშიშარა და უმწუთა, ყველა მას იჭაბნებს — მეცხვარე, ვაჟარი, „პემშირი“, საგმირო საქმეზე წასული მხოლოდ თანამებრძოლთა დახმარებით აღწევს მიზანს.

ჩვენ მიერ აქარაში ჩაწერილ ერთ ვარიანტში იდეოლოგიური პოლარიზაციის საინტერესო მაგალითი გვაქვს — მასში „ხალხის ქომაგი და ღარიბების მამა“ ხალხის საწყევრად გამხდარა, „თელი ქვეყანა წყევლის და ჩემმა ენამაც დიეჩვია და იმიზა ვწყევლი“ — ამბობს „მალაზონი“ (= მოხუცი ქალი)⁷⁶.

გმირის სახის „გაორება“, მასში ანტაგონისტური შტრიხების გაჩენა დამახასიათებელია ხალხური შემოქმედებისათვის, მისი მიზეზები ცნობილია და გარკვეული ფოლკლორისტიკაში⁷⁷, ამიტომ სიტყვას აღარ გავაგრძელებთ და გადავალთ ქართული ვერსიის სხვა პერსონაჟების დასახელებზე.

ქოროღლის ეპოსში გმირი მრავალკოლიანია. პირველი ჯგუფის ვერსიებში მისი უპირველესი ცოლი თურქეთის სულთნის ასული ნიგარ ხანუშია, რომელიც ქმართან ერთად მართავს ჩამლი ბელის ცხოვრებას და ქოროღლის თანამებრძოლთა დედის მაგივრობას უწევს. ქართული ვერსიის გმირიც მრავალკოლიანია.

⁶⁹ K ö p r ü l z a d e M. F., XVI-ncı asır sonuna kadar Türk sazşairleri, İstanbul, 1930, გვ. 47—48. Türk Halk Edebiyatı Antolojisi, სტამბოლი, 1966, გვ. 55, 107, 152.

⁷⁰ ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. არქ., № 479.

⁷¹ თსუ-ს ფოლკლ. არქ., № 2807.

⁷² ე. მარას მიერ გამოქვეყნებული ვარიანტი: თსუ-ს ფოლკლ. არქ., № 2807.

⁷³ ჩვენი მასალები, აჭარა: თსუ-ს ფოლკლ. არქ., № 2807.

⁷⁴ ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁷⁵ ი. ბ რ ა გ ი ნ ს კ ი, დასახ. გვ.

⁷⁶ ჩვენი მასალები, აჭარა.

იხ. ქს. ს ი ხ ა თ ე ლ ი ძ ე, ქართული ხალხური სიტყვიერება, გვ.

ზოგი ვარიანტი 80 ცოლი ჰყავს, ზოგი — 50, ზოგი — 7 ან 3. ქართული ვერსია ცოლების სახელებს უმეტესად არ ახსენებს, ზოგადად ამბობს: „ბოლი ბეგის და იყო“, „დიდრის გოგო მოიტაცა და ცოლად შეირთო“. მხოლოდ სამი ვარიანტი ასახელებს ნიგარ ხანუმს⁷⁸, ერთ მათგანში ნიგარ ხანუმის გვერდით თარაღხანუმიც ჩნდება⁷⁹.

სხვა ქალებიდან ქართული ვერსია იცნობს ჭაფარ ფაშას ასულს — თელე ხანუმს, რომელიც დემურჩოლლის ცოლი ხდება: აივანის ცოლს — დონა ხანუმს.

ქოროლლის თანამებრძოლთაგან ქართული ვერსია იცნობს აივანს, დემურჩოლლის, ისა ბალას, ქოსა საფრას, დარი ბალთას. გზიროლი მუსტაფას. მათ შორის ქართულში სხვა ვერსიებისაგან განსხვავებით, ყველაზე პოპულარული დემურჩოლია. ის „ყველაზე ღონიერიც არის, დაჰვაში (=ბრძოლაში) ყილიჩით (=ხმლით) არ ჩადის, ჭინჭირით (=თურქ. zıncır „ზინჯირ“ = ჭაჭვი) ომობს. მოიქნევს ჭინჯირს და ვისაც მოარტყავს, კლავს“⁸⁰.

ეპიკური გმირის მთავარი და გრძნეული თანაშემწე ცხენია. საქართველოში ჩაწერილი ვარიანტების უმეტესობა ქოროლლის ცხენის დაბადების, მისი ვაზრდისა და გახედნის ამბავს გადმოგვცემს, დანარჩენ ვარიანტებში, რომლებიც ამ ამბებს უშუალოდ არ ეხება, ხშირად გვხვდება ცხენის საქებარი სიტყვები.

თურქული მოდგმის მომთაბარე და ნახევრად მომთაბარე ხალხების ცხოვრებაში ყოველთვის დიდი იყო ცხენის როლი. როგორც ვ. უირმუნსკი შენიშნავს. ამის გამოა, რომ თურქულ ენათა ლექსიკა მდიდარია ცხენის ნიშან-თვისებათა გამომსატველი სიტყვებით⁸¹. ამავე მიზეზით თურქულენოვან ხალხთა შემოქმედებაში ცხენი განსაკუთრებული ყურადღების ობიექტია⁸². ჭერ კიდევ თურქული ჰოჯისის უძველესი ნიმუშები — ორხონისა და ენისეის წარწერები (VI—VIII სს.) საკეთარი სახელებით მოიხსენებს ცხენებს — მათი მხედრების საგმირო საქმეების უშუალო მონაწილეებს⁸³.

თურქულენოვან ხალხთა ეპიკურ ტრადიციას აგრძელებს ქოროლლის ეპოსიც, სადაც ორი ცხენი ჩანს Kiral და Tor at. Kir at გმირის გრძნეული თანაშემწეა. მართალია, ქართულ ვერსიაში არ შეგვხვდება ცხენის გარეგნობის ის პოეტური აღწერა, ყველა ნაციონალურ ვერსიაში რომ გვაქვს, მაგრამ აქაც „ცხენი მფრინავია“, ისეთი ფეხმარდია, მუხლის გასაშლელად შირაქის მინდორი არ ჰყოფნის⁸⁴. ყირათს ადამიანის ენა ესმის და ისევე იბრძვის, როგორც მისი ჰატრონი. „ფაშას ჭარის ნახევარი ცხენმა გაწყვიტა, ნახევარი — ქოროლიმ“⁸⁵.

ქართულ ვერსიაშიც ცხენის ეპიკური ბიოგრაფია არა მარტო უკავშირდება გმირის ბიოგრაფიას. არამედ განსაზღვრავს კიდევ მას.

⁷⁸ თსუ-ს ფოლკლორული კრებული, № 2307: ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁷⁹ ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. არქ., № 30325.

⁸⁰ ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁸¹ В. М. Жирмунский, X. Т. Зарифов, Узбекский народный героический эпос, гл. 352.

⁸² აქვე გარკვეულია ცხენის ათეოლოგიური და მნიშვნელობა უზბეკურ ეპოსში, ვე. 352—3.

⁸³ ს. ს. И. В. Стеблева История тюрков VI—VIII веков, М., 1965, в. 55.

⁸⁴ თსუ-ს ფოლკლორული კრებული, № 3062: ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. არქ., № 3970

⁸⁵ ჩვენი მასალები

ქართულ ვერსიაშიც გვაქვს მსოფლიო ფოლკლორისათვის ცნობილი მოტივი უშნო გარეგნობის კვიციის გრძნეულ რაშად გადაქცევისა⁸⁶. ყირათი და ტორათი „ჩამუშინის“ (კამეჩს) ზაქებს გვანან, მაგრამ რომ გაიზრდებიან, საუცხოო რაშები დგებიან.

ცნობილია, რომ თურქულენოვან ხალხთა ეპოსში გმირის ხმაღს საყუთარი სახელი აქვს. ასეა აზერბაიჯანულში — „ელვის ხმალი“ ჰქვია ქოროლის ხმაღს. რადგან იგი ელვის ნატეხი რკინისგან გამოქვედეს.

ქართულში გმირის ხმაღს საყუთარი სახელი არა აქვს, მაგრამ იგი ჩვეულებრივი „რკინისა“ როდია. მას ოთხი მჭედელი სჭედდა იმ რკინისაგან, ქოროლის ცხენმა რომ ამოყარა მიწიდან უკანა ფლოქვებით⁸⁷.

ქოროლის ხმაღს გამოქვედვის სცენა მხატვრულად არის აღწერილი ქართულ ვერსიაში. რაც მას პირველი ჭკუფის სხვა ვერსიათაგან განასხვავებს.

სხვა ეპიკური მოტივებიდან ქართულ ვერსიაში გვხვდება შემდეგი: დამობილები. დამობილების ორი სახე გვაქვს: ერთი — ქოროლის ვაჟაკობით მოხიზლული, სახელის მაძიებელი ჰაბუკები თვითონ მიდიან მასთან და სამსახურს სთავაზობენ (ისა ბალა, დემურჩოლდი), მეორე — ქოროლი ორთაბრძოლაში სძლევს რაინდს და ძლეული ძმობას სთავაზობს (ქოროლი და გზიროლი — მუსტაფა, ბოლი ბეგი და ქოროლი).

გამიჯნურების მაგალითი სამნაირი გვაქვს: გმირი გზაზე ხვდება ქალს. მოეწონება. შეუყვარდება და იტაცებს. გმირი იგებს რომელიმე დიდების ასულის სილამაზის ამბავს, უნახავად შეუყვარდება ქალი, მიდის და იტაცებს. ქალი თვით უგზავნის ქოროლს სამიჯნურო ბარათს და სთხოვს მომტაცეო. ბარათის მომტანი ქალის მომხიბვლელ გარეგნობასაც აუწერს ქოროლის და მას უკვე გამიჯნურებული მიდის ქალის მოსატაცებლად. ამ მოტივის მცირე ვარიანტიც გვაქვს: ყირათის დასაბრუნებლად წასულ გმირს ატყვევებენ და ხალოში აგდებენ. მასზე გამიჯნურებული ქალის დახმარებით ქოროლი ასრებს ტყვეობიდან გაქცევას და ქალიც თან მიჰყავს. ქალების მოტაცებისა და მოპარული ყირათის უკან დაბრუნების ამბებს სიუჟეტური ფუნქცია აქისრია. მას მოსდევს მრავალრიცხოვან მღვევართან ბრძოლის სურათები. რომლებშიც ჩანს ქოროლისა და მის თანამებრძოლთა გმირობა. ვაჟაკობა. უქალეელობა.

ყველა ნაციონალურ ვერსიაში ბრძოლები დაწვრილებით და ძალაღმხატვრულად არის აღწერილი. ქართული ვერსია კი ძუნწად გადმოგვცემს: „ქოროლის ჯარი თვლის დახამხამებაზე იქ დაიბადა და დაიწყეს მელგარი ბრძოლა. თათქმის სულ გაწყვიტეს. ვინც ვერ მოასწრო გაქცევა“⁸⁸.

ასევე სიტყვაძუნწია ქართველი მთქმელი ორთაბრძოლების აღწერისას.

გმირის ბრძოლების მოტივს უკავშირდება მისი ჰიპერბოლიზაციის მოტივი. ცნობილია, რაც უფრო იზრდება გმირის ჰიპერბოლიზაცია, მით უფრო მცირდება მისი რაზმის მნიშვნელობა⁸⁹. ეპიკური გმირი თავის თავში აერთიანებს მისი რაზმის რაოდენობას, ძლიერებას. ქართულ ვერსიაში ასე როდია —

⁸⁶ იმ მოტივი უკავშირდება ზეპარის „ვერცხობაზე დემურჩოლისათვის“ დამახასიათებელი ისეთ მოტივებს, როგორცაა: უმცროსი ძმის, ვირის, ნაცარქუჩისა ქვევა მუფედ, დედოფალი, გმირად, უშნო გარეგნობის გმირის მზეთუცხაყად ამ მზევაბუჯად გადაქცევა.

⁸⁷ ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. არქ., № 30825.

⁸⁸ ხელნაწერთა ინსტიტუტის არქივი, II ფონდი, № 2624-32.

⁸⁹ П. Г. Богатырев, словацкие эпические сказания, გვ. 30

მასში მარტოხელა გმირის ბრძოლა ყოველთვის გმირას დატყვევებით მთავრდება. მხოლოდ თანამებრძოლთა დახმარება იხსნის მას. ეს მოვლენა იმაზე მიუთითებს, რომ ქართულ ვერსიაში ეპიკური გმირის ჰიპერბოლიზაცია შედარებით სუსტია, მას სჭირდება თავისი რაზმის დახმარება.

ქოროლლის ეპოსის ქართული ვერსია პირველი ჭგუფის ვერსიებისათვის საერთო ზღაპრულ-ფანტასტიკურ ელემენტებს თავის მხრივ რამდენიმეს უმატებს:

გმირი ფლობს ჯადოსნურ ნივთებს, რომლებიც მას ბრძოლაში ეხმარებიან. „ქოროლლის ერთი ბეჭედი ჰქონდა, როცა მის კაცებს უჭირდა. ბეჭედი დაიღრუბლებოდა // სისხლით იფარებოდა ხოლმე“⁹⁰. ჯადოსნური სარკე აქვს, გახედავს და დანახავს, სად რას აკეთებენ მისი თანამებრძოლები⁹¹. ქოროლლის მეჭლისზე ჯადოსნურ შარბათს სვამენ სახიფათო დავალების შესასრულებლად მიმავალი გმირები⁹².

ამას გარდა გვაქვს ზღაპრებიდან აღებული მთელი პასაჟები, რომელთაგან ორს მოვიტანთ: 1. ქოროლლის ბრმა მამას მათხოვარი პურს სთხოვს. „ბრმა აძლევს. მათხოვარი ეტყვის: შვიდ მთას იქით შვიდი ღვევია, იმათ მეშვიდე ოთახში ბოთლით უდგათ წამალი, თუ ამ წამლით თვალის დაიბან, მაშინვე აგვხილება. ქოროლი მიდის. ღვევებმა რომ დაინახეს, უთხრეს, რა გინდა, ქორფავ, რაზე მოსულხარ, წადი გაიზარდე და მერე მოდიო. ბიჭი გაჯავრდა. წამალი მოსთხოვა, შეიქნა ბრძოლა. ერთი ღლეღამე იბრძოდნენ. ცხენმა და ბიჭმა ღვევებს ოავები დააგლიჯეს. შევიდნენ ოთახებში. ბიჭმა იპოვა წამალი, წამოიღო, მამამ რომ დაიბანა თოლები, კაი იქნა“⁹³. 2. ქოროლლის მიერ მისი ძმის დატყვევებით შეწუნებული ნიგარ ხანუმი მკითხავ დედაბერს იბარებს და მისი რჩევით ლავაშებზე წვება, ყოველ ვადაბრუნებაზე ლავაშები ჭახუნობს და ქოროლს ატყუებენ, ნიგარს ძელები სტყდება, სანამ იმ კაცს არ გაუშვებ. არაფერი ეშველება“⁹⁴.

ჩვენი აზრით, ამ ზღაპრულ-ფანტასტიკური მოტივების წყარო ქართულ ჯადოსნური ზღაპრებია⁹⁵.

ქართული ვერსიის გეოგრაფიული გარემოც ქართულია. მესხური ვარიანტების მიხედვით ქოროლი საქართველოს მიუვალ ტყე-მალაროებში ცხოვრობს⁹⁶. კახური ვარიანტით — თრიალეთის მთებზე⁹⁷ ქართული ვერსიითაც ქოროლის სამყოფელი სამლობელი // ჩამლი ბელია, მაგრამ თვით ჩამლი ბელი წალკის რაიონშია. კახური ვარიანტებით ქოროლი სარდახლო // სადახლოში ცხოვრობს. მოსალოდნელია, „სარდახლო“ „ჩარდახლის“ სახეცვლილება იყოს. (პირველი ჭგუფის ვერსიები ჩამლიბელს მოიხსენებს ეპითეტით „ჩარდახლი ჩამლიბელი“ — ჩარდახიანი ჩამლი ბელი).

ქართული ვერსიით ქოროლის მამა „ცხენებს ალაზნის პირას აძოვებდა“. თვით გმირს „ცხენი ივრიდან ალაზანზე გადმოყვანდა და შირაქისას ამბობდა. ნეტავი პატარა სივაკე ჰქონიყო. ცხენი მუხლებში გამაღილიყო“⁹⁸ ქოროლის

⁹⁰ ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. არქ., № 3894. ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁹¹ ჩვენი მასალები, აჭარა.

⁹² იქვე.

⁹³ თსუ-ს ფოლკლ. არქ., NF 2806.

⁹⁴ იქვე.

⁹⁵ ამ საკითხზე ვრცელი მსჯელობა იხილეთ ჩვენს „საქართველო ნაშრომში“

⁹⁶ ზელნაწერთა ინსტიტუტი, არქივი, ლ. ფონდი, № 2624-32.

⁹⁷ პროფ. ქს. სიხარულიძის ვარიანტი.

⁹⁸ ლიტ. ინსტ. ფოლკლ. არქ., № 3895, № 3920.

თანამებროლები „თიფლისში“ მიდიან „დიდრის გოგოს მოსაყვანად“, ჭუნუნ აშულს თბილისელი კინტოები ატყუებენ და ფულს კპარავენ, ქელოლანს მოპარული ყირათი ბათუმში მიჰყავს და ა. შ. მაგრამ ქართულ გარემოს მთლად ვერ გამოუღვევია წყარო ვერსიის ტოპონიმთა — შაჰის რისხვას ქოროლი და მამამისი „თეირნი ქალაქიდან“ სტამბოლს გაურბიან⁹⁹.

ამრიგად, ქოროლის ეპოსის ქართულ ვერსიას ტრადიციული სიუჟეტის ფონზე თავისი სახე გააჩნია, რასაც ქმნის განსხვავებული ეპიზოდებისა და მოტივების არსებობა, ტრადიციული ეპიზოდების სხვაგვარად გააზრება. ქართულია მისი გეოგრაფიული გარემო და ქართული სინამდვილიდან არის აღებული საზოგადოებრივი ურთიერთობის სურათები. ქართული ვერსია ქართული ფოლკლორიდან სესხულობს ცალკეულ მოტივებს.

მართალია, ქოროლის ეპოსის ქართული ვერსია საქართველოს ყველა კუთხეში არ არის ცნობილი, მის შემდგომ გადამუშავებასაც არ მიუღია ისეთი ფართო მასშტაბები, როგორც სხვა ვერსიებში გვაქვს, მაგრამ მაინც იგი არის ქართული ფოლკლორის საკუთრება, რამეთუ, ჩვენი აზრით, სწორეა დებულება: ესა თუ ის საერთაშორისო სიუჟეტი, მოქცეული ამა თუ იმ ხალხის შემოქმედების ორბიტაში და მისი შემოქმედებითა ტრადიციების შესაბამისად სახეცვლილი. ამ ხალხის საკუთრებად მიიჩნევა¹⁰⁰.

⁹⁹ პროფ. ქს. სიხარულიძის ვარიანტი.

¹⁰⁰ ამ საკითხის შესახებ იხ.: В. Е. Г у с е н, Эстетика фольклора, М., 1967, გვ. 57 -- 96.

(წარბილავსა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა
აკადემიის აკადემიკოსმა ს. ჩიქვამ)

ვახუშტი კობახიშვილი

სპარსული რითმის თეორიის საკითხები

§ 1. ისლამამდელი ირანული პოეტოკური ნააზრევი, თუკი ასეთი რამ საერთოდ არსებობდა, ჩვენამდე არ მოღწეულა. სპარსული რითმის ტრადიციული თეორია (علم قافیه) ისევე, როგორც პოეტოკა მთლიანად, კლასიკური პერიოდის დასაწყისშივე დაემყარა არაბული პოეტოკის პრინციპებს, რომლებიც სპარსული ენის სისტემისა და ლექსის ბუნებისათვის თავიდანვე უცხო იყო და არაორგანული¹. ირანელმა პოეტებმა არაბული ლექსის ნორმები შემოქმედებითად მიუსადაგეს სპარსულ პოეზიას და ამ უჩვეულო „სელექციას“ მეტნაკლები წარმატებით გაართვეს თავი. თეორია კი თეორიად დარჩა. სრულიად გასხვავებული ენის (ე. ი. არაბულის) ლექსოკური მოდელების გარიტმის წესთა მექანიკურმა გადმოტანამ სპარსულისათვის საკმაოდ მძიმე შედეგი გამოიღო. სპარსული ლექსის გარიტმის მარტივი ნორმები არაბული სქოლასტიკური თეორიის შემოტანის შედეგად იმდენად გართულდა და გაბუნდოვანდა, რომ თვით შუა საუკუნეების თეორეტიკოსებისთვისაც წინააღმდეგობები აღსაყვამოცნად იქცა. დიდი ხნის მანძილზე სკრუპულოზურად შეშვებებოდა და წესტდებოდა ისეთი დეტალები, რომლებსაც სპარსული რითმის ბუნებისათვის არსებითი მნიშვნელობა არ ჰქონდა, ხოლო ისეთი საკითხები, რომლებიც საკუთრივ სპარსული რითმისათვის იყო დამახასიათებელი, ან საერთოდ ყურადღების გარეშე რჩებოდა, ან კიდევ არასწორი ახსნა ეძებებოდა. რათა არაბული სქოლასტიკური სისტემა არ დარღვეულიყო. ეს ხელოვნურად თავსმოხვეული თეორია საფუძვლად დაედო მთელ სპარსულ კლასიკურ პოეტოკას და XX საუკუნემდეც კი მოაღწია. თანამედროვე ირანულ სამეცნიერო ლიტერატურაში დღესაც უხვდებით იმავე კატეგორიებითა და ტერმინოლოგიათ მსჯელობას, რომლებიც შუა საუკუნეების სქოლასტიკოს-თეორეტიკოსთა მიერ იყო შემუშავებული².

§ 2. არაბულ-სპარსული ტრადიციული რითმის თეორია ყურადღებას იქცევს, უპირველეს ყოვლისა, თავისი პედანტურ-ანალიტიკური ხასიათით. მასში ყოველი მოვლენა უკიდურესად დანაწევრებულია და არსად უხვდებით განხილვების ცდას. რითმის (კლაუზულის) შემადგენელ ყოველ ასოსა თუ პეგრას დაბუნდოვანებაში მოკლე ხმოვნებს არ გააჩნიათ შესაბამისი გრაფიკული (სილაბიზანი) თავისი სახელი აქვს მიკუთვნებული. ამასთანავე ვათვალისწინე-

¹ Jan Rypka, Iranische Literaturgeschichte, Leipzig, 1959, გვ. 34.

² مجید یکتائی، نوپردازی در نقد شعر و سخن سنجی، تران، ۱۳۵۰. محمود نشاط، زیب سخن یا علم بدیع پارسی، تران، ۱۳۴۲، زهراى خانلری، راهنمای ادبیات فارسی، تران، ۱۳۴۱.

ბულია ყოველი მათგანის ადგილი კლაუზულის სტრუქტურაში. ერთსა და იმავე ბგერას სხვადასხვა პოზიციაში სხვადასხვა სახელი ჰქვია და სხვა მისთ... აღმოსავლურმა პოეტებმა არ იცოდა მარცვლის ცნება და ამიტომ მთელი ყურადღება რითმის შემადგენელ ცალკეულ ბგერებზე იყო გადატანილი. ადვილი წარმოსადგენია, თუ რა რთულ ვითარებას შექმნიდა ასეთი სქოლასტიკური მეთოდი. შედეგად მივიღეთ რითმთა მრავალგვარიანტოვანი, უაღრესად დანაწევრებული კლასიფიკაცია, რომელიც არარაციონალურია და ვერ ასახავს სპარსული რითმის ჰერმეტიკ ბუნებას, ამასთანავე, უაღრესად ართულებს სპარსული რითმის თავისებურებათა გარკვევის საკითხს. გასათვალისწინებელია ის გარემოებაც, რომ შუა საუკუნეების პოეტური ტრაქტატთა ავტორების მიერ ამა თუ იმ მოვლენის ფორმულირება ყოველთვის იდენტური არ არის, ხშირია აზრთა სხვადასხვაობა, შეცდომები და სხვა მისთანანი... რაც მთავარია, ამ თეორიაში მთელი ყურადღება გადატანილია მხოლოდ კლაუზულაზე და სრულიად უყურადღებოდ არის დატოვებული რითმის სემანტიკური მხარე ჯა მისი, როგორც პოეტური მოვლენის. მრავალწახანაგოვანი ფუნქცია. შამსე ყაისის (XIII ს.) ტრაქტატში რითმის თეორიას 150 გვ. აქვს დათმობილი. აქედან 55 ვერადამდე უპირავს მხოლოდ ერთი ასოს (რავი) გამოყენების ყველა კონკრეტულ შემთხვევას სათანადო მაგალითებითურთ. ცხადია, საკითხისადმი ასეთი ცალმხრივი და პედანტური მიდგომა ვერ დააკმაყოფილებდა მეცნიერების თანამედროვე მოთხოვნებს და ამიტომაც ამ უკანასკნელი ოცი წლის მანძილზე შეინიშნება სპარსული რითმის თეორიის მეცნიერული თვალსაზრისით გადასინჯვისა და ახლებური სისტემატიზაციის ცდები. მაგრამ სანამ მათს განვილევს შეუუღებოდეთ. გადავხედოთ იმ ძირითად პრინციპებს, რომლებიც საფუძვლად ედო სპარსულ ტრადიციულ პოეტიკას, კერძოდ, რითმის თეორიას.

§ 3. დავიწყით თვით რითმის განსაზღვრებით. შამსე ყაისი, მიუხედავად იმისა, რომ რითმის თეორიას თავის ტრაქტატში საკმაოდ დიდ ადგილს უთმობს. რითმის ცნებას უაღრესი ლაკონიურობით განსაზღვრავს: „იცოდე, რომ რითმა არის ბეითის უკანასკნელი სიტყვის ნაწილი, იმ პირობით, რომ ეს სიტყვა სხვა ბეითების ბოლოს არსად მეორდება იმავე ფორმითა და მნიშვნელობით. და თუ მეორდება, მას რედითს უხმობენ, ხოლო რითმა მის წინ იქნება“⁴.

აბდ ორ-რაჰმან ჯამი (XV ს.) თავის ტრაქტატში *كافية* რითმის ასეთ განმარტებას გვაძლევს: „იცოდე, რომ ირანელი პოეტებისათვის (დედანშია: „აჟამის პოეტებისათვის“. — ვ. კ.) რითმა არის ის, რისი განმეორებაც ბეითების ბოლოს ითვლება აუცილებლად ან სასურველად, თუ იგი დამოუკიდებლად კი არ წარმოითქმის, არამედ სიტყვის ნაწილს წარმოადგენს, ანდა რაიმეს ამგეარს. ზოგიერთნი (ბეითის) ბოლო სიტყვას მთლიანად რითმას ეძახიან. სხვანი კი მხოლოდ „რავი“-ს უხმობენ რითმას“⁵.

ვაჰიდ თაბრიზი (XV ს.) იძლევა უფრო ვრცელსა და საინტერესო განსაზღვრებას (მოგვაქვს ეს ადგილი მთლიანად): „იცოდე რომ რითმას „კაფია“-ს იმი-

شمس الدين محمد بن قيس الرازي، المعجم في معايير اشعار العرب بتصحیح محمد قزوینی، تهران، ۱۳۳۸

⁴ იქვე, გვ. 202.

⁵ H. Blochmann, The prosody of the Persians, Calcutta, 1872.

ტომ უწოდებენ, რომ იგი ლექსს უკან (ყფაჰი — ვ. კ.) მოუღის⁶. როდესაც ერთი კაცი მეორეს კვალდაკვალ მიჰყვება, ამბობენ მის ყფას მისდევსო.

რითმა, ძირითადად, ერთი ასოა და ამ ასოს არაბნი „რავი“-ს უწოდებენ. ხოლო (სიტყვა) „რავი“ მომდინარეობს „რიაჰ“-საგან. „რიაჰ“ ეწოდება თოქს, რომლითაც აქლემს ტვირთს აბამენ. და როგორც ამ თოქით ებმის აქლემს ტვირთი, (ასევე) ასო „რავით“ იკვრის ლექსი და მის გარეშე ლექსი ვერ ვაინარჩობა. ეს ასო ისე უნდა განმეორდეს, რთა ყოველ ბეითში ერთსა და იმავე ადგილზე მოვიდეს, რათა ლექსი გაეწყოს. ის ასო, რომელსაც „რავი“-სათვის პირჩვენენ. უნდა ეკუთვნოდეს თვით სიტყვას, ე. ი. ეს ასო სიტყვას რომ ჩამოსცილდეს. იგი უაზროდ იქცევა.

აგრეთვე უთქვამთ, რომ რითმა არსებობს ორი სახისა: ძირითადი (اصلی „ასლი“) და მართული (معمولی „მა'შული“). ძირითადი ასეთია: راس (რასთ) და ماس (მასთ), ხოლო მართული هوراس (ჰორასთ) და كجاست (კჯასთ), რადგან სიტყვები: راس და ماس ძირითად (ფუძისეულ. ვ. კ.) სიტყვებს წარმოადგენენ. ხოლო (სიტყვები) هوراس და كجاست — მართულს, ვინაიდან هو და كجاست ფუძეებია, რომლებსაც მიმატებული აქვს (ასოები) „სინი“ და „თა“, და ყველა რითმას ასევე აცევენ.

თუმცა: რითმა, ძირითადად, ერთი ასოა, მას მიაკუთვნებენ, აგრეთვე. სხვა რვა ასოსაც: ოთხ ასოს, რომლებიც წინ უძღვის ასო „რავის“, რომელიც (თაღისთავად) რითმის საფუძველს წარმოადგენს, და ოთხ ასოს, რომლებიც „რავის“ შემდგომ მოუღის. „რავის“ წინამავალი ოთხი ასოა: „ალიფე თა'სის“, „დაზალ“, „არაფი“ და „ყაად“, ხოლო „რავის“ მომდევნო ოთხი ასო კი — „ვასლ“, „სორაჟი“, „მაზიდ“ და „ნაირე“ იქნება⁷.

როგორც ვხედავთ. აღმოსავლელი თეორეტიკოსები რითმის საფუძველად მიიჩნევენ ერთ ასოს, რომელსაც „რავი“ ეწოდებოდა. „რავის“ წინამავალ თეომდევნო ასოთა ერთობლიობა, რომლის განმეორება სავალდებულო იყო მოცემული ლექსის ყველა სარიტმო სეგმენტში, ჰქმნიდა კლაუზულას. რითმისა და კლაუზულის ცნება ამ შემთხვევაში იგივეობრივ სიდიდეებს წარმოადგენს. ეს მომართება გოაფიყულად ასეთ გამოსახულებას მიიღებს: $R=K$, სადაც R — აღნიშნავს რითმას, ხოლო K — კლაუზულას.

მაგრამ. როგორც აბდ ორ-რაჰმან ჯამის განმარტებიდან ირკვევა, არსებულა სხვა შესრულებაც. რომლის მიხედვითაც „რითმა“ შეიკავდა მთელი სიტყვის გაგებასაც. ამ შემთხვევაში მივიღებთ ასეთ ტოლობას: $R=A+K$, სადაც A — ანაკრუსის აღმნიშვნელია. (მკითხველს შეეახსენებთ, რომ სარიტმო სიტყვის მახვილიანი ხმოვნის მომდევნო ნაწილს კლაუზულა ეწოდება, ხოლო წინა (უმახვილო) ნაწილს — ანაკრუსს).

§ რითმის (კლაუზულის) შემადგენელ ასოთა რიცხვი, ტრადიციული თეორიის თანახმად. უდრის 9-ს. მათი კლასიფიკაციკონათვის უმჯობესია ცხრილს მივმართოთ (მაგალითები თვალსაჩინოებისათვის წარმოდგენილია ტრანსკრიფციით):

⁶ ლექსი: قفا از قفاى اجزای شعر در آید (არაბ. კაფა) „ყფა“-ს ნიშნავს: შტრ. მართული „ყფა“, ხოლო თვით ტერმინი قافیه (არაბული გამოთქმით „კაფია“ — რითმა) — შტრ. ტერმინს „ყფია“.

⁷ Вахид Табризи, Джам'-и мухтасар, Критический текст, перевод и примечания А. Ф. Бертельса, Москва, 1959, გვ. 77—78 (საარს. ტექსტი. გვ. 105—106).

№	სახელწოდ.	განმარტებადი	მაგალითი	შენიშვნა
1	روى	რითმის ძირითადი ასო	ქარ—ქარ	
2	ريد	თანხმოვანი, რომელიც უშეალოდ წინ უძღვის რაჟის	აბრ—გაბრ	
3	ردف ა). რიღფე მეფოად (ასლი) ردف مفرد [اصلي] ბ). რიღფე ზანიღ ردف زائد	გრძელი ხმოვანი, რომელიც უშეალოდ ან შეალოდ წინ უძღვის რაჟის თანხმოვანი, რომელიც დგას რაჟისა და რიღფე მეფოადს შორის	ღანდ—ღანდ სახთ—ფარღახთ	დადგენილია, რომ ასეთებელ შეიძლება გვევლინებოდეს მხოლოდ 6 თანხმოვანი: ش-ر-ف-س-خ-ن ამ ასოებს დამახსოვრების გასაოთხებლად ასე წერენ ხოლმე: شرف سخن ნოი განმეორება სპარსულ ლექსებში სავალდებულოდ არ ითვლებოდა. ვაჰიდ თაბ-რინი ასეთ განმარტებას იძლევა: „თუ არაა რაჟის იცავენ ამ ალფხს, ამაზე ამოტანენ: „ლუზუმ მან ღანდ ზამ“ (აუცილებლად ქუთაბ ინიხა, რაც არ არის აუცილებელი) და თუ არ იცავენ—ეს შეცდომა არ არის... მაგრამ თუ არაა ბათლაში დანსჯანენ ალიფე თა სინს, მათ უხდებათ (ლექსის) ბოლომდე მიღს დასვა, და თუ არ დაიცავენ, შეცდომად ითვლება“ (გვ. 108).
4	تأسيس	გრძელი ნ, რომელიც წინ უძღვის რაჟის, მხოლოდ მათ შორის უნდა იყოს განმეორებული ასო.	მანელ—მანელ	დახილთ განმეორებასაც აქვს პოეტი სავალდებულოდ არ თვლიდა. მაგ.: ქანჯელ—ქანჯელ სანჯელ—სანჯელ
	دخيل	თანხმოვანი, რომელსაც მოყვლე ხმოვანი უხდება.	ზანჯერ—ზანჯერ	
6	وصل	რავალი მომდევნო პირველი ასო.	ბარამ—სარამ ბააშ—სარაშ სახთან—თანთან რანქურჩი— მანქურჩი	ვადლი შეიძლება იყოს მხოლოდ თანხმოვანები და გრძელი ხმოვნები. მოკლე ხმოვანთაგან მეტერი მის შემეყოებით ვადმოცემული მოკლე ა (სტა შემთხვევებით მოკლე ა-ს ქვეთა მაქრია).
7	خروج	ქანჯელის მომდევნო ასო (გ. ი. რაჟის შემდეგ მეორე ასო).	ნაქურჩიმ— ფორჩიმ	ხორუჯის მომდევნო ასო (ანუ რაჟის შემდეგ შესამე ასო)
	مزيد	მაზიდის მომდევნო ასო	ნამარასთი— შამარასთი	ზორუჯის განმეორება სავალდებულოა.
9	نايره	მაზიდის მომდევნო ასო	ფორურაფთა— ნიასთ—ნაგოფთა— ნიასთ	მაზიდის განმეორება აუცილებელია. თუ მაზიდის შემდეგ მოდის ორი ასო, ორივე ნაირად ითვლება. მაგ.: ფარუარჩიმეშან-ა-არჩიმეშან

რითმის (კლაუზულის) შემადგენელ თანხმოვანთა და გრძელ ხმოვანთა გარდა, ბუნებრივია, მოკლე ხმოვნებსაც აკისრიათ გარკვეული ფუნქციები. არაბულ-სპარსულ პოეტიკაში მათს აღსანიშნავადაც იყო შემუშავებული სპეციალური ტერმინოლოგია:

№	სახელწ.	განმარტება	მაგალითი	შენიშვნა
1	رأس	თაწის თანხლები ფათა (ე. ი. მოკლე ას- ნიშანი)		ფათა ყოველთვის იგულისხმება ალრით გამოხატულ გრძელ წთან.
2	أشباع	დახლის თანხლები მო- კლე ხმოვანი (ა. ე. ო).	სადევი — აშუეი	შამე ყაისის აზრით: დახლის პარაქას (ე. ი. მოკლე ხმოვანს) ყაფიან მეთლაუში ქქეია იშბა, ხოლო ყაფიან მეთლაუში თოუეი; ე. ი. როდესაც რაე მოსდევს ვასლი, დახლი თანხლებს მოკლე ხმოვან იშბა ეწოდება, დანარჩენ შემთხვევაში — თოუეი.
3	حذو	რიდჟე აღის თანხლები მოკლე ხმოვანი, ან ყადის წინამდელი მოკლე ხმოვანი.	და. თ. ფა. თ	მაზკი განმეორება ყაფიან მეთლაუში თოუეი; ან თოუეი მეთლაუში ითვლება.
4	توجيه	რაეის წინამდელი მოკლე ხმოვანი.	ზან. მან	ყაფიან მეთლაუში ბი განმეორება აუცილებელია.
5	مجرى	რაეის მომდევნო მოკლე ხმოვანი.	დელშადამ — ვზადამ	მაგრა განმეორება აუცილებელია.
6	نقذ	ვასლის მომდევნო მოკლე ხმოვანი	ბერაჰანიამ — ბერაჰანიამ	ნაფაზი: ვასტირება ცილებელია.

§ 5. კლაუზულის შემადგენელ ზემოთ აღნიშნულ ელემენტთა კომბინაციები ქმნის სხვადასხვა ტიპის რითმას. შამე ყაისის ტრაქტატში მათი რიცხვი 31-მდე აღწევს. თანამედროვე ტრაქტი მეცნიერის ბ. ი. სირუსის მართებულ შენიშვნით ეს რიცხვი შესაძლოა 25-მდე შემცირდეს. ამის საფუძველს იძლევა ის უზუსტობანი, რომლებიც შამე ყაისის ტრაქტატშია დაშვებული. ამგვარად მათი აქ ჩამოთვლა არ არის საჭირო. დაინტერესებული მკითხველი მათ იპოვის ბ. ი. სირუსის შრომაში⁸.

სპარსულ ტრადიციულ პოეტიკაში რითმათა ყოველ ტიპს საკუთარი სახელი აქვს მიკუთვნებული, რომელშიც მითითებულია. თუ რომელი ელემენტებისაგან არის შედგენილი ესა თუ ის რითმა (უფრო სწორად, რითმის სახეობა). მაშასადამე, მითითებულია თვით სარიტმო კლაუზულის სტრუქტურა (სიტუვიერად)⁹. მაგრამ, ვინაიდან სპარსული პოეტიკა კლაუზულის შემადგენელ ერთსა და იმავე ფონემას სხვადასხვა პოზიციაში სხვადასხვა ტერმინს უძებნიდა. ბუნებრივია, უადრესად რთულდება სპარსული რითმის კომპარატი არსის გარკვევის საქმე.

⁸ Б. И. Сирус, Ритма в таджикской поэзии, Сталинабад, 1953, გვ. 35—31.

⁹ სპარსული რითმის თეორია, როგორც დაქინახათ, ზუსტი რითმის თეორიაა. ასონანსი და კონსონანსი რითმებს იგი განიხილავდა როგორც დადგენილი ნორმებისაგან გადახვევა. გარითმის წესთა დარღვევად ითვლებოდა, აგრეთვე, იგივე შემთხვევებიც, როდესაც რითმის მხოლოდ სუბიექტი ქმნიდა. ეს შემთხვევებიც აღნუსხულია და სახელდებული იყო. ამათგან ზოგი (სავსე, აქქამ, სანად) ასონანსურ-კონსონანსურ რითმათა ნაირსახეობებს წარმოადგენს, ხოლო ზოგი (რთა, შაიჯან) — სუბიექტური რითმებისას.

ქვემოთ წარმოდგენილ ცხრილში მოცემულია სპარსული რითმის სახეობათა ტრადიციული კლასიფიკაცია. მეტი თვალსაჩინოებისათვის ცალკე გრაფაში გამოვყავით სარიტმო კლაუზულის ყოველი ტიპის ფონეტიკური სტრუქტურა, რომელშიც V აღნიშნავს გრძელ ხმოვანს, v - მოკლე ხმოვანს, c - თანხმოვანს (c — ნიშნით აღნიშნულია ის თანხმოვანი, რომლის განმეორებაც სარიტმო კლაუზულაში სავალდებულოდ არ ითვლებოდა):

№	რიტმის სახეობა	შეკვლითი	სტრუქტურა
1	ყაფიძაე მუყაძაე მექარად	ღანა--ზინა ან ნაჟან--ქან	V C
2	ყაფიძაე მუყაძაე და ჰორუჯ ვად	მორღ--ხორღ	V C C
3	" " და რიდფე მუქარად	დღუშ--ხამუშ	V C
4	" " და რიდფე მურაქება (ასლი ვა ზაიდ)	ხასთ--ბეჟარასთ	V C C
5	" " და თა'ლის ვა დახილ	საშელ--შელელ	V C V C
6	მუთლაყ მუქარად	ღარინ--სარინ ან ფირაჟანაშ--ქაჟანაშ	V C V
7	მუთლაყ და ვად " და რიდფე მექარად (ასლი)	ხომანდინ--არდანდინ რუზინ--სუზინ ან დელშადამ--ანშადამ	V C C V V C C V V C V
	და რიდფე მურაქება (ასლი ვა ზაიდ)	ხასთინ--რასთინ	V C C V
10	და თა'ლის ვა დახილ	ხასთამ--ვასთამ	V C C V C
11	და ხორუჯ	ჰასელინ--ღასელინ ან ფირაჟანაშ (დამანაშ) პარჯარიშ--არჯარიშ	V C V C V C V C V C
12	და ვად ვა ხორუჯ	ნასთარანდ--ნასგარანდ ფეჟვასთანდ--ბახთანდ ან ქეშთინმ--რეშთინმ	V C V C C V C C V C C
13	და რიდფე მუქარად (ასლი) ვა ხორუჯ	ხომანდინმ--ბომანდინმ ან ნეჰანდანდ--გომანდანდ	V C C V C V C V C C
14	ყაფიძაე მუთლაყ და რიდფე მურაქება (ასლი ვა ზაიდ) ვა ხორუჯ	ღაშთინმ--ფანღაშთინმ ან ბენეახთანდ--მიბახთანდ	V C C V C V C C V C
15	და თა'ლის, დახილ ვა ხორუჯ	ვლეშანდ--ზლეშანდ	V C C V C C
16	და ვად ვა ხორუჯ ვა მახილ	ბასთინმაშ--ფეჟვასთინმაშ	V C C V C V C
17	და რიდფე მუქარად (ასლი) ვა ხორუჯ ვა მახილ	რუჰანასთაშ--ნეშანასთაშ	V C V C C V C
18	და რიდფე მურაქება (ასლი ვა ზაიდ) ვა ხორუჯ ვა მახილ	მუთლაჟათამათ--ნაჟლაჟათამათ	V C C V C V C
19	და თა'ლის ვა დახილ ვა ხორუჯ ვა მახილ	მანელასთაშ--ჰანელასთაშ	V C V C V C C V C
20	და ხორუჯ ვა მახილ	დელასთაშ--ჰასელასთაშ	V C V C C V C V C
21	და ხორუჯ ვა მახილ ვა ხორუჯ ვა მახილ	ფარჯარინმეშენ-- ვარინმეშენ ბორღინმეშენ-- აზორღინმეშენ	V C V C C V C V C V C V C V C V C V C C V C V C V C

№	რითვის სახეობა	მაგალითი	სტრუქტურა
23	ბა რიღჟე მუქრად (ასლი) ეა ხორუჟ ეა მაზიდ ეა ნაირე	მარასთამნი- ქარასთამნი	∇CVCCVC∇
24	ბა რიღჟე მურაქქაბ (ასლი ეა მაიდ) ეა ხორუჟ ეა მაზიდ ეა ნაირე	ფარღანხთანისთაშ— სახთანისთაშ	∇CCVC∇CVC
25	ბა რიღჟე თა'სის, ეა დახიდ ეა ხორუჟ ეა მაზიდ ეა ნაირე	ივარნიშეშან— ვვარნიშეშან	∇CVC∇CVC∇C

შემოთ განხილული 25 სახეობა ვარიანტებითურთ 34 სტრუქტურულ საირსახეობას ქმნის. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ზემოთ წარმოდგენილი ცხრილი სრულად ვერ ასახავს სპარსული რითმის (კლაუზულის) ყველა სტრუქტურულ ვარიანტს. მას უნდა დაემატოს მოკლე ხმოვანზე (კერძოდ, მეღერ ა-ზე) დამთავრებული სტრუქტურები. სპარსულ პოეტიკაში მეღერ ა-ს სიტყვის ბოლოს თანხმოვნად თვლიდნენ (მიუხედავად იმისა, რომ იგი არ გამოითქმის). ამის გამო ღია რითმა დახურულად იქცა და ნაცულად ∇CVC, VCVC, ∇CCVC სტრუქტურებისა, მივიღეთ შესაბამისად ∇CVC, VCVC, ∇CCVC სტრუქტურები. რაც რეალურ ვითარებას სწორად არ ასახავს.

§ 6. სპარსული რითმის თეორიის მეცნიერული გადასინჯვისა და ახლებური გააზრების ცდები ეკუთვნით საბჭოთა მეცნიერებს ბ. ი. სირუსს¹⁰ და ა. ა. აზერს¹¹. პირველის დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ტრადიციული თეორიის გარკვეული სისტემატიზაცია და გამარტივებული სახით გადმოცემა, რაც მის ნაშრომს სასარგებლო ცნობარისა და სახელმძღვანელოს სახეაძლევეს. მეორე მეცნიერმა კი სცადა შეექმნა შუა საუკუნეების სქოლასტიკური პოეტიკისაგან განსხვავებული თეორია. დაფუძნებული მეცნიერების თანამედროვე მიღწევებზე. ორივე მეცნიერის შრომებმა გარკვეული დამსახური გაუწიეს სპარსულ პოეტიკის შესწავლის საქმეს, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ მეთოდოლოგიისა და სტრუქტურული სისტემატიზაციის თვალსაზრისით ეს ნაშრომები ვერ დგანან ლიტერატურათმცოდნეობის დღევანდელ დონეზე. თუ ეს ნაკლოვანება ბ. ი. სირუსის ნაშრომისათვის, მისი უპრეტენზიოების გამო, მეტ-ნაკლებად შესაწყნარებელია. ამასვე ვერ ეიტყვიან ა. ა. აზერის მიმართ, რომელიც ცდილობს ახალი მეცნიერული თეორიის შექმნას. მის ნაშრომებში ვხვდებით ცნებათა აღრევას. ტერმინოლოგიურ შეუსაბამობებს. არაზუსტ კლასიფიკაციასა და, რაც მთავარია, საკითხთა არასწორ დასმას. გარდა ამისა, აზერისმიერი თეორია „რითვის პირთვისა“ პრინციპულად არ განსხვავდება სქოლასტიკური თეორიის ამოსავალი დებულებისაგან. ავტორი, შუა საუკუნეების თეორეტიკოსთა მსგავსად, უგულებელყოფს რითმის შემადგენელ მარცვალთა რაოდენობას და ძირითადი აქცენტი ვადააქვს კლაუზულის მორფოლოგიურ სტრუქტურაზე. სა-

¹⁰ Б. И. Сирус, *დასახ. ნაშრ.*

¹¹ А. А. Азер, *Персидское стихосложение и рифма (Автореферат диссертации на соиск. ученой степени доктора филол. наук)*, Москва, 1967, გვ. 95—110. А. А. Азер, *Рифма персидского стиха*, в сб. «Проблемы восточного стихосложения», Москва, 1973, гл. 16—24

კითხისადმი ასეთი ცალმხრივი მიდგომა გაუმართლებლად ემიჯნება რითმის მეცნიერულ თეორიას, რომელიც თანამედროვე ლიტერატურათმცოდნეობაში არის შემუშავებული.

§ 7. უდავოდ მართებულად შენიშნავს ვ. ბ. ნიკიტინა, რომ ირანისა და ევროპის ხალხთა პოეზიას შორის, განმასხვავებელ თავისებურებათა გარდა, ბევრი რამ არის საერთო. იგი წერს: „Поэтому целесообразно, когда это возможно, придерживаться общепринятой терминологии. Это выявило бы специфику форм отдельных литератур и облегчило бы взаимопонимание ученых различных областей литературоведения“¹².

მსოფლიოში მრავალი მსგავსი თუ ერთმანეთისაგან განსხვავებული ენა არსებობს, მაგრამ მათი ზოგადი კანონების შემსწავლელი მეცნიერება (ენათმეცნიერება) ერთია. ასევე ყოველ ენაზე შექმნილ პოეტურ ნაწარმოებს, მისთვის დამახასიათებელ და განმასხვავებელ ნიშანთა მიუხედავად. გარკვეულ პრინციპთა ერთობლიობა უდევს საფუძვლად, რაც თავის მხრივ საერთო პოეტურ სისტემას ემყარება. ევროპულ პოეტიკაში შემუშავებულმა ტერმინოლოგიამ ამ თვალსაზრისით საერთაშორისო მნიშვნელობა მოიპოვა. ყოველი მოვლენა, რომლის ახსნაც შესაძლებელია ამ საყოველთაოდ აღიარებულ პოეტურ სისტემით, განხილულ უნდა იქნეს ამ სისტემაში შემუშავებული ნორმებისა და ტერმინოლოგიის შესაბამისად. იმ მოვლენებს, რომლებსაც მართოდენ ამა თუ იმ ენის სპეციფიკა განაპირობებს, შესაძლოა მოვლენათა განმასხვავებელი ტერმინები. ყოველივე ამის შედეგად დაზღვეულნი ვიქნებით იმ შეცდომებისა და გაუგებრობებისაგან, რომელთაც თეორიათა სიმრავლე და, რაც მთავარია, მათი ურთიერთშეთანხმებლობა იწვევს.

სპარსულ ენაში (და, აქედან გამომდინარე, პოეტიკაშიც) პროსოდემადი¹³ მარცვალი გვევლინება. მაშასადამე, რითმის საფუძვლესაც მარცვალი წარმოადგენს. ეს დებულება, ვფიქრობთ, ნათელია და მტკიცებას ალარ საკიროებს. მაშინ რაღა გვიშლის ხელს, რომ სპარსული რითმის საზომადაც მარცვალია რაოდენობა ავიღოთ და არა სარიტმო სიტყვის კლავზულის მორფოლოგიური სტრუქტურა. რითმა თავისთავად უაღრესად რთულსა და მრავალწანაგოვან პოეტურ მოვლენას წარმოადგენს და მისი ფუნქციების დაყვანა მარტოდენ ფონეტიკურ-აქუსტიკურსა და მეტრიკულ მონაცემებზე, რასაკვირველია, გაუმართლებელი იქნება. რითმის განხილვისას მრავალი საკითხი იჩენს თავს: ფონეტიკურ-აქუსტიკური, მეტრიკული, მორფოლოგიური, სემანტიკური, სემიოტიკური, კონსტრუქციულ-ორგანიზაციული და სხვანი... ყველა ამ ფუნქციის ერთბაშად განხილვა შეუძლებელია. ცნობილია, რომ ენათმეცნიერებაში გამოჩეოფენ ენობრივი ანალიზის სხვადასხვა დონეს¹⁴. ფონეტიკურ-ფონოლოგიურ დონეზე განხილვა ცალკეული ფონემა, რომელიც თავისთავად არ არის სერმანტიკის მქონე. ფონემათა გარკვეული კომბინაცია გვაძლევს მორფემას. რო-

¹² В. Б. Никитина. К постановке некоторых проблем в изучении классической поэтики персидских народов, в сб. «Иранская филология», Москва, 1971, гл. 91.

¹³ ეს ტერმინი ევროპის ფონოლოგიის ერთ-ერთ ფუნქციურებს ნ. ტრუბეკოვის. მასში ავტორი გულისხმობს „მოცემული ენის მინიმალურ პროსოდულ ელემენტს“ (Н. С. Трубецкий, Основы филологии, Москва, 1960, гл. 222).

¹⁴ გ. მ. ვაჟა-ფშაველასა და გ. სეტიანიძე, „მოდერნიზმი, ის. კვებ. ენათმეცნიერების შესავლის საკითხები“, ვ. ახვლედიანის რედაქციით, თბილისი, 1972, გვ. 176.

მელიც უკვე სემანტიკურ ერთეულს წარმოადგენს და იგი მორფოლოგიის დონეზე განიხილება და ა. შ. დაახლოებით ანალოგიურ ვითარებას ეხვდებით რითმის შესწავლის დროსაც. კლაუზულა უმრავლეს შემთხვევაში ასემანტიკურია (თუ იგი მთლიანად არ ემთხვევა სართმო სიტყვას). ამიტომ მისი შესწავლა უნდა მოხდეს უმდაბლეს დონეზე, სადაც ყურადღების ცენტრში იდგება სწორედ კლაუზულის ფონეტიკურ-აკუსტიკური და მეტრიკული სტრუქტურა. რითმის მორფოლოგიური შედგენილობა, მისი სემანტიკურ-სემიოტიკური, კონსტრუქციულ-ორგანიზაციული და სხვა ფუნქციები ამ დონეზე, რასაკვირველია, განხილული ვერ იქნება. ყოველი მათგანის ანალოზი მოითხოვს უფრო მაღალ დონეს. მხოლოდ და მხოლოდ ამგვარი მეთოდოლოგიით გახდება შესაძლებელი რითმის, როგორც მრავალფუნქციონალური პოეტიკური მოვლენის, სრულფასოვანი შესწავლა.

ამჯერად ჩვენს ინტერესს წარმოადგენს სწორედ სპარსული რითმის კლაუზულის ფონეტიკურ-მეტრიკული სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი და მასთან დაკავშირებულ მოვლენათა პრობლემატიკა.

მ. შ. ქვემოთ წარმოდგენილ ცხრილში მოცემულია სპარსული რითმის ფონეტიკურ სტრუქტურათა კლასიფიკაცია სათანადო მაგალითებითურთ. საკითხის კვლევისას გათვალისწინებული იყო როგორც ტრადიციულ პოეტიკურ ტრაქტატებში ფიქსირებული ყველა ნაირსახეობა (მათ შორის თეორიულად შესაძლებელი ფორმები) ასევე სპარსულ კლასიკურ პოეზიაში პრაქტიკულად არსებული სახეობები. მაგალითების ვრცელში კლაუზულა ყველგან ხაზგასმულია):

სეო	სტრუქტურა	მაგალითი
გრამატიკა	<p>3</p> <p>∇ C V (C C V)</p>	<p>ცანა--ზინა (თ.წენე--ქოქნე) (რაცთე--აშოქთე)</p>
დახტრული	<p>4</p> <p>∇ C V C ∇ C C V C C</p>	<p>ღუმ -ხანუმ ქას--ნაქას ხასთ -არასთ მორღ -ხორღ</p>
რულისი	<p>5</p> <p>∇ C ∇ V C V ∇ C V V C V V C C V V C C V ∇ C C ∇ V C C ∇</p>	<p>ოწზრ -სწზრ ღარრ -სარრ თუმე -სუმე შაბე -შაოთაბე რასთე -ნეშასთე ზახმე -ღახმე ხასთრ--რასთრ ხოშმანდრ -ბოლანდრ</p>
დახ-	<p>6</p> <p>∇ C ∇ C ∇ C V C ∇ C V C V C ∇ C V C V C ∇ C C ∇ C ∇ C C V C V C C ∇ C V C C V C ∇ C V C C V C V C C ∇ C C V C C V C C V C C</p>	<p>ხოშარრმ ბარარრმ ღელშვდამ შხვდამ სჰკელ -შვლელ ბარარრმ--ბარარრმ ქაქანამ-ფირქანამ ღაშთრმ--გონაშთრმ ხასთამ--რასთამ ქეშთრმ--რეშთრმ ბასთამ--ფეღვასთამ სეჰვანდ--გონაშვანდ ნასფარანდ--ნასარანდ ინაშხთანდ--ბენაშხთანდ ბასთანდ ფეღვასთანდ</p>

რიტმის სახეობა	ლია	სტრუქტურა	მაგალითი
სამმარცვლიანი	ლია (1) დახურული (6)	∇ ∇ V C ∇ ∇ ∇ ∇ V C V C ∇ C V C V C ∇ C C V C V C V C C ∇ C V C V C V C V C ∇ C V C V C	ქახელი—ლაქელი ფირაქანაშ—დამანაშ რქქანასთაშ—ნეშანასთაშ შეთაქთამათ—ნაქთამათ ფეიქსთინაშ—ბასთინაშ დელასთაშ—ქსელასთაშ ანღემანდ—ზანღემანდ
ოთხმარცვლიანი	ლია (1) დახურული (4)	∇ C V C C V C ∇ V C ∇ C V C ∇ C ∇ ∇ V C V C C V C V C C ∇ C V C ∇ C ∇ C C V ∇ C C V C	წარასთამინ—ქწარასთამინ ფარქარინმეშენ—წარინმეშენ მანღელასთაშ—ქსელასთაშ ბორდინმეშენ—ბორდინმეშენ ფარდნახთანისთაშ—სახთანისთაშ
ხუთმარცვლიანი	დახურული (1)	∇ C V C ∇ C V C ∇ C	წარინმეშენ—წარინმეშენ

სპარსულ კლასიკურ პოეზიაში, როგორც ზემოთ წარმოდგენილი ცხრილიდან ჩანს, დახურულება 1, 2, 3, 4 და 5-მარცვლიანი რითმები, რომელთა სტრუქტურული შედგენილობა გვაძლევს სულ 41 ნაირსახეობას; ამათგან ერთმარცვლიანი 7-ს, ოთხმარცვლიანი — 21-ს, სამმარცვლიანი — 7-ს, ოთხმარცვლიანი — და ხუთმარცვლიანი — 1-ს. ამასთანავე, უნდა აღინიშნოს, რომ დახურულ რითმთა რაოდენობა (28) ბევრად აღემატება ლია რითმთა რიცხვს (13).

ერთმარცვლიანი რითმებში კლავსულას ყოველთვის ძირეული ბგერები ქმნიან ერთმარცვლიანი ლია რითმის უმარტივეს სტრუქტურას გვაძლევს ბოლოკიდურა მახვილიანი გრძელი ხმოვანი (∇). ერთმარცვლიანი ლია რითმა არ შეიძლება შეადგინოს მხოლოდ ბოლოკიდურა მოკლე ხმოვანმა (V). ამ შემთხვევაში მიწინააღმდეგარსაა ერთეულს ქმნის ე. წ. მდიდარი რითმა, ე. ი. საყრდენი თანხმოვანი + მოკლე ხმოვანი (CV), მაგ.: საქე — სერქე (მანუქეპრი), თაშენე ქოქენე ქეთენე (ანვარი). მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ ასეთი რითმები სპარსულ პოეზიაში დიდ იშვიათობას წარმოადგენს. შედარებით უფრო ხშირია ანალოგიური რითმა ორი თანხმოვნით (CCV): ბასთე — ფესთე; რაქთე — აშოქთე; პარავარდე — ბორდე (საადი), მაგრამ საერთოდ ერთმარცვლიანი, ნაკლებხმოვანი ლია რითმა სპარსულ პოეზიაში სუსტ რითმად ითვლებოდა და ამიტომ მისა გამოყენების არე საკმაოდ იყო შეზღუდული. რაც შეეხება ერთმარცვლიან დახურულ რითმებს (სულ გვაქვს ოთხი სახეობა: VC, VC, VCC, VCC ნათი შესაბამისი „მდიდარი“ ვარიანტებით: CVC, CVC, CVCC, CVCC) ამ რითმების

¹⁵ გამოწვევის წარმოადგენს სპეციფიკური დარღვევა გართმის წესისა, რომელსაც სპარსულ პოეტიაში ნიან (انسان) ეწოდება. იგი გულისხმობს ისეთ შემთხვევებს, როდესაც მხოლოდ სუბიექტობა განმარტებული, თვით სიტყვები კი რითმას არ ქმნიან. გამოწვევისად შეიძლება მივიჩნიოთ აგრეთვე რითმის ის სახეობა, რომელსაც ტრადიციული პოეტია მართულ რითმას (معمولي) ეწოდებოდა. (პაუზის — ქოქასის), სადაც სიტყვების რიცხვი წარმოადგენს.

გამოყენების სიხშირე სპარსულ პოეზიაში, როგორც ქვემოთ დაეინახავთ, უაღრესად დიდია.

ორმარცვლიან რითმებში კლაუზულა შესაძლოა იყოს ან მხოლოდ ძირეული, ან კიდევ — ძირეულ-სუფიქსალური. მაშასადამე, გვექნება სულ ორი ვარიანტი: ძირეული 2, ან ძირეული 1 + სუფიქსალური 1. სტრუქტურული თვალსაზრისით ეს ჯგუფი ყველაზე მრავალრიცხოვანია (ღია — 3, დახურული — 13, სულ — 21). დასაშვებია ყოველი სტრუქტურის „გამდიდრებული“ ვარიანტი (ე. ი. c + მოცემული სტრუქტურა).

სამმარცვლიანი რითმების კლაუზულა ყოველთვის ძირეულ-სუფიქსალურია. აქაც კლაუზულაში მარცვალთა განაწილების ორი ვარიანტი გვხვდება: ძირეული 2 + სუფიქსალური 1, ან ძირეული 1 + სუფიქსალური 2.

ოთხმარცვლიანი და ხუთმარცვლიანი რითმები. რომლებიც ყოველთვის ძირეულ-სუფიქსალურ კლაუზულებს ქმნიან, სპარსულ პოეზიაში, განსაკუთრებით ლირიკაში, ნაკლებად გვხვდება და მათ თეორიულა მნიშვნელობა უფრო აქვთ, ვიდრე პრაქტიკული.

§ 9. რითმათა სიხშირის დასადგენად შევისწავლეთ სპარსული კლასიკური პოეზიის 6 წარმომადგენლის: ათთარის, ნიზამის, საადის, ობეიდ ზაქანის, სელმან საეეჩისა და ჰაფეზის დივანები. მივიღეთ ასეთი შედეგი:

ავტორი	ყაზალთა საერთო რაოდ.	ერთმარცვლიანი რიტმა	ორმარცვლიანი რიტმა	სამმარცვლიანი რიტმა			
ათთარი	794	525	66,12%	255	32,12%	1,76%	
ნიზამი	194	117	60,31%	69	35,57%	3	4,12%
საადი	695	350	50,36%	325	46,76%		2,88%
ობეიდ ზაქანი	105	68	64,76%	37	35,24%		0%
სელმან საეეჩი	424	258	60,85%	156	36,79%	10	2,36%
ჰაფეზი	495	319	64,45%	171	34,54%	5	1,01%
სულ	2707	1637	60,48%	1013	37,42%	57	2,10%

მაშასადამე, შემოწმებულ იქნა 2707 ყაზალი (ე. ი. დაახლოებით 30000 სართომო ერთეული). ოთხ- და ხუთმარცვლიანი რითმის გამოყენების არც ერთი შემთხვევა ზემოთ ჩამოთვლილ პოეტთა ყაზალებში არ დადასტურდა. ერთ, ორ და სამმარცვლიანი რითმები ასეთ პროცენტულ შესაბამისობას ქმნიან: 60,48% — 37,42% — 2,10%; ე. ი. დგინდება გარკვეული კანონზომიერება: რითმის ნარცვალთა რაოდენობის ზრდა სიხშირის უკუპროპორციულია.

§ 10. სპარსულ ლირიკულ სალექსო ფორმებში რითმათა ნაკლებმარცვლიანობის ტენდენცია შემთხვევითი არ არის. მას აქვს თავისი განმარტობებელი

ფაქტორები, რომელთა გათვალისწინების გარეშე ვერ მოხერხდება სპარსული რითმის თავისებურებათა მართებული ახსნა.

უპირველეს ყოვლისა, გასათვალისწინებელია ენობრივი ფაქტორი, სახელდობრ სპარსული ენის ლექსიკურ ერთეულთა სტრუქტურა და მახვილის საკითხი: 1. სპარსული სიტყვისათვის მრავალმარცვლიანობა შედარებით ნაკლებად არის დამახასიათებელი და 2. სპარსულ ენაში მახვილი უმთავრესად ბოლო მარცვალს მოუდის, რაც თავისთავად განაპირობებს ერთმარცვლიანი (ე. წ. ვაჟური) რითმების სიმრავლეს. გარდა ამისა, არსებობს აგრეთვე, თუ შეიძლება ასე ითქვას, პოეტიკური ფაქტორიც; სახელდობრ: სპარსულ სალექსო ფორმათა დიდი უმრავლესობა მონორიმული ხასიათისაა (ყასიდა, ყაზალი, ყუთ'ე, რობა'ი, თარჯიბზანდი, თარჯი'ბანდი, მუსთაზადი და მუსამმათის ტიპის ყველა სახეობა: მუსალას, მურაბბა', მუსამმას, მუსადდას, მუსაბბა', მუსამმან, მუთასსა'. მუაშშარ და სხვ..., იმ განსხვავებით, რომ ამ უკანასკნელ სახეობებში რთული მონორიმული წყობა გვექნება, რომელთაგან ცალკეულ რიგებს ქმნის სტროფის შემადგენელ ტაეპთა ბოლორითმები, ხოლო საერთო მონორიმულ რიგს კი — სტროფის უკანასკნელ ტაეპთა ბოლორითმები. მაგ, მუხამმასის გართმების სქემა ასეთი იქნება aaaaa bbbba cccca dddda და ა. შ.). გამონაკლისს წარმოადგენს მესნეერს ფორმა (მრჩობლელი სქემით: aa bh cc dd ee და ა. შ...), რომელიც ძირითადად ეპოსისათვის გამოიყენებოდა და ღუბეითის ერთი სახეობა (სქემით: a h c h). რომელიც სპარსულ კლასიკურ პოეზიაში იშვიათად გვხვდება.

ლექსის მონორიმულ პრინციპზე აგება პოეტს მნიშვნელოვან ტექნიკურ სირთულეთა წინაშე აყენებს და ასეთ ვითარებაში, ბუნებრივია, მრავალმარცვლოვანსა და ევფონიურად უხვ რითმებს ნაკლებად შევხვდებით.

წვენი კვლევის პროცესში გამოვლინდა ერთი უაღრესად საინტერესო მოვლენა, რომელიც დღევანდლამდე შენიშნული არ ყოფილა. იგი უაღრესად სწრაფ გვეხვდება ყაზალებში და ასეთი სახით წარმოგვიდგება: ყაზალის პირველ ბეითში (მათალაში) მოცემულ კლაუზულას მომდევნო ბეითებში აკლდება მარცვლი (ზოგჯერ რამდენიმე) ანდა პირველი ბეითის „მდიდარი“ რითმა გადაიქცევა „ღარიბად“ (ე. ი. საყრდენი თანხმოვანი აღარ მეორდება). ამ მოვლენას შეიძლება ვუწოდოთ ყ ა ზ ა ლ ის კ ლ ა უ ზ უ ლ ის კ ლ ე ბ ის ტ ე ნ დ ე ნ ც ი ა და გრაფიკულად ასე წარმოვსაზოთ: $k_1 > k_n$ (სადაც k_1 = პირველი ბეითის კლაუზულას, k_n = მომდევნო ბეითების კლაუზულას). საილუსტრაციოდ მოგვაქვს რამდენიმე მაგალითი სააღის დივანიდან:

ა). მარცვალთა რაოდენობის კლების შემთხვევები (ციფრებით აღვნიშნავთ კლაუზულის მარცვალთა რაოდენობას):

$4 > 2$	$4 > 3$	$3 > 2$	$2 > 1$
ფირაშანაშ	აღწამათაშ	აღამანდ	ღაწაწ
ფირაშანაშ	მღწამათაშ	აღამანდ	თაღწაწ
აზრანაშ	ყაწმათაშ	ღამანდ	ბზაწ
ხანაშ	ნაღწამათაშ	პირამანდ	ცაღაწ
ქსანაშ	ყაწმათაშ	ქამანდ	ყეღაწ
ღაწანაშ	ღარწამათაშ	ოყამანდ	ხაწაწ
შანაშ		ქაამანდ	წაწ
		ამანდ	

ბ). „მდიდარი“ რითმის „ლარიზად“ ქცევის შემთხვევები:

ბენახჩირ	} მდიდარი	{	მზ
ბეზახჩირ			ააღმზ
ქაშშირ	} ლარიზი	{	საქრზ
ფირ			დანა
თირ			აა
თახჩირ			თა
შირ			სოტლან
			დარაზ

ამგვარი შემთხვევები უაღრესად დიდი რაოდენობით გვხვდება ჩვენ მიერ შესწავლილი პოეტების დივანებში და ყველა მათგანის დამოწმება ამჟერად შეუძლებელია. ეს მოვლენა მარტივად იხსნება: ყაზალის პირველ ბეითში გვაქვს მოსახლერე რითმები. სადაც რითმათა „ავ-კარგინაზოა“ მეტი სიციხადით მოჩანს. ამიტომაც პოეტი ცდილობს პირველი ბეითისათვის საგანგებოდ შეარჩიოს მრავალმარცვლოვანი, კეთილზმოვანი და მდიდარი რითმები (პირველ ბეითში ხშირია, აგრეთვე, ომონიმური რითმების გამოყენება). შემდეგ კი რითმა სტრიქონგამოშვებით მოდის და სარიტმო კლაუზულის მარცვალნაკლებობა თუ „გაღარიბება“ ნაკლებშესამჩნევი ხდება. ამ პოეტური „ხერხის“ მიზეზ ლექსის მონორიმული წყობის სირთულეებშია საძიებელი, რომლებზედაც ზეშოთ გვექონდა მსჯელობა.

მოსალოდნელია ასეთი რეპლიკა: თუ სპარსულ ლირიკულ ლექსებში რითმა ევფონიურად ლარიზია და მარტივი (სტრუქტურის თვალსაზრისით). მაშინ რით უნდა აიხსნას ის საოცარი მუსიკალობა, რომელიც სპარსული ლექსისათვის ალის დამახასიათებელი? მით უმეტეს, რომ ამ მუსიკალობას სპარსულ ლექსში ხშირად განაპირობებს არა მარტოდენ საერთო რიტმი, არამედ ძირითადად ის კიდურა სეგმენტი, რომელიც რითმის ამღერებითა და პოეტური მახვილით არის აღჭურვილი. სწორედ აქ დგება რედიფის საკათხი, რომლის ფუნქციებიც სპარსულ პოეტიკაში არამტუ სათანადოდ არ იყო შესწავლილი. არამედ თითქმის უყურადღებოდ იყო დატოვებული.

§ 11. რედიფი არის სარიტმო სიტყვის მომდევნო სიტყვა (ან სიტყვათა ჯგუფი). რომელიც უცვლელად მეორდება ყველა გარიტმულ სტრიქონში. რედიფი საკუთრივ სპარსული მოვლენაა (იქნებ სწორედ ეს იყო მიზეზი იმისა, რომ შუა საუკუნეების პოეტიკურ ტრაქტატებში იგი მხოლოდ გაკერით მოიხსენიება). იგი არ შეიძლება სხვა ენიდან შემოტანილად მივიჩნიოთ. ეინადან სპარსულ პოეზიაში მის არსებობას განაპირობებს თვით სპარსული ენის თავისებურებანი: 1. მსახლერე-სახლერელის პოსტპოზიციური წყობა, 2. შედგენილი სმნების უაღრესად დიდი რაოდენობა, 3. დამხმარე ზმნათა სიკარბე და სხვა მისთ. პირველ შემთხვევაში სარიტმო ერთეულად გვევლინება საზღვრულა. ხოლო მსახლერელი რედიფის როლს ასრულებს: მეორე შემთხვევაში სარიტმო ერთეულს წარმოადგენს შედგენილი ზმნის პირველი კომპონენტი, ხოლო მეორე. მესამე შემთხვევაში რედიფად გვევლინება და ა. შ.

რედიფი კლასიკური ხანის სპარსულ ლირიკულ ფორმებში (განსაკუთრებით ყაზალში) უაღრესად გავრცელებულ მოვლენას წარმოადგენდა. რედიფიანი ყაზალიზი, ზოგიერთ გამონაკლისს გარდა (მხედველობაში გვაქვს საადის დივანი). ვიდრე უმრავლესობას შეადგენს. ეს გარემოება ნათლად ჩანს ჩვენ მიერ შესწავლილ დივანების მავალითხეც:

ა ვ ტ ო რ ი	ყაზალთა საერთო რაოდენობა	რედიფიან ყაზალთა რაოდენობა	%
ა თ თ ა რ ი	794	570	71,79
ნ ი ზ ა მ ი	194	130	67,06
ს ა ა ლ ი	695	290	41,73
ობეიდ ზაქანი	125	80	76,19
სელმან სავეჯი	424	252	59,43
ქ ა ფ ე ზ ი	495	327	66,06

სპარსული რითმის რედიფიანობის ტენდენცია, ეფექრობთ, მარტოოდენ გრამატიკული თავისებურებებით არ უნდა იყოს განპირობებული. რედიფი სპარსულ პოეზიაში ლექსის მელოდიურობისა და რითმის აქუსტიკური გაზიარების ერთ-ერთ უმთავრეს საშუალებას წარმოადგენს. რედიფთან დაკავშირებით თავს იჩენს ერთგვარი პარადოქსული კეშმარტება: რედიფის განმეორებადობა ტაქტოლოგიური ერთფეროვნების საფრთხეს არ ქმნის. ეს გარემოება კარგად აქვს შენიშნული თანამედროვე სტრუქტურული პოეტის ცნობილ ჯეორჯეოსის ი. მ. ლოტმანს. მისი აზრით, ამ შემთხვევაში ვლინდება „გარე-ნულად ერთგვაროვან მოვლენათა შინაგანი მრავალფეროვნება“¹⁶. გარდა ამისა, რედიფი ზშირად მნიშვნელოვან სემანტიკურ ფუნქციასაც ასრულებს და პოეტურ ნაწარმოებში გადმოცემული განწყობილების ლაიტმოტივად გვევლინება (გაეხსენოთ თუნდაც რუდაქის ცნობილი „სიბერის ელეგია“. რომლის რედიფიც აძლიერებს პოეტის განცდათა ტრაგიზმს). ეს საკითხი თავისთავად უაღრესად საინტერესოა. მაგრამ ჩვენ ამჯერად მასზე ვერ შევჩერდებით.

რედიფი უშუალოდ ერწყმის სარიტმო სიტყვას (ზშირად გრამატიკულადაც არის დაკავშირებული. ე. ი. დგას იზაფეთურ კონსტრუქციაში) და მასთან ერთად ქმნის კლაუზულას. ამის გამო იმ შემთხვევაშიც, როდესაც სარიტმო ერთეულად წარმოდგენილია მხოლოდ ბოლოკიდურა გრძელი ხმოვანი (ე. ი. კლაუზულა—ა). თუ მას მოსდევს რედიფი, იგი უკვე აღარ ტოვებს აქუსტიკურად ღარიბი რითმის შთაბეჭდილებას. ამ თვალსაზრისით უაღრესად საინტერესო სერატს ვსვდებით ჰაფეზის დივანში. მას ასეთი ტიპის რითმა (ყ) 40 ყაზალში აქვს გამოყენებული. აღსანიშნავია, რომ 40-ვე ყაზალი რედიფიანია. ირანის უდიდესი ლირიკოსი და ყაზალის უბადლო ოსტატი, ბუნებრივია, გრძნობდა ერთ ხმოვანზე ღამყარებული რითმის ეფფონიურ უკმარობას და ამიტომაც იგი შეინდა“ სახით არც ერთ შემთხვევაში არ გამოუყენებია. იგი ასეთ რითმებს ყოველთვის რედიფის მეშვეობით „ზრდის“.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენი კვლევის პროცესში გამოვლინდა ასეთი კანონზომიერება: რაც უფრო მატულობს რითმის მარცვალთა რაოდენობა, მით უფრო შეკრდება რედიფის გამოყენების სიხშირე. ქვემოთ წარმოდგენილი ცხრილიდან ნათლად ჩანს, თუ როგორ კლებულობს რედიფის სიხშირე ორმარცვლიანსა და, განსაკუთრებით, სამმარცვლიან რითმებთან (პროცენტული მონაცემები გამოანგარიშებულია არა ყაზალთა საერთო რაოდენობიდან, არამედ ერთ-ორ- და სამმარცვლიან რითმებზე აგებულ ყაზალთა რაოდენობათაგან ცალცალკე):

¹⁶ Ю. М. Лотман, Структура художественного

Москва, 1970, стр. 163.

რ ი თ მ ა	რ ე დ ი ფ ი ს ს ი ხ შ ი რ ე % - შ ი					
	ათარი	ნიზამი	საღი	ზაქანი	საეეცი	ჰაფეზი
ერთმარცვლიანი	90,48%	85,47%	68,25%	86,76%	79,07%	78,68%
ორმარცვლიანი	37,26%	42,03%	13,86%	56,76%	30,13%	44,45%
სამმარცვლიანი		12,50%	5,26%	10,00%	10,00%	16,67%

აღსანიშნავია, რომ სამმარცვლიან რითმასთან რედითი ათარის და ობიედ ზაქანის ყაზალეებში საერთოდ არ გვხვდება, ხოლო ნიზამის, საღის, ჰაფეზის და სელმან საეეცის ყაზალეებში დადასტურდა მხოლოდ თითო შემთხვევა.

როგორც ვხედავთ, ჩვენთვის საინტერესო საკითხის კვლევამ კლასიკური სპარსული ლირიკის ექვსივე წარმომადგენლის ყაზალეებში ერთნაირი შედეგი მოგვცა. მაშასადამე, ეს კანონზომიერება შეიძლება ასე ჩამოვყალიბოთ: რედითის სიხშირე, რითმის (კლაუზულის) მარცვალთა რაოდენობის უკუპროპორციულია. ამასთანავე, აღსანიშნავია ერთი მომენტიც: კლაუზულის კლების ტენდენცია ($k_1 > k_n$), რომელზედაც ზემოთ გვქონდა მსჯელობა, ნაკლებ შეინიშნება რედითიან ყაზალეებში. აქ კლაუზულა, უმთავრესად, ტოლია მთელი ყაზალი-სათვის, ე. ი. $k_1 = k_n$ ეს გარემოებაც ერთ-ერთი დამადასტურებელია იმ ფაქტორისა, რომ რედითი რითმის ეფთონიურ-აკუსტიკური გამდიდრების ერთ-ერთ ძირითად საშუალებას წარმოადგენს და მისი გამოყენების შემთხვევაში კლაუზულის გაზრდის სხვა ხერხთა მოშველიება აღარ არის საჭირო.

როგორც ვხედავთ, რედითი არც იმდენად უმნიშვნელო მოვლენას წარმოადგენს, რომ მისი უგულვებლყოფა ან გაკვირით მოსვენება შეიძლებოდეს. პირიქით, თამამად შეიძლება ითქვას, რომ რედითისა და მასთან დაკავშირებული პრობლემატიკის სათანადო შესწავლის გარეშე სპარსული რითმის თეორია ვერ დამუშავდება. ამ გზით საკვლევი კი უაღრესად ბევრია. განსაკუთრებული ყურადღება უნდა მიექცეს თვით რედითის შედგენილობასა და მის მიმართებას სარიტმო სიტყვასთან. შესაძლოა საკითხი ისეც დავისვას, რომ დღეს რედითად აღიარებული ერთეული გარკვეულ შემთხვევებში შეტყფყას სარიტმო სიტყვას და განხილულ იქნეს როგორც ერთი მთლიანობა. მაშინ გადასასინჯი გახდება სპარსული რითმის მარცვალთოდენობის საკითხი და სულ სხვაგვარი სურათი გადაგვეშლება თვალწინ. მაგრამ ეს ყოველივე მომავალი კვლევა-ძიების საქმეა.

(წარმოდგინა საქართველოს მეცნიერებათა
აღმ. საქართველო-სოხის ინსტიტუტმა)

ალექსანდრე ბენენაძე

ადამიანის სოციალური მდგომარეობის გამომხატველი
სინონიმები ილია ჭავჭავაძის ენაში

ჩვენი მიზანია გამოვლენა იმ სიტყვებისა და გამოთქმებისა, რომლებითაც ილია ჭავჭავაძემ გამოხატა ადამიანის სოციალური მდგომარეობა. სამწუხაროდ, პირდაპირ თემის ხასიათის შესაბამისად ვერ დავიწყებთ ამ წერილს, ვინაიდან ჭერჯერობით არ მოგვეპოვება სინონიმის, როგორც ენის საშუალების, საერთოდ მიღებული განსაზღვრება: არ მოგვეპოვება სინონიმთა კლასიფიკაციის შედეგად დადგენილი მოდელეზა და სხვ. ამიტომ აქ პირველ რიგში უნდა ვცადოთ სინონიმიაზე სათანადო შეხედულების შემუშავება და შემდეგ კი თემის მიზნის შესაბამისად ჩვენება ილია ჭავჭავაძის ნაწერების ენაში ამ შესაძლებლობის გამოყენებისა.

ვ. ზვეგიძევის წიგნში „თეორიული და გამოყენებითი ლინგვისტიკა“ ცალკეა წარმოდგენილი თავი - შენიშვნები ლექსიკურ სინონიმიაზე“. იგი ასე იწყება: „Синонимия является одной из традиционных категорий лексикологии, но в плане теоретическом она остается почти не изученной“¹.

არსებობს ო. ახმანოვას „ლინგვისტური ტერმინების ლექსიკონი“, სადაც ასეთი განმარტება მოიპოვება სინონიმისა: „Синонимия (синонимика)... Соотношение по основному значению (обычно при сохранении различий в оттенках стилистической характеристике) слов, морфем, конструкций, фразеологических единиц и т. д.“². შეიძლება ითქვას, რომ სინონიმის ო. ახმანოვას განმარტება ტრადიციულია და ტიპობრივიც. ამას მიჰყვება სინონიმთა სხვადასხვა თეალსაზრისით კლასიფიკაცია.

ვ. ზვეგიძევი დასახელებულ წიგნში განიხილავს სინონიმიაზე სხვადასხვა მეცნიერთა მოსაზრებებს და გარკვეული კრიტიკული მიდგომით აფასებს მათ. იგი ეხება შეხედულებებს, რომლებიც გამოთქმული აქვთ ა. შაპიროს, ო. ახმანოვას, ბუდაგოვს, ა. რეფორმატსკის, ა. გვოზდევს, კ. ლევკოვსკაიას, ვ. ფაგორჩის, ჯ. ბულახოვსკის, გ. გლისონს, ა. სპირნიცის; აგრეთვე რამდენიმე საზღვაოგარეთელ ენათმეცნიერსაც.

ვ. ზვეგიძევა გამოავლინა დასახელებულ ავტორებთან სინონიმის განმარტების, კლასიფიკაციის მეთოდოლოგიური საფუძვლები და გამოიტანა ასეთი საერთო დასკვნა: „В соединении же стемм наблюдений и выводами, которые были сделаны в предыдущих параграфах, видимо, уже

можно сделать вывод и более общего порядка. Синонимии, как она традиционно истолковывается, в языке вообще нет. Это одна из функций, рудиментарно существующая в языке о языке⁴. საყურადღებო კიდევ ასეთი აზრი: „Это опять-таки указывает на недостаточность традиционного определения синонимии, страдающего абстрактностью и проводящего полную инвентаризацию и действительности не равнозначных явлений“⁵.

თუ ყოველივე ამას გავითვალისწინებთ, ჩვენ ამჯერად აქ მოკლებული ვართ საშუალებას, რომ რაიმე ახალი ვთქვათ სინონიმოვანზე. მაგრამ ერთგვარად მაინც უნდა დავიცვათ გარკვეული შეხედულება ილია ჭავჭავაძის ენაში ამ ენობრივი საშუალების დასახასიათებლად.

ვ. ზევეგინცევის წიგნში მაინც მოიპოვება საყურადღებო მითითება, რომ სინონიმთა ორი ძირითადი ჯგუფი მოიპოვება ყოველ ენაში. ეს ჯგუფები აღინიშნება ასეთი სახელწოდებებით: **იდეოგრაფიული სინონიმები** და **სტილისტიკური სინონიმები**. იგი ამბობს: «Отличие стилистических синонимов от идеографических заключается прежде всего в том, что стилистические синонимы меряются двумя мерками, имеют двойное измерение — „смысловое“ и „стилистическое“»⁶.

ვ. ზევეგინცევი სინონიმთა სტილისტიკური ჯგუფის აღიარება მნიშვნელოვან მონაპოვრად მიაჩნია, რომ ასეთ დასკვნას მიმართავს: Более подробное рассмотрение стилистических синонимов и их особенностей предполагает пересмотр всей стилистики в категориях и терминах синхронической лингвистики⁶.

სინონიმთაგან დაკავშირებით ბევრი საინტერესო საკითხი იჩენს თავს. მაგრამ მათი გარკვევა სპეციალურ ნაშრომს მოითხოვს. ამჯერად ჩვენ დამატებითი დეტალებით რამდენიმე შენიშვნით.

ძალზე მართებულად გვეჩვენება სინონიმოვანი საშუალებების კლასიფიკაცია შემდეგი სახით: 1. **იდეოგრაფიული სინონიმები** და 2. **სტილისტიკური სინონიმები**⁷. მაგრამ პირველ რიგში უნდა დაზუსტდეს, თუ რა იგულისხმება „იდეოგრაფიულ სინონიმებში“.

„იდეოგრაფიული სინონიმებად“ მიაჩნიათ სიტყვები, რომლებსაც გარეგულ-ბგერითი სახე სხვადასხვანაირი აქვთ, ასევე წერლობითი სახეც სხვადასხვანაირია. მაგრამ სიტყვათა კონტექსტში ერთნაირი ფუნქციის შესასრულებლად გამოყენებული. ასეთი სიტყვები განმარტებითს ლექსიკონში თავთავის ადგილს იკავებს. გადამწყვეტი არაა მათში აბსოლუტურად ერთნაირი მნიშვნელობის დადასტურება. გარკვეულ კონკრეტულ მომენტში ამ სიტყვებს ერთნაირი ფუნქციის შესრულება ეკისრება. სიტყვები „გლეხი“ და „ყმა“ მევეთრად განსხვავდებიან ერთმანეთისაგან ბგერითი სახით. ასევე სემასიოლოგიურადაც, შეიძლება. საესებით ერთნაირი არ აღმოჩნდნენ, მაგრამ ილია ჭავჭავაძის ენაში, რა თქმა უნდა, გარკვეული საზოგადოებრივი ურთი-

ერთობის მონაკვეთისათვის, კერძოდ ბატონყმური ურთიერთობის პერიოდისათვის — ეს სიტყვები ერთნაირ მნიშვნელობას გამომხატავენ. საინტერესო არის ე. წ. ზეგინცების მითითება:

„Синонимия, видимо, чистого синхронического понятие. Если в синонимические ряды и включаются слова, связанные в своем употреблении с разными эпохами, относимые к разным хронологическим в своей основе подразделениями лексики -- архаизмам, неологизмам или лишены этих признаков словам, — их синонимические качества всегда рассматриваются в определенной синхронической плоскости“⁸.

ქვეყანის ნაწერების ენაში დაბალი სოციალურ მდგომარეობის ადამიანთა აღსანიშნავად 80-ზე მეტი სიტყვა და გამოთქმა გამოყენებული. ეს სიტყვიერი საშუალებები ცხოვრების გარკვეულ მონაკვეთს ახასიათებენ. ახლა, სოციალიზმის ეპოქაში, ამ 80 ერთეულიდან არცერთს აღარ აქვს საგნობრივი მნიშვნელობა და გამოყენება. ნამდვილად რომ სინქრონული თვალსაზრისით დასტურდება ამ სიტყვათა გამძლეობის ხანგრძლივობა.

ჩვენ ვფიქრობთ, — იდეოგრაფიული სინონიმების პარალელურად უნდა ვიხმაროთ — საკუთრივ სინონიმები. ამით იმის აღნიშვნა გვინდა, რომ ასეთი სინონიმები პირდაპირი მნიშვნელობის ცალკე ლექსიკური ერთეულებია. იმინი წარმოადგენენ ენის ლექსიკური ფონდის დამოუკიდებელ ლექსელებს. მათ აქვთ თავიანთი პირდაპირი, ანუ ჩვეულებრივი მნიშვნელობა. ამიტომ ლექსიკოს სათვალავში საკუთარი ადგილი მოეპოვებათ. თუ ისინი გარკვეული მონაკვეთის ენაში ერთნაირი ფუნქციით გამოიყენებიან, ესაა მათი სინონიმიკური სიასლოვისა და ძალის დადასტურება. ფეოდალიზმის ეპოქას ამსახველ ენაში „თავადი“ და „ბატონი“ ერთნაირად აღნიშნავენ მაღალი სოციალური მდგომარეობის ადამიანს.

ამრიგად, ჩვენ მივკაჩნია, რომ ყოველ ენაში არსებობს საკუთრივ (იდეოგრაფიული) სინონიმები, რომლებსაც უნდა სწავლობდეს ლექსიკოლოგია. პირდაპირი, ანუ ჩვეულებრივი, მნიშვნელობის ყველა სიტყვა და გამოთქმა ლექსიკოლოგიის საგანია.

როგორც აღვნიშნეთ, სინონიმთა მეორე ჯგუფად გამოიყოფა სტილისტიკური სინონიმები. სიტყვათა და გამოთქმათა გადატანითი მნიშვნელობით (არაპირდაპირი მნიშვნელობით) გამოყენება არის ენის განსაკუთრებულ შესაძლებლობათა დადასტურების სფერო. ლექსიკური მარაგის სტილისტიკური გამოყენება გულისხმობს, რომ სიტყვის ემოციურ-გამომხატველობითი მხარე გაძლიერდა. უფრო ექსპრესიული გახდა და მთქმელმა შეძლო თავის სუბიექტური თვალსაზრისის გამოქვეყნება საგნებსა და მოვლენებზე. ასეთი განსაკუთრებული შესაძლებლობები კი სტილისტიკის საგანია⁹. ასეთია გამოყოფილი ლექსიკოლოგიასა და სტილისტიკას შორის.

არსებობს სიტყვა „ღონე“. — ესაა პირდაპირი მნიშვნელობის ერთეული. აქედან იწარმოება პირდაპირი მნიშვნელობით საპირისპირო ერთეული „უღონო“. ორივე სიტყვა ლექსიკოლოგიის საგანია. მაგრამ სემასოლოგიური ნიშნების შესაფერისობის საფუძველზე შესაძლებელია სიტყვა „უღონომ“ აღნიშნოს დაბალი სოციალური მდგომარეობის ადამიანი. ამ შემთხვევაში პირ-

ველ რიგში მოხდა სიტყვის მეტაფორიზაცია. რადგან „უღონო“ გადატანით მნიშვნელობითაა გამოყენებული. გამორიცხული არაა, რომ კონკრეტული პიროვნება ძალიან ღონიერიცაა პირდაპირა მნიშვნელობით. მაგრამ მეტაფორა „უღონო“ აღნიშნავს იურიდიულად დაბალ, უუფლებო მდგომარეობას.

მემდეგ მეტაფორა „უღონო“ გვევლინება როგორც სინონიმი ამ ფუნქციის სიტყვების ხაზზე სინქრონული დახასიათების საზღვრებში. საერთოდ მეტაფორა, როგორც ენის შესაძლებლობა, ათქვის ომონიმურია, რადგან „უღონო“ — გარეგნულად ერთნაირი ერთეული, — პირდაპირი მნიშვნელობით ერთ ობიექტურ მონაცემზე მიუთითებს, ხოლო გადატანითა გამოყენებით სხვა ობიექტურ მონაცემს აღნიშნავს. ხოლო შემდეგ მეტაფორა „უღონო“ ამ რიგის სიტყვა-ერთეულთა სინონიმია¹⁰.

შემოთ გამოთქმული თვალსაზრისით გვიღდა განვიხილოთ ილია ჭავჭავაძის ენის სინონიმები, რომლებიც ადამიანის სოციალურ მდგომარეობას გამოხატავენ.

საგანგებოდ გვინდა ხაზი გავუსვათ ილია ჭავჭავაძის ენის სტილურ საშუალებებს. ამიტომ თითქოს არ უნდა შევეხოთ ე. წ. საკუთრივ სინონიმებს და წარმოვადგინოთ მარტო სტილისტიკური სინონიმები. მაგრამ თემის საერთო აღიარების დაცვის მიზნით და ამ კლასიფიკაციის პრინციპის უფრო თვალსაზრისით სინონიმთა ორივე ჯგუფს წარმოვადგენთ. გარდა ამისა სტილისტიკური შესაძლებლობები საკუთრივ (იდეოგრაფიული) სინონიმების შემსაილოგიურ ფუნქციების ჯგუფში ხვდებიან.

დადასტურება დიდ უმრავლეს შემთხვევაში თითო მაგალითითაა წარმოდგენილი. მაგალითები სალექსიკონო წესზე არაა დალაგებული. ისინი ნოყუანილია აკადემიური გამოცემის ტომებიდან; მხატვრული ნაწარმოების სახელიცაა ნაწევები, ტომიც და გვერდიც, ხოლო პუბლიცისტური ნაწერებისათვის სწავთებულა მარტო ტომი და გვერდი.

დასავლი სოციალური მდგომარეობის ადამიანის ასახვა სინონიმებით

როგორც შესავალ ნაწილშია აღნიშნული, სინონიმების საშუალებებს (სიტყვიერი ფონდის საშუალებებს) ორ მთავარ ჯგუფად დავყოფთ: ა) საკუთრივ (იდეოგრაფიული) სინონიმები და ბ) სტილისტიკური სინონიმები. მეტოლოგიური თვალსაზრისით ძირითადი ჯგუფები შეიძლება კიდევ დაიყოს ქვეჯგუფებად: სათანადო პრინციპის შესაბამისად.

საკუთრივ (იდეოგრაფიულ) სინონიმებში გამოვაცალკევებთ ასეთ ქვეჯგუფებს: ა) მარტივფუძიანები, ბ) წარმოქმნილფუძიანები და გ) რთულფუძიანები; ხოლო სტილისტიკურ სინონიმებს დავაჯგუფებთ სტილისტიკური კატეგორიების შესაბამისად: ა) მეტაფორული, ბ) ეპითეტები, გ) პერიფრაზები სხვ.

1. საკუთრივ (იდეოგრაფიული) სინონიმები:

რ ტ ი ე უ ძ ი ა ნ ე ბ ი :

ყმა: დონეტი წლისა შევიქნით ბატონი და ყმა, როცა ქალაქში სასწავლებლად დათვაგებენ დიდმა ბატონმა დააპირა (გლახ. ნაშბ., II, 41).

გლეხი: დიდსა, პატარას, თაქდასა, გლეხსა
მე უხილავი ყურსა ეუგდებდი...
(აჩრდ., I, 142).

მონა: მონა ბედშაევი, მონა საწყალი
სდგას, ევედრება მის თვალი შევბას,
და გულში ჰფიქრობს: ეიშ ჩემი ბრალე.
რით შევძლებ შეილთა ჩემთ გამოკვებას?
(აჩრდ., I, 138)

მუშა: გოლიან დღესა ტფილისშია შუა ბაზრისკენ
მე ჩამივლია... ჩემო მუშავ, მინახეხიარ შენ
კედელთან მწოლი; მწუხარე მზე ზელ დაგყურებდა.
ჩემი ღილინი შენი ხშირად გულს მიწყულელებდა.
(მუშა. I, 54).

ეული: დეე იკოდნენ, რომ ოჯახის შეილი ხარ და არა ეულა ეინმე ბოჯანა (ოთ. ქვ., 286).

ბოჯანა: ეს ეულობა, ბინამოუცილებლობა, ეს თითქმის ბოჯანად სიარული, რა თქმა უნდა. ეერ გამოუნასკეკავს ადამიანს იმისთანა ხასიათს. რომ დამქდარო, დადგრომილი და მუდრევი მუშაკი გამოვიდეს (VI, 211).

ღარიბი: ღარიბს ისე მოეაროთ.
რომ მდიდარს არ შენატროდეს.
(ღიმ. თავდ., 1, 188).

ხიზანი: ხიზნობაც ერთგვარი მფლობელობაა მიწისა, რომელსაც მოსდევს დამოკიდებულება თავისუფალის გლეხისა მიწის მეპატრონესთან. (VI, 115).

გლახა: გლახის, ობლის, ჩაგრულისას
სარჩლსა არ ითაკილებდა...
(ღიმ. თავდ., 1, 181).

ბ) წ ა რ მ ო კ მ ნ ი ლ ი ფ უ ქ ე ე ბ ი :

მუშაკი: ... უნუგეშოს წუგეში მოუფინო, მტირალს ცრემლა მოვწმინდო, მუშაკს შრომა გუქაუვილო (გზაუ. წერ., II, 12).

მოქამაგირე: მოქამაგირედ მინდა დავდგე, გული შინ აღარ მოდგება (ოთ. ქვ., II, 279).

მოსამსახურე: როგორც ამისი ძვირფასი კნეინა, ისე ოთონაც ძალიან პიუმობდა მოსამსახურეების და ყმების მოხმარებას (კაც. აღ.?, II, 139).

გამრკელი: ფეხზე წამოყენება და ხელშეწყობა გამრკელ და მშრომელ კლასებისა წარსამატებლად (V, 9).

ნაუშვეი: ეხლა იფიქრეთ, რა უნდა ექმნა ამ შემთხვევაში მემატონეს, რომელსაც ათი ოცი კომლი ნაუშვეი ეყოლებოდა? (VI, 10).

მოახლე: არჩილმა ყველას აქ მოვროიელს მოახლე-მოსამსახურეებს ჩემად ხელით ანიშვნა: ოთახილამ გასვლა (ოთარ. ქვ., II, 310).

მოქმელი: ნხნობამ და კილილმა ეერ დაიხსნა გამრკელი და მოქმელი მათის ხელიდან და ძალმობრეობილად (VII, 20).

ღატაკი: ეს თუ შეუძლებელი არ არის, დიდად საეჭვოა მაინც აქ, საცა ეერი ღატაკია, ეწლერი და მატრო დღიურ ლუმის საშოვნელად განწირული (VII, 37).

უჩინო: არიან თაქდანი, აზნაურნი, მღედელნი, ეაქარნი, გლეხნი, ჩინიანნი და უჩინონი... (V, 74).

სახასო: იშვიათად არის, რომ ნაყმეთა ეენახები სახასო და საეკლესიო გლეხთა ეენახებში ჩაჩხირებულ არ იყვნენ და რადგანაც სახასო და საეკლესიო გლეხთა ნება არ აქვსთ ეენახების გაეკლისა, ამის გამო ერთს ადგილას მოგროვება ეენახებისა თითქმის შეუძლებელი ხდება (VI,24).

მდაბიო: დალახრა ღმერთმა, — წამოვიძახე უცებ. — ჩვენი გლეხური ზღაპარი აქ საუბროსულა?.. დიად, ჩვენი მდაბიო ზღაპარი (გლახ. ნაამბ., II,44). ყველას ვისაც კი უცხოვრია მდაბიო ხალხში, ეცოდინება, რომ ხალხს თავისი საუთარი ეკონომიური წესწყობილება იურიდიულა ჩვეულებანი აქვს... (IV,191.)

გ) რთულფუძიანი სიტყვები (კომპოზიტები):

გლეხკაცი: გლეხკაცის და ყმის ლიტონი ბეღა
ვერა, ვერ გასძლებს ბატონის ხელში!..
(კაქ. ყაჩ., I,168).

დათიკო! მე გლეხკაცი ვარ და შენ ბატონი, — ვეთხარა მე გულმხურვალად და ვერებითა, — გვეედრები, გზიღამ ჩამომეცალე (გლახ. ნაამბ., II,101).

მუშაკაცი: ყველასაგან და ყველგან ცნობილია. რომ მუშაკაცი ყოველთვის იმის ნატრეა, სადმე ბინა მოიცილოს (VI,26).

ქვრივ-ოხერი: გელსა ქალედა გლოვა. ეაში
ობლისა და ქვრივ-ოხრისა...
(ღიმ. თავდ., I,192).

მუშახელი: მაგ განწორებამ და განცალკევებამ დიდად შეარყა და შეწალა ბუნებრივი მდინარება ეკონომიურის ცხოვრებისა, იმიტომ რომ ერთ მხრივ დარჩა მუშახელი უმწოდ და მეორე მხრივ — მიწა უმუშახელოდ (VI,142).

მხენელ-მთხვეელი: მაკ-ელოხი ამბობს: „წილზედ-ქერა ყველგან წარმატების დამაბრკოლებელიაო, ისე რომ წილზედ-ქერამ ყველგან მხენელ-მთხვეელი უკადურეს სიღარიბეში ჩაავლო“. (VI,19).

ქვეშევრდომი: აქ იმას გაუწურებოდა — რაზედ? თითონ ენანამაც არა იცოდა — რაზედ; აქს გაოგილანძლავდა — რისთვის? — არც ეს იცოდა ენანამ: დასწყველიდა, დაქოლავდა, დასტუქსავდა — ერთი სიტყვით მთელის ღამის ნაგუბარსა წამოანთხევდა ქვეშევრდომებზედ... (კაქ. აღ.?, II,133).

შინა-ყმა: ვით ქინკველა ქეთსუსებდნენ
(ღიმ. თავდ., I,189).

შინა-ყმანი სახლისა.

განსაკუთრებით გამოყოფთ იმ სიტყვებს, რომლებსაც ერთგვარად ფართო მნიშვნელობა აქვთ, მაგრამ ილია კავკავაძე მათ ხმარობს მშრომელთა სინონიმებად:

ერი: ერს ოვლია პღურელს და ტვირთმიმეს
პირსა ლხინად ვილა გვიქცევს...
(ღიმ. თავდ., I,189).

ხალხი: ამდენი სული უბრალო
ტანჯეთა ამოწყდებიან,
საწყალის ხალხის ცოდეთა
ქვანიც კი ატირდებიან.
(ღიმ. თავდ., I,186).

ქვეყანა: ქვეყნის ამდენი ცოდვა
ჩემს თავზე დატრიალდება...
(ღიმ. თავდ., I,186).

სტილისტიკური სინონიმები:

როგორც აღნიშნული გვაქვს, სტილისტიკურ სინონიმებად უნდა მივიჩნიოთ სტილისტიკური კატეგორიებით გამოსატული ფუნქციები. ასეთ შემთხვევაში სიტყვა ან გამოთქმა გამოყენებულა გადატანითი მნიშვნელობით და მთქმელის თვალსაზრისსაც გამოხატავენ. სტილისტიკური სინონიმების ასეთი ქვეკატეგორიები უნდა გამოვყოთ: **მეტაფორები, ეპითეტები, პერიფრაზები** და სხვ.

ა) მეტაფორები:

ობოლი: ჩემებრ უძღურს, გაკირვებულს
ჩნდ ველარ მიეშელები,
ღარიბს, **ობოლს**, ქერივს და ოხერს
პატრონად არ უყოლები!
(ღიმ. თავდ., 1,193).

ქერივი: მოივლიდა ქერივს და ოხერს,
დავრდომილსა და ობოლსა...
(ღიმ. თავდ., 1,181).

ბიკი: ბიკი იყო შინა-მოსამსახურე, ჩვენა გვემდა, მაჰნაცვალი იყო, ჩვენა გვემდა, აველანი შინაურები, ვისაც კი შეეჭლო გვიტყაპუნებდნენ თავში (საზრისობ., II,238).

გოგო: იქ მუჭლუგუნს წაპკრედა საყერაუზედ მოვლემარე წარპლიან გოგოხა, აქ თავში ჩეტყაპუნებდა ძონძებში გახეულ პატარა მურთან ბიჭსა... (ჯაც. აღ.?! II,132).

გომბიო: — დამამწყვედე!.. უი. ანბი კი დაცეცა მაგ უხერო თავზე! დამამწყვედე რა, შენი ნოახლე გოგო ვარ, ან შენი გომბიო ქალი... (ჯაც. აღ.?! II, 186).

დავრდომილი: მაგრამ მე შევძლებ კი, რომ მას ღვიძლი სიტყვა ეუთხრა და ამ სიტყვით გულისტივილი მოეურჩინო. დავრდომილი აღუადგინო... (მგზავ. წერ., II,12).

დაბალი: რა წარმომადგენელია უფლებინა იგი წუობა, რომელიც დიდის წინ ნაცრად იქცა ხოლმე და დაბლის წინ — უცხლად!? (VI,60).

უღონო: შენ უღონო ხარ... და უღონოს კაცი იბრძიებებს,
მდიდარს მეთს მისცემს. შენ კი გროშზე შეგეპკრება...
(მეშა, 1,55).

შიშველი: ხშირად ფასს გიკლებს შიშველს, მშიერს,
მწყურვალს, უბედურს...
(მეშა, 1,55).

უხმო: უხმოსთან ვიყავ ხშიანი
და უსიტყუო ხშიანთანა.
(ხმა სამ., 1,7).

მტირალი: ... მტირალს კრემლი პოვწმინდო, მეშაჰს შრომა გაუუადვილო; (მგზავრ. წერ.,

უძღური: დღეს ღარიბსა და მდიდარს შორის, ძღურსა და უძღურს შორის უფრო დიდი არის. ვიდრე ოდესმე ყოფილა... (V,9).

მშიერი: რამდენი მშიერი კაცი ლუქმას იშოვნის ბუხების მეოხებითა (მგზავრ. წერ., 9).

მწყურვალი: საზრდოს გლეხსა წაეარმევედი,
მშიერ... მწყურვალს დევაგდებდი...
(ხმა სამ., 1,6).

მცირე: გლესს თუ თადას, დიდს თუ მცირეს
მადლი თანასწორ მოჰფინოთ...
(დიმ. თაელ., I, 188).

პატარა: მერმე გრძნობით შეიმოსე,
დიდთა უქმიე, სხვათ არა,
და იქადაგე: — „წესია,
რომ დიდმა ჰელაპოს პატარა“.

უსიტყუო: უხმოსთან ვიყავ ხმიანი
და უსიტყუო ხმიანთანა.
(ხმა სამ., I, 7).

უტყუი: ... ერთნაირად იყენენ ლფლებას მოკლებულნი, ერთნაირად უხმონი და უტყუნი
ქვეყნის საქმეთა გამგეობაში. (VI, 53).

უპატრონო: — ნართლა რომ დაილოცა ღვთის სამართალი! — მივატანე მეც იმის ქცევი-
საგან გულგახარებულმა. — დაილოცა ღვთის სამართალი, შენისთანა კაცს რა დაღვეს ქვეყა-
ნაზედ ქერიე-ობრის და უპატრონოს ნუგეშად... (გლახ. ნაამბ., II, 67).

ბ) ე პ ი თ ე ტ ე ბ ი :

ეპითეტი ამხსნელი სიტყვაა გრამატიკული თვალსაზრისით, მაგრამ ყოვე-
ლი ამხსნელი არაა ეპითეტი. სტილისტიკური ნიშნით უნდა დახასიათდეს ეპი-
თეტი. ამიტომ ეპითეტის, როგორც ამხსნელი სიტყვის, მნიშვნელობაში მკვეთ-
რად უნდა ჩანდეს მთქმელის შემფასებლობითი საზომი საგნებისა და მოვ-
ლენების შიშართ. ჩვეულებრივ ეპითეტებს გამოყოფენ არსებით სახელთან
ზედსართავ-ამხსნელების სახით. მაგრამ ეპითეტებად უნდა მივიჩნიოთ აგრე-
თეე ზმნა-შემასმენლებთან დაკავშირებული ამხსნელებიც; მაგალითად: გარე-
ბოებებიც და უბრალო დამატებებიც — რა თქმა უნდა, თუ მათ ეპითეტის
წინაარსობლივ-ფუნქციური ნიშნები ახასიათებს.

უბედური: მე ამ ქვეყნისთვის ავი არ ვიყავ. მე მართო უბედური ვიყავ (გლახ. ნაამბ.,
II, 120).

წამებული: კელაე ქვეყნისთვის დაიღვარა
წმინდა სისხლი წამებულის...
(1871 წ. 23 მაისი, I, 56).

ტანჯული: — შენ რაღად, ჩემო გაბრიელ? შენ რაღად? — ქეთინებდა ის ტანჯული
კაცი... (გლახ. ნაამბ., II, 106).

საცოდავი: ამით გაათავა გლახან ტავისი ნაამბობი. შუალაშე გადასული იყო. მე გამო-
ვთხოვე იმ საცოდავს კაცსა და იმ-ს ამბისაგან გუნება-არეული წამოველა ნათლიმამისაჲენ.
(„გლახ. ნაამბ., II, 120).

გაპირებული: ჩემებრ უძლურს, გაპირებულს
მწედ ველარ მიეშველენი...
(დიმ. თაელ., I, 193).

უნუგეშო: ბარაქალა იმ კაცის მეტყველებას, რომლის ამისთანა უნუგეშოსაც ანუგეშებ!
სათლაეის კარამდინა!.. (გლახ. ნაამბ., II, 37).

საწუალი: მიხვალ, საწუალო, ტომარის ქვეშ მუხლი გეკეება
(მეშა, I, 54).

სანრალო: აი ტვირთ-ჟვეშა შოკაჟულხარ, ხახრალოვ, შენ!
ოფლი წურწურით ჰატროსან შებლით გელერება.
(მუშა, 1,54).

დასქილი: ეგრეთ დასქილი უსამართლოდ ბევრჯერ წამოხვალ
და, თუ დაღამდა, თავთ დაიდებ ერთგულ კურტანსა...
(მუშა, 1,55).

წვალეზული: შენ ხარ ჩაგრულის, წვალეზულის წმინდა საფარი...
(ქართვ. დედა, 1,151).

დაჩაგრული: სიტყვა ის არის, კაცს ის უუვარდეს
ვინც ბედისაგან დაჩაგრულია...
(კაჟ. უაჩ., 1,164).

განაწირალი: ფრთხილად ეძინა ბლაჟიაშვილსა,
ბედისგან მწარედ განაწირალსა.
(კაჟ. უაჩ., 1,160).

მაშვრალი: მაშინ, მაშვრალო, შენც განკაცდები,
წართმეულ ნიშთა კვლავ მოიპოვებ...
(აჩრდ., 1,141).

უილაჟო: პირველ ხანში რომ მოგონებია ჩემი უბრალოება და ის ტანჯვა, რომელსაც
მე მიმტეს, დაეცემულეარ იატაჟზე და უილაჟობით მიწა მიღრღნია, კბილით ხორცი მიგლეჟ-
ნია, რათებრდამ სისხლი მიწოენია (გლახ. ნაამბ., 11,105).

გათელილი: ერთი არის თავმომწონე. გამბედავი, თავისუფალი, მეღვარი და გულდაგუ-
ლი კაცი, მეორე არის გულჩათუთქელი, ილაჟგაწვეტილი, ფრთხილი და გათელილი. (VI,7).

ტიალ-ოხერი: მე ხომ იმ ჟვეყნისთვის ტიალ-ოხერი ვიყავ და იმ ჟვეყნისა კეთილი არა
მხსობდარა, მაგრამ მაინც კიდევ თავისი მიწა-წყალი დიდი რამ ყოფილა კაცისათვის (გლახ.
ნაამბ., 11,80).

ბედკრული: ვაიბე, ბედკრულს რაღა ღამრჩება,
რომ გაეახარო, ცოლ-შვილის თვალი...
(აჩრდ., 1,139).

ხელცარიელი: ამ მხრითაც შინაური განწეობილება საფრანგეთისა, რომელსაც აუარებე-
ლი უსახლ-კარო. უბნაო. ხელცარიელი მუშა ჰყავს, ბევრს აეს მოასწავებს... (IX,77).

ილაჟგაწვეტილი: ... მეორე არის გულჩათუთქელი, ილაჟგაწვეტილი, ფრთხილი და
გაძელილი (VI,8).

იმედდაკარგული: იმედ-დაკარგულო, უბედურო კაცო. ვუთხარი მე გულთბილად და
ქელნ ტანნი... (გლახ. ნაამბ., 11, 91).

ტყვედ-პურობილი: წრომა, აწ ჟვეყნად ტყვედაპურობილი
მძარცველობის ჟვეშ ჩაგრულ-უნებულა...
(აჩრდ., I, 140)

ყურმოჟრილი: აი ეხლაც, შენი კენესამე. ერთი გაღმა აბრეშუმი მოგართვი, ღმერთი
და თქვენი წყალობა თუ კიდევ შეგეაძლებინებს, — კიდევაც თქვენი ყურმოჟრილი ყმანი
ვართ (კაჟ. აღ.?, 11,144).

ღონემიწურული: „მე არ ვიცი არც ერთი მაგალითი ისტორიაში, რომ საღმე ერთი ესე
წილს წასულიყო თავისთა დედააზრთა წინააღმდეგ საშუალოდ უბედურის და ღონემიწურულ
წყვიდრთა“ (VI.170).

იმედ-გაღაწვეტილი: თქვენ რომ როდისმე გაგვირებოდათ, მაშინ შეიტყობდით — მწუ-
კარსათვის. იმედ-გაღაწვეტილისათვის ცარიელი სიტყვა. თუ ნამეტნავად იმ სიტყვაში

გულის სიბოზ და სიზარტლევ ურევია, მაშინ შეიტყობდიო, — ის ცარიელი სიტყვა რატოეილის დამყურაჲი არის!... (გლახ. ნაამბ., II,67).

გ) პერიფრაზები:

პერიფრაზი გამოთქმავა. მსაზღვრელ-საზღვრულის ისეთი დაკავშირებაა, როცა მთელი ერთეული სხვადასხვა შესაძლებლობის ნიშან-თვისებებს შეიცავს. მასში ეპითეტის ელემენტი სჭარბობს, მთლიანად კი მეტაფორულია და გარკვეული ფუნქციის სინონიმს წარმოადგენს. ი. ჭავჭავაძეს საერთოდ უყვარს პერიფრაზები:

ბატონის კაცი: ბატონის კაცის შეილი მამისა კი არ არის. ბატონისაა (გლახ. ნაამბ., II,41).

ოფლის მღვრელი: ერს ოფლის მღვრელს და ტვირთმძიმეს
კირსა ლხინად ვილა გვიტყევს?
(ღიმ. თაულ. I,173).

შრომის შეილი: შრომისა შეილო. მძიმე უღელი
ქვეყნის ცოფეთა კა გუფვს კარად...
(პარლ. I,40)

ტყუდ-პურობალი: შრომა, აწ ქვეყნად ტყუედა პურობილი
მპარტეულობს ქვეშ ჩაგრულ-ენებულა...
(პარლ. I,140).

უსამართლოდ გატანული: ღმერთო, შეეცი იმის სელსა ლხენა და მანღ მინღ ნუ დაუტყირებ. მ.შ. აღლსა იმ უსამართლოდ გატანულ ადამიანის-შეილსა (გლახ. ნაამბ., II,112).

ღუთის კერძი: ავერ წამოგწვდა. დავეჯაბა — და, როგორც კოკა.
შენ კერძო ღუთისა -- არ ღავინდო დაამახერეველად.
(მეშა. 54).

უბრალო კაცი: უბრალო კაცის შეაღებო სომ არ არიან... (კე. აღ.?, II,175).

ბედისაგან დაჩაგრული: სიტყვა ის არის. კაცს ის უყვარღეს. —
ენსუ ბედისაგან დაჩაგრულია...
(კე. უაბ. ...16).

უღმერთო მშრომელი: და საღმე ქვაზელ შეეგდები იმ ფაქრით, რომ ხვალ
ისევ ამრიგად განაგრძელებ უღმერთო შრომასა.
(მეშა. I,35).

მიწის პირდაპირი მეშა: და ბერე-რომ უფრო ბუერი მოკაქრე დაესწროს ვაჭრობაზე
რისთანა მოვაჭრე. რომელც პირდაპირი მეშა მიწისა (VI,104).

ტვირთ-მძიმე: ტვირთმძიმე მანვრატო მსნეღო
ღიღი ღრომ: უაიშაღა...
(1871 წლის 23 მაისი. I,77).

ბეგრის ხალხი: გლეხობა ჩაიღმოსო... ბრჩანებო. ჩემო რძალო? არა თქვენმა მზექ!
ენსუ მოსავლის ღროს შინ არ ღვება. ვან: იმისგან. რომ გუჯარებულია, ან გლეხობა ჩაიღ-
ნოს და მესეუურსავით მკაში ბეგრის ხალხთან იღლა იწუროს? თქვენც არ მომიყვდეთ (კე-
დ.?, II,146).

ხელმოკლე კაცი: ძლიერს კაცს ცრიხელ ნარგება კარხელ ახლო მიწა ხელში შეუმაკრე-
ან ძალმომრეობით დაუქერია. ან წაურთმეგია სხვა ხელმოკლე კაცისათვის, ან ფულით
რითივე დაარბებია გაპირებულად და იგი მოურსავე (VI,195).

განახლების ძალნი: კვლავ შეფერხდა ისტორია,
განახლების შესდგენ ძალნი...
(1871 წელი, 23 მაისი, I,77).

11. მაღალი სოციალური მდგომარეობის (არაშრომელი) ადამიანის
გამომხატველი სინონიმები

მაღალი სოციალური მდგომარეობის ადამიანად მიგვაჩნია ყველა, ვინც სხვისი შრომის მითვისებით ცხოვრობს. რა თქმა უნდა, ამ შემთხვევაში იგულისხმება, რომ მას ეკონომიური, იურიდიული ან სხვა სახის გაბატონებული მდგომარეობა უკავია.

ილია ქავჭავაძის ნაწერების ენაში რამდენიმე ათეული ერთეულია მაღალი სოციალური მდგომარეობის (არამშრომელი) ადამიანის გამოსახატავად:

1. იდეოგრაფიული (საკუთრივ) სინონიმები:

ა) მ ა რ ტ ი ე ფ ე ძ ი ა ნ ე ბ ი :

ბატონი: თითხმეტის წლისა შევიქენით ბატონი და ყმა, როცა ქალაქში წასასვლელად დათოყის გაგზავნა დიდმა ბატონმა დააპარა (გლახ. ნაამბ., II,41).

თავადი: თავადს — თავადობა უნდა ეტუობოდეს და გლეხს — გლეხობა. (კაც. აღ.?, ...148).

აზნაური: ასეთი ღაღი, რომ კნ.ღამ აზნაურის სტუმრობაზედ ნათქამი ანღაზა ღიან-ქებზედ არ გადაეყოლა... (კაც. აღ.?, II, 132).

ვაჭარი: აგერ ვაჭარიც ცხეურის ღიმიით
მომშეთ ატყუებს. რა ჰკიდის ნიეთსა
(აჩრღ., I, 142).

მდიდარი: მდიდარს მეტს მისცემს, შენ კი გროშზე შეგვეაქრება... (მუშა, I,55).

ჩარი: ამ სახით, ამით შეა რომ ჩარი და ვაჭარი არ ქაქანებდეს. ორიენი მოგებაში... (211,44).

მეფე: წარსდა მეფე კრების წინ:
თამამად და დიდებულად:
ყველამ, დიდმა და ბატარამ
თაყვანი სცეს ბატონს ყმბრად.
(ღიმ. თავლ., I,183).

კნიაზი: კნიაზი ლუარსაბ თათქარაძე და დარჯვან მოსე გრძელაძის ასული იწერს... მიუგო მღვდელმა (კაც. აღ.?, II, 189).

კნენა: ორმოცის წლის კაცი თავადი ლუარსაბ თათქარაძე, თავის განუშორებელი მეუღლითურთ, რომელსაც ერქვა კნენა დარჯვანი (კაც. აღ.?, II,128).

ბ) რ თ უ ლ ფ ე ძ ი ა ნ ე ბ ი :

თავადიშვილი: — ფუ. მაგისტანა ეუკაცობას!.. ფუ. მაგისტანა თავადიშვილობას!
(გლახ. ნაამბ., II,163).

აზნაურიშვილი (აზნაუშვილი): — დედა მალე გაგვიბოვდა, შეირთო ერთი ვილაც აზნაურიშვილი, ქალაქში მსახურობდა (სახჩრ... II, 238).

დიდაცი: აგერ დიდაცი დარბაისელი
კმაყოფილების განცხრომანია...
(აჩრღ., I,142).

კეთილშობილი: მამ მე კეთილშობილის ქერიეი აღარ ეყოფილკარ, მამ მე... (გლახ. პირე. დრ. სენ., II, 334).

ხელმწიფე: მე კა ვიცი. ღონიერი ყოფილა!.. ხელმწიფე და უღონო გაგონილა!
(კაც. აღ.?, II, 141).

ბედშიშყოფი: რომ ბედშიშყოფი შენ ძმად მიგაჩნდეს —
 ეგ ვერაფერი სიყვარულია...
 (კაც. უაჩ., I, 164).

ქალბატონი: როგორც ქალბატონმა რომ გოგოს სცემოს, არ დაიძრახება, ისე პატარა ბიჭს რომ სცემოს არაფერია (კაც. აღ.?, II, 154).

ბ) წ ა რ მ ო ქ მ ნ ი ლ ფ უ ძ ი ა ნ ე ბ ი:

მებატონე: გაიკეთა ჩიბუხი მადა-წახალისებულმა მებატონემ და მინამ სანატრელს ვახშაშს მოიტანდნენ, მოუთმენლად წინ და უკან პატარა ოთაში ბოლთასა სცემდა (კაც. აღ.?, II, 161).

ნაბატონარი: ... მამასადამე, აუცილებელი საჭიროება მოიპოვოდა განესაზღვრათ უფლება და მოვალეობა გლუხისა და ნაბატონარის შორის (VI, 9).

ჩინიანი: არიან თავადნი, აზნაურნი, მღვდელნი, ეპარნი, გლეხნი, ჩინიანი და უჩინონი -- ყველანი არიან, და ქართველი კი არსად არის (III, 74).

დიდებული: გამოზრძანდა ბოლოს მეფე,
 თან გამოჰყენენ დიდებულნი...
 (დიმ. თავდ., I, 191).

მტარვალი: მტარვალთა თქმითა ოდითევე ხარ შენ აკრძალული,
 ხე ცნობადისა, ედემს რგული, შენი ხე იყო...
 (ქართვ. დედა, I, 152).

ბობოლა: მაშინ, რა დროს ამბავსაც მე ვწერ, დიაბეგვი დიდი ბობოლა იყო (კაც. აღ.?, II, 132).

მემამულე: მსხილთა მემამულეთაცა ამავე სახით დაასახლეს თავისი უკაცო მამულები მონასტრის პირობანიე დაუდევს მიწათმოქმედთა (VI, 146).

მოიჭარადრე: ჩვენებური გლეხკაცობა, რომელიც სუნით ეძებს მამულებს და რომელსაც სახელმწიფო მამულების იჭარით აღება ცხონებასაკით ენატრება, ვერას-გზით ვერ აისრულებს მაგ ნატრას, ვიდრე მაგისტანა წესები დარჩება და საწყალი მიწის-მოქმედი ხარბის მოიჭარადრის ხელში იქნება (V, 103).

შემძლებელი: ... დღევანდელს დღეს დაჰპატრონებია მარტო შემძლებელი, სულ თავისკენ მიუთლია, ზედ დასჯდომია და მაგრად ჩაუჭიდინა ხელა (IX, 107).

სტილისტიკური სინონიმები:

ა) მ ე ტ ა ფ ო რ ე ბ ი:

დიდი: დიდს არ გავექვლივნიბით
 და მხარს მივსცემთ პატარასა...
 (ქართ. სტ. სიმღ., I, 63).

უფალი: აგერ უფალი და მისი მონა...
 (აჩრდ., I, 138).

ხმანი: უხმოსანთა ეიყავ ხმანი
 და უსიტყვო ხმანთანა.
 (ხმა სამ., I, 7).

უკმი: ხოლო გეწამს ღებრთი
 უკმთა წარმწყემედი.
 (პასუხ. პასუხ., I, 96).

უწმინდური: უწმინდურისა ხელითა სთხრიან
 დედისა გულში უკეთესს გრძნობას...
 (აჩრდ., I, 139).

ძლიერი: ობოლი, ქვრივი, უძლეური
 ძლიერს არ დამიჩაგვრინოთ...
 (დიმ. თავდ., I, 188).

მპარცველი: კელარ განუძლებს ქვეყნის მპარცველი
 ქეშმარიტებით აღძრულსა ბრძოლას
 (აჩრდ., I, 140).

დამლუპველი: გამოვარდნები შხამს ჩემს დაშხამულს გულად და წვეთწვეთად ჩავ-
წვეთებდი ჩემს დამლუპველსა, რომ იქ შემხვედროდა (გლახ. ნაამბ., II, 105).

ფარისეველი: ფარისეველია

გამკიცხველი და გამდევნელი.
(პასუხის პასუხი, 1, 97).

საღუაველი: საღუაველია გამკიცხველი და ვაძღვენილი.
(პასუხის პასუხი, 1, 97).

ბ) პერიფრაზი:

ყმის პატრონი: მისი ბრწყინვალება თავის თავზედ ჰხედავდა თავის ბრწყინვალე გონ-
ებებით, რომ ამ მნიშვნელობას კაცი უსწავლელადაც კარგად ასრულებს, ნამეტნავად ჭოგია
და ყმის პატრონი, ყმისა, რომელსაც ჭოგში დიდი განსხვავება არა აქვს (კაც. აღმ., II, 129).

მჩაგრავი ძალი: კვლავ ქვეყნისა მჩაგრავ ძალამ

იგი დროშა დასცა დაბლა.
(1871 წელი 23 მაისი, 1, 77).

მამულის პატრონი: აი სწორედ ამ გარემოებამ, ამ მდგომარეობამ შეახვედრა ერთმანეთს
მამულის პატრონი და მუშაკი (VI, 142).

მიწათმფლობელი: მამულის პატრონი და მუშაკი, მიწათმფლობელი და მიწათმომქმედი
(VI, 142).

მიწათ-პატრონი: აი სწორედ ამ გარემოებამ იქლებულ ჰყო მიწათ-პატრონი და მუშაკი
ერთმანეთს შეპყროდნენ და მოპრიგებოდნენ... (VI, 142).

ცოდვის შვილი: — რა წამსაც ეს გავიგონე, გაბორცებული ვამოუტრიალი და მო-
წორდი იმ ცოდვის შვილებსა (გლახ. ნაამბ., II, 89).

ამ წერილს არა აქვს იმის პრეტენზია, რომ ამოწურულად ჩაითვალოს
რელიგვიოზოლოგიის ნაწერების ენაში ადამიანის სოციალური მდგომარეობის გა-
მომხატველი სიტყვიერი მასალის გამოყენება. უდავოდ კიდევ არსებობს
დიდი მწერლის ნაწარმოებების ენაში შესაბამისი სინონიმები სხვადასხვა შე-
საიღებლობათა სახით.

როგორც საილუსტრაციო მასალიდან ჩანს, კავკავაძე კვალდაკვალ
მიპყებოდა ცხოვრებას და ახალ სიტყვიერ მასალას ადგილს უთმობდა თავის
ენაში. ამის დამადასტურებელია ის ფაქტი, რომ ბატონყმობის გადავარდნის
შემდეგი პერიოდის სოციალური მდგომარეობაც მკვეთრად აისახა მწერლის
ენაში.

ი. კავკავაძის ნაწერების ენაზე, განსაკუთრებით ენის სტილზე, დაკვირ-
ვება კიდევ უფრო ამაღლებს ამ გენიოსი მწერლის შემოქმედების მხატვრულ.
იდეოლოგიურ და მეცნიერულ მხარეებს. ჩვენ ვრწმუნდებით იმაში, თუ რამ-
დენად მკიდროდ იყო დაკავშირებული იგი ადამიანთა აზროვნების
კარგთან, ადამიანთა უკეთესი მომავლისათვის გაჩაღებულ ბრძოლასთან¹¹.

¹¹ ქიბლაძე, ილია კავკავაძე. ნოწიგრაფია, თბილისი, 1956. 148.

განცხადება

განწმენდის ცნება არისტოტელის „პოეტიკაში“

თქვედავად უდიდესი შრომისა, რაც მეცნიერებამ არისტოტელესეული *ἄμψαρσις*-ის ცნების დასადგენად გასწია, ღღემდე მაინც არ არსებობს მის შესახებ ერთი საერთო თვალსაზრისი. ცნების დაზუსტების სიძნელე შემთხვევით არ წარმოშობილა. იგი გამოიწვია „პოეტიკის“ მე-6 თავში ტრაგედიის განსაზღვრის არცთუ მთლად დალაგებული სახით გადმოცემამ, რომელშიც ფილოსოფოსი მას ვნებათაგან განწმენდის მნიშვნელობას ანიჭებს. არისტოტელე ასე განსაზღვრავს ტრაგედიას, როგორც ხელოვნების, კერძოდ, მხატვრული ლიტერატურის ერთ-ერთ სახეს: „Ἦσται οὖν τραγῳδία μίμησις πράξεωσ θανάτου καὶ πέπθουσ, μέγιστος ἔχουσα, ἤμισυ μὲν λόγῳ, χαρὶς ἕκαστου τῶν ἐνθῶν ἐν τοῖς μαρτυρίαις, ὁρῶντων καὶ οὐδὲ ἄπαγγελίας, οὐδ' ἔλθουσ καὶ φόνους παρὰ νόμον καὶ τῶν τοιοῦτων παθημάτων ἄμψαρσις“¹. (ტრაგედია არის ასახვა ღიადი და დასრულებული მოქმედებისა, რომელსაც გარკვეული სიდიდე აქვს, — სახეა ნემარბილი ენით. მისი სხვადასხვა სახით ცალ-ცალკე სხვადასხვა ნაწილში. სახეა მოქმედებით და არა თხრობით, რომელიც თანაგრძობისა და შიშის საშუალებით ამგვარ ვნებათაგან განწმენდას აღწევს.

როგორც ვხედავთ, ტრაგედიის განსაზღვრის ბოლო ფრაზა, რომელშიც განწმენდაცაა საუბარი, აზრს ძალიან ზოგადად გადმოგვცემს და ამასთან სიტყვა „მეცნიერება“ ნათელია მხოლოდ ერთი რამ — ტრაგედიის შედეგი ვნებათაგან განწმენდაცაა, მაგრამ კერძოდ რომელი ვნებები იწმინდება, როგორ ხდება განწმენდა და რა არის მისი არსა, ამას არისტოტელე არ ხსენს. ყოველ შემთხვევაში იმ ტექსტში მაინც, რომელიც ჩვენამდეა მოღწეული, დაუკმაყოფილებლობის გრძნობამ, ამ ფრაზის წაკითხვა რომ იწვევს, მეცნიერებაში წარმოშვა ვ. წ. კათარსისის პრობლემა, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში აღელვებდა აღმწეებს ხელოვნებისა და ლიტერატურის თეორეტიკოსებს.

ამირვეთად ჩვენ შევეცდებით საკითხის შესწავლის ისტორიის ვადკერძოდ, როგორ არის ვაგებული მეცნიერებაში „ამგვარ ვნებათაგან განწმენდა“ კათარსისის შესახებ გამოთქმულ უამრავი ცალკეული შეხედულების დარღვევას განსებობას მწყობრი, სისტემური სახით გადმოცემული თეორეტიკოსთა, უდიდესთაგან მეცნიერებაში სხვადასხვა სახელწოდებებით არიან ნიშნები.

როგორც თეორიის ავტორთა თვალსაზრისით ტერმინი *ἄμψαρσις* ვედაპირველად რელიგიურ მისტერიებში იხმარებოდა, სადაც ახალ-ღმრთის სიძველეთა რელიგიური საზოგადოების სრულყოფილებიან წევრად

განწმენისათვის რამდენიმე საფეხური უნდა გაველო, რომელთაგან „განწმენდა“ (იგი ადამიანის სულის დამამძიმებელ ცოდვათაგან განთავისუფლებას ნიშნავდა) პირველი იყო. ამ თეორიის ფუძემდებელი გ. მიულერი არისტოტელესული ცნების შინაარსის დადგენას დიონისეს კულტში არსებული კათარსისის საშუალებით ცდილობდა. დიონისისეულ ლუსტრაციას უკავშირებდა ტრაგიკულ კათარსისს ვ. ივანოვიც: „როცა არისტოტელე ტრაგედიისაგან „ვენებათა განწმენდას“ მოახსენებს და სულისა და სხეულის განმკურნელ განათებაზე რელიგიური დისციპლინების ტელესტიკისა და კათარტიკის ენით საუბრობს, არსებითად „პოეტიკის“ ავტორი დიონისისეულ განწმენდაზე ძველ რელიგიურ კეშმარტებს იხიერებს. რამდენადაც ხსნის მას წმინდა ფსიქოლოგიური თვალსაზრისით და რელიგიური წინამძღვართაგან დამოუკიდებლად“². წმინდა მოქმედებაზე დასწრება, რომელიც ბაძვის საშუალებით ღმერთთა და გმირთა ვენებებს წარმოადგენს, რელიგიური თვალსაზრისით, დიონისეს აგზნებულ ორგიზთან სარკვეს ნიშნავს; ასევეა არისტოტელესთანაც: ტრაგედიის ცქერისას მკაცრებელი, რომელსაც საერთო აფექტი გაღმოდება, პათოსის მონაწილე ხდება. პათოსის შეზღვევ დება მეორე მომენტი — აგზნებულ ვენებათაგან განწმენდა სულისა. ტრაგედიაში არისტოტელე ექსტაზის გაძლიერების საშუალებას ხედავს. ექსტაზური განწყობილება სულის დამამძვირებელი სიმსუბუქით მთავრდება, რაც თავის მხრივ ვენებათაგან განტვირთვას მოსდევს.

ი. ჯავახიშვილი შეხედულებათ, შიშისა და თანაგრძნობის წარმოსაშობად საკანჯკა და სიკვდილი შედეგი იყოს დანაშაულთაგან ყველაზე საშიში სახის ღვაწი. კანონის გადალახვისა. თიბიძოს თვითონაც რომ არ დაესაჯა მინც დასჯილი იქნებოდა, რადგან ღმერთის მიერ დადგენილი კანონის თვალთვით უკვე დასჯასაც გულისხმობს. მკვლევარი ასკენის, რომ მკაცრად აღაშენი შიში გმირის ბედზე თანდათან გ. დანიწრდება ბედისწერის შეუცვლად. ღვაწი ბივი ძალის შიში, რომელიც სურვილისამებრ განაგებს ადამიანს ხედავს. კაველდური ცხოვრებისათვის დამახასიათებელი შიში, რომელიც მკურნებელი თეატრში მოყვება, იმდენად უმნიშვნელო აღმოჩნდება სცენა წარმოდგენილი გმირის ტანჯვასთან შედარებით, რომ „შეირწყვება მტკიცეობის შიშის წმინდა ფორმაში, რომელიც გააზრებულია და ღვაწი ბივი რაიის ბუნებისა. აქედან გამომდინარეობს ის ესთეტიკური ტკობაც, რომელსაც ტრაგედია მკურნებელს ანიჭებს.

ანტიკულ კლასიკური თეორიის ავტორი შტ. ჰაუპტი კათარსისს განმარტებს უ. თიბიძის. მისი შეხედულებით, ტრაგედიის მოსმენისას მკურნებელში აღმოცენდება შიში და თანაგრძნობა ეკუთვნის ან მხოლოდ ტრაგედიის გმირს. არამედ საკუთარ თავსაც. იგი ხედავს, რომ როგორც ადამიანს, მასაც ყოველ წუთს შეიძლება ეწვიოს იმგვარივე დაუმსახურებელი (*ἀνδρα*) უბედურება, როგორც, მაგალითად, ანტიგონეს დაატყდა თავს. მაგრამ შიშის თანადროულად მკურნებელი შეებასაც განიცდის. შვების მიზნობა საკუთარი მდგომარეობის გააყვალისწინება და დაფასება — იგი ხომ ჭერ კიდე არ მოხვედრილა გმირის მსგავს ვიწარებაში. ტრაგედია მკურნებლისათვის იმავე როლს ასრულებს. რასაც ნისლიან დღეს უგზოუკვლოდ მოხეტიალე მოგზაურისათვის უფსკრულში გადაჩხილი მთამსვლელის ყვირილი. ტრაგიკული გმირის ბედით შეწუხ-

Иванов. Жизнь и традиционность, Баку, 1923, стр. 204—205.

Данилов. Искусство как социологический феномен, М., 1938, стр. 226.

ბული მაყურებელი გაფრთხილებული რჩება. მაგრამ შიშისა და თანაგრძნობის განცდა სახიფათო გზებზე მოხეტიალეს დაუფლება და არა იმას, ვინც მუდამ დღე სახლში ზის. ადამიანები ტრაგედიის საშუალებით შიშისა და თანაგრძნობის განცდას სწავლობენ და მათივე საშუალებით იწმინდებიან „და კათარსისი სხვა არა არის რა, თუ არა მათი მდგომარეობის პროფილაქტიკური განმარტება“⁴.

ეს თეტიკური თეორიის ავტორი გოეთე ფიქრობს, რომ შეუძლებელია არისტოტელესეული „განწმენდის“ ცნებისათვის მაყურებელზე მორალური ზემოქმედების და მით უმეტეს შორეული ზემოქმედების (entfernte Wirkung) მოხდენის უნარის მიწერა. ტრაგედია, რომელიც შიშისა და თანაგრძნობის საშუალებით აწონასწორებს და ამშვიდებს ვნებებს, „თავის საქმეს თეატრშივე ასრულებს“. მწერლის თვალსაზრისის თანახმად არისტოტელეს „კათარსისში“ ესმის ვნებათა შემრიგებლური მობლაგვება, რომელიც საკუთრივ ყოველ დრამას, მაგრამ არა ყოველ პოეტურ ნაწარმოებს მოეთხოვება⁵. კათარსისის შინაარსის გოეთესეულ გაგებას ემაყრება ა. ლესკიცი, რომელიც ფიქრობს, რომ არისტოტელესეული კათარსისი არ გულისხმობს არც დასახელებულ ვნებათა გაკეთილშობილებას (Veredelung) და არც ადამიანთა ზნეობრივ გაუმჯობესებას (Besserung). „ტრაგიკულთან დაკავშირებული სპეციფიკური სიამოვნება წარმოშობილი საშინელებისა და ტირილის (ანუ ვამპოზიონებთ თქმას ნაცვლად „შიშისა და თანაგრძნობისა“) აღგზნებიდან და ამ გრძნობათა შემამსუბუქებელი გადმოდგრა — ეს არის უეჭველად არისტოტელეს მიხედვით კათარტული სიამოვნება ადამიანთათვის“⁶.

კათარსისის თეორიათაგან უახლესია ამერიკელა მეცნიერის ჟ. ელსეს თეორია. ყველასაგან განსხვავებით ელსე თვლის, რომ კათარსისი გულისხმობს არა მაყურებელთა, არამედ გმირთა განწმენდას. ტრაგედია, რომელიც მოქმედებას ბაძავს, თვითონაც ფაბულაში განხორციელებული მოქმედებაა. განწმენდა ფაბულის გაშლის პროცესში მოქმედების თანადროულად იწყება და მის ვანეთარებასთან ერთად მიმდინარეობს. აქედან გამომდინარე, კათარსისი არ შეიძლება იყოს ტრაგედიის ზემოქმედების საბოლოო შედეგი, უფრო სწორად, იგი „პროცესია, რომელსაც პოეტი მოვლენათა კომპოზიციით ქმნის“.

ყველაზე ვრცლად ჩვენ კათარსისის მედიცინურ თეორიას განვხილავთ. რადგანაც თანამედროვე მეცნიერება დღესდღეობით მაინც მასში ხედავს არისტოტელეს ცნება კათარსისის ყველაზე უფრო ზუსტ ახსნას. მედიცინური თეორიის ავტორი გერმანელი მეკლევარი ი. ბერნაისი კათარსისის პრობლემის შესწავლას შორიდან იწყებს. მეცნიერის ინტერესი გამოუწვევია ბერძნულ ფილოსოფიაში კარგად ცნობილი ფილოსოფოსის პროფირიოსის წერილს, რომელიც ამ უკანასკნელს „ფილოსოფიური განწყობილების ეამს“ შეუთხზავს და გაუგზავნია ეგვიპტელი ქურუმის ანებოსათვის (ἐπιστολή προς τὸν Ἀνέβω). წერილის პასუხი ეყუთვნის არა ანებოს, არამედ მის მასწავლებელს ეგვიპტელ ქურუმს აბამონს. მე-15 საუკუნეში აბამონის ნეოპლატონურა ხასიათის წერილი

⁴ St Haupt, Die Lösung der Katharsistheorie des Aristoteles, Zneim, 1911.

⁵ W. Coethes, Sämtliche Werke Jubiläums Ausgabe in 40 Bänden Achtunddreißigsten Band, Stuttgart und Berlin, 1913.

⁶ A. Lesky, Geschichte der griechischen Literatur, Bern und München, 1963.

ლათინურად ითარგმნა სათაურით „de misteriis Aegyptiorum“ („ეგვიპტელთა მისტერების შესახებ“). პლოტინის „ენეადების“ კომენტარებში, პროკლე ამ წერილის ავტორად ღვთაებრივ იამბლიხოსს ასახელებს. წერილის ავტორის დადგენა ბერნაისის ნაკლებად აინტერესებს. მის ყურადღებას ამ ნაწარმოების შექმნის თარიღის გარკვევა იპყრობს. იგი ფიქრობს, რომ დამოუკიდებლად იმისაგან, ეკუთვნის ეს წერილი ღვთაებრივ იამბლიხოსს თუ დემონოლოგიური აზროვნების მიმდევარ სხვა რომელიმე ავტორს, მისი შემთხვევლი ან პროკლეს თანამედროვე უნდა ყოფილიყო, ან მასზე ადრე უნდა ეცხოვრა, რადგან ეს უკანასკნელი ზემოთ დასახელებულ წერილს შესანიშნავად იცნობს. თუ წერილის ამგვარი დათარიღება სწორია, მაშინ მის ავტორს ხელთ უნდა ჰქონოდა არისტოტელეს „პოეტიკის“ გაცილებით სრულყოფილი ტექსტი. წერილის შესაბამის ადგულს ბერნაისი დაწვრილებით არჩევს როგორც ლექსიკური, ისე სინტაქსური თვალსაზრისით და ასევე, რომ მისი ავტორი აუცილებლად სარგებლობდა სრული „პოეტიკით“. „პროკლეს, რომელაც, ბერნაისის აზრით, ძალიან კარგად იცნობდა აბამონის წერილს, ეკუთვნის ტრაქტატი, სადაც გარჩეულა პარმონიასა და რიტმის სახეობათა ქვეტაბები. ტრაქტატის შესავალში ჩამოთვლილია ათი პრობლემა, რომელთაგან ბერნაისის ყურადღება მხოლოდ მეორემ მიიპყრო. აქ პროკლე სვამს კითხვას: რატომ არ დაუშვა პლატონმა თავის იდეალურ სახელმწიფოში ტრაგედია და კომედია, თუ ისინი ხელს უწყობენ იმგვარ აფექტთა დაკმაყოფილებას, რომელთა არც მთლიანი მოცილება არის შესაძლებელი და არც სრული დაკმაყოფილება? ნეოპლატონიკოს ფილოსოფოსს, ლოკეიდის ვარჩევსას, საკითხისადმი მეტასმეტად ზერელე მიდგომა ეტყობა. მისი მსჯელობა ამგვარად ვითარდება: სიკეთე (სათნობა) არის მარტივი (*ἄπλοον*), ხოლო დრამა რთული შედგენილობისა (*πυκνόν*), ამიტომ პლატონის მიერ დრამატული ხელოვნების უარყოფა სრულიად სამართლიანია. მან პოეზიის მომხრენი და მათ შორის არისტოტელეც საბოლოოდ დაამარცხა. ბოლოს კი ეკვნი: „ხელოვნების ეს ენარები (იგულისხმება ტრაგედია და კომედია) (ე. ვ.) ხომ უპირველესად მიმართულნი არიან სულის იმ ელემენტებისადმი, რომელნიც უმეტესწილად ამყლავნებენ აფექტებს: მაგალითად კომედია, რომელიც გართობას მოწყურებულ სულს დასიკინის და უზომო ხარხარს იწვევს. ტრაგედია, რომელიც მწუხარების დიდ გრძნობას აღძრავს და ადამიანს ლაჩრული ვოდებისაკენ ეზიდება. თითოეული თავის მხრივ ჩვენში ჩახშობილ აფექტებს კვებავს და ორივე მათგანი ამას მით უფრო აღწევს, რაც უფრო სრულად ამაყოფილებენ თავიანთ პოეტურ ამოცანებს. რა თქმა უნდა, ჩვენ მაინც არ გვსჯის იმის უარყოფა, რომ კანონმდებლის მოვალეობაა შექმნას ყოველი აფექტის *ἀπέραςμα*, მაგრამ არა იმგვარად, რომ ამით კიდევ უფრო მეტად გააძლიეროს მდრეცილება მათდამი, არამედ ისე, რომ მოხდეს მათი (ე. ი. ვნებათა) (ე. ვ.) მოთოკვა და მოთინიერება. ამგვარად ხელოვნების ის ენარები, რომელთაც ვის. გარდა მრავალმხრივობისა, დამახასიათებელია აგრეთვე ზომიერების უქონლობა, ამგვარ აფექტთა გამოტყუებაში დამარცხებულნი არიან. ჩვენ გვჯანს, რომ მათ არ შეუძლიათ შორაღან დაკმაყოფილება, რადგან დაკმაყოფილება მდგომარეობს არა სიჭარბეში, არამედ შემასუსტებელ ზემოქმედებაში და მხოლოდ მცირედი მსგავსება აქვს მასთან. საიდანაც ისინი უნდა იყვნენ დაკმაყოფილებულნი“⁷.

⁷ იხილეთ სრული ტექსტი იურ. მოგვაჯ. ტექნიკურ მიზნითა ვაიო.

ემოთ მოყვანილ ციტატაში ბერნაისის ყურადღებას აქცევს სიტყვა **ἀπέρχασαι**. რომელიც. მისი აზრით, არ არის ბერძნული სიტყვის სწორი ღორძა და არ მიეკუთვნება არც არისტოტელესა და არც პროკლეს. კომპოზიციური ფორმის მნიშვნელობით, ფიქრობს მკვლევარი, იგი „გაწესაზღვრელობას“ ან „უსასრულობას“ უნდა ნიშნავდეს. ე. ი. იმგვარი ცნებაა, რომლის განმარტებასაც ყველა ბერძენი მწერალი არჩევდა ჩვეულებრივი უფრო ან **ἀπειρος** და **ἀπειρία**. ვარდა ამისა, არისტოტელეს ფიქრადაც მოგვიღონდა დამტკიცებინა აფექტთა „უსასრულოდ“ ან „უსაზღვროდ“ გააღაქმნას აუცილებლობა. მით უმეტეს, არც პროკლე იხმარდა ამ სიტყვას ამგვარი ვაკეებით. იგი ტრაგედიასა და კომედიას სწორედ ზომიერების უქონლობის (ან **ἀπειροσ**) უარყოფდა. ამგვარად, ასკენის ბერნაისი, სიტყვაში **ἀπέρχασαι** „საწესაზღვრეობით ხასიათის შეცდომა უნდა იყოს დაშვებული. სიტყვის სწორი ღორძის მისაღებად აუცილებელია ასო **π**-ის ამოღება.

ჩვენი მოსაზრებით, სიტყვა **ἀπέρχασαι** ნაწარმოები უნდა იყოს ხმნისხედიდან **πέρχων**, რომელიც „გაწესაზღვრელს“. „საზღვარს იქით მყოფს“ ნიშნავს. წარმოება **ἀ** პრეფიქსითა და **-σαι** სუფიქსით ბერძნული ენასაათვის ივეულებრივია. თუმცა ექვევარეშეა ისიც, რომ ამ შემთხვევაში ანალოგიური სიტყვა ხელეწიერად არის ნაწარმოები. მოცემულ ტერმინში თავსართ **ἀ** უაყოფის მნიშვნელობა უნდა ჰქონდეს (**ἀ privative**), თუ ეს ასეა. მაშინ **πέρχων** „გაღმა“, „საზღვარს იქით მყოფს“ ნიშნავს, **ἀπέρχασαι** „გამოღმა“ „საზღვარს იქით არ მყოფს“, ან რაც იგივეა. „საზღვრებში მოქცეულს“ უნდა ნიშნავდეს. თუ **ἀπέρχασαι** მნიშვნელობის ჩვენი გაგება სწორია, მაშინ პროკლეს ციტატაში არც აზრობრივ შეცდომასთან გვექნება საქმე; პირიქით, ნათელი ხდება, რომ პროკლე კანონმდებელთაგან ენებათა საზღვრებში მოქცევას მოაზრობდა.

ბერნაისი, რომელიც პროკლეს სემოთ მოყვანილ ციტატაში **ἀπέρχασαι**-ს ნაცლად **ἀπέρχασαι**-ს კითხულობს. წერს: „**ἀπέρχασαι** სახელობა“ ჰარბი ტენიანობის მოხსნას“ ნიშნავს. იგი მტკიცე გამოთქმა იყო როგორც ადამიანის მედიცინური მკურნალობისათვის, ასევე გაყვანილი მცენარეული წვენიც გამოყოფისათვის“. მკვლევარს აზრით, პროკლე უფროსის **ἀπέρχασαι**-ის მედიცინური. ე. ი. არისტოტელესეული გაგებით, ხმარებას და მის სახანკლოდ იყენებს ამ სიტყვის მედიცინური ხასიათის სინონიმს — **ἀπέρχασαι**. „სწორედ ეს სიტყვა უნდა ჰქონოდა ნახმარი არისტოტელეს „პოეტის დაკარგულ ნაწილში **ἀφαισασαι**-ის გვერდით. როგორც უახლოესი მეზობელი სიტყვა **ἀπέρχασαι** — წერს იგი.

მკვლევრისათვის ცხადია, რომ პროკლემ ყველგან, სადაც არისტოტელეს ჰქონდა საუბარი, კათარსის ტოლფასოვანი ცნებანი — **ἀφαισασαι** და **ἀπέρχασαι** — იხმარა და არა თვით **ἀπέρχασαι**-ი. რომელსაც რაღაც მოსაზრებით ვვერდს უყობის. შეუძლებელია სრულ „პოეტის“ კათარსის მორალური გაუმჯობესების ამტკიცებად ყოფილიყო წარმოდგენილი. მაშინ ხომ ნეოპლატონიკოსები არ

* I. Bernays, Zwei Abhandlungen über die Aristotelische Theorie des Drama, Berlin, 1880, გვ. 52

⁹ იქვე.

დააკონცხდნენ არისტოტელეს კათარსისის საკუთარი ასკეტური მიზნებისათვის გამოყენებას. ფილოსოფოსი ევრიპიდეს ყველაზე ტრაგიკულ პოეტს უწოდებს. მისი „ამგვარი შეხედულება ვერასოდეს აიხსნებოდა, არისტოტელეს რომ კათარსისში მორალური გამოსწორება ანდა მხოლოდ ვნებათა პირდაპირი დანეკრება მოეთხოვა“¹⁰.

ახსნა შემდეგ ბერნაისი „პოლიტიკის“ -მ ადგილს იხსენებს, სადაც ფილოსოფოსი მუსიკალურ კათარსისზე საუბრობს. როგორც მკვლევარი წერს, სულის დაამების რელიგიურ საშუალებათაგან არისტოტელეს ყურადღება მხოლოდმა მიიქცია, რომელიც მოძრაობას მოძრაობით, ავზნებულ სულს კი ასევე ავზნებული სიმღერით თრგუნავდა: „ისევე როგორც კათარული საშუალებანი-ორგანიზმის განმრთელობას იმით ქმნიან, რომ ავადმყოფურ ნივთიერებას გამოყოფენ. ასევე ხმაურიანი ოლიმპიური მგლოდიები შუამავლის სახით მოქმედებენ ექსტაზურ ელემენტზე, რომელიც შემეცნების ბორკილების წინააღმდეგ მოქმედებს. მაგრამ საკუთარი ძალით მათი დაწყვეტა არ ძალუძს“¹¹. კათარსისის ბერნაისისეული მედიცინური გაგება კიდევ უფრო ნათლად ჩანს ქვემოთ მოყვანილ ფრაზაში: „ამგვარად, ორივე შემთხვევაში, როგორც ჩვეულებრივი სომატური. ისე ექსტაზური კათარსისის დროს დამშლელ ნივთიერებათა სოლიციტაციის (ე. ი. შუამავლობის) საშუალებით ხელახლა აღდგება დაკარგული წინასწორება“¹².

ცნება *καθάρσις*-ის საკუთარი ინტერპრეტაციის გადმოცემაზე განვიხილოთ როგორ ესმოდა ფილოსოფოსს შიში და თანაგრძნობა. ორივე აფექტის არისტოტელესეული გაგება მოცემულია „რიტორიკაში“. „რიტორიკის“ მე-2 წიგნის მე-2 თავში ვკითხულობთ: „შიში არის რაღაც წუხილი ან მღელვარება. რომელსაც წარმოშობს წარმოდგენა მომავალ დამღუპველ ბოროტებას ან უსიამოვნებაზე“¹³. შიშის განსაცდელად აუცილებელია მოსალოდნელი უბედურება მოასლოვნელი იყოს. ამ შეხედულების დასაბუთებლად არისტოტელეს შემდეგ მკვლევარი მოჰყავს: ადამიანებმა შესანიშნავად იციან, რომ სიკვდილი უარდაუვალია. მაგრამ სანამ მის მოახლოებას არ იგრძნობენ, მანამდე არც კი ახსენდებიან იგი: ამასთან (ეს უბედურებანი) არა შორს, არამედ ახლოს უნდა ჩანდნენ. შორეულის ხომ ძალიან არ ეშინიათ. ყველამ იცის, რომ მოკვდება. მაგრამ რადგან (სიკვდილი) ახლოს არ არის, არც ფიქრობს მასზე“¹⁴.

შიშის მომგვრელი მოვლენების საფუძველს არისტოტელე ადამიანის სპონგადობრივ ყოფაში ხედავს. მისი განცდის უნარი მხოლოდ ორი უკიდურესი კატეგორიის ადამიანებს აქვთ დაკარგული: პირველ ჯგუფს შეადგენენ უბედურებისაგან მთლიანად განადგურებულნი, რომელთაც დასაყარგი აღარაფერი შერჩათ. ხოლო მეორეს — იმდენად ბედნიერი ადამიანები. რომ მათ მოსალოდნელ ტანჯვაზე ფიქრიც კი აღარ ძალუძთ. შიშის ემოციის აღსაძვრელად საჭიროა ადამიანებს დაანახონ მათივე მსგავს არსებათა ტანჯვა. ამიტომ ტრაგედიის ავტორმა სცენაზე უნდა ამოქმედოს გმირი, რომელიც არაფრით ვანსხვავდება ჩვეულებრივ ადამიანთაგან და აიძულოს მოიქცეს ისე, როგორც თითოეული ჩვენთაგანი მოიქცეოდა მსგავს ვითარებაში.

¹⁰ იქვე, 23. 59.

¹¹ იქვე, 80. 64.

¹² იქვე, 80. 65.

¹³ Aristoteles Opera omnia *περὶ ῥητορικῆς* Parisii, 1869. 353.

¹⁴ იქვე, 35. 353

მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ მყურებელი ამგვარ შინაგან სიხლოვეს იგრძნობს გმირთან. შეეძლება მას განიცადოს შიში იმ უბედურების წინაშე, რომელიც ტრაგიკულ გმირს დაატყდა თავს და რომლისგანაც არც ერთი ადამიანი არ არის დაზღვეული იმდენად. რამდენადაც თითოეული მათგანის სულიერი სამყარო. მოქმედი გმირის შინაგან სამყაროს ემსგავსება. აქედან წარმოიშობა თანაგრძნობა, რომელიც საკუთარი თავის შეგრძობლებასაც გულისხმობს, რადგან ცხადზე უცხადესი ხდება კაცობრიობის საერთო ხვედრის სიმწარე. „თანაგრძნობა არის რაღაც წუხილი ნაჩვენებ დამღწველ ბოროტებასა და უსიამოვნებაზე. რომელიც დაუმსახურებლად ატყდება თავს (ადამიანს) და რომელიც შეიძლება და ან ჩვენ ან რომელიმე ჩვენთაგანს შემთხვევოდა, ამასთან, როდესაც (უბედურება) ახლო ჩანს“¹⁵.

ესადაა, რომ თანაგრძნობის განცდა შეუძლია ისეთ პიროვნებას, რომელიც შიშობს. რომ ან თვითონ მას, ან რომელიმე მახლობელ ადამიანს შეიძლება თავს დაატყდეს ისეთივე დიდი უბედურება. როგორც განიცადა ტრაგედიის გმირმა. ამიტომ. შიშის მსგავსად თანაგრძნობით არ განიშკვალებიან არც მთლიანად ჯანმრთელი და არც ძალიან ბედნიერი ადამიანები: „ამიტომ არც მთლიანად განადგურებული განიცდიან თანაგრძნობას (ისინი ფიქრობენ რომ მეტი აღარაფერი დაოხათ ტანჯვის განსაცდელი, რადგან ყველაფერი უკვე განიცადეს) და ვერც ისინი (იბრალებენ). რომელნიც ძალიან ბედნიერად გრძნობენ თავს. არამედ თავბედობენ“¹⁶.

ტრაგედიის გმირი დაუმსახურებლად უნდა იტანებოდეს. თუ იგი ბოროტ მოქმედი. მაშინ ყოველ შეგნებულ მყურებელს მისდამი გაუჩნდება არა ტრაგიკული თანაგრძნობა, არამედ კაცთმოყვარული დამოკიდებულება.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, „რიტორიკაში“ ხანგასმითაა ნაჩვენები. რომ თანაგრძნობას ჩვენთან დროით. ახლო მომხდარი ან მოსახდენი უბედურება იწვევს (*βραχὺ πλῆθος φαινήται*). ათასი წლის უკან მომხდარ მოვლენებზე ფაქტების ცოდნა არაფერს ეუბნება ადამიანებს. თეატრს კი შეუძლია წარმოსახვის სერების გამოყენების საშუალებით შორეულ წარსულში მომხდარი მოვლენები მახლობელი გახადოს მყურებლისათვის. „ადამიანები. რომელნიც რაიმეს გარეგნობათ. ხშირ, ტანსაცმლით ან საერთოდ თამაშით ქმნიან. ძლიერ თანაგრძნობას აღწავენ, რადგან (მყურებელს) აჩვენებენ. როგორც მომავალ. ისე მომხდარ ბოროტებას და ამით მახლობელს ხდიან მას“¹⁷.

აქვე ასხვავებს არისტოტელე ერთმანეთისაგან შიშსა და საშინელებას. შიში და საშინელება არ არიან იგივეობრივი ცნებანი. მათი სხვადასხვაობის დასამტკიცებლად ფილოსოფოსი შემდეგნაირად ავითარებს მსჯელობას: ჩვენ უთანაგრძნობთ ნაკნობ ადამიანებს იმ შემთხვევაში, თუ ისინი არ არიან მახლობელნი. რაც შეეხება მახლობელთა უბედურებას. მას საკუთარივით აღვიქვამთ. „როგორც ამბობენ. ამასისი არ ტიროდა. როცა მისი შვილი მოსაკლავად მიჰყავდათ. მაგრამ იტირა მეგობრის დანახვაზე. რომელიც მოწყალეებას ითხოვდა. ამ უკანასკნელმა მასში თანაგრძნობა აღძრა. პირველმა კი საშინელების გრძნობა“¹⁸.

¹⁵ იქვე. გვ.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ იქვე. გვ. 359.

¹⁸ იქვე.

შიშისაგან განსხვავებით საშინელება ხშირად ანადგურებს თანაგრძნობის განცდას და ხანდახან სრულიად საწინააღმდეგო ვნებასაც კი იწვევს: „საშინელება ხომ სხვა რამეა ვიდრე თანაგრძნობა; იგი ავიწროებს თანაგრძნობას და ხშირად მის საწინააღმდეგოდაც კი მოქმედებს“¹⁹.

ზემოთ მოყვანილი ადგილების გარჩევა გვეხმარება იმის გარკვევაში თუ რომელ ტრაგიკულ გმირსა და როგორ ტრაგიკულ მოქმედებას შეუძლია აღძრას მაყურებელში შიშისა და თანაგრძნობის აფექტები, რომელთაც ფილოსოფოსი ჰკვეთრად მიჩნავს საშინელების და კაცთმოყვარეობის გრძნობათაგან.

მკვლევართა უმრავლესობა, რომელთა ნაშრომებიც ჩვენივე ხელმისაწვდომია, ერთხმად აღიარებს, რომ ტრაგედიის ცნობილ განსაზღვრებაში τῶν τῶν παθημάτων (ამგვარ ვნებათაგან) არისტოტელე მხოლოდ შიშისა და თანაგრძნობის აფექტს გულისხმობს. ჩვენი აზრით, სიტყვა τοῖσιν, τοῖσιν, τοῖσιν (ν) (რომლისთვისაც τοῖσιν მრავლობითი რიცხვის genetivus-ია) სპეციალისტთა მიერ სწორად არ არის გაგებული. იგი სიტყვისიტყვივით ნიშნავს „აი ასეთი“, „სწორედ ამგვარი!“ თუ ეს ასეა, სიტყვა „ამგვარის“ შინაარსი „მსგავსსაც“ გულისხმობს. ე. ი. „ამგვარ ვნებებში“ უნდა იგულისხმებოდეს მსგავსი ვნებები შიშისა და თანაგრძნობისა. ასე რომ არ ყოფილიყო, მაშინ არისტოტელე დაწერდა არა ამგვარ ვნებათაგან განწმენდას (τῶν τοῖσιν παθημάτων ἀμάρτυς), არამედ „ამ ვნებებისაგან განწმენდას“ (τῶν τοῖσιν παθημάτων ἀμάρτυς).

წამოყენებული შეხედულების დასადასტურებლად მოვიყვანო ადგილებს „პოეტიკიდან“:

1. „რადგან ხელოვანი მოქმედ პირებს ასახვევს, ისინი კი აუცილებლად ან სათნონი ან ცუდები არიან (ხასიათები ხომ თითქმის ყოველთვის მხოლოდ ერთ მისდევს, ეინაიდან ხასიათის მიხედვით ერთმანეთისაგან ყველა ან ბოროტებით ან სათნოებით განიარჩევა). ამიტომ ან ჩვენზე უკეთესნი, ან უარესნი, ან ჩვენი მსგავსნი უნდა აისახოს“.

„Ἔπει δὲ μιμῶνται οἱ μιμῶμενοι πράττοντας, ἀνάγκη δὲ τοῖσιν ἢ σοφίαις ἢ φασίαις εἶναι. τὲ γὰρ ἦμῃ σχεδὸν αἰεὶ τοῖσιν: ἢ χολοῦμαι μόνοις, καὶ γὰρ καὶ ἀρετῇ ἢ ἦμῃ διαφέρουσι πάντες ἦτοι βέλτερον ἢ καὶ ἦμῃ ἢ χείρον ἢ καὶ τοῖσιν (II, 1:48a, 20).

2. „მახთან არის კიდევ შესაძებ სხვაობა. როგორ მივბაძოთ ამ შემთხვევათაგან თითოეულის დროს“.

„Ἔτ: δὲ τοῖσιν ἐρίτη διαφορὰ τὸ ἄξιαστα τῶν μιμῶμεται ἢ τῶν“ (III, 1448a 21).

3. „ჯერ ერთი, რომ ბაძვა თანდაყოლილი აქვთ ადამიანებს ყრმობიდანვე და სხვა ცხოველთაგანაც იმით განსხვავდებიან. რომ უფრო წამბაძენი არიან“.

„τὸ τὲ γὰρ μιμῶμεθα: συμφορῶν τοῖς ἀνθρώποις ἐκ παῖδων ἔσται: καὶ τῶν τῶν διαφέρουσι ἰσὺ ἄλλων ζῴων ὅτι: μιμητικώτατον ἔσται...“ (IV, 1338b, 5).

4. „ამის დამამტიცებელია, ის რაც საქმით ხდება“.

„σημῶν δὲ τοῖσιν τὸ συμβαῖνον καὶ ἔπει: τῶν ἔργων“ (IV, 1448 n. 9).

5. „(გამოსახულება) სიამოვნებას გვანიჭებს არა მსგავსებით, არამედ ოსტატობით. ფერით ან სხვა რომელიმე ამგვარი მიზეზით“.

¹⁹ იქვე.

„Οὐχὶ μίμημα ποιήσῃ: τῆς ἡθοντῆς ἀλλὰ διὰ τῆς ἀπεργασίας τῆς χροίας
 ἢ διὰ τοιαύτης ἰνυα ἀλλῆς αἰτίας (IP, 1448, 19).

ბ. ...პომეროსამდე ვერ დავსახელებთ ვერცერთ მხგავს პოემას“.

„...τῶν μὲν οὖν πρὸς Ὀμήρου οὐδενὸς ἔχομεν εἰσεῖν τοιοῦτον ποιήμα“
 (IV, 1448 B 28).

მოყვანილი მაგალითები გვიდასტურებენ, რომ ნაცვალსახელი ὁπτοῖς, ἄნτη, ἔπεισο არისტოტელესთან ქართულ „ეს“, „ეგ“ ჩვენებით ნაცვალსახელს შეესაბამება: ხანდახან კი მესამე პირის ნაცვალსახელსაც ცვლის (როგორც მაგალითად პირველ წინადადებაში). ნაცვალსახელ ἔπεισο, ἔπεισο, ἔπεισο (γ)-ს კი ფილოსოფოსი „ამგვარის“, „მსგავსის“ გაგებით ხმარობს. და თუ ეს ასეა, მაშინ ტრავედია არა მხოლოდ შიშისა და თანაგრძნობის, არამედ ამ ვნებათა მსგავსი აფექტებისაგანაც იწვევს განწმენდას.

ჩვენ ვიზიარებთ კათარსისის რელიგიური თეორიის ავტორთა შეხედულებას თავად ტერმინის რელიგიური მისტერიებიდან წარმოშობის შესახებ. ორივე შემთხვევაში. როგორც რელიგიური მისტერიების, ისე ხელოვნების ნაწარმოებთა ნახვისა და მოსმენის დროს, განწმენდის ობიექტი ადამიანის სული. მისი შინაგანი საშუაროა და არა სხეული. ამიტომ საფიქრებელია, არისტოტელეს ტერმინი სწორედ რელიგიის და არა მედიცინის სფეროდან აედო. როგორც ამას ბერნაისი და მისი თეორიის გამზიარებელნი ფიქრობენ. თავის შეხედულებას არისტოტელესეული კათარსისის მედიცინის სფეროდან წარმოშობის შესახებ ბერნაისი საფუძვლად უდებს პროკლეს ზემოთ მოყვანილ ციტატას. რომელშიც ἄμφιαραც-ის სინონიმს ἀπείραც-ს პოულობს. ეს უკანასკნელი კი მართლაც მედიცინის ტერმინოლოგიას მიეკუთვნება, მაგრამ თუ ჩვენი მოსაზრება ἄμφια-რიდან ἀπείραραც-ის ხელოვნურად წარმოშობის შესახებ სწორია, მაშინ პროკლეს ციტატაში აღარ გვექნება კათარსისის მედიცინური მნიშვნელობის სინონიმთან საქმე. ასეც რომ არ იყოს, მეტისმეტად უხეშად გვეჩვენება სულის აფექტთაგან დაცლის შედარება სხეულის ბუნებრივ დაცლასთან.

როგორც რელიგიური მისტერიების კათარსისი, ასევე ტრაგიკული კათარსისიც ორ მომენტს შეიცავს, რომელთაგან პირველია ტანჯვა — ἄμωια, რომელიც თავის მხრივ ვნებათა ამლევარებას გულისხმობს, ხოლო მეორე განწმენდა — კათარსისი. როგორც ვხედავთ, ტანჯვა საშუალებაა განწმენდისათვის. საოცრად ზუსტია ივანოვის მიგნება, რომ ტანჯული ღმერთის (იგულისხმება დიონისე) რწმენა ისე უნდა იქნეს გაგებული, როგორც ელინთა რელიგიური ცხოვრების პათეტიკური და კათარზული პრინციპი. მაგრამ არა მარტო რელიგიისათვის, არამედ საერთოდ ბერძნული მსოფლმხედველობისათვის განსაკუთრებით ნიშანდობლივია ტანჯვის გზით ამაღლება ადამიანური სიწმინდის იდეალამდე და ეს ტანჯვის გზა ხაზგასმულადაა წარმოდგენილი ხელოვნებაშიც. ტანჯვითაა აღსავსე პომეროსის აქილევსის მთელი ხანმოკლე სიცოცხლე და მხოლოდ ამ ტანჯვის საფასურად იმკვიდრებს იგი უკვდავი გმირის სახელს. მხოლოდ მრავალი წლის უგზო-უკვლო ხეტიალისა და თავზარდამცემ ფათერაკთა გადალახვის გზით აღწევს ოდისევსი ბედნიერებას — ბრუნდება შინ.

ტანჯვის გზით სულიერი სიწმინდის მოპოვების საუკეთესო მაგალითია სოფოკლეს ოიდიპოსის სახე. ოიდიპოსის ბედნიერება პირობითია და სულ სხვა ხასიათისაა. იგი უბედური იყო მანამ, სანამ გულს უღრღნიდა ეჭვი — იყო თუ არა მამის მკვლელი და დედის მეუღლე. საკუთარ დანაშაულში დარწმუნებისას

გმიოს ტანჯვამ უმაღლესი შინაარსი შეიძინა. სწორედ ამ დროს გამოუტანა ოიდიპოსმა მკაცრი სასჯელი საკუთარ თავს. დასჯის შემდეგ კი მისმა პიროვნებამ სულიერი წონასწორობა აღიდგინა და იმგვარი სიწმინდით შეიმოსა, რომელთაც მხოლოდ უკიდურესი ტანჯვის განცდის შედეგად ჭილოვდებიან ამაღლებული სულიერი სამყაროს ადამიანები. დანაშაულში დაარწმუნებამდე ოიდიპოსის სულა შიშისა და თანაგრძნობის აფექტებითაა დამძიმებული. იგი ერთდროულად განიცდის შიშსაც და თანაგრძნობასაც. შიშს მოსალოდნელი უბედურებებს წინაშე, ხოლო თანაგრძნობას საკუთარი პიროვნებისადმი. რომელიც ბედისწერის ხელში სათამაშო თოჯინად ქცეულა.

ტრაგედიის გმირთან ერთად შიშისა და თანაგრძნობის აფექტები ფლავოვ მყურებლის სულსაც. ამასთან მის მიერ განცდილი შიში და თანაგრძნობა უფრო ზოგადი ხასიათისაა. მყურებელს ეუფლება ტკივილის მომგვრელი შიში ადამიანს, საერთო ხედრის მიმართ და თანაგრძნობა მიმართული კაცობრიობისადმი, რომლის ნაწილსაც თვითონაც შეადგენს.

თუ დასჯის მომენტამდე ტრაგედიაში აუცილებლობა ბატონობს. დასჯის შემდეგ უკვე თავისუფლება იმარჯვებს აუცილებლობაზე. ბედისწერას აღარ შეუძლია სურვილისამებრ ამოქმედოს ტრაგიკული გმირი, მორალური გამარჯვება ოიდიპოსს რჩება. მყურებლის სული, რომელიც ბედისწერაზე გამარჯვებული ოიდიპოსის პიროვნებაში თავისუფლების ნების გამოვლენას ხედავს, სწორედ ამ მომენტში განიცდის შვებას — იწმინდება შიშისა და თანაგრძნობის აფექტთაგან. როგორღა ხდება სხვა აფექტთაგან განწმენდა? არისტოტელეს მიერ დასახელებულ ვნებათა მსგავსი აფექტები ტრაგედიის მოქმედების განვითარებისას როგორც თავად ტრაგიკული გმირის, ასევე მყურებლის სულშიც ჩახშობილი არიან: ტრაგედია თავისუფლებს ადამიანის სულს მხოლოდ შიშისა და თანაგრძნობის განცდისათვის. სულის ვნებათაგან განთავისუფლება და ამაღლებულთან ზიარება, რასაც კაცობრიობის საერთო ხედრთან წილნაყარობის შეცნობა იწვევს აუცილებლად გულისხმობს ესთეტიკურ ტკბობასაც.

იწვევს თუ არა კათარსისი ადამიანის გაუმჯობესებას ეთიკური თვალსაზრისით? წამოკრილ კითხვაზე პასუხს გასაცემად აუცილებლად მიგვაჩნია დაწვრილებით გადმოვცეთ არისტოტელეს მოძღვრება ხელოვნებაზე, როგორც ადამიანის განსწავლისა და აღზრდის საშუალებაზე.

„პოლიტიკის“ მეორე წიგნის მეორე თავში ნათქვამია, რომ ყოველი ნორმალური ადამიანისათვის, გარდა ყოველდღიური შრომისა, არსებობს მოცალეობის ეამი, რომლის სწორად გამოყენებისათვის საჭიროა ადამიანმა რაღაც ისწავლოს. ამგვარ განსწავლასა და განათლებას მიზნად თავის თავი აქვს. მუსიკისა და ხატვის შეტანა აღმზრდელობითი ხასიათის დისციპლინებში თავისუფალი ადამიანის ინტელექტურ გართობას უნდა ემსახურობდეს. მაგრამ ამასთან ხატვას, ფილოსოფიის შეხედულებით, სწავლობენ იმისათვის, რათა შემდეგში უფრო ადვილად აღიქვან და განსაზღვრონ სხვადასხვა საგნისა და მოვლენის სილამაზე. რაც შეეხება მუსიკას, მასაც ხელეწიფება ზემოქმედების მოხდენა ადამიანის ეთიკურ ბუნებაზე. იგი მსმენელში ავითარებს უნარს კეშმარტი მწეხარებისა და კეშმარტი სიხარულის განცდისას. არისტოტელე სვამს კითხვას — გარდა ტკბობისა, ხომ არ ემსახურება მუსიკა კიდევ უფრო მაღალ მიზანს (ხაზგასმა ჩვენია. — გ. კ.) — მოახდინოს ზეგავლენა ადამიანის სულის ეთიკურ მხარეზე. ამ კითხვას ფილოსოფოსი დადებითად პასუხობს. როცა

ამბობს რომ მუსიკალური ნაწარმოებები ჩვენს სულს ენთუზიაზმით ავსებენ. „ენტუზიაზმი კი ეთიკური რიგის აფექტია ჩვენს ფსიქიკაში“²⁰.

ცოტა ქვემოთ კი, იქ, სადაც არისტოტელე მხატვრული გემოვნების ჩამოყალიბებაზე საუბრობს, წერს: „ცხადია, რომ არაფრის შესწავლა და არც ერთი ჩვევის გამომუშავება არ არის საჭირო ისე ძლიერად, როგორც იმისა, რომ სწორად ვიმსჯელოთ კეთილშობილურ ხასიათებსა და ლამაზ საქმეებზე და სიამოვნება მივიღოთ მათგან“²¹.

ამის შემდეგ კი მოდის ფრაზა, რომელიც ხსნის, თუ როგორ აღწევს მუსიკა და საერთოდ ხელოვნება, ადამიანის სულში იმ ჩვევათა გამომუშავებას, რომელიც მისი შინაგანი საშუაროს ამაღლებასა და გაკეთილშობილებას უწყობენ ხელს. „ჩვევას, დავმწუხრდეთ და გავიხაროთ იმის აღქმისას, რაც სინამდვილეს ბაძავს. მრევავართ იქითკენ, რომ იგივე გრძნობებს განვიციდით (ცხოვრებისეულ) სინამდვილესთან შეჯახებისასაც“²². ამ ფრაზის აზრი ისე ნათელია. რომ ყოველგვარი კომენტარი ზედმეტად მიგვაჩნია. სწორედ ამიტომ არისტოტელე პავსონის ნახატებთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებს პოლიგნოტეს, რომლის ნაწარმოებებში ასე კარგად იხატებოდა შექმნილ პირთა ეთიკური ხასიათი. „ახალგაზრდობამ უნდა უმზიროს არა პავსონის, არამედ პოლიგნოტეს ან სხვა რომელიმე მხატვრისა და მოქანდაკის (ნაწარმოებებს), რომლებშიც ეთიკური ხასიათი ჩანს“²³.

რამდენადაც მხედველობის საშუალებით ჩვენ მხოლოდ საგნის გარეგნულ ფორმის აღქმა ძალგვიძს, ხოლო ფორმა ყოველთვის წარმოადგენს არა ქვეშარჩიტ მსვავსებას ეთიკურ თვისებებთან, არამედ მხოლოდ და მხოლოდ ამგვარი თვისებებზე გაოგნულ ასახვას, ამიტომ მხატვრობასა და ქანდაკებას ნაკლები უნარი შესწევს ადამიანის სულზე მორალური ზემოქმედებისა. მუსიკალურ მელოდიებს კი სხვადასხვა ხასიათის წარმოქმნა ძალუძთ. სხვადასხვა მუსიკალური ჰანგის მოსმენისას მსმენელს სხვადასხვა განწყობილება ეუფლება, ამას გარდა მუსიკა ფლობს რიტმსა და ჰარმონიას, რომელნიც, არისტოტელეს აზრით, სულს ემსგავსებენ. „ერთნი ბრძენთაგან ამბობენ, რომ სულა თვითონ არის ჰარმონია, ხოლო სეორენი, რომ სულს აქვს ჰარმონია“²⁴. აქედან ცხადია, რომ მუსიკას კიდევ უფრო ძლიერი ზეგავლენის მოზღენა ხელეწიფება ადამიანის სულის ეთიკურ მსარეზე. ვიდრე მხატვრობას.

ამის შემდეგ არისტოტელე უარყოფს იმ შეხედულებას, რომლის მიხედვითაც მუსიკის პრაქტიკული შესწავლა თითქოს ხელოსნობას ნიშნავს. მაგრამ ახალგაზრდებმა არ უნდა ივარჯიშონ შეჯიბრებებში მონაწილეობის მიღების მიზნით, არამედ დაკვრის შესწავლამ მათ უნდა განუვითაროს მელოდიისა და რიტმის სილამაზით ტკბობის უნარი. აქვე ფილოსოფოსი არჩევს იმ ინსტრუმენტებს, რომლებზედაც უნდა ისწავლოს დაკვრა. თავისუფალმა ახალგაზრდამ, ამგვარ ინსტრუმენტთაგან არისტოტელე გამორიცხავს აელოსს, სწორედ იმის გამო, რომ იგი, ფილოსოფოსის აზრით, ხელს უწყობს იმდენად არა ეთიკური თვისებების ვანვითარებას. რამდენადაც სულის ორგანულ მიდრეკილებათა

²⁰ Aristoteles Opera omnia Politica. 1862, გვ 629

²¹ იქვე, გვ 620.

²² იქვე.

²³ იქვე, 630.

²⁴ იქვე.

გაძლიერებას. მუსიკალურ მელოდიებს, არისტოტელე წინამორბედ ფილოსოფოსთა მსგავსად სამ რიგად ჰყოფს: 1. ეთიკური, 2. პრაქტიკული და 3. ენთუზიასტური. პირველ რიგს მიეკუთვნებიან მელოდიები, რომელნიც მოქმედებენ ჩვენს მორალურ თვისებებზე, მეორეს — მელოდიები, რომელნიც ჩვენს მოქმედებას აღაგზნებენ და მესამეს — მელოდიები, რომელთაც ალტაცებაში მოყვარობენ.

მუსიკა, მისი აზრით, რამდენსამე მიზანს ემსახურება. 1. აღზრდას, 2. განწმენდას და 3 ინტელექტურ გართობას. მაგრამ არისტოტელე შეკვეთ მიჯნას არ ავლებს ზემოთ დასახვლებულ მუსიკალურ მელოდიებს შორის, რადგან ამბობს, რომ აღზრდისათვის შეიძლება გამოვიყენოთ არა მხოლოდ ეთიკური. არამედ პრაქტიკული და ენთუზიასტური მელოდიებიც.

ენთუზიასტურ აგზნებას, არისტოტელეს შეხედულებით. ემორჩილებიან ის პიროვნებანი, რომელნიც რელიგიური სიმღერის გავლენას განიცდიან. ოლიგიური სიმღერები კი, მისივე დახასიათებით, ადამიანის ფსიქიკაზე აღგზნებულად მოქმედებენ და განკურნება და განწმენდა მოაქვთ. „პრობლემებში“ (19, 48, 922 21) კი ნათქვამია, რომ უმთავრესად სუსტი ობიექტები უფრო განიცდიან აფექტებს, ვიდრე ძლიერნი, თუმცა: „ყველანი თავისებურად განიცდიან განწმენდას ან შემსუბუქებას, რომელნიც დაკავშირებულია სიამოვნებასთან“²⁵.

„პოლიტიკიდან“ მოყვანილი ადგილები გვიბტკიცებენ ბერნაისის მისკედრატობის სისწორეს, რომელიც მნიშვნელობის მიხედვით ერთ სიბრტყეზე ათავსებს ტერმინებს: *ἄρτια*, *ἄμια*, *ἁίμα*. ამის საფუძველს მას თვითონ არისტოტელე აძლევს. სულის განწმენდა აგზნებულ ვნებათაგან ნართლაც ნიშნავს მის შემსუბუქებასა და განკურნებას.

მაგრამ, ჩვენი აზრით. შეუძლებელია *ἄμια*-ის ცნების შინაარსი ან ეთიკური და ესთეტიკური მომენტის მოხსნა. წამოყენებული შეხედულების დასაბტკიცებლად მოვიყვანთ ადგილს „პრობლემებიდან“. (19, 27, 1193, 26). რომლისთვისაც. რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, ჭერჭერობით არც ერთ მკვლევარს არ მოუტყეეია ყურადღება:

„ჩვენი ვრძნობადი აღქმის ყველა ობიექტიდან ეთიკურ თვისებებს რატომ შეიცავენ მხოლოდ ის ობიექტები, რომელთაც ჩვენ სმენის საშუალებით აღვიქვამთ. მარტო მელოდიაც ხომ, სიტყვების გარეშე, შეიცავს თავისთავში ეთიკურ თვისებებს, მაშინ როცა, არც ფერების, არც სუნისა და არც გემოს შეგრძნება აზაფერს მსგავს არ გულისხმობს? იმატომ ხომ არა, რომ მხოლოდ იმ ობიექტებთან გვხვდება მოძრაობა, რომელთა აღქმა სმენით შეიძლება? ეს მოძრაობანი ჩვენში აღვიძებენ ენერგიას, ხოლო ენერგია ეთიკური თვისებების ნიშანია?“.

ასეა სრულიად გასაგები ხდება, თუ რატომ მიაწერდა დიდი ფილოსოფოსი განწმენდის უნარს ხელოვნების სხვადასხვა სახიდან. მხოლოდ მუსიკასა და ტრაგედიას.

მუსიკა და ტრაგედია თავიანთი ბუნებით დინამიკურია, მხატვრობა. სკულპტურა და ლიტერატურის სხვა ენარები კი სტატიკური. მუსიკის ჰარმონიული მოძრაობა იწვევს და თანხვდება სულის მოძრაობას. რომელიც თვითონაც ჰარმონიულია არისტოტელეს შეხედულებით. ასევე სცენაზე წარმოდგენილი ტრაგედიაც მოქმედებს წარმოდგენს. მოქმედება კი მოძრაობას გულისხმობს.

ეს უკანასკნელი მაცურებლის სულში აღვიძებს ენერგიას, რომელიც თავის მხრივ სულში ფარულად არსებულ ვნებათა ამოძრავებას იწვევს და კათარსისსაც, რომელიც მათგან განწმენდას ნიშნავს, ხომ აუცილებლად წინ უნდა უძღოდეს აფექტთა ამღვლეარება. სულის ამგვარი შეძრვის უნარი ყველაზე მაღალმხატვრულ ეპიკურ ნაწარმოებსაც კი არ შესწევს. სწორედ თავისი სტატიკური ბუნების გამო და არისტოტელეც არსად არ ლაპარაკობს ეპიკური ან ლირიკული კათარსისის შესახებ.

როგორც ვხედავთ, ფილოსოფოსი სმენის საშუალებით აღსაქმელ ობიექტებს ეთიკურ თვისებებსაც მიაწერს და, მართლაც, ვნებათა ამღვლეარებისა და მათგან დაცლის შემდეგ დგება, მისივე სიტყვებით, განწმენდისა და შემსუბუქების მომენტი. სულის ვნებათაგან დაცლა და ამაღლებულთან ზიარება კი არ შეიძლება მორალურ გაუმჯობესებასაც რომ არ ვულისხმობდეს; თუმცა, ვფიქრობთ, რომ მორალური ზემოქმედება დროის მიხედვით უფრო შორეულია, კიდრე ესთეტიკური ტკბობა, რომელსაც მაცურებელი თეატრშივე განიცდის.

სწორია ივანოვი. როცა ტრაგიკული განწმენდის ერთადერთ გზად ტანჯვის გზას სახელებს (ამის შესახებ ზემოთ უკვე გვქონდა საუბარი). ეიზიარებთ ელსაც შეხედულებასაც, რომელიც კათარსისის ობიექტად თვით ტრაგიკულ გმირს მიიჩნევს. კათარსისის ობიექტად ტრაგედიის გმირის მიჩნევა ერთხელ კიდრე ადასტურებს ჩვენს თვალსაზრისს კათარსისიდან ეთიკური შინაარსის გამოირიცხვის შეუძლებლობის შესახებ. შეუძლებელია გმირი მხოლოდ და მხოლოდ ტკბებოდეს. აკუთარი დანაშაულითა და მისგან გამომდინარე ტანჯვით. ტანჯვის საშუალებით იგი პირველ რიგში მორალურ სიწმინდეს იბრუნებს. ტანჯვის გზას ვგმობთან ეთიკურ მაცურებელიც ვადის. სხვა ვნებათაგან დაცლილ მის სულში შიშისა და თანაგრძნობის აფექტები მღვლეარებენ. ტრაგიკული გმირის განწმენდის მომენტზე შევას გრძნობს მაცურებელიც, რადგან გმირს, რომლის მიმართაც იგი შიშისა და თანაგრძნობას განიცდიდა. ზნეობრივი თვალსაზრისით კიდრე უფრო ამაღლებულს ხედავს, ვიდრე იგი დანაშაულის ჩადენამდე იყო.

ამრიგად, კათარსისი არის შიშის, თანაგრძნობისა და მსგავს ვნებათაგან განწმენდა, რომელიც ტანჯვის გზით მიიღწევა და რომლის შედეგიც სულს განსურნება-შემსუბუქება ესთეტიკურ ტკბობასა და მორალურ გაუმჯობესებასაც აღიარსხმობს როგორც აუცილებელ მომენტებს.

(წარმოადგინა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ს. აუბნიშვილმა)

ივანე გიგინეიშვილი

რთული წინადადების ერთი თავისებური სახეობა
„ვეფხისტყაოსნის“ ენაში*

„ვეფხისტყაოსანი“ თექვსმეტმარცვლიანი შაირითაა დაწერილი — თექვსმეტმარცვლიანი მაღალი შაირით და თექვსმეტმარცვლიანი დაბალი შაირით.

მაღალი შაირის ნიმუში იქნებოდა:

ნახეს, უცხო მოყმე ვინმე ჯდა მტირალი წყლისა პირსა,
შავი ცხენი სადავითა ჰყვა ლომსა და ვითა გმირსა.
ხშირად ესხა მარგალიტი ლაგამ-აბეანდ-უნაგირსა.
სრემლსა ვარდი დაეთრთვილა, გულსა მდღღრად ანატარსა (84).

დაბალი შაირის ნიმუშია:

შას ტანსა კაბა ემოსა, გარეთმა ვეფხის ტყავისა.
ვეფხის ტყავისა: ჭუდივე იყო სარკმელი თავისა.
ხელთა ნაჭედი შაირისი ჰქონდა უხსოსი მკლავისა:
ნახეს და ნახვა მოუნდა უცხოთა სანახავისა (85).

როგორც ცნობილია, სალექსო ზომა გარკვეულად ზღუდავს სხვადასხვა ენობრივ საშუალებათა ფართობს და სრულ გამოყენებას. ლექსში შეუძლებელია გამოყენება ყველა იმ ენობრივი საშუალებისა, რომლებიც შეუზღუდველად შეიძლება იქნეს წარმოდგენილი პროზის, კერძოდ მხატვრული პროზის, ენაში.

მიუხედავად ამისა, „ვეფხისტყაოსნის“ სალექსო ზომა — თექვსმეტმარცვლიანი მაღალი თუ დაბალი შაირი — მაქსიმალურ საშუალებას იძლევა, რომ მასში თავისუფლად, დაუბრკოლებლად იქნეს წარმოდგენილი სხვადასხვაგვარი ენობრივი ერთეულები — ნაირგვარი ფრაზეოლოგიური კონსტრუქციები, ნაირგვარი ტიპის წინადადებები: მარტივი გაუვრცობელი და გავრცობილი, სრული და უსრული; ერთგვარწევრებიანი სხვადასხვა ტიპისა: რთული პარატაქსული (შეკავშირებული) და რთული ჰიპოტაქსური (დაქვემდებარებული); ყველა ამათი კომბინაცია; ზოგჯერ პოემაში რთული პერიოდებაც კი გვხვდება.

მხოლოდ ორიოდ მაგალითს დავასახელებთ:

პარატაქსი:

სხვაგან ქნის ნისი ღონე... მისმან თავისა წონამან:
ესე ვეფხისა ბრანება ერთხელ კვლა ჰქაღრა მონამან
არცა დაავდო ტირილი. არცა რა ვაიგონა მან,
არცა გახლიჩა ბავთათ თავი ვარდისა კონამან (89).

ერთგვარწევრებიანი:

მე წაიდე, მოვიარო, ვილაშქრო და ვინაპირო,
თინათინის ხელმწიფობა მტერთა თქვენთა გულსა ეკმირო.

* წაითხული იყო მოხსენებაჲ სანატრელის სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტის XXV საზღვარგარეო სესიაზე 1969 წლის 17 ივნისს.

მორჩილმნილთა გავაზარო, ურჩი ყოვლი ავატირო, ძღვენნი გადრნე ზედაზედა, არ სალაში დაეჰვირო (143).

მარტივი — მიმართებანი:

ფრიდონ მალალო, სვე-სრულო, მეფეთ-მეფეო, ლომისა მსგავსო ძალ-გულად, მზეო შუქ-მოიფეო, მოვლენილო და მორჭუმულო, მტერთა სისხლისა მჩქეფეო, უმცროსმან ძმამან შორიშორ სალაში დაეიყვებო (1318).

ხოლო „ვეფხისტყაოსნის“ შესავლის პირველი სტროფი პერიოდის ნიმუშია.

რომელმან შექმნა სამყარო ძალითა მით ძლიერითა,
ზეგარდმო არსნი სულითა ყვნა, ზეცით მონაბერითა,
ჩვენ, კაცთა, მოგვცა ქვეყანა, გვაქვს უთვალავი ფერთა, —
მისგან არს ყოვლი ხელმწიფე სახითა მის მიერთა (1).

პიპოტაქსური (რთული დაქვემდებარებული) წინადადებები „ვეფხისტყაოსანში“ ხშირად გვხვდება. ხშირია როგორც უკავშირო. ისე კავშირიანი შეერთებები. კავშირთაგან უფრო გავრცელებულია თუ (თუმცა, თუმც, თუცა, თუც, თუცავე, თუცათუ, თუცადა), რომელ-რომე-რომ. რომელი (რომელიც), სად, სადა, სადაც, სადამდისცა; რათგან; რაგინდ, რაზომც, რაც... განსაკუთრებით ხშირია რა კავშირიანი დაქვემდებარება („რა ვეღარ მიჰხვდეს ქართულსა...“: „რა გაიზარდა, გაივსო...“; „რა ვარდმან მისი ყვაილი...“; „რა აქიმი დასნეულდეს...“: „რა ესმოდის მღერა ყმისა...“; „ამოა, კარგსა მოყმესა რა ომი გაჰმარჯვებოდეს...“).

მაგრამ ყველაფერი ეს არ სცილდება ჩვეულებრივის ფარგლებს და განსაკუთრებულს არაფერს შეიცავს. ეს მასალა თუ აქ მოგვყავს, მხოლოდ იმისთვის. რომ წარმოვიდგინოთ ის ფონი, რომელზედაც, კერძოდ რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებათა სფეროში, „ვეფხისტყაოსანში“ შესაძლოა შემჩნეულ იქნეს გარკვეული თავისებურება, რომელსაც, ერთი მხრივ, დამოუკიდებელი ინტერესი ახლავს, ხოლო. მეორე მხრივ, არსებითი მნიშვნელობა აქვს პოემის ტექსტის ჯგეროვნად გაგებისა და. მაშასადამე, დადგენის თვალსაზრისით.

„ვეფხისტყაოსანში“ მოიპოვება სტროფები. რომლებიც შინაარსის მიხედვით შეიძლება ორ ნაწილად გაიყოს. ამ ნაწილებს შორის შინაარსის მხრივ ისეთივე ურთიერთდამოკიდებულებაა, როგორიც რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებაშია მთავარსა და დამოკიდებულ წინადადებებს შორის: ერთი, შეიქმნება ითქვას, მთავარი წინადადების ბადალია. მეორე — დამოკიდებულსა. ე. ი. ერთი ასახსნელი წინადადებაა, მეორე — მისი ამხსნელი.

მთავარის ბადალი წინადადება წარმოადგენს დამოუკიდებელ წინადადებას, რომელიც აღნაგობის მიხედვით შეიძლება სხვადასხვაგვარი იყოს ისევე. როგორც მთავარი წინადადება რთული დაქვემდებარებულის ფარგლებში. სხვა ნიშანიც აქვს მას მთავარი წინადადებისა: მასში მოიპოვება ან ნაცვალსახელი. ან ზმნისართი, რომელთაც სწორედ ისეთივე ფუნქცია აქვთ, როგორიც ამგვარსავე სიტყვებს მთავარ წინადადებაში, ე. ი. ეს არის ე. წ. კორელატი სიტყვა მთავარი წინადადებისა. ერთი სიტყვით, ეს ნაწილი მთავარი წინადადებისაგან არაფრით განსხვავდება. მაგრამ ეს რომ მართალი მთავარი წინადადება იყოს. საჭიროა მას მოსდევდეს ამ კორელატი სიტყვის შესაბამისი ამხსნელი წინადადება. დამოკიდებელი წინადადება, რომელიც, თუ კავშირიანი შეერთება იქნებოდა. დაქვემდებარებელი კავშირით ან საკავშირებელი სიტყვით (მიმართებითი ნაკვალსახელით ან მიმართებითი ზმნისართით) უნდა ყოფილიყო დაკავში-

რეპული მთავართან, ხოლო, თუ უკავშირო შეერთება იქნებოდა, კავშირი უნდა იყარაუღლებოდეს.

ახსნა გვაქვს, ოღონდ მაინც თავისებური, მაგრამ ამ „ამხსნელ წინადადებას“ სხვა ნიშნები დამოკიდებული წინადადებისა არ მოეპოვება. რაც მთავარია, მასში არაა კავშირი ან საკავშირებელი სიტყვა, ურთიერთობა წინადადებათა შორის ფორმალურად მხოლოდ იმ კორელატი სიტყვით ხორციელდება, რომელიც მთავარის ბადალ წინადადებაში არის და რომელზედაც ზემოთ საუბარია.

უფრო მნიშვნელოვანია მეორე მხარე. ეს „წინადადება“ არსებითად არცაა წინადადება, იგი წინადადების ეკვივალენტად თუ შეიძლება იქნეს მიჩნეული. საქმე ისაა, რომ მასში არ მოიპოვება ზმნა და სიტყვათა მთელი ეს ნაერთი პრედიაციის მოკლებულია. აქ პირველ რიგში დასახელებულია საგნის სახელი, არსებითი სახელია წარმოდგენილი სახელობითი ბრუნვის ფორმით. ამ სახელს შეიძლება თავისი ამხსნელი სიტყვა ახლდეს და არა ერთი, არამედ რამდენიმე. ამ უკანასნელთ კიდევ — სხვა ამხსნელები და, ამრიგად, სახელურ სინტაგმათა მთელი ჯაჭვი გვექონდეს.

გარდა ამისა, რამდენადაც ზოგიერთი ამ სახელთაგან ნაზმნარი სახელიც შეიძლება იყოს, ამ უკანასკნელებთან ზმნისართებიც შეიძლება იყოს დაკავშირებული და ზმნისართიანი სინტაგმებიც გვხვდებოდეს. ეს წინადადება ე. წ. რომანტიურ წინადადებას მოგვეგონებს ამ მხრივ. მაგრამ იმით განსხვავდება მისგან, რომ ახსნის თვალსაზრისით აქ გარკვეული კავშირი არსებობს ზემოთ აღწერილ მთავარის ბადალ წინადადებასთან.

ამგვარი წინადადების დამახასიათებელი მაგალითი გვაქვს პოემის 857-ე სტროფში.

პატრონი ჩემი გამზრდელი, ღმრთისაგან დიდად ცხოველი,
მშობლური, ტბილი, მოწყალე, ცა, წყალობისა მთოველი.
მას ვუორგულე, წამოვე, მართ დავივიწყე ყოველი,
მისი შემოღე ღმრთისაგან კარგსა აღარას მოველი.

მესამე ტაქტი ამ სტროფისა წარმოადგენს დამოუკიდებელ წინადადებას. რომელიც ახსნას, განმარტებას მოითხოვს. ამის დაუწყებელია მასში მას ნაცვალსახელი, რომელიც სავსებით იმგვარივე ფუნქციის მქონეა, როგორცაც რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებაში მთავარი წინადადების კორელატი სიტყვა. ოღონდ რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებაში ამას უნდა მოსდევდეს ამ კორელატის შესაბამისი დამოკიდებული წინადადება, რომელიც შესაბამისი წესით იქნებოდა დაკავშირებული მთავართან. აქ კი სულ სხვაგვარი დამოკიდებულებაა. დამოკიდებული წინადადების მაგივრობას აზრობრივად ასრულებს სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი პატრონი. რომელსაც თავისი მსაზღვრელები და ამ მსაზღვრელებთან დაკავშირებული სიტყვები ახლავს, და ეს ჯგუფი სიტყვებისა შეადგენს მთლიანად სტროფის პირველსა და მეორე ტაქტებს. ჩვეულებრივი რთული დაქვემდებარებული წინადადება რომ გვექონოდა, მაშინ გვაქნებოდა: მას ვუორგულე, წამოვე, მართ დავივიწყე ყოველი. ეს არის ეს მას? პასუხი იქნებოდა გადმოცემული დამოკიდებული წინადადებით: ვინც არის ჩემი გამზრდელი, ღმრთისაგან დიდად ცხოველი, მშობლური, ტბილი, მოწყალე, ცა წყალობისა მთოველი.

აქ კი ის, რაც დამოკიდებული წინადადების ბადალია, მხოლოდ დასახელებულია, სახელობითი ბრუნვის ფორმითაა წარმოდგენილი, მიმართებული სიტყ-

ეები არსად ჩანს და არც ივარაუდება. მესამე ტაეპად წარმოდგენილ წინადადებ-
ბასთან კავშირი იქიდან ჩანს, რომ ამ უკანასკნელში არის მას ნაცვალსახელი,
ბადალი მთავარი წინადადების კორელატი სიტყვისა.

სრულიად ასეთსავე დამოკიდებულებაში I და II ტაეპები მეოთხე ტაე-
ში წარმოდგენილ წინადადებთანაც: მისი შემცოდვ ღმრთისაგან კარგსა აღა-
რას მოველი. მისი ნაცვალსახელი კორელატი სიტყვის ბადალია. ისმის კითხვა:
ვისი შემცოდვ? ამხსნელი დამოკიდებული წინადადების მაგიერია ისევ პირველ
ჯა მეორე ტაეპებში სახელობით ბრუნვაში წარმოდგენილი სახელი.

რა თქმა უნდა, ჩვენ აქ განზრახ გამოვაცალევეთ მესამე და მეოთხე ტაე-
პებზე წარმოდგენილი სიტყვათა ჯგუფები ერთმანეთისაგან. ეს ორი ტაეპი
ბოლიახი ერთეულია.

სწორედ ისე, როგორც ჩვეულებრივ რთულ დაქვემდებარებულ წინადა-
დებაში. მთავარ წინადადებაში კორელატი სიტყვა შეიძლება გამოტოვებული
ყოს, მაგრამ აღდგენა კი შესაძლებელია: ამ შემთხვევაშიც კორელატის ბადალი
სიტყვები შეიძლება წარმოდგენილი არ იყოს, მაგრამ ვივარაუდოთ კი. ამის
არგო მაჟალითი დასტურდება პოემის 1077-ე სტროფში:

ჟატან ხათუნ თვალდ მარჟე, არ-ყმაწვილი, მაგრა მხმელი.

ნაეთად კარგი, შვე-გრემანი, პირ-მსუქანი, არ პირ-ხმელი,

ბუტრიბთა და მომდერალთა მოყვარული, ღვინის-მსმელი.

რ ეღვა სსს-ღქო დასაბურავ-ჩასაცემელი.

აქ მეოთხე ტაეპი წარმოდგენს მთავარის ბადალ წინადადებას. პირველი
სამი ტაეპი - დამოკიდებულის ბადალია და მასში დასახელებულია მხოლოდ
ჟატან ხათუნი. უკანასკნელ ტაეპში კორელატი სიტყვის ბადალი არაა წარ-
მოდგენილი. მაგრამ მისი წარმოდგენა მაინც შესაძლებელია: ღია ეღვა მას.

ასეთივე შემთხვევა გვაქვს 681-ე სტროფში --

ოოატეან - მეფე უყადრა, მორქმულა, შეუპოველი.

მერმადინ მოცქელობა თვით მოახსენა ყოველი.

დაახლოებით ამგვარი. მაგრამ ოდნავ გართულებული კონსტრუქციისაა
725-ე სტროფი:

მას ეკადრებ, არ ეგების მარტოსაგან წასვლა მენი;

ოანა ყმათა წანოჯატან, იმსახერენ, იახლენი.

მსგარი და საგებელი, ერთი ჯორი, ერთი ცხენი.

არ წიტან. გაირჯები დაწვი-ვარდი ცრემლ-ნადენი.

კორელატის ბადალი სიტყვა, რა თქმა უნდა, სხვა ბრუნვებშიც შეიძლება
გვხვდეს წარმოდგენილი იმისდა მიხედვით, თუ რა ბრუნვაში მოითხოვს მას იმ
წინადადებას ზმნა. რომელშიაც შედის. 978-ე სტროფში ასეთი სიტყვა სახე-
ლობით ბრუნვაშია წარმოდგენილი.

კაკო ეთხეთა: მას ჰკითხა აშბაკი მის ლაშქარისა,

ეპრაანა: „ესი ეისია ხმა ზათქისა და ზარისა?“

მან ეთხრა: „ფრიღონ ხელმწიფე, მეფე მულაჰანზარისა.

რე ნაღირობს, შეუკრავს ნაპირი ველ-შაშნარისა“.

აქ მეოთხე სტროფია მთავარი წინადადების ბადალი. ბუნებრივია, მასში
კორელატი მაჟალი სიტყვა არის წარმოდგენილი: იგი, მესამე სტროფში კი
მსახელდავლია, თუ ვინ არის ეს „იგი“: „ფრიღონ ხელმწიფე, მეფე მულა-
ჰანზარისა“. იგი სახელობით ბრუნვაში დასმული იმპრომაა, ცხადია, რომ ნაღი-
რობს ზმნისთანა დაკავშირებულს.

როგორც აღნიშნეთ, კორელატი სიტყვის ბაღალად არა მარტო ნაცვალსახელი შეიძლება იყოს, არამედ სწორედ ისე, როგორც ჩვეულებრივს რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებაში, ზმნისართიც, თუ გარემოებითი დამოკიდებულ წინადადების შინაარსის ანალოგიური შინაარსი გვაქვს. ამის ნიმუში წარმოდგენილია პოემის 1126-ე სტროფში:

იქ ბალსა შიგან ტურფანი სახლნი, ნატიფად გებულნი,
პალატი, ყოვლნით მხედველნი. ზღვას ზედა წაიღებულნა.
მუნ შევიტანენ ხათუნნი...

ვანიღვლი კონსტრუქცია შეიძლება გართულდეს იმ მხრივ, რომ იმ შესატყვისებს. რომელიც ჩვენ დამოკიდებულ წინადადების ბაღალად მივიჩნიეთ და რომელშიც ხდება საგნის დასახელება. შეიძლება თავის მხრივ ჩვეულებრივი დამოკიდებულ წინადადება თუ წინადადებებიც კი ახლდეს, მაშასადამე. უფრო მეტი გვეცდინებოდეს წამყვანი წინადადების ბაღალად. ასეთი ნიმუშია წარმოდგენილი 310-ე სტროფში, ოღონდ მდგომარეობა კიდევ უფროა გართულებული ზოგი მეორეული ფაქტით:

აბუნდი. მოეც გონება ჩემთა ამბავთა სმენასა:
საუბართა და საქმეთა ვითა ძლიე ვაძქმეე ენასა;
იგი, ვინ ხელ-მქმნა, მოველი მისგან აროდეს ლხენასა,
ვიგან შევეუცავ ხევდათა, სისხლისა ღვართა დენასა.

სტროფი აქ 1957 წლის გამოცემის მიხედვით მოკვეთეს.

უკანასკნელ გამოცემებში იგი ოდნავი ცვლილებებით დაიბეჭდა. ა. შანიძემ და ბარამიძემ პირველ ტაეში მოეც-ფორმა მიეც-ფორმით შეცვალეს. ეს ცვლილება განმეორებულია გ. წერეთლისა და ი. აბაშიძის გამოცემაშიც. მესამე ტაეში ხელ-მქმნა-ფორმა ხელ-მქმნის-ფორმით შეცვალეს ა. შანიძემ და ა. ბარამიძემ; ნესამე ტაეში მისგან-ფორმა ვისგან-ფორმით შეცვალა მ. წერეთელი. ბოლოს მეორე ტაეში სიტყვა ვითა-ს ნაცვალად გარკვეულ ხელნაწერებზე დაყრდნობით ვისთა დაბეჭდეს ა. შანიძემ და ა. ბარამიძემ. დასაბუთება არც ერთი შესწორებისა არაა ცნობილი. ჩვენი საკითხისათვის მხოლოდ უკანასკნელ დასწორებას აქვს მნიშვნელობა: ვითა — ვისთა! ეს გასწორება ჩვენ მართებულად მიგვაჩნდება და ქვემოთ ამ წაკითხვას ვიყენებთ.

სტროფში პირველი ტაეები სრულებით დამოუკიდებელია დანარჩენ ტაეებისაგან და მათგან უნდა გამოიყოს: ისმენდი. მოეც გონება ჩემთა ამბავთა სმენასა ჩემსე ტაეები „იგი, ვინ ხელ-მქმნა, მოველი მისგან აროდეს ლხენასა“ შემოტანილული კონსტრუქციისაა. ოღონდ გართულებულია დამოკიდებულო წინადადებით — „ვინ ხელმქმნა“. თუ ამ უკანასკნელს ცალკე გამოვყოფთ, იქნებ ერთი მხრით, მხოლოდ „იგი“ და, მეორე მხრით, „მოველი მისგან აროდეს ლხენასა“. ამ უკანასკნელში მისგან კორელატი სიტყვის ბაღალი სიტყვაა. ხოლო დასახელება საგნისა. ის, რაც რთული დაქვემდებარებული წინადადებაში დამოკიდებულ წინადადებას შეესაბამება. წარმოდგენილია ერთადერთი იგი ნაცვალსახელით. ეს შესაძლებელი ხდება იმიტომ, რომ ამ იგი-ს ახლავს დამოკიდებულო წინადადებები, რომელთაგან ერთი მესამე სტროფშივეა წარმოდგენილი („ვინ ხელმქმნა“); მეორე დამოკიდებულ წინადადებას წარმოადგენს სრულიად მეოთხე ტაეები („ვისგან შევეუცავ ხევდათა, სისხლისა ღვართა

დენასა“), ხოლო მესამე დამოკიდებულ წინადადებას — მეორე ტაეპი („საუბართა და საქმეთა ვისთა ძლივ ვათქმევ ენასა“).

ამასთან ერთად, უნდა გადაისვას მეორე და მესამე ტაეპები (როგორც ცნობილია, პოემაში არაერთი შემთხვევაა ტაეპთა არასწორი თანამიმდევრობისა). ყველაფერი ამის შემდეგ სტროფი ასეთ სახეს მიიღებს:

ისმენდი, მოეც გონება ჩემთა ამბავთა სმენას!
იგი, ვინ ხელმქმნა, მოველი მისგან აროდეს ლხენასა,
საუბართა და საქმეთა ვისთა ძლივ ვათქმევ ენასა,
ვისგან შევეუცავ სევდათა. სისხლისა ღვართა დენასა.

ეს კი ნიშნავს: მოველი მისგან აროდეს ლხენასა. [ვისგან?] [ვინც არის] იგი, ვინ [=ვინც] ხელმქმნა; საუბართა და საქმეთა ვისთა ძლივ ვათქმევ [=ვათქმევიანებ] ენასა [და] ვისგან შევეუცავ სევდათა, სისხლისა ღვართა დენასა.

ამრიგად, სრულიად ნათელი ხდება აზრი სტროფისა, რომელიც გამოცემებში ბუნდოვნად იყო წარმოდგენილი.

ანალოგიური აგებულებისაა პოემის მე-600 სტროფი, რომლის პირველი ორი ტაეპი 1957 წლის გამოცემაში ასე იკითხება:

მულაზანზარის ქალაქი, ახლა მე მაქვსო რომელი,
ნურადინ-ფრიდონ სახელ მძეს, მეფე ვარ მუნა მკდომელი.

ეს ტაეპი ზუსტად ზემოგანხილული კონსტრუქციისაა. მეორე ტაეპი მთავარი წინადადების ბადალია: ნურადინ-ფრიდონ სახელ-მძეს, მეფე ვარ მუნა მკდომელი. მუნა კორელატი სიტყვის ბადალია. ეს მუნა ეხება პირველ სტროფში წარმოდგენილ დასახელებას — მულაზანზარის ქალაქი. ამ უკანასკნელს და-ამოკიდებული წინადადება ახლავს: ახლოს მე მაქვსო რომელი.

ხელნაწერებს დაუცავთ სტროფის პირველი სიტყვა ორგვარი ფორმით — ნათესაობითსა და სახელობით ბრუნვებში, ოღონდ სხვადასხვა ორთოგრაფიით: მულაზანზარის, მულანზანზარის, მულაზანზარი, მულანზარიზარის, მულანზანზარი, მულალზანზარი... შესაძლებელია როგორც მულაზანზარა ქალაქი, ისე მულანზანზარის ქალაქი. ოღონდ ეს უკანასკნელი გამოთქმა ბუნებრივი და სვეტლებრივი გამოთქმაა ქართულში. პოემის გამოცემებელთაც ეს ფორმა აქვთ თავიანთ გამოცემებში. მხოლოდ მ. წერეთელმა გაყო ეს ფორმა ორ ნაწილად და დაბეჭდა მულაზარ არის: უზმნო გამოთქმა იყო და ზმნიანი გახდა. ყველაფერი იმის შემდეგ, რაც ზემოთ ითქვა. ცხადი უნდა იყოს ასეთი ოპერაციის მიზანშეუწონლობა!

1 ამ ტაეპის ანალოგთან დაკავშირებით ერთი საკობოც უნდა ვახდენ ნათელი. დამოკიდებული წინადადება ახლოს მე მაქვსო რომელი ყველა გამოცემაში ასე იკითხება. ხელნაწერთა დიდი უმრავლესობა გვაწვდის წაკითხვას ახლოს და მის ვარიანტებს (ახლოს, ახლოსა). მხოლოდ ორ ხელნაწერშია განსხვავებული წაკითხვა: F ხელნაწერში იკითხება აწესე. I-ში — ახლად.

სრულიად აშკარაა, რომ წაკითხვა ახლოს ტექსტის თანახმობის შედეგია. მულაზანზარი ფრიდონის ქალაქია, მისი სამფლობელოა და აბა როგორ შეძლებოდა ფრიდონს ამ ქალაქზე ეტყვა: ახლოს მაქვსო. F ხელნაწერის აწესე ამ უზერხულობის გამოსწორება ცდას წარმოადგენს და მეორეული ჩანს. I ხელნაწერს ახლა მნიშვნელობით ავრთვე შეუფერებელია. ორივე ეს წაკითხვა ხლოს (თავისი ვარიანტებით — ახლოს, ახლოსა) და ახლად ერთისა და იმავე ახლოს უკანასკნელს გადაამხანების შესეგი ჩანს. მხოლოდ ახლად სიტყვა შეიძლებოდა ყოფილიყო შიდასახეობით ამ ტაეპში. მულაზანზარის ქალაქი ფრიდონს ახლად აქვს, წინათ კი მის მამას და პაპას. ომთათ (მოციქო) თ სათანადო ტაეპი: მამის მამა და მამაში პაპან ჩემან გაყენა ოდეს... მხოლოდ ახლად გადაკეთებას შეეძლო მოეცა.

ამის მიხედვით საანალიზო სტროფის პირველი ორი ტაეპი ასე უნდა იკითხებოდეს:

მულაზანზარის ქალაქი, ახლა მე მაქვსო რომელა.
ნურადინ-ფრიდონ სახელ მქვს. მეფე ეარ მუნა მქდომელი.

განხილული კონსტრუქცია სხვა სტროფებშიც გვხვდება, მაგალითად, 218-ში. აქ ამგვარ კონსტრუქციას ქმნის მეორე და მეოთხე ტაეპები სტროფისა:

დღაით და ღამით მაშვრალნი, არ შეკამალთა მკამენი.

მათ თვალთა ცრემლნი სდიოდეს, მინდორთა მოსალამენი.

ასეთივე ვითარებაა შესავლის მე-16 სტროფშიც:

მეორე ლექსი ცოტაი, ნაწილი მოშიარეთა.
არ ძალუც სრულ-ქმნა სიტყვათა, გულისა გასაგმირეთა, --
ვამსკავსე მშვილდი ბედიითი ყმაწვილთა მონადირეთა:
დიდსა ვერ მოკლევინ, ხელად აქვს ხოცა ნადირთა მცირეთა.

ამ სტროფში გაუგებრობას ქმნიდა ის ფაქტი, რომ ერთმანეთთან სინტაქსურად შეწყობილი არ ჩანდა პირველი და მესამე ტაეპები: **ვამსკავსე ზმნა** ორობიექტიანია. რომელთაგან ერთი ბრუნვაცვალებადია, ხოლო მეორე ბრუნვაცუცვლელი. ერთი ამ ფორმასთან სახელობით ბრუნვაში უნდა იყოს, ხოლო მეორე მ-ცემია-ში. ამის გამო იყო ცდა **მშვილდი ბედიითი** მიცემითად გადაკეთებულიყო: **მწვილდსა ბედიისა**. მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ იმას, რაც ზემოთ იყო იქმული, ცხადი გახდება, რომ აქაც ისეთივე კონსტრუქცია გვაქვს. რომ მესამე ტაეპი მთავარის ბადალ წინადადებას წარმოადგენს, რომელშიაც რეალურად არაა წარმოდგენილი კორელატის ბადალი სიტყვა, მაგრამ მისი ვარაუდითი შესაძლოა (შას). რომ პირველი ტაეპი იმ შესიტყვებას წარმოადგენს, რომელშიც მხოლოდ დასახელება ხდება. -- და ამ სტროფში გაურკვეველი და უცნაური აღარაფერი რჩება.

არსებობს ერთი სხვაგვარი სახეობაც ამ ტიპის წინადადებისა. შესაძლოა დამოკიდებულების ბადალ შესიტყვებაში მხოლოდ საგნის სახელი კი არ იყოს დასახელებული ანდა სახელური სინტაგმები კი არ გვქონდეს მხოლოდ, არამედ ამგვარ წინადადებაში მთლიანი აზრი იყოს გადმოცემული ზმნური კონსტრუქციის საშუალებით. ჩვეულებრივი წინადადება იყოს. მუხედღავად ამისა. ამგვარი წინადადებაც მთავარის ბადალ წინადადებასთან შანიც ზემოთ აღწერილი საშუალებითაა დაცავიწირებული. აქ სპეციფიკურ ვითარებასთან გვაქვს საქმე. ასე თითქოს იბრტომ ხდება, რომ ამგვარ ზმნურ კონსტრუქციაშიც დასახელება ხდება მხოლოდ, ოღონდ მეტათორიზაციის გზით. ამის ბრწყინვალე ნიმუშია წარმოდგენილი 856-ე სტროფში.

მარგალიტა მარგალიტა ლალისფერსა სკვენ და მბურვენ.
მეზობრდი. ვერ ვეახელ. ვერ ვიპერვენ. ვერ ვასურვენ.

აქ მარგალიტა წინადადების ბადალია მეორე ტაეპი, რომელშიაც კორელატი ნაცვალსახელიც მოიპოვება (შას). ეს კორელატი ნაცვალსახელი დამოკიდებულის წინადადების ბადალ შესიტყვებაში (ამ შემთხვევაში წინადადებაში, პირველ ტაეპში) არსებობს სახელს ვარაუდობს. ამ არსებითი სახელითაა აღნიშნული ის.

ერთი მხრივ. ახლოს და მისი ვარიანტები, ხოლო, მეორე მხრივ. ახლად. პირველი მთავარი წარმოდგენილია ხელნაწერთა ერთ კაუფში, მეორე -- ხელნაწერთა მეორე კაუფში.

ვინც პირველ სტროფში აღწერილია მეტაფორულად: **ბროლ-საღაფნი მარგალიტსა ლალისფერსა სცვენ და ჰბურვენ**. ეს თინათინია. მას ნაცვაუსხელი თინათინს შეესაბამება.

განხილული კონსტრუქციის თავისებურების გაუთვალისწინებლობის გამო პოემის ტექსტის დადგენისას გაუგებრობები ხდებოდა. უკანასკნელად განხილული სტროფიდან რომ დაიწყოთ, ამ კონსტრუქციის ბუნების გაურკვეველობის მიზეზით ამ სტროფმა გაუგებრობები შექმნა. მისი გადაკეთება: **ქერ კიდევ აველად, გადამწერლებს მოუწადინებიათ ორდინარულ რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებად**. E.FiR ხელნაწერებში იკითხება: **სად საღაფნი მარგალიტსა ლალისფერსა სცვენ და ჰბურვენ. მას მოვშორდი...** მიუხედავად ამისა მთლად ჩვეულებრივი წინადადება მაინც ვერ მაუღიათ: **მას კორელატი სატყვეს დამოკიდებულ წინადადებაში სად საკავშირებელი სიტყვა არ უნდა შეესაბამებოდეს.**

არც ლალისფერი მარგალიტი აღმოჩენილა გასაგები და მარგალიტსა ლალისფერსა ასე შეუცვლიათ: **მარგალიტსა ლალისფერად (J)**.

სამწუხაროდ. ზუსტად ასეთივე გზა აირჩია პოემის ზოგმა თანამედროვე მეკლავარ-გამომცემელმა: კერძოდ. პ. ინგოროყვამ დაბეჭდა: **„სად საღაფნი მარგალიტსა ლალისფერად სცვენ და ჰბურვენ“**, ხოლო მ. წერეთელმა — **„სად საღაფნი მარგალიტსა ლალისფერნი...“** ამ შემთხვევაში დიდ ცოტუნებას წარმოადგენდა ალბათ ის ფაქტი, რომ პოემაში მოიპოვება ამგვარი კონსტრუქციის შემცველი სტროფიც (889):

სადა ინდონი ბროლ-ვარდასა სარვენ გიშრისა სარათა,
მას მოვეშორვე. წამოვე სიჩქარით. არ-სიწყნარითა.

რთულა დაქვემდებარებული წინადადების ეს უკანასკნელი სახეობაც არაა ჩვეულებრივი.

განხილული კონსტრუქციის თავისებურებათა გაურკვეველობის გამო მის ტექსტის დადგენისას სხვა გაუგებრობებიც მოხდა.

249-ე სტროფის მეორე ტაეპი. რომელიც 1957 წლის გამოცემაში ასე იკითხება:

ვისთვისმე ცხელი უცილოდ მას ცრემლი ემალმალეების,

ვახტანგ VI-ის გამოცემაში ასე იკითხებოდა:

ვისთვისმე ხელა უცილოდ მას ცრემლი ემალმალეების.

ასევე იკითხებოდა ეს ტაეპი მ. ბროსეს, დ. ჩუბინაშვილის, გ. ქაოთველიშვილის, დ. კარიჭაშვილის (პირველ), ს. კაკაბაძის (ორივე) გამოცემებში. სხვა გამოცემებში ისეთივე წაკითხვა იყო, როგორიც 1957 წლისაში — **ვისთვისმე ცხელი. პ. ინგოროყვამ ამ უკანასკნელი წაკითხვის სისწორეში ეჭვი შეიტანა და ასე გადაასწორა: ვისთვისმე ხელსა, თუმცა არც ერთ ხელნაწერში ასეთი წაკითხვა არ მოიპოვება. პ. ინგოროყვამ ამით ემალმალეების ზმნას შეეხება ეს არბითი სახელი მიცემით ბრუნვაში დასმით — ხელსა.**

ნამდვილად. ვახტანგის გამოცემისაგან მომდინარე წაკითხვა ვისთვისმე ხელი უცილოდ არის ერთადერთი მართებული წაკითხვა, ხოლო მთელი ტაეპი ემოგანხილული კონსტრუქციის კიდევ ერთ ნიმუშს გვაწვდის. ტაეპის მეორე ნაწილი მას ცრემლი ემალმალეების მთავარი წინადადების ბადალია მას კორელატი სიტყვით და იგი იწვევს დამოკიდებული წინადადების ბადალი შესიტყვეების (ტაეპის წინა ნაწილის) სახელის სახელობითი ბრუნვის ფორმას: **ვისთვისმე ხელი უცილოდ**. ასეც გვხვდება კიდევაც ხელნაწერთა უმრავლესობაში.

ყველა უკანასკნელ გამოცემაში აღადგინეს ვახტანგის გამოცემისაგან მოძღვრულად წაკითხვა; ტაეპის აღნაგობა განუმარტებელი დარჩა.

ზემოთ უკვე მოყვანილი იყო 978-ე სტროფი პოემისა. ამ სტროფის მესამე და მეოთხე ტაეპები აღწერილი კონსტრუქციის ერთ-ერთ ნიმუშს წარმოადგენდა: „**მან უთხრა: ფრიდონ ხელმწიფე, მეფე მულღაზანზარისა, იგი ნადირობს**“... ამ ტაეპის შეცვლას ჯერ კიდევ ძველად ცდილან: „**მან მოახსენა: მეფეა ფრიდონ მულღაზანზარისა**“ — იკითხება E ხელნაწერში, ხოლო FGHJKORTZ ხელნაწერში ვკითხულობთ: „**მან უთხრა: ფრიდონ ხელმწიფე მეფეა მულღაზანზარისა**“. ორსავე შემთხვევაში გაუგებარი ტექსტის გასაგებობით შეცვლის ცდა გვაქვს, უზმნო შენაერთები ზმნური კონსტრუქციითაა შეცვლილი.

ამ ტაეპს ყურადღება მიაქცია ჯერ კიდევ 1908 წელს იუსტ. აბულაძემ. მკვლევარი წერდა: ის ფაქტი, რომ ტაეპში შემასმენელი არ არის. „აიხსენება მით, რომ „მულღაზანზარისა“-ს მაგიერად უნდა ყოფილიყო მულღაზარისა და სიტყვა „მეფე“-ს უნდა მიემართოს „ა=არს“ შემასმენლად. მაშასადამე, ეს ტაეპი ჩვენის აზრით, უნდა წავიკითხოთ ასე: „**მან უთხრა: ფრიდონ ხელმწიფე, მეფეა მულღაზარისა**“, რაც აჯობებს, როგორც რითმის, ისე აზრისთვისაც“². ეგვეუ წაკითხვაა ს. კაკაბაძის პირველ გამოცემაში: ეგვეუ წაკითხვა მოიპოვება უკანასკნელ მ. წერეთლის გამოცემაშიც.

როგორც ვხედავთ, მე-17 საუკუნის ვადამწერნი და თანამედროვე გამოცემელნი ერთსა და იმავე თვალსაზრისზე დგანან.

ამგვარ გასწორებათა უსაფუძვლობა საესებოთ ცხადი ხდება ზემოგანსწავლილი კონსტრუქციის თავისებურებათა გათვალისწინების შედეგად.

ცალკე აღსანიშნავია 352-ე სტროფი პოემისა, კერძოდ ამ სტროფის უკანასკნელი ტაეპი:

აქიმნიცა იკვირებდეს: „ესე სენი რაგვარია?
 აამკურნალო არა სკირს რა, სევდა რამე შემოპყრია“.
 ზოგჯერ შმაგად წამოვიბრი, სიტყვა მეთარი წამერია.
 დედოფალი ზღვასა შეიქმს, მას რომ ცრემლი დაუღვრია.

უკანასკნელი ტაეპი ყველა გამოცემაში ასე იკითხებოდა დღემდე. ასეთივე წაკითხვაა არაერთ ხელნაწერშიც, ხოლო ხელნაწერთა ერთ ჯგუფში იკითხება: „**დედოფალი ზღვასა შეიქმს, რომე ცრემლი დაუღვრია**“. ეს უკანასკნელი წაკითხვა დაბეჭდეს უკანასკნელ გამოცემაში ა. შანიძემ და ა. ბარამიძემ.

ამ ტაეპში ისეთივე კონსტრუქცია გვაქვს. რომელიც ზემოთ აღწერილი. ორი სხვადასხვაგვარი წაკითხვა საქმის ვითარებას არ ცვლის.

ამ ტაეპში სამი ერთეული გვაქვს. პირველია: „**დედოფალი**“; მეორეა: „**ზღვასა შეიქმს**“; მესამეა: „**მას რომ ცრემლი დაუღვრია**“. მეორე და მესამე წინადადებებია და ერთ რთულ დაქვემდებარებულ წინადადებას ქმნიან: მთავარია მეორე, დამოკიდებული — მესამე. ამ მესამესთან არის დაკავშირებული პირველი ნაწილი დედოფალი, რომელიც, როგორც ვხედავთ. მხოლოდ სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელითაა წარმოდგენილი.

დამოკიდებული წინადადების ბადალი ცალკე სახელობითში დასმული სახელი თუ მთელი სახელური შესიტყვებები სხვათაგან წერტილით უნდა გამოიყოს.

² იუსტ. აბულაძე, მე-XII საუკუნის ქართული მწერლობის ხასიათი და რუსთველ-ვეფხისტყაოსანი: ძველი საქართველო. ტ. I, კვთ. თ ა ყ ა ი მ ე ი ლ ი ს რედაქტორობა. ტფილისი 1909. გვ. 92.

განხილული კონსტრუქცია, ბუნებრივია, ლექსის ენისათვის ჩანს უფრო ღამახასიათებელი, თუმცა არაა გამორიცხული, რომ მსგავსი რამ პროზის ენაშიც გვხვდებოდეს. მაგალითად. „ვისრამიანში“ ეკითხულობთ: „ჩემშედ მეფე, რომელ ადამს აქათ მეხუთე ხელმწიფე ყოფილა. შაპრო მისი ნატამალი იყო“³.

ამ შემთხვევაში კონსტრუქცია — **ჩემშედ მეფე. შაპრო მისი ნატამალი იყო** - გართულებულია დამოკიდებული წინადადებით: **რომელ ადამს აქათ მეხუთე კელმწიფე ყოფილა**. ეს სწორედ იმგვარი აგებულების ფრაზაა, რომლის ნიმუშები არაერთი აღმოგვაჩნდა „ვეფხისტყაოსანში“.

რაკი ეს კონსტრუქცია ლექსის ენაში გვხვდება უპირატესად, უნდა გვეუქმარა, რომ იგი გარკვეული სტილებრივი მიზნებითაა გამოყენებული. მაგრამ ასეთი ვარაუდი არ გამორიცხავს იმას, რომ ეს კონსტრუქცია რთული დაქვემდებარებულ წინადადების განვითარების გარკვეული საფეხურის ამსახველი იყოს და ამგვარი კონსტრუქციები „ვეფხისტყაოსანში“ ხალხური მეტყველებიდან მომდინარე იყოს. ამას გვაფიქრებინებს ის ფაქტი, რომ ქართული ენის ზოგიერთ დიალექტში დღემდე შეიძლება შეგვხვდეს ანალოგიური კონსტრუქციები. მოვიყვანოთ ერთ მაგალითს ფშაურიდან.

„საშუბრს გაყოლებაზე ბატარა საშუბია, სასაძოვრე. იმის გადასწვრივ საუეტკრისგორის თაფია, სასაძოვრე, დაბალი მეედანი. საშუბი. ის კი ზოკან-ზოკან კინეუხიანია, მაღალი“.

„ბოწახი. ის კი ძალიან კარგი ადგილია, საძოვარი“⁴.

აქ არსებითად იმგვარივე კონსტრუქცია გვაქვს, როგორიც „ვეფხისტყაოსანის“ ზემოგანხილულ სტროფებში შეგვხვდა.

დამოკიდებული წინადადების ბადალი უზმნო შენაერთებში მხოლოდ დასასელება გვექონდა საგნისა, იმის აღნიშვნა, რომ რაღაც თუ ვიღაც არის ან იყო. ამგვარი კონსტრუქციიდან ერთი ნაბიჯიღა ისეთ კონსტრუქციამდე, როცა ამგვარ შენაერთში გაჩნდება ზმნა (არის, იყო). ხოლო კონსტრუქცია არსებითად არც კი შეიცვლება. ამისი ნიმუში იქნებოდა:

ეტანდილ იყო სპასკეტი, ძე ამირ-სპასალარისა,
 აბროსა მყობი ნაზარდი, მსგავსი მზისა და მთვარისა,
 ერთ უწვერული, სადარო ბროლ-მინა საცნობარისა,
 თინათინის შეენება ქვლეედის წამწამთა ქარისა (10).

³ ალ. ბარამიძის, ინგოროყვას და ე. ევქელიძის რედაქციით, თბილისი, 1939 გვ. 7.

⁴ თბილისი, ზედაშვილის მიერ დაწერილი დიალექტოლოგიური მასალიდან.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა ა. ბარამიძემ)

პალარი სილოზავა

ქართული ქრონოლოგიური ტარმინოლოგიიდან

(„ზედა წელი“)

უძველესი ქართული თარიღიანი ხელნაწერი. სინური მრავალთავი 864 წლისა, როგორც ცნობილია, დათარიღებულია შემდეგი სახით: „დაიწერა წ(მიდა)ა ესე წიგნი დასაბამითან წერთა(!)სყმჲს, ქრონიკონი იყოჲჲ;ლ(ო)ც(ა) ყ(ა)ვ(თ) ამონა მჩხრეკლისაჲთჲს ც(ო)დვილისა ფ(რია)დ, წ(მიდა)ნო;ზ(ე)და წელი სნ, ლ(ო)ც(ა) ყ(ა)ვ(თ)ა!“¹.

პირველად ხელნაწერი შეისწავლა და მისი ანდერძის ნაწყვეტები თარიღების აღნიშვნით გამოსცა ალ. ცაგარელმა². მის მიერ შედგენილ აღწერილობაში აღნიშნულია ხელნაწერის მსოლოდ პირველი ორი თარიღი — დასაბამითან და ქრონიკონითი წელთაღრიცხვებით. ხოლო მესამე — „ზედა წელი სნ“, გამოტოვებულია.

ხელნაწერის თარიღი სრული სახით პირველად დაიბეჭდა სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის ქართული ხელნაწერების ნ. მარის მიერ შედგენილ აღწერილობაში³. აქ, მესამე თარიღს — „ზედა წელი სნ“ — გაკეთებული აქვს შენიშვნა: „Тут позднейшая приписка „лц““. по выднимому, сделана рукою известного синайского писца Иоанна; впрочем, надо заметить, что вся эта строка помещена ниже уровня остального текста и, быть может, приписана впоследствии“⁴.

ე. გარათის შენიშვნით, ხელნაწერის თარიღის ნაწილი, 274r პირველი სვეტის ბოლო სამი სტრიქონი, სიტყვიდან „ლოცვა ყავთ“. ვიდრე სიტყვებამდე „ლოცვა ყავთ“ (მათი ჩათვლით) დაწერილია იოვანე-ზოსიმეს მიერ⁵. მაგრამ, როგორც ანდერძის ტექსტშივეა აღნიშნული, ეს მინაწერი — სამივე სტრიქო-

¹ Sin. 52-57-33, 274ra: იხ. ქართული წერის ნიმუშები, პალეოგრაფიული აღბოძა, შეადგინა ილ. აბულაძემ, თბ., 1947, ტაბ. 34, გვ. 62—69.

² А. А. Цагарели. Сведения о памятниках грузинской письменности, вып. II, СПб., 1889, გვ. 92. ალ. ცაგარელის მიერ სინის ხელნაწერების აღწერილობის და მათ შორის, სინური მრავალთავის დასაბამითი ანდერძის ნაწყვეტების გამოკეის დაწერილობითი ბიბლიოგრაფიული ისტორია იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე . სინური მრავალთავი 864 წლისა და მისი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიაში, „სსრკ მეცნიერებათა აკადემიის სტრუქტურის უნივერსიტეტის“ 5, თბ., 1952, გვ. 287.

³ Н. Я. Марр, Описание грузинских рукописей Синайского монастыря, М.-Л., 1940, 22.

⁴ Н. Я. Марр, დას.ხ. უნ., გვ. 24, სქ. 1.

⁵ ხელნაწერის 274v-ზე მოთავსებული ანდერძიდან ცნობილია, რომ ხელნაწერი მესამედ შეიმონა „ტავადთა ზროხისათა“ 921 წ., „ქელთა იოვანე... ზოს-იმესითა“ (G. Garille, Catalogue des manuscrits géorgiens littéraires du Mont Sinaï, Louvain, 1956, გვ. 94, 96).

ნი გაკეთებულია ამონა მჩხრეკლის სახელზე. ხოლო ამონა მჩხრეკალს, როგორც ამას სინური მრავალთავის მომგებელი მაკარი ლეთეთელი. ძმ გრიგოლ ვრძელისაჲ აღნიშნავს, დიდი წვლილი მიუძღვის ხელნაწერის დამზადებაში. მაკარი ლეთეთელის აღნიშვნით: „ღირს მყო ღმერთმან შესაქმედ წმინდისა ამის წიგნისა მრავალთავისა... ქ ე ლ თ წ ე რ ი თ ა დედის ძმისწულისა ჩემისა, ამონა ვასტანგ მოძარღულისა ძისაჲთა“⁶. ამავე დროს, იოვანე-ზოსიმეს ხელი განსხვავდება იმ მინაწერის ხელისაგან, რომელიც ამონა მჩხრეკალის სახელზეა გაკეთებული (შდრ. ასოები ხ-ანი, დ-ონი, რომელიც იოვანე-ზოსიმესთან მალაყელიანია და საერთოდ დამწერლობის დუქტუსი: იოვანე-ზოსიმესთან ნუსხახუცური ასოები უფრო მეტად არის დახრილი)⁷. აქედან გამომდინარე, ჩვენ არა გვაქვს საფუძველი ხელნაწერის 274r პირველი სვეტის ბოლო სამი სტრიქონი შემდეგი დროის მინაწერად ჩავთვალოთ.

რას ნიშნავს „ზედა წელი სწ“⁸, და როგორ ესმით ის მკვლევარებს?

ალ. ცაგარელმა, როგორც აღინიშნა, საერთოდ გამოტოვა ეს თარიღი.

ბ. მარმა ხელნაწერიდან გადმოწერა და გამოსცა უცვლელი სახით, რაიმე შენიშვნის გარეშე.

ე. გარითმა, როგორც აღინიშნა, გვიანდელ მინაწერად მიიჩნია ხელნაწერის ეს ადგილი; ამავე დროს, ანდერძის ლათინურ თარგმანში „ზედა“. როგორც გაუგებარი, აღნიშნა კითხვის ნიშნით: „supra(?) annus 240“⁸.

ა. შანიძემ, ხელნაწერის 274r პირველი სვეტის ბოლო სტრიქონი --- ზედა წელი სწ, ლოცვა ყავთ“ — მოაშორა ანდერძის ძირითად ტექსტს⁹ და სინური მრავალთავის ტექსტისადმი დართულ გამოკვლევაში აღნიშნა შემდეგი: „ქრონიკონიანი გვერდის I სვეტის ქვემოთ, ქვედა აშიაზე, ამონა მჩხრეკლის მინაწერის შემდეგ, ერთ სტრიქონად სწერია: ზა წელი სწ ლ ც ყ თ (ზედა წელი 250. ლოცვა ყავთ). რადგანაც ეს მოსდევს ქრონიკონს, შეიძლება იგულისხმებოდეს, რომ წიგნის დაწერიდან გავიდა 250 წელი, ე. ი. ეს სიტყვები მიუწერიათ თითქო 1114 წელს“¹⁰.

ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში რა შემთხვევებში გვხვდება ტერმინი „ზედა წელი“ და რას ნიშნავს ის?

უბისის სვეტზე მოთავსებულია სამშენებლო წარწერა სვიმეონ ჭყონდიდელისა 1141 წლის თარიღით. წარწერაში თარიღი დასმულია შემდეგი სახით: „ქრონი(ი)კ(ო)ნი იყო ტაა, ზ(ე)და წელი სარკ(ი)ნ(ო)ზ(თ)აჲ ფლე“. ქრონიკონი გვაძლევს 1141 (780+361) წელს, ხოლო „სარკინოზთაჲ ფლე“, ე. ი. ჰიჯრის 535--1140/1141 წელს¹¹. ჰიჯრის 535 წლის განსაზღვრა უფრო ზუსტადაც შე-

⁶ G. Garitte, დასახ. შრ., გვ. 94.

⁷ იოვანე-ზოსიმეს ანდერძის ფოტო იხ. „სინური მრავალთავი 264 წლისა“, თბ., 1959, ტაბ 11. იოვანე-ზოსიმეს ხელწერის შესახებ იხ. ც. ჰანკიევი, პალესტინელ ვაჟაწერ „იოვანეთა“ შესახებ, „მრავალთავი“, III, 1973, გვ. 46.

⁸ G. Garitte, დასახ. შრ., გვ. 95. 240-ის ნაცვლად ენდა იყო 250.

⁹ იხ. „სინური მრავალთავი 264 წლისა“, გვ. 280.

¹⁰ იქვე, გვ. 301.

¹¹ ბ. ბერძენიშვილი, მისივე აღნიშვნით, ე. თაყაიშვილის მიერ გამოცემული წარწერის ფოტოს (იხ. E. Такашвили, Археологические экскурсии, рассказы и заметки, ИКОИМАО, вып. IV, 1905, გვ. 10, სურ. 7) მიხედვით კითხულობს: „ზედა წელი სარკინოზთაჲ ფლე (იხ. ბ. ბერძენიშვილი, სავაზირო ფეოდალურ საქართველოში, ენციკლ. მოამბე, V-VI, თბ., 1940, გვ. 391; მისივე, საქართველოს ისტორიის საკითხები, წიგნი III, თბ. 1966, გვ. 12). მაგრამ წარწერაში გარკვეული სწერია ფლე ვაშორავ, ჰიჯრის 535.

იძლება: 3. ბროსეს მიხედვით¹², რომელსაც შემდეგ იმეორებს ექ. თაყაიშვილი¹³, ის შეესაბამება ქრისტიანული წელთაღრიცხვის 17.VIII.1140-6.VIII.1141 წ. ნოლო ვ. გრუმელისა¹⁴ და ი. ორბელის¹⁵ მიხედვით ჰიჯრის 535 წელი უდრის 17.VIII.1140-5.VIII.1141 წელს.

უფრო აღრინდელი ხანის ძეგლებიდან განსაკუთრებით საინტერესო და შედარებით მრავალრიცხოვან მასალას გვაწვდის ატენის სიონის ქართული წარწერები. ატენის სიონის საკურთხეველის ჩრდილოეთ კალთის წარწერაში სტეფანოზ მამფლის გარდაცვალების თარიღად აღნიშნულია: „[ზედა წელ]სა სა[რ]-კინოზთასა რკა“¹⁶. ჰიჯრის რკა (121) უდრის 18.XII.738—6.XII.739 წ.

ატენის სიონის საკურთხეველის სამხრეთი კალთის წარწერაში დეოფალ გუარამუაერის გარდაცვალების თარიღად აღნიშნულია: „თუესა ნოვენბერსა თოთხმეტსა, დღესა ოთხშაბათსა, ეამსა ღამისასა, ზ(ედ)ა წელსა სკვ, ქრონიკონსა ნჳ“¹⁷. წინა ორი მაგალითის მიხედვით ჩვენ შეგვიძლია „ზედა წელში“ აქ ვიგულისხმოთ თარიღის ჰიჯრით აღნიშვნა.

განსაკუთრებით საინტერესოა და დაწვრილებით ქრონოლოგიური ცნობის შემცველი ატენის სიონის 853 წლის წარწერა ბულა თურქის შემოსევის შესახებ. ეს წარწერა ერთ-ერთი უძვირფასესი ქართული ეპიგრაფიკული ძეგლია და ის რამდენიმეჯერ არის გამოცემული¹⁸. ყველა ამ გამოცემას ახასიათებს ერთი

ვ. პ. 533 წელი ქრისტიანული წელთაღრიცხვის 1138/1139 წ. შეესაბამება, რაც ქრონიკონით თარიღის ჩვენებას (1141 წ.) არ ეთანხმდება.

¹² M. Brosset, *Rapports sur un voyage archéologique*, 3e livr., SI-Ph, 1851, XI rapport, გვ. 104.

¹³ E. Тақайшвили, *დასახ. შრ.*, გვ. 10

¹⁴ V. Grumel, *La chronologie, Traité d'études Byzantines*, I, Paris 1957, 280.

¹⁵ Синхронистические таблицы для перевода исторических дат по хиджре на европейское летоисчисление, М.-Л., 1961, გვ. 113.

¹⁶ თ. ბარნაეელი, ატენის სიონის წარწერები, თბ., 1957, გვ. 14: წარწერის გამოც. ცემული „[ზედა წელ]სა ს ჩეცლად კოთხლოზს: „[წელ]თა“ გამოცემულს წარწერის ტექსტის მხოლოდ ტრანსკრიფტიაში სხვა უზუსტობაც აქვს აღშვებული: მე-10 სტრ. 4 თ. ნაცვლად 29-ისა, აღნიშნულია, როგორც 28.

¹⁷ თ. ბარნაეელი, დასახ. შრ., გვ. 15—17. ავტორი, საცვლად „ზედა წელსა“, რომელიც გარკვევით იკითხება წარწერაში ადგილზე და მი: ჰიჯრ გამოცემულ გრაფიკულ გამოცემას (იხ. იქვე, სურ. 12), წარწერის ასომთავრულ ტექსტში კითხულობს — **სჯ ჩინსჯ**, რომელიც მხედრულ ტრანსკრიფტიაში გამოიჭრულია, როგორც „სარკინოზთასა წელსა“. ავტორი ამ მდარე წაკითხვის გამართლებას ცდილობს შემდეგ შენიშვნით: წარწერის „დაწვრილობაში აღსანიშნავია ასობიდან მარცხნივ გამოზიდული შევრილები და განსაკუთრებით ს ასოს მოხაზულობა, რომელიც ხშირად ხ-ს ემსგავსება“ (იქვე, გვ. 15). ამავე დროს, როგორც ქვემოთ დავინახეთ, წარწერის ტექსტში ამ ადგილას შეცდომაა დაშვებული და ნაცვლად სკვ-სა მხოლოდ სკვ წაკითხვას შესაძლებელი. წარწერაში წერია „გუარამუაერი“ და არა „გუარამაერი“. როგორც გამოცემაშია (თ. ბარნაეელი, დასახ. შრ., გვ. 16).

¹⁸ 1) დ. ბაქრაძე, ისტორია საქართველოსი, ტფ., 1889, გვ. 216. 2) თ. ეოლი დანია, ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, I, ტფ., 1892, გვ. 82; 3) И. Джавахов, К вопросу о времени построения грузинского храма в Атене по вновь об следованным эпиграфическим памятникам, ХВ, т. I, вып. III, С16, 1912, გვ. 277—297, განსაკუთრებით გვ. 278—279; 4) ა. შანიძე, ძველი ქართულის ქრესტომათია ლექსიკონითურთ, I, ქრესტომათია, ტფ., 1935, გვ. 36; 5) თ. ყაუხჩიშვილი, ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951, გვ. 191, შენ. 4; 6) თ. ბარნაეელი, დასახ. შრ., გვ. 17—18, სურ. 12; 7) ა. ბაქრაძე, თრიალეთისა და ატენის ეპიგრაფიკული ძეგლები როგორც საისტორიო წყარო, „საქართველო“ მუზეუმის შიამბე“, XX-B, 1959, გვ. 69—70; 8) ი. ვ. ჯ

საერთო ნაკლი: წარწერის მეორე სტრიქონში თარიღს გამომცემლები კითხულობენ შემდეგი სახით: „ქრონიკონსა ოგ-სა, ისმაიტელთა წელსა სლთ-სა“ წაკითხვა „ისმაიტელთა(?) წელსა“ პირველად წარმოადგინა ივ. ჭავჭავაძემ¹⁹. წარწერის ასომთავრულ ტექსტში, იმ ადგილას, სადაც მხედრული ტრანსკრიფციისას „ისმაიტელთა“-ს კითხულობენ, მკვლევარებს აღნიშნული აქვთ 17. წარწერა უკანასკნელ ხანებში საგანგებოდ შეისწავლა თ. ბარნაველმა. მან გამოსცა მისი გრაფიკული გადმონახაზი, ასომთავრული და მხედრული ტექსტები²⁰. წარწერის გრაფიკულ გადმონახაზზე მას აღნიშნული აქვს 7, ქარაგმის ნიშანი და რომელიღაც ასოს უმნიშვნელო ნაშთი²¹. ხოლო ასომთავრულით დაბეჭდილ ტექსტში ამ ადგილას წარმოდგენილი აქვს 17, რომელიც მხედრულ ტრანსკრიფციაში კითხვის ნიშნით გახსნილია როგორც „ისმაიტელთა(?)“.

სინამდვილეში წარწერის ტექსტში ამ ადგილას სწერია [ხ¹17], ოღონდ ხ-ს მუცელი გადასულია და ეს ასო ამჟამად დაზიანებული სახით არის წარმოდგენილი²². ამრიგად, წარწერის მეორე სტრიქონი შემდეგი სახით უნდა წაეკითხათ: „ქრონიკონსა ოგ-სა, [ხ¹(ელ)ა წელსა სლთ-სა“. ისევე, როგორც ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში. ამ წარწერაშიც „ზედა წელსა“-ს ქვეშ მოცემულია თარიღის ჰიჯრით აღნიშვნა. მართლაც, ქრონიკონი ოგ (73), ე. ი. 853 წ. და ჰიჯრის სლთ (239). ე. ი. 12.VI.853 – 1.VI.854 ერთმანეთს ეთანხმება.

განვიხილოთ ატენის სიონის კიდევ ერთი წარწერა — მამფლის, სუმბატ შოტის ძის გარდაცვალების შესახებ. სუმბატის გარდაცვალებას თარიღი, თ. ბარნაველის მიხედვით, წარწერაში წარმოდგენილია შემდეგი სახით: „ეჟმსა მზისა ღმობრწყინებებასა ზედა, წელსა [..] [ქრონიკონსა რ¹ე-სა“²³. აქ, ტერმინი „ზედა წელსა“ მძიმით გაყოფილია ორ ნაწილად: „ზედა“ მიმატებული აქვს წინმიმაველ სიტყვებს და მიღებულია უახრო წინადადება: „ეჟმსა მზისა ღმობრწყინებებასა ზედა“.

თარიღი „ზედა წელსა“ ამ წარწერაში დაზიანებულია, მაგრამ შემონახულია მეორე — ქრონიკონითი თარიღი რე (105), ე. ი. 885 წელი. 885 წ. უდრის ჰიჯრის 271. ან 272 წელს. შესაბამისად, ჰიჯრის 271 წელი ეკადრება 29.VI.884 17.VI.885 წ. და 272 წელი — 18.VI.885—7.VI.886 წელს. ამათგან ჩვენ უნდა ავიღოთ ჰიჯრის 272 წელი (თუ რატომ, ამის შესახებ ქვემოთ), ე. ი. სოხ და წარწე-

¹⁹ ი. სილოგავა, ქართული ერის ისტორია, წიგნი მეორე, თბ., 1965, გვ. 98—99: 9) ი. სილოგავა, ქართული ერის ისტორიული ქრესტომათია, ტ. I, ნაწ. I, თბ., 1970, 16; და სხვ.

²⁰ H. Д ж а н а х о и, დასახ. შრ., გვ. 279.

²¹ თ. ბარნაველი, დასახ. შრ., გვ. 17—18, სურ. 13 (გვ. 17).

²² მართკ ამ გრაფიკული გადმონახვის მიხედვით ამკარაა, რომ წარწერის ტექსტი ამ ადგილას დაზიანებულია (მდრ. H. Д ж а н а х о и, დასახ. შრ., გვ. 278, სქ. 2), რასაც, სამაწუხაროდ, თ. ბარნაველი არ აღნიშნევს, მაშინ, როდესაც დაწერილობით მიუთითებს წარწერის ტექსტში ოპხი ზედა დაზიანების შესახებ (თ. ბარნაველი, იქვე, გვ. 17).

²³ წარწერის ტექსტში, დასახელებულ ადგილას „ზა“ იკითხებოდა სრული და დაღიბიებული ანოკო კიდევ დ. ბაქრაძის დროს, რომელმაც პირველმა შეისწავლა ეს წარწერა (დ. ბაქრაძე, დასახ. შრ., გვ. 219). აღნიშნული ქარაგმა „ზა“, როგორც „ზედა“ პირველად გახსნა თ. ვილდაძემ (იხ. მისი, დასახ. შრ., გვ. 82); თუმცა ეკლესიის დათვალიერებების წარწერა მას ეგრე უმაღვია; როგორც ჩანს, მწუფმსებმა ჩამოშალეს, — აღნიშნავს ის (იქვე).

ამაგვად წარწერის ტექსტში ამ ადგილას შემორჩენილია ხ-ს ზედა განივი ხაზი, ევრტიკული ბუნის; ამოტეხილია მუცელი ნაწილი მთლიანად. ხოლო იმა გვერდით, ანიდან შემორჩენილია მუცლი. რკალის ქვედა ნაწილი.

²⁴ თ. ბარნაველი, დასახ. შრ., გვ. 19.

რის ტექსტი შემდეგი სახით გაიმართება: „უ(ა)მსა მზისა აღმობრწყინებ(ა)სა, ზ(ე)და წყელსა სობ, ქრონიკონსა რე“.

მოყვანილი მაგალითები საშუალებას გვაძლევენ დავასკვნათ, რომ ჰიქრიითი თარიღი ძველ საქართველოში აღნიშნებოდა ტერმინით „წელი სარკინოზთაჲ“, რომელიც განსაზღვრული იყო ტერმინით „ზედა წელი“. ხშირად, „ზედა წელი სარკინოზთაჲ“-ს ნაცვლად, ჰიქრიითი თარიღი აღნიშნული იყო შემოკლებით — „ზედა წელი“.

აქედან გამომდინარე, სინურ მრავალთავში მითითებული თარიღი — „ზედა წელი 66“ — აღნიშნავს ხელნაწერის გადაწერის თარიღს ჰიქრიით. მართლაც, ჰიქრიით 66 (250) გვაძლევს 13.II.864—1.II.865 წელს რაც ეთანხმება ხელნაწერში ორი სხვა წელთაღრიცხვით — დასაბამითგან და ქრონიკონით — აღნიშნულ თარიღს.

მიღებული დასკვნა საშუალებას გვაძლევს დავაზუსტოთ თარიღიანი ადგილის წაკითხვა ძველი ქართული მწერლობის ერთ ძეგლში — „მარტვლობაჲ კოსტანტი-კახაისი“.

როგორც ცნობილია, IX ს-ის ქართული ლიტერატურის ნაწარმოებებს „მარტვლობაჲ კოსტანტი-კახაისი“ ტექსტი შემონახულია მხოლოდ XVIII ს-ის ხელნაწერებში²⁴. ნაწარმოებში, კოსტანტი-კახის სიკვდილით დასჯის თარიღი აღნიშნულია შემდეგი სახით: „ხოლო აღესრულა იგი კეთილითა აღსაქარებითა [ო]თუესა ნოენბერსა ათსა, დღესასწაულსა წმიდისა გიორგისსა, რომლისაჲცა თანა ზიარ იქმნა. დღე იყო პარასკევი. დასაბამითგანნი წელნიწადნი იყვნეს ექუსთას ოთხსა ორმოც და ა(თ)ჩუდმეტ, ხოლო ზედაწერილსა ისმითელთასა ორას ოც და [ა]თორმეტსა“²⁵. დასაბამითგან 6457 წელი უდრის ჩვენი წელთაღრიცხვის 813 წელს, ხოლო ისმითელთა, ანუ ჰიქრის 232 წ. გვაძლევს 29.VIII.846—16.VIII.847. როგორც ვხედავთ, დათარიღებებში უთანხმოებია. რომელს უნდა მივნიჭოთ უპირატესობა — 853 წ., თუ 846/847 წ.?

ატენის სიონის, ჩვენ მიერ ზემოთ განხილული 853 წლის წარწერის მონაცემებით კოსტანტი-კახის შეპყრობას 853 ჰქონდა ადგილი²⁶. რადგანაც ეპიგრაფიკული ძეგლების მონაცემები, როგორც წესი, უფრო სანდოა, უპირატესობაც მას უნდა მივანიჭოთ. გამოდის, რომ მცდარი ყოფილა ჰიქრიით აღნიშნული თარიღი „ორას ოც და [ა]თორმეტი“. ჰიქრიით აღნიშნული თარიღის რიცხვითა მნიშვნელობიდან — ორას ოცი მისაღებია დასაბამითგან წელთაღრიცხვით აღნიშნული თარიღისათვისაც. მაშასადამე, შეცდომა ათეულებში. როგორც ჩანს, „ათორმეტი“-ს ნაცვლად თავდაპირველად ტექსტში აღნიშნული იყო „ათურამეტი“, რომელიც საუკუნეთა მანძილზე დამახინჯდა გადამწერთაგან. მას დაერთო გრაფიკული სახის აღრევები (ო-სა და უ-ს მონაცვლეობა) და XVIII ს-ის ხელნაწერებში მივიღეთ: „ათორმეტი“ ხოლო ჰიქრის 238 წ. შეესაბამება

²⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I (V—X სს.). 1964, ახლად-ის წინასიტყვაობა, გვ. 5—6.

²⁵ მარტვლობაჲ კოსტანტი-კახაისი, იხ. „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, წიგნი I (V—X სს.), თბ., 1964, გვ. 170, გ—30; ტექსტი ეპოსტოლში მოხსენიებულია ახლად-ის მიერ (იქვე, გვ. 7) ასევე აღნიშნული კოსტანტი-კახის აღსრულების თარიღი მისი მარტვილის სესაქარდლ რედაქციებში (იხ. „ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები“, I, სტინკარული რედაქციები (XI—XVIII სს.), ეპოსტოლში მოხსენიებულია ე. გახაძეშვილმა, იხ. 1968, გვ. 419).

²⁶ იხ. ბარდავისი, დასახ. შტ., გვ.

23.VI.852—11.VI.853 წელს, რაც დასაბამითავე წელთაღრიცხვით აღნიშნულ თარიღს ეთანხმება.

კოსტანტი-კახის მარტვილობის თარიღის აღმნიშვნელ ტექსტში მეორე ადგილიც არის დამახინჯებული გადამწერთაგან. მხედველობაში გვაქვს „ზედაწერილითა“. „ზედაწერილი“ ძველი ქართული პალეოგრაფიული ტერმინია და აღნიშნავს წარწერას²⁷. ასე რომ, მისი აქ გამოყენება ამ მხრივაც გაუგებარია. როგორც ჩანს, ტექსტში თავდაპირველად ეწერა „ზედა წელსა“. რომელიც გადამწერთაგან დამახინჯდა და XVIII ს-ისათვის ჩამოყალიბდა, როგორც „ზედაწერილითა“.

ამრიგად, თუ აღნიშნულ შესწორებებს გავითვალისწინებთ, „კოსტანტი-კახას მარტვილობის“ თარიღიანი ადგილი შეიძლება გაიმართოს შემდეგი სახით: „დასაბამითავე წელიწადნი იყვნეს ექუს ათას ოთხას ორმოც და ა(თ)-ჩვდმეტ, ხოლო ზედა წელსა ისმაიტელთასა ორას ოც და [ა]თურ(ა)მეტსა“²⁸.

რატომ აღინიშნებოდა ჰიჯრით წელთაღრიცხვა ტერმინით „ზედა წელი სარკინოზთაჲ“. „ზედა წელი ისმაიტელთაჲ“, ან მარტივად — „ზედა წელი“?

აქვე ქართული წერილობითი ძეგლების ზემოთ მოყვანილი ნაწყვეტების ეტრობებისათვის, რა თქმა უნდა, ცნობილი იყო, რომ ჰიჯრით წელთაღრიცხვა ქრისტიანულ წელთაღრიცხვას არ თანხვედბა: რომ ქრისტიანული კალენდრის ერთი წელი მუსულმანური კალენდრის ორი წლის სხვადასხვა თვეებს მოიცავს და ერთი ქრისტიანული წელი ორი მეზობელი მუსულმანური წლის გარკვეულ მონაკვეთებს შეესაბამება. ამ ორი მუსულმანური წლიდან რომელს უნდა მიენიჭოს უბრალოდ „ზედა“? რომელია წლის ის მონაკვეთი მუსულმანური წელთაღრიცხვით. რომელიც ნამდვილად შეესაბამება ქრისტიანული წელთაღრიცხვით გადმოცემული წლის შესაბამის მონაკვეთს? მუსულმანური წლის სწორედ ამ მონაკვეთის აღსანიშნავად, როგორც ჩანს, შემოღებული იყო ტერმინი „ზედა წელი“.

„ზედა წელსა“ აღნიშვნით თითქოს საკითხი მარტივად წყდება: მუსულმანური წლის მონაკვეთებიდან ის შეესაბამება ქრისტიანული წლის შესაბამის მონაკვეთს, რომელიც მომდევნოა. მაგ., თუ ქრონიკონი უდრის 780, ე. ი. 1141 წელს, ხოლო ჰიჯრით თარიღი 335, ე. ი. 17.VIII.1140—5.VIII.1141 წელს, მა-

²⁷ ქავთაძის შვილიძე, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 27; ილ

გ., ძველი ქართული ენის ლექსიკონი (მასალები), თბ., 1973, გვ. 165, 164.

²⁸ როგორც ჩანს, კოსტანტი-კახას მარტვილობის“ ავტორს კოსტანტის აღსრულებას ჰიჯრით თარიღი საერთოდ ერთი წლის შეცდომით აქვს აღნიშნული. ჰაჯრის 238 წელი უდრის ქრისტიანული წელთაღრიცხვას 23. VI. 852 — 11. VI. 853. აქედან ზედა წელია 23. VI. — 31. XI. 852 წ. ატენის სიონის წარწერადაც ცნობილია, რომ კოსტანტის შეპყრობას 26 აგვისტოს, ე. ი. სექტემბრის 1-ის დღეს (დღე იყო, მაგრამ 26. VIII შაბათი დღე 853 წელსა) (См. Христов-Селиванов, Иерусалим, 1907, გვ. 10) მოხდა მხრია, მარტვილობის ავტორი აღნიშნავს, რომ კოსტანტი დასრულდა სარსკვეცს, 10 სექტემბერს, 10. XI შაბათს დღე 853 წელს იყო და არა 852 წელს (V. G r u b l e, „ახ. შრ.“, გვ. 286). გამოდის, რომ ატენის სიონის წარწერაში აღნიშნული თარიღი „ზედა წელი“ (დ. თ.), ჰიჯრით შეესტვია, ხოლო მარტვილობის ავტორს კოსტანტის აღსრულების ჰიჯრით თარიღად 238, ბაიკლად 239-ისა შეცდომით აქვს აღნიშნული. ამ მხრივ ნიშანდობაა: ქავთაძის შვილიძის დასკვნა: „კოსტანტი კახას მარტვილობის“ ავტორის მაინცაღასრულებს არ ეტობა რომ კოსტანტის წარწერის შეპყრობისა და წამების ვარაუდობა ზედმეტი სკეპტიციზმის და მის მოთხოვნის განს იმ გვიარაო: ახლანდელი ადგილი არ ატყუებია, როგორც საქმის დამამართებელი „შედაწერება“ ქავთაძის შვილიძე, ძველი ქართული საისტორიო 1945, გვ. 77). ასევე ახრიათ, „თავდაპირველად დაწერილი ამ დღესა“ 237 წ. გვ. 10-დღე. ქავთაძის სიონის წარწერაში (1907, გვ. 81).

შინ ორივე ეს თარიღი ერთმანეთს ფარავს 1141 წლის 1.1—5.VIII-მდე²⁹. მაშასადამე, უბისის სვეტის წარწერის თარიღია ეს უკანასკნელი. მაგრამ ენახოთ სხვა მაგალითებიც: ატენის სიონის წარწერაში ბუღას შემოსევის თარიღია ქრონიკონით 853 წ., ხოლო ჰიჯრით 239, ე. ი. 12.VI.853—1.VI.854 წ. „ზედა წელი“-ს ზემოთ ნაგარაუდები გაგებთ აქ ჰიჯრით აღნიშნული თარიღი გულისხმობს 854 წელს. სინური მრავალთვის თარიღია — ქრონიკონით 864 წ., ხოლო ჰიჯრით 250 (250), ე. ი. 13.II.864—1.II.865. გამოდის, რომ ორივე წარმოდგენილ მაგალითში თუ „ზედა წელი“ ორი მუსულმანური წლიდან მომდევნო წელს ეი-გულისხმებთ, ქრისტიანული და ჰიჯრითი თარიღები ერთმანეთს არ შეესაბამი-სება.

ასეთ შემთხვევაში შეიძლება დავუშვათ, რომ წარწერის ავტორს, მაგ. ბუღას შემოსევის შესახებ წარწერაში, შეეძლო აღენიშნა ჰიჯრის არა 239 (12.VI.853—1.VI.854), არამედ 238 (23.VI.852—12.VI.853) და მაშინ, მართლაც, მუსულმანური წელთაღრიცხვის წლებიდან მომდევნო წელი — 853 თანხედება ქრისტიანული წელთაღრიცხვით აღნიშნულ თარიღს. მაგრამ აქ 853 წლის სხვადასხვა თვე ფარავს ერთმანეთს. თუ პირველ შემთხვევაში ეს იყო 853 წლის 12.VI—31.XII, მეორე შემთხვევაში გამოდის იმავე წლის 1.1—12.VI. ამავე დროს. ამ წარწერაში აღნიშნული თვეების, რიცხვებისა და დღეების შემოწმებით, როგორც ქვემოთ დავინახავთ, წარწერის შემსრულებელს ჰიჯრის მხოლოდ 239 წელი (12.VI.853—1.VI.854) შეეძლო აღენიშნა. ხოლო ასეთ შემთხვევაში „ზედა წელი“ გააზრდება, როგორც მომდევნო წლისა, ორი მუსულმანური წლიდან არ ხერხდება.

მაგრამ, თუ წარმოდგენილ და ქვემოთ დასახელებულ მაგალითებს დავუკვირდებით, შევამჩნევთ, რომ ტერმინით „ზედა წელი“ აღინიშნებოდა მუსულმანური წლის ის მონაკვეთი, რომლის მეტი ნაწილი თანხედებოდა ქრისტიანულ წელს. დავუბრუნდეთ ჩვენ მიერ ზემოთ განხილულ მაგალითებს.

უბისის სვეტის წარწერის ქრონიკონით თარიღი გვაძლევს 1141 წელს. ე. ი. ამ თარიღით წარწერა შეიძლება შესრულებული იყოს 1141 წლის 1 იანვრიდან 31 დეკემბრის ჩათვლით. ჰიჯრით თარიღი შეესაბამება 17.VIII.1140—5.VIII.1141 წ. ცხადია, აქ ქრისტიანული და მუსულმანური წელი ერთმანეთს ფარავს 1141 წლის 1.1-დან 5.VIII-მდე. ამავე დროს, 1141 წლის 1.1-დან 5.VIII-მდე მუსულმანური წლის მონაკვეთი მეტია, ვიდრე 1140 წლის 17.VIII-დან 31.XII-მდე. მაშასადამე, წარწერაც ამ დროს (1141 წლის 1.1—5.VIII) არის შესრულებული. გამოდის, რომ ჰიჯრით აღნიშნული თარიღი ქრისტიანული წელთაღრიცხვით აღნიშნული თარიღის მეტი დავიწროების საშუალება ასაკ იძლევა.

²⁹ ძველ საქართველოში ახალი წლის აღრიცხვის დაწყება 1 იანვრიდან დოკუმენტურად დასტურდება უკვე X სკის დასასრულიდან; იხ. ანდრეძე-მინაწერები და პასქალური ცხრილები შემდეგი ქართული ხელნაწერების: Sin. 12, 289v, ხელნაწერი 1013 წლისა (იე. კავახიძე-შვილიძე, სინა მის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947, გვ. 31, 32); Sin. 39, 132r-134v, ხელნაწერი 1072 წლისა (იე. კავახიძე-შვილიძე, დასახ. შრ., გვ. 102-103). იხ. აგრეთვე XIII სკის ავტორის, ტაბელო აბუსეგის ძის მიერ ზღონდების ვანგაროშება „იახარისა დაწებთივან ღრე შიოხედ იანვრადმდე“ 1233 წელს დაწერილ შრომაში „ქორო-ნიკოსის თეოდორის მიხითა დაწებულთა და ვანგებთა“ (იხ. A.—35, 320 r); და სხვ. შტრ.

29 კვ. 25 ქვემოთ ქართული წელიწადი, ავტორდება ქველი ქართული ლიტერატურის რედაქცია თბ., 1956, 123, 124.

სინური მრავალთავის დასაბამითგან და ქრონიკონით თარიღები გვაძლევს 864 წელს, ე. ი. ამ თარიღებით ხელნაწერის ანდერძი შეიძლება შესრულებული იყოს 864 წლის 1.I—31.XII-ის ჩათვლით, ხოლო ჰიჯრითი თარიღის მიხედვით — 13.II.864—1.II.865. ცხადია, დროის მონაკვეთი, „ზედა წელი“. 864 წლის 13.II-დან 31.XII-მდე მეტია, ვიდრე 865 წლის 1.I-დან 1.II-მდე. მაშასადამე, დასაბამითგან და ქრონიკონით თარიღები ერთი მხრივ, და ჰიჯრითი თარიღი, მეორე მხრივ, ერთმანეთს ფარავენ 13.II—31.XII.864 წ. ხელნაწერის ანდერძიც დროის ამ მონაკვეთში შესრულებულად უნდა ჩაითვალოს.

ატენის სიონის 853 წლის წარწერაში ბუღას შემოსევის შესახებ ქრონიკონით თარიღი გვაძლევს 853 წელს, ხოლო ჰიჯრითი თარიღი 12.VI.853—1.VI.854 წ. აქ წლის მონაკვეთი 12.VI—31.XII.853 მეტია, ვიდრე წლის მონაკვეთი 1.I—1.VI.854. მაშასადამე, წარწერა შესრულებულია და მასში აღნიშნულ ფაქტებს ადგილი ჰქონდა 853 წლის 12.VI-დან 31.XII-მდე. ამავე დროს, ამ დასკვნის შემოწმების საშუალებაც გვაქვს წარწერაში აღნიშნული რიცხვებისა და დღეების საშუალებით. მასში აღნიშნულია, რომ „თთუესა აგუსტოსა 5-სა, დღესა შაბათსა... ქალაქი ტვილისი დაწუა ბუღა... და მასვე თთუესა აგუსტოსა 26-სა, დღესა შაბათსავე ზირაქ შეიპყრა კახაჲ“³⁰. მართლაც, 5 და 26 აგუსტო. შაბათი დღეები, ზოდის სწორედ 853 წელზე³¹ და ამ წლის იმ მონაკვეთზე (12.VI—31.XII), რომელშიც თანხვდა ერთმანეთს ქრისტიანული და ნუსულმანური წელი და, ჩვენი საკითხისათვის რაც მთავარია, რომელშიც იყო „ზედა წელი“, ე. ი. მეტი წელი მუსულმანური ქრისტიანულთან თანხვედრისას.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, დეოფალ გუარამუავრის გარდაცვალების შესახებ წარწერაში. თარიღის ჰიჯრით აღნიშვნისას შეეცდომა უნდა იყოს დაშვებული. ზედა წელი სკვ (233) გვაძლევს 3.XII.837—22.XI.838. 14 ნოემბერი ამ წელს არის ხუთშაბათი და არა ოთხშაბათი (Синхронистические таблицы. გვ. 51). ამავე დროს, თარიღის ასეთი სახით აღნიშვნისას, „ზედა წელი“ გამოდის 838 წელს და არა 837 წელს, რადგანაც დროის მონაკვეთი 3.XII—31.XII.837 ნაკლებია 1.I—22.XI.838-ზე. მეორე მხრივ, ქრონიკონით აღნიშნული თარიღი — 837 გვაძლევს 837 წელს (780+57). ამ წელს 14 ნოემბერი ოთხშაბათი დღე იყო. როგორც ჩანს, წარწერის შესრულებელს ჰიჯრითი თარიღი—ზედა წელი, ნაცვლად სკვ-ისა უნდა აღნიშნა—სკვ. ჰიჯრის სკვ (222)=14.XII.836—2.XII.837. ამ წელს დროის მონაკვეთი 14.XII—31.XII.836 ნაკლებია 1.I—2.XII.837-ზე. ე. ი. „ზედა წელი“ 837; ხოლო 837 წელს ქრისტიანული და მუსლიმანური წელთაღრიცხვით აღნიშნული თარიღები, კერძოს დღეებისა და თვის რიცხვების შეყვარებისას სრულ თანხმობაშია. ე. ი. წარწერის შესრულებელს ნაცვლად „ზედა წელსა სკვ“ უნდა დაეწერა „ზედა წელსა სკვ“.

ზემოთ. სუმბატ მამფლის წარწერაში ჰიჯრითი წლის თარიღის აღმნიშვნელს ასობების აღდგენისას უპირატესობა მივაჩვენებთ 272—სოზ და არა 271—სოა, რადგან ქრისტიანული წელთაღრიცხვის 885 წელს. ჰიჯრის 272 წელია „ზედა წელი“. ამ წლის მონაკვეთი 18.VI-დან 31.XII-მდე მეტია, ვიდრე წინა წლიდან გადმოსული 1.I—17.VI. ხოლო ჰიჯრის 272 წელს დროის მონაკვეთი ქრისტიანულთან თანხვედრისას 886 წელს გამოდის მეტი.

³⁰ თ. ბარსევილი, დასახ. შრ., გვ. 13.

³¹ V. Grumel, დასახ. შრ., გვ. 284.

ასევე შეიძლება აღვადგინოთ წარწერის ტექსტში ნაკლები თარიღი, მხოლოდ ამჯერად უკვე არა ჰიჯრითი, არამედ ქრონიკონითა, ატენის სიონის ზემოგანხილულ წარწერაში სტეფანოზ მამფლის გარდაცვალების შესახებ. სტეფანოზის გარდაცვალების ჰიჯრით თარიღად წარწერაში აღნიშნულია რკა (121). ანუ 18.XII.738—6.XII.739. ზედა წელია, როგორც ვხედავთ, 739 (1.I—6.XII.739 მეტია, ვიდრე 18.XI—31.XII.738); ხოლო 739 წელი ქრონიკონით უდრის 41 (შა). მაშასადამე, თუ წარწერაში სტეფანოზ მამფლის გარდაცვალების თარიღი ქრონიკონითი წელთაღრიცხვითაც იყო აღნიშნული (ხოლო ატენის სიონის სხვა ანალოგიური ხასიათის წარწერების მიხედვით ასეც უნდა ყოფილიყო). მაშინ უნდა ვივარაუდოთ, რომ ის დასმული იქნებოდა შემდეგი სახით: „ქრონიკონსა შა“.

შსგავსი მაგალითების მოყვანა კიდევ შეიძლება, მაგრამ, ვფიქრობთ, საკუთარისათვის ესეც საკმარისია.

მაშასადამე:

1. „ზედა წელი“ აღნიშნავს თარიღს ჰიჯრით.

2. ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში, თარიღის დასმისას, ტერმინით „ზედა წელი“ განსაზღვრულია ჰიჯრითი, ანუ მუსულმანური წელთაღრიცხვით აღნიშნული წლის ის მონაკვეთი, რომელიც მეტ ნაწილში ფარავს ქრისტიანული წელთაღრიცხვით წარმოდგენილ შესაბამის წელს. ამის მიხედვით, როგორც ჩანს, „ზედა წელი“ უნდა გავიგოთ, როგორც „მეტი წელი“ ჰიჯრით დასახელებული წლისა ქრისტიანულთან თანხვედრისას.

3. სინური მრავალთავის ორ ცნობილ და მიღებულ თარიღს (დასაბამითგან ხყაშ და ქრონიკონით ჰღ) უნდა დაემატოს ხელნაწერშივე აღნიშნული მესამე თარიღი ჰიჯრით („ზედა წელი“) სწ; სამივე გვაძლევს ერთ — 864 წელს. უკანასკნელი კი ავიწროებთ თარიღს 864 წლის 13.II-დან 31.XII-მდე.

4. ტერმინის „ზედა წელი“ სწორი მნიშვნელობის გარკვევა საშუალებაა გვაძლევს დავახუსტოთ ძველ ქართულ წერილობით ძეგლებში დღემდე მიღებული ზოგიერთი წაქოთხვა.

(წამოადგინ. საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
კ. კვეციანი, ს. ხუციშვილი, ხელნაწერთა ინსტიტუტმა)

ლელია ნაღარაიშვილი

საერთო - ქართულში ლექსიკიდან

ძველი ქართული მკოდოვი

ძველ ქართულ ძეგლებში დასტურდება სიტყვა მკოდოვი „ღარიბი, ღატაკი, გლახაკი“¹. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში მკოდოვი მცირე ცვლილებითაა წარმოდგენილი: მკოდოვანი „ფრიად გლახაკი“²; რაც, საფიქრელია, უფრო გვიანდელი ფორმაა, მიღებული მკოდოვზე -ან ქონების აღმწიშნელი სუფიქსის დართვით, შესაძლოა ოვან სუფიქსის ანალოგიით (შდრ. მკცოვანი).

მოგვეყვან მაგალითები ძველი ქართული ენიდან:

რამდენი დაწინდებული ჩემი გლახაკ არს და მე სრულიად მკოდოვი (მრავალთ. შას.31). დღე დაკათუ მკოდოვი იყენიან ძეძუნი იგი დედისანი, მათ კმა იყოფს და მათ სკერდოს (ქეცს. დღ. 108,23). ვა ღომი მშუერი და მველი წყურიელი, ეგრეთა რბი ხსთაერობდეს მკოდოვი ნათესაესა გლახაკთასა (იგავ. სოლომ. 28,15 (ხელნ. I, 249r). მდიდარმან არა შესძინოს და მკოდოვძან არა დააკლოს კერძოსა მისგან სატირისა (გამოსლ. 20,15). უკუეთუ ავასხო ვეცხლი ძმასა შენსა მკოდოვესა არა მოჰქვიდე მას წყრათით (გამოსლ. 22,25) ... და ქღვნიშანს მუფეთა და გლახაკთა ერთ ყვის გონება, ეგრეთა ეფლისა და მონისა, მდიდრისა და მკოდოვისაჲ“ (ეზრა ზორობ. გ., 19). ჩუენ, ჰამო, ეც ქართ მკოდოენი (ღიმ. ანტოქ. 115,28). ხარის მოქლაჲ მნეთა პალესტინიასა და ღღის, ვითარ ასა ლიტრაჲ ოქროჲ, მკოდოვთაგან და მელგართა (ცხოვრ. ა. პალესტინ. K-II 182,31).

ძველ ქართულ ტექსტებში გვხვდება აგრეთვე ამ სიტყვიდან ნაწარმოები განყენებულ სახელი სიმკოდვე, სიმკოდოვნი „სიღარიბე, სილატაკე“³:

რომელმან ესე არა მოგოს, მიემთხვოს იგი სიგლახაკეა, სიმკოდოვესა და ეპოვრებაჲ (ეფრ. ასური: სწ. 185,10). საღობაჲ და სიმკოდოვე შემაწუხებულნი კაცნი... (ქეცს. ეღ. 31,26). სიმკოდოვნი საებრ ჩემისა...“ (M. I ნშტ. 22,14).

უფრობრტო ხარისხში -- უ მკოდოვესი:

აი, ეჲ მოუღასთა საფასეა, და შენ უ მკოდოვეს ხარ მათსა (ბალ. 81,12).

ძველი ქართულის მკოდოვ-მა ჩვენი ყურადღება მიიპყრო ერთ ჭანურ ლიტყვესთან მაკვანდე „მათხოვარი, გლახაკი“ — დაკავშირებით, რომელიც

¹ ლ. აბა. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. თბილისი. 1973: ძველი ანთქმის ანთქმის ცხრილები. ს. ლექსიკონი, თბ., 1970.
² ელიანი. ენის ლექსიკონი. წ. I. თბილისი. 1966. ეღ. ანთქმის ოვ-
ტირის: აქვნი ოვნიანე, ეგრეთა მონის და მკოდოვანი და მკოდოვნი. ეღ. ანთქმის ოვნიანი: მკოდოვი და არა მკოდოვანი.
³ ლ. აბა. ძველი ქართული ენის ლექსიკონი. 1973. საბასტ. ნ: ანთქმის ოვნიანი.

ნიშნენლობით შეესაბამება მას და ერთი შეხედვით მის ფონეტიკურ-მორფოლოგიურ შესატყვისობაზე მიგვანიშნებს: ართელი მუსაჭირი ქომეხთუ. გოკონეი ბალი. მაკვანდე. „ერთი სტუმარი მივიდა, დაკონილი ბერიკაცი. მათხოვარი“ (სოფ. სარფი).

ძველი ქართული მკოდოვი ნაწარმოები სიტყვა ჩანს: გამოიყოფა მ პრეფიქსი და -ოვ სუფიქსი. ეს უკანასკნელი მიუთითებს ამ სიტყვის სიძველეზე. ვ. თოფურია აღნიშნავს, რომ -ოვ სუფიქსისეული ელემენტი, ამჟამად მკვდარი, რომელიც დღეს ძირსაა შეხორცებული. ამდენად იგი ყველა დროსა და ნაზმნარ სახელებში გვევლინება. იგი ძველ ქართულში ჰერ კიდევ ცოცხალი ელემენტი იყო. როცა აწარმოებდა: ცრემლოვინ, ცრემლო[ვ]ოდა, პერო-ვოდა. თესლო[ვ]ოდა, მალლოვინ. შდრ. კს-ოვ-ნა: კს-ენ-ება, კს-ოვ-ა: კს-ელ-ი. სადაც -ოვ უდრის თავისი ფუნქციით -ობ-ს⁴. ამრიგად, მკოდოვ-ში -ოვ რხეთივე სუფიქსია. როგორც -ობ მაგ. მ-ნათ-ობ-ში⁵. შდრ. ძველი ქართული გაბობხუტკოვა „კვირტის გამოღება, გამოკვირტვა“⁶.

კან. მაკვანდე⁷ (II მარკუანდე) მოქმედებითი გვარის მიმღობაა, ნაწარმოები აკვანს „თხოვს“ ზმნის წყვეტილის — აკვანდღუ „თხოვა“ — ფუძიდან მა- — ე აფიქსებით. ძველი ქართული მკოდოვი-ც მიმღობის ფორმა ჩანს. რაც შეეხება ძირეული მასალის იგივეობას, აქ ვაწყდებით ზოგჯერ დაპოვლებას.

საინტელექტუალ ჩვენებას იძლევა ამ მხრივ სვანური. სამეცნიერო ლიტერატურაში განთქმულია მოსაზრება, რომ კანურ-მეგრული (რ)კვან- ძირისა უნდა იყოს სვანური ხე-კუად „უნდოდა“. მაშინ ეს ძირი დაუკავშირდება ხა-კუ ზმნას სვანურში და ო-კონ ზმნას („უნდა“) კანურსა და მეგრულში⁸.

სვანურში ქართული მკოდოვის შესატყვისი ფორმები დასტურდება: ლი-კუედ „დაძომა“. ხა-კუ „უნდა“, ხე-კუად/პდ „უნდოდა“, ახ-კუად „მოუნდა“; აორი უადელ ახ-კუად ამიშ ლავამს „ორი დღე მოუნდა ამის აშენებას“.

მა-პოვუქსიანი სვან. მა-კუად „საჭიროება, გასაჭირი“. ბზ. მა-კუად: კვად უადრ ამსტადდს ჩი ხაჩმუნე „საჭიროება, გასაჭირი ადამიანს

⁴ ვ. თოფურია, ანკეა ზმნათა ლექსიკონი ათენი თბუ შრომები, III, 1926, 227. ანთ მოლონას განმარტებრობა ქართულარ ენე „მხოზხილდევი“, 1926.

⁵ -ოვ და ცოცხალი სახელებიდან დაეკოა ხაჲ რტუტო: არას თვალნი დოკოს მარა ჩაქარ თის. ველო აჭირას ველა (პოელ. მას). მათა-ანს. სო ნათოის თავხევა (ოვია). ანთ ზმნეში თუქი სწანა

⁶ -ოვ კოდის თვისებებში ნ. სობოლის, 1960, კ. 151. ეხება ოვტო: ოვ ნაკუნოზ ზეშო-ოვ-ში ხოიბა-ო-კუიდა); -ევსა და -ოვ-ის თადაპირველი ერთიანობა ისევე შესაძლებელია როგორც -ობ სუფიქსის (მანთი ები ქართული) „მოხილდევი“ 4—5.

დასტურდება არფის სესე ელინაში, ეცელა იხ. ს. სარტას: მარკუანდე. მაკვანდე (მარკუანდ. მარკუანდ. რკან (რკუანდ) x კვან (კუანდ) AV: ოტკვან x попросилинчаво; კ. კან AV და ოკუანდე, ოკუანდინუ: ოკუანდელე ჯელაო, პროსუ ეტქმად, с дат. отнош. и. ტ-პიედ. ვარტანოვმ (Грамматика чанского (тажекого) языка. СПб. 1910).

⁷ მან კ. კუტევა ო. სტურება. დასტურდება მხოლოე კვან-ფუძისგან ნაწარმოები „საჭირი“ („მათხოვარი“). არს. ჩიქო ა. სამუარებოთი ლექსიკონი, კ. 290.

⁸ მან ნ. ქოზ. კანურ-მეგრულ-ქართული შეარებათი ლექსიკონი. თბლი. 1960.

ყველაფერს გააკეთებინებსო“ (შდრ. ჟან, მაკვანდე), რომლებიც სემანტიკურად ძალზე ახლოა მასთან. ამ ფორმებში ამოსავალი ჩანს კჷედ ფუძე. რომელშიც ე>პ, >ა უმლაუტის გზით:

წყვეტ. ბქ. ახ-კჷად<ბზ. ახ-კჷბლ<*ახ-კჷედ-ა „მოუნდა“
ტედ-ნი „მოღის“, ან-ჟბლ/ან-ჟად-<*ან-ჟედ-აჲ „მოვიდა“.

გასარკვევი ხდება ელ/ად ელემენტის რაობა სვანურ შესატყვის ფორმებში: -კჷ ედ. -კჷ ად. იგი თანაბრად გვხვდება როგორც ნამყო წყვეტლ-ში, ასევე ნამყო უწყვეტელში (ახ-კჷად — ხე-კჷად).

ამის შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ -ენ *-ედ (ამჟამად ენებითობის) სუფიქსების აღრინდელი ფუნქცია ქართულში სტატიკური შინაარსის ზმნათა „დინამიზაციაში“ მდგომარეობდა. -ენ, *-ედ სუფიქსების საშუალებით ნაწარმოები აორისტიკის ბაზაზე ქართულში გამოყალიბდა დინამიკურ-გარდაუვალი შინაარსის აწმყო და დრო-კილოთა პირველი წყების ნაკეთები: წუხ-ს — შე-წუხ-ნ-ა — შე-წუხ-ნ-ე-ბ-ი-ს და ა. შ. ავტორის აზრით, აორისტიკის წარმოების თავისებური ტიპი, რომელიც ხასიათდება ძირეულ შორფემაზე „მადინამიკურებელი“ -ედ (resp. -ენ) სუფიქსის დართვით, არის არა მხოლოდ ქართული მოვლენა, არამედ სტრუქტურული მოდელი, რომლის არსებობა უკვე საერთო-ქართველურ დონეზე შეიძლება ვივარაუდოთ¹⁰. სვანური ფენის მონაცემები ამგვარ კარაულს ამართლებენ:

ბზ. ლი-ხჷი-ე ლაშხ. ლი-ხჷი-ე „შეხვედრა“
აწმყ. ხ-ე-ხჷ-ა <*ხ-ე-ხჷი-ა „ხედება“
აორ. ლო-ხჷ-ხჷიდ „შეხვიდი“
ლა-ხ-ხჷიდ „შეხვიდი“
ლა-ხ-ხჷიდ „შეხვიდა“ (ლშხ. ლა-ხ-ხჷიდ-ა)

თურმ. I: ეს ხჷი-ენ-ა. ლშხ. ას-ხჷი-ენ-ა|| ას-ხჷ-ენ-ა „დახვედრა“

მასდარისა და თურმეობითის ფორმათა საფუძველზე გამოიყოფ ხჷი- (პოზიციურად ხჷი-ა) ძირეული ელემენტი. აორისტიკის ფუძე აწმყოს ფუძისაგან -ედ<*-ედ ელემენტით განსხვავდება: აორისტიკის ფუძე აქ იწარმოება „მადინამიკურებელი“ *-ედ სუფიქსის დართვით ზმნის წმინდა ფუძეზე (ხჷი-). როგორც ძველ ქართულში ს-თნ-დ-ა იწარმოება თნ- ფუძეზე იმავე *-ედ სუფიქსის დართვით და ჰ-რწმ-ენ-ა იწარმოება რწამ- ფუძეზე -ენ სუფიქსის დართვით. სვან. ხჷიდ-<*ხჷი-ედ (მიღებული შინაგანი რეკონსტრუქციის გზით). შდრ. შესაბამისი ფუძე ქართ. ხვედ- (ხუ ედ.). რომლის კანონზომიერი შესატყვისია ზანურში ხვედ. ძირეულია ხვ-ა-ხუ¹¹. აქ სუფიქსთა სრული შესატყვისობაა: ქართ. -ედ: ზან. -ად: სვან. -ედ (სა-ქართ. *-ედ).

სვანურ კჷ ედ ფუძეში. ასევე უნდა გამოიყოფოდეს -ეჲ სუფიქსი¹². იდექრობთ, -ედ სუფიქსის გამოყოფის სასარგებლოდ ლაპარაკის სვანურში.

¹⁰ შ. ქალღანი, სვანური-ნიმფიციკა, უმლაუტი. I, თბ., 1969.

¹¹ შ. ქალღანი, ენობრივი სუფიქსური ტიპის ელემენტის სარგებლობა, „მაკენე“, ენობრივი ლიტერატურის სერია, 1973, № 1. 116—117

¹² არს. ნიქოპაევა, ჟანურ-ნეურ-ქართულ მდგომარეობა ლექსიკონში

¹³ ამის დამადასტურებელია, აგრეთვე, ამირბებიო I: ... უდესო ფორმები აქ ხჷი-ენ-ს. ხე-კჷი-ს „მოუნდეს“, ხე-კჷი-ს „ხედავდა“
სუფიქსების დასახელებებიდან, II, ენობრივი მონაცემები, I, 1970.

ეროდ ბალსქვემოურში, დადასტურებული სიტყვა მეკუთარელ „მოხე-ტიალე, სამათხოვროდ გასული“; ლიკუთარელ „ყიალი, ხეტიალი“, რომელიც სემანტიკურად უკავშირდება ზემოთ განხილულ სევანურ-ზანურ-ქართულ მაგალითებს და რომელშიც უთუოდ უნდა გამოიყოფოდეს კუ- ძირი. საერთო-ქართველურ დონეზე უნდა გვეპოვოდა კუ-ე-დ- ფუძე, რომელმაც სევანურ მას-დარში შეინარჩუნა პირვანდელი სახე — ლი-კუ-ედ, ხოლო ქართულ მ-კოდოვ-ში კი კოდ- ფუძით უნდა იყოს წარმოდგენილი: მ-კოდ-ოვ- < *მ-კუ-ედ-ოვ- შესაძლოა -ოვ სუფიქსის გავლენით.

გვაქვს თუ არა ზანურში, კერძოდ, ჰან. მა-კვანდ-ე-ში კუ-ედ-ის შესატყ-ვისი ფუძე? თოგორც აღნიშნული იყო ზემოთ. კვანდ- წყვეტილის ფუძეა, რომელსაც აწმყოსგან განასხვავებს დ ელემენტი (აკვანს — აკვანდუ), იგი ფუნქციით ზემოთ განხილული სევანურა დ-ე-დ ელემენტის ფარდი უნდა იყოს. ანალოგიური შემთხვევები ჰანურშიც შეინიშნება:

ჰან. აწმც ოწვენ -- წყვეტ. ოწკედუ „შეხელა“

ოწკედი „შეხედე“

ვოწკედი „შეგხედე“

შდრ. სვან. ლი-წედ -ყურება“

ქართულ-სვანური -ედ სუფიქსის შესატყვისად ზანურში მოსალოდნელი იყო -ად სუფიქსი, მაგრამ კვანდ- ფუძეში საამისოდ დაბრკოლებას ქმნას ფუძისეული -ან სუფიქსი. რომელიც აკვანს (აწმც.) ზმნის ყველა ფორმა-შია წარმოდგენილი¹³.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ჩვენს ყურადღება მიიპყრო კვანდ- ფუძის ანალოგიური წარმოების ჰან. კვანდ ფუძე:

ჰან. კვანდ უ-ქანდ-უ

შეგო კვანდ- ი-ქანდ-უ

ქართ წოდ- მო-უ-წოდ-ა

აქ აწმყო წარმოები ჩანს დ-იანი წყვეტილის ფუძისგან: უკვანდუფს „პატყევეს...“ შდრ. მსგავსი წარმოება აწმყოსი „ა/იკვანს“ ფორმის პარალე-ლურად: ვიკუტანდუფ, ვიკუტანდამ (ნ. მარი) (ოკუტანდუ, ოკუტანდინუ --- მასდ.).

კვანდ- ფუძისა და მისი შესატყვისი სუფიქსისეული ელემენტების შე-სახებ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია ჩვენთვის მეტად საყუ-რადღებო მოსაზრება: „ყუძის საწარმოებელი სუფიქსები -ოდ- || -ან- || -ანდ- ფუნქციონალურად შეეფერება ერთმანეთს. საფიქრებელია, რომ თავდაპირ-ველად -ად- იყო ჰანურში (მეგრული -ან-ის ბადალ) და -ან ამ დ-ს წინ ფო-ნეტიკურადაა განვითარებული“¹⁴. თუ ჩვენ გაეავრცელებთ ამ მოსაზრებას ანალოგიური წარმოების ჰან. კვანდ- ფუძეზე, მაშინ დასაშვები სდება -ად სუფიქსის გამოყოფა კვანდ -- *კვად ფუძეში, რომელიც კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისი იქნება სევანური -ედ სუფიქსისა კუ-ედ ფუძეში. რაც

¹³ ჰან. კვანდ-უფს ანკვანდ-ა აწმყო. „ხედ“ -

ჰან. კვანდ-უფს კვანდ-უფერავს

¹⁴ ანკვანდ-უფს სანდუდი იგი ანკვანდ-უფს სანდუდი ფუძე სუფიქსი სანდ- თანად-ა „ოქან-ინა“, ჰან. ოქან-ინ-უ (სახელსაქან-სხე- აწარმოებს ზმნა) „სათით“ ა- და სხვ. ანკვანდ-ან-ანდ-ინი

¹⁵ ანკვანდ-უფს აწარმოებელი სუფიქსი -

¹⁶ ანკვანდ-უფს კვანდ-უფერავს

წებება აველ ქართულ -კოდ- ფუძეს (მ-კოდ-ოვ-ი), შეიძლება დავუშვათ ორი შესაძლებლობა: 1. ქართულში ძველი, თავდაპირველი სახე ამ ფუძისა იყო *კუედ (>კოდ), რომლის კანონზომიერი ფონეტიკური შესატყვისია სანურში კვანდ. 2. თავდაპირველია კოდ ფუძე, რომელმაც სვანურში მოგვცა კუედ უმლაუტის გზით. ჩვენ დასაშვებად მიგვაჩნია პირველი შესაძლებლობა: ქართ. კოდ<*კუედ, რასაც მხარს უჭერს სვანურსა და ზანურში ლაბიალიზებული კთანხმოვანი (კვანდ — კუედ...)¹⁵.

წარმოდგენილი მსჯელობა შესაძლებელს ხდის გამოვეყოთ საერთო-ქართველური კუ- ძირი ქართ. კოდ-<*კუედ- (მ-კოდოვი), სვან. კუედ- (ლი-კუედ), ქანურ კუანდ- (მა-კვანდ-ე) ფუძეებში.

ძველ ქართულში მკოდოვ- (<*მკუედოვ) სიტყვამ შემოგვინახა სვანურ-ზანური კუედ --- კვანდ ფუძის შესატყვისი.

Л. А. НАДАРЕЙШВИЛИ

ИЗ ОБЩЕКАРТВЕЛЬСКОЙ ЛЕКСИКИ

Резюме

В древнегрузинском слове мкოდови mkodovi „нищий, нищий“ предполагается наличие основы код, kod соответствующей, с незначительным изменением (код kod<*куед kwed), фонетически, семантически сванскому куед- kwed- (ли-куед li-kwed „хотеть, желать“; ма-куад ma-kwad „нужда“), заисскому кванд- kvand (чанское ма-кванд-е ma-kvand-e „нищий, нуждающийся“).

В этих основах представляется возможность выделить общекартвельский корень ку- kw-, суффикс *ედ *ed.

¹⁵ საყვირადღებია, რომ ავხაზოში დასტურდება ამავე ფუძის სიტყვა: უსუ'ურე".

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების ინსტიტუტმა)

ბ. კახარაია

ფონეტიკური პროცესების მიმდინარეობის მოდელირების
საკითხისათვის ქართულურ ენაში

თანამედროვე ენათმეცნიერებაში ამ უკანასკნელ ხანებში ხშირად იყენებენ ნეცნიერულ ხერხს, რომელიც მოდელირების სახელწოდებითაა ცნობილი. იგი გულისხმობს შესასწავლი ობიექტის სქემის სახით წარმოდგენას. მოდელირებას უპირატესად მიმართავენ იმ შემთხვევაში, როდესაც შესასწავლი ობიექტი რთული აგებულებისაა, ან კიდევ უშუალო დაკვირვება ნაკლებად ეფექტურია. მოდელირება მოხერხებული ჩანს შესასწავლი ობიექტის არა მარტო სტატიკაში განხილვისას, არამედ მაშინაც, როცა განზრახულია ენობრივი ცვალებადობის პროცესის მსვლელობის ასახვა. უნდა გვახსოვდეს, რომ მოდელირება, რაც არ უნდა სრულყოფილი იყოს, მთლიანად მაინც ვერ მოიცავს შესასწავლი ობიექტს. იგი ამ უკანასკნელის მხოლოდ გარკვეული ნიშნების გამოკვლევის საშუალებას იძლევა¹.

წარმოდგენილ ნაშრომში განხილულია ქართველურ ენებში ძალზე გავრცელებული ფონეტიკური პროცესების — ასიმილაციისა და დისიმილაციის მოდელირების საკითხი.

ასიმილაცია ანუ ბგერათა დამსგავსება ისეთი ფონეტიკური პროცესია, რომლის შედეგად ერთი ბგერა, განიცდის რა მეორის ზემოქმედებას, შეიძენს ამ უკანასკნელისათვის დამახასიათებელ საერთო, ან ნაწილობრივად საერთო ნიშანს: გარკვეულ შემთხვევაში კი საასიმილაციო ბგერა შეიძლება მასზე, ზემოქმედის იდენტურიც გახდეს. ასიმილირებული ბგერის მიერ შექმნილი ნიშნის გამოსავლენად საჭიროა წინასწარ დაედგინოთ ის ნიშნები, რომლებიც გააჩნიათ პროცესში მონაწილე ბგერებს და ესენი გამოვხატოთ სათანადო სიმბოლოებით. ფონეტიკური პროცესის მსვლელობის მოდელირებით საშუალება გვქმნება, დაედგინოთ როგორც საერთო, ისე განსხვავებული ნიშნები.

რაც შეეხება დისიმილაციას ანუ ბგერათა განმსგავსებას, იგი გულისხმობს იდენტურ, ან მსგავს ბგერათაგან ერთ-ერთის განსხვავებულ ბგერად გარდასახვას. რამდენადაც ასიმილაცია-დისიმილაციის პროცესების მიმდინარეობის წარმოსადგენად საჭიროა ბგერათა ნიშნების ცოდნა, ერთგულ მიღებული სიმბოლოები გამოდგება ორივე ფონეტიკური პროცესის მოდელირებისათვის. ცნობილია, რომ ბგერებს გააჩნიათ ფონოლოგიური თვალსაზრისით სხვადასხვა ღირებულების მქონე ნიშნები. ჩვენ არა გვაქვს ქართველურ ენათა ბგერათათვის დამახასიათებელი ყველა ნიშნის სრულად გამოვლენისა და გათვალისწინების პრეტენზია. მიუხედავად ამისა, ჩვენი ენების ფონეტიკური შესწავლის თანამედროვე დონის საფუძველზე შესაძლებელია შედარებით სრულად გამოვყოთ ქართველური ენების ბგერათათვის დამახასიათებელი ნიშნები და სიმბოლოებიც გამოვხატოთ ისინი.

საქიროდ მიგვაჩნია ასომილატია-დისომილატის პროცესში მონაწილე ბგერების დახასიათება წარმოქმნის ადგილის, რავეარობის, დაქიმულობის, აწეულობის, რიგისა და ზოგი სხვა აკუსტიკური ნიშნის მიხედვით. აქვე წარმოვადევნებ ჩვენ მიერ გამოსაყოფად მიჩნეულ ნიშნებსა და მათ სიმბოლოებს:

- I. ლიაობა (C) 1. უფრო ლია (C₁) და 2. ნაკლებად ლია (C₂).
- II. ხშულობა (d) 1. ხშული სამუელი (d₁) და 2. ხშული ცალეული (d₂).
- III. ნაპრალოვნება (e) 1. ნაპრალოვანი წყვილეული (e₁) და 2. ნაპრალოვანი ცალეული (e₂).
- IV. ცხვირისმიერთობა (f) : 1. ცხვირისმიერი (f₁) და 2. ბაგეცხვირისმიერი (f₂).
- V. პირისმიერთობა (g) 1. ბაგისმიერი (g₁) წყვილბაგისმიერი (g₁₁) და ბ. კბილბაგისმიერი (g₁₂). 2. ენისმიერი (g₂) : ა. წინაენისმიერი (g₂₁) ა. ენაკბილბაგისმიერი (g'₂₁), ხ. ენაუნისმიერი (g''₂₁). ბ. შუაენისმიერი (g₂₂). გ. უკანაენისმიერი (g₂₃). დ. ენისძირისმიერი (g₂₄).
- VI. ორბისისმიერთობა (h).
- VII. ძეღერობა (i).
- VIII. ყრუობა (k) 1. ფშენიერიობა (k₁) და 2. მკვეთრობა (k₂).
- IX. სონორობა (l) : 1. უფრო სონორული (l₁) და 2. ნაკლებად სონორული (l₂).
- X. ჯაჭიმულობა (m) 1. ნაკლებად დაჭიმული (m₁) და 2. მეტად დაჭიმული (m₂).
- აწეულობა (n) 1. დაბალი (n₁), 2. საშუალო (n₂) და 3. მაღალი (n₃).
- XII. ობიგი (o) : 1. წინა (o₁), 2. შუა (o₂) და 3. უკანა (o₃).
- XIII. სუნთქვა (P) 1. სუნთქეიერობა (P₁) და 2. უსუნთქეიერობა (P₂).

ბგერათა საერთო ნიშნების შემკველი ჯგუფი აღენაშნათ A-თი, ნაწილობრივ საერთო ნიშნებისა A₁-ით. ხოლო განსხვავებულ ნიშანთა ჯგუფს B ასოთი გამოვხატავთ.

№№	ბგერე-ბი	დამახასიათებელი ნიშნების სიმბოლური გამოხატულება	№№	ბგერე-ბი	დამახასიათებელი ნიშნების სიმბოლური გამოხატულება
1	ა	C ₁ m ₁ n ₁ o ₁ l ₁ P ₁	11	ფ	d ₁ g ₁ k ₁ m ₂ l ₂ P ₁
2	ბ	C ₂ m ₁ n ₁ o ₁ l ₁ P ₁	12	ვ	d ₁ g ₁ k ₂ m ₂ l ₂ P ₂
3	გ	C ₂ m ₁ n ₁ o ₂ l ₁ P ₁	13	ღ	d ₁ g ₂ im ₂ l ₁ P ₁
3	დ	C ₂ im ₁ n ₁ o ₁ l ₂ P ₁	14	თ	d ₁ g ₂ k ₁ m ₂ l ₂ P ₁
5	ე	C ₂ im ₁ n ₂ o ₁ l ₂ P ₁ g ₁	15	ბ	d ₁ g ₂ k ₂ m ₂ l ₂ P ₂
6	ვ	C ₂ im ₁ n ₂ o ₂ l ₂ P ₁ g ₁	16	ძ	d ₁ g' ₂ im ₂ l ₁ P ₁
7	ზ	e ₁ g ₁ im ₂ l ₂ P ₁	17	ც	d ₁ g' ₂ k ₁ m ₂ l ₁ P ₁
8	ჩ	e ₁ im ₁ n ₁ o ₁ l ₂ P ₁	18	წ	d ₁ g' ₂ k ₂ m ₂ l ₂ P ₂
9	ც	d ₂ g ₂ im ₂ l ₂ P ₁	19	ჭ	d ₁ g'' ₂ im ₂ l ₁ P ₁
10		d ₁ g ₁ im ₂ l ₁ P ₁	20	ხ	d ₁ g'' ₂ k ₁ m ₂ l ₂ P ₁

№№	ბგერე- ცი	დამახასიათებელი ნიშნების სიმბოლური გამოხატულება	№№	ბგერე- ბი	დამახასიათებელი ნიშნების სიმბოლური გამოხ. ტულება
21	ქ	$d_1g''_{21}k_1m_2P_2$	31	ს	$c_1g''_{21}k_1m_2P_1$
22	ღ	$d_1g_{21}im_1P_1$	32	წ	$c_1g''_{21}im_1P_1$
23	ქ	$d_1g_{21}k_1m_2P_1$	33	შ	$c_1g''_{21}k_1m_2P_1$
24	ქ	$d_1g_{21}k_2m_2P_2$	34	ლ	$c_1g''_{21}im_1P_1$
25	ჭ	$d_1g_{21}k_1m_2P_1$	35	ხ	$c_1g''_{21}k_1m_2P_1$
26	ყ	$d_1g_{21}k_2m_2P_2$	36	ჯ	$c_1k_1k_1m_2P_1$
27	ყ	$d_1k_2k_2m_2P_2$	37	მ	$d_2g_{11}im_2P_1$
28	ე	$c_1g_{21}im_1P_1$	38	ნ	$d_2g''_{21}im_2P_1$
29	ფ	$c_1g_{21}k_1m_2P_1$	39	რ	$d_1g''_{21}im_1P_1$
30	ზ	$c_1g''_{21}im_1P_1$	40	ლ	$d_2im_2P_1$

სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ ქართველურ ენებში ფართო ლიბის მქონე ა ხმოვანი სხვადასხვა ბგერის ზემოქმედებით ნაწილობრივი ასიმილაციის ვით გარდაისახება უფრო ვიწრო ე ან ო ბგერებად. ასიმილაცი-
რებად მოგვევლანებიან ი, უ, მ, ზ, ფ, პ, ვ, ჟ ბგერები.

წარმოვადგენთ ა ხმოვნის ასიმილაციის პროცესის მსვლელობას ამსახველ
ნოდლებს:

$$ა/C_1im_1n_3o_2P_1 / A = im_1P_1$$

+

$$ბ/C_2im_1n_3o_1P_1 / A_1 = C(C_1C_2)n(n_1n_3)o(o_2o_1)(l_1l_2) B = O$$

$$გ/C_2im_1n_1o_1P_1 / A = im_1P_1 + C_2o_1$$

+

$$დ/C_2im_1n_3o_1P_1 / A_1 = n(n_1n_3)(l_1l_2) B = O$$

მოდელიდან ჩანს, რომ ფონეტიკური პროცესის შედეგად საერთო ნიშანთა
ჯგუფს შეემატა ორი ნიშანი, რის გამოც საასიმილაციო ბგერა კიდევ უფრო და-
უახლოვდა თავის ასიმილაციურს.

ენახლო როგორ წარიმართება ა ხმოვნის ო-დ გარდასახვა უ ხმოვნის ზე-
მოქმედებით:

$$ა/c_1im_1n_3o_2P_1 / A = im_1P_1$$

+

$$ბ/c_2im_1n_3o_2P_1g_1 / A_1 = c(c_1c_2)n(n_2n_3)o(o_2o_3)(l_1l_2) B = g_1$$

$$გ/c_1im_1n_3o_2P_1g_1 / A = im_1P_1 + c_2o_3g_1$$

+

$$დ/c_2im_1n_3o_2P_1g_1 / A_1 = n(n_2n_3) B = O$$

როგორც ვხედავთ, ფონეტიკური პროცესის შედეგად საერთო ნიშანთა
ჯგუფი ოთხ წევრით გაიზარდა. მაშასადამე, აქ უფრო მეტია დამსგავსებებს ხა-
რისხი. ასეთი უნათ შეგვიძლია წარმოვადგინოთ ა ხმოვნის გარდასახვა ო-დ სხვა
ასიმილაციურების ზემოქმედებით. ადგილის ეკონომიის მიზნით ჩვენ აქ წარმო-
ვადგენთ ა ხმოვნის ასიმილაციის ნიმუშების ანალიზის შედეგად მიღებულ ტა-
ბულებს:

ტაბულა 1

ასიმილირებული ბგერა	ასიმილატორები	ნაწილობრივი ასიმილაციით მიღებული (გარდასახული) ბგერები		
		ქართულში	ზ.ნ.ურში	სენარში
ა	ი	ე	ე	კ
	უ	ი	ო/-უ/	—
	შ	ო	ო	ო
	ბ	ო	—	—
	ფ	ო	—	—
	კ	ო	—	—
	ქ	ო	—	—
	ჭ	ო	—	—

ტაბულა 2

ასიმილირებული ბგერა	ასიმილატორები	გარდასახული მიღებული ბგერები	პროცესში მონაწილე ბგერათათვის დამახასიათებელი ნიშნების რაოდენობა ქ.უფების მიხედვით					
			ასიმილაციამდე			პროცესის დასრულება შემდეგ		
			A	A ₁	B	A	A ₁	B
ა	ი	ე	3	4	—	5	2	—
	უ	ო	3	4	1	7	1	—
	შ	ო	3	1	6	4	1	4
	ბ	ო	4	—	5	3	2	4
	ფ	ო	2	1	7	3	—	5
	კ	ო	1	2	7	2	2	2
	ქ	ო	4	—	5	3	2	4
	ჭ	ო	3	1	6	4	—	4

მე-2 ტაბულიდან ჩანს, რომ ა ხმოვნის მიმართ სხვადასხვა ბგერას ნაირგვარი ასიმილატორული ძალა გამოუვლენია. ასიმილატორული ძალის ზრდადანიშნის მიხედვით ა ხმოვნის დამამსგავსებელი ბგერები ასეთი თანმიმდევრობით განლაგდებიან: ბ, კ, ვ—ფ—ჭ—შ—ი—უ.

ახლა წარმოვადგინოთ როგორც იდენტური, ისე მსგავსი ბგერების დისიმილაციის პროცესის მსვლელობის ამსახველი ორი მოდელი. სპეციალურ ლიტერატურაში აღნიშნულია, რომ ქართველურ ენებში ერთ სიტყვაში თუ მოიპოვება ორი რ, ერთ-ერთი დისიმილაციის გზით გარდაისახება ლ-დ 2—4.

სათანადო ცვალებადობის მსვლელობა ასეთი მოდელით გამოიხატება:

$$\begin{aligned}
 & \text{რ} / d_2 g''_{21} i m_1 |_1 P_1 / A = d_2 g''_{21} i m_1 |_1 P_1 \\
 + & \text{რ} / d_2 g''_{21} i m_1 |_1 P_1 / A_1 = O \qquad \qquad \qquad B = C \\
 \hline
 + & \text{რ} / d_2 g''_{21} i m_1 |_1 P_1 / A = d_2 i m_1 P_1 \quad A_1 = g(g''_{21} g_{21}) | (l_1 |_1) \\
 & \text{ლ} / d_2 g_{21} i m_1 |_2 P_1 / \qquad \qquad \qquad B = O
 \end{aligned}$$

მოდელიდან ჩანს, რომ ფონეტიკური პროცესის წინ მხოლოდ A ჯგუფის ნიშნები გაგვიჩნდა. მაგრამ განმსგავსების შედეგად ორი წევრი დააკლდა A ჯგუფს და ეს ნიშნები გადავიდა ნაწილობრივ საერთო ნიშანთა A₁ ქვეჯგუფში.

ენახოთ, როგორ წარმოართება დისიმილაციის პროცესი, როცა სათანადო ცვლილება ხდება არაიდენტურ, არამედ მსგავსი ბგერებიდან ერთ-ერთში. სპეციალური ლიტერატურიდან ცნობილია, რომ დიალექტური ფორმა ანბავეი მოღებულა აშბავეისაგან დისიმილაციის გზით. სათანადო ცვლილების მსვლელობა ასეთი მოდელით გამოიხატება:

$$+ \frac{\partial/d_2 g_{11}(\text{im}_2)_2 P_1 / A = g_{11} \text{im}_2 P_1}{\partial/d_1 g_{11} \text{im}_2)_1 P_1 / A_1 = d(d_2 d_1) l(l_2)_1) B = I}$$

$$+ \frac{\partial/d_2 g'_{21}(\text{im}_2)_2 P_1 / A = \text{im}_2 P_1 \quad A_1 = d(d_2 d_1) l(l_2)_1) + g(g'_{21} g_{11})}{\partial/d_1 g_{11} \text{im}_2)_1 P_1 / \quad B = I}$$

როგორც ვხედავთ, ცვლილება გამოიხატება საერთო ნიშანთა ჯგუფის ერთი წევრით შემცირებაში. განმსგავსებისა გამო გ ნიშანი მოხვდა ნაწილობრივ საერთო ნიშანთა ქვეჯგუფში.

მოდელირების გზით შეიძლება დავადგინოთ ფონეტიკურ პროცესში მონაწილე ბგერათა დისიმილაციური ზემოქმედების ხარისხიც, მაგრამ ამის შესახებ ცალკე გვექნება საუბარი.

1. Р. Г. Пиотровский, Моделирование фонологической системы // методы их сравнения, 1966, Москва-Ленинград, 1966, с. 16.
შანიავ, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, მორფოლოგია, თბილისი, 1973, გვ. 23.
3. ახვლედიანი, ზოგადი ფონეტიკის საფუძვლები, თბილისი, 1949, გვ. 202.
ელენტი, სვანური ენის ფონეტიკის ძირითადი საკითხები, ექსპერიმენტული გამოკვლევა, თბილისი, 1949, გვ. 164.

Г. И. КАЧАРВА

К ВОПРОСУ О МОДЕЛИРОВАНИИ ФОНЕТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ В КАРТВЕЛЬСКИХ ЯЗЫКАХ

Резюме

1. Моделирование фонетических процессов способствует лучшему выявлению закономерностей изучаемых изменений.

2. Выделение и обозначение с соответствующими символами характерных признаков, участвующих в фонетических процессах звуков, является одним из основных условий моделирования.

3. Интерпретация закономерностей, выявленных с помощью моделирования, дает нам возможность проникнуть в суть динамики фонетических явлений и установить специфику характерных вариантов.

4. С помощью моделирования представляется возможным установить степени склонности отдельных звуков к конкретным фонетическим изменениям.

5. Современный уровень изучения фонетики звуковой системы картвельских языков дает возможность характеризовать гласные и согласные по 13 признакам, которые в модели обозначаются соответствующими символами.

(წარმოდგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. შიძივარმა)

ბოგო გუდავა

ფუძედრეკადი ზმნები მეგრულში*

ფუძედრეკადი ანუ ხმოვანმონაცვლე ზმნები ქართულში (დრეკს / დრიკა. გრესს / გრიხა და მისთ.) კარგადაა ცნობილი¹, ცნობილია ამ რიგის ზმნები სვანურშიც². მეგრულში (და ქანურში) ამგვარი ზმნები თითქოს არა ჩანს³.

არის თუ არა ფუძედრეკადი ზმნები მეგრულში და თუ არის, რა ნიშნები ასახაობენ მას?

მეგრულში დასტურდება ფუძედრეკადი ზმნები. ე. ი. ისეთი ზმნები, რომლებიც სხვადასხვა ნაკვეთა წარმოების დროს ფუძისეულ ხმოვანს იცვლიან. ეს მონაცვლეობა ხმოვნებისა მორფოლოგიური ხასიათისაა.

ფუძედრეკად ზმნებს მეგრულში მკაფიოდ გამოხატული ნიშნები აქვს: ასეთი ზმნები ხასიათდებიან ფუძის გახმოვანების სამი სხვადასხვა ფორმით. ფუძის ბოლოიდური თანხმოვნის წინ მოკეეული ხმოვანი სხვადასხვა ნაკვეთში შეიძლება წარმოდგენილი იყოს როგორც ი, ან ა, ან კიდევ ეს ხმოვანი შეიძლება სულაც არ იყოს. მაგ. ზმნა „ლობა“ („ალობს“, „ლბება“) ან „ჩაქრობა“ („აქრობს“, „ქრება“) ფუძეს წარმოგვიდგენს სამი განსხვავებული ვარიანტი: ი ხმოვნით — ქორიდ-, შქირიტ-, ა ხმოვნით — ქორად-, შქირატ- და ნოლ ხმოვნით. ე. ი. უბმოვნოდ — ქორდ-, შქირტ-.

ფუძის ისეთ ფორმას. როდესაც სუფიქსურ ნაწილში ი ხმოვანი გვაქვს (ქორიდ-, შქირიტ-), ჩვენ ვუწოდებთ ფუძის გახმოვანების ი საფეხურს. ა ხმოვნის შემცველს (ქორად-, შქირატ-) — ფუძის გახმოვანების ა საფეხურს. ხოლო ამავე ფუძის ისეთ ვარიანტს, რომელსაც სუფიქსურ ნაწილში ხმოვანი არა აქვს (ქორდ-, შქირტ-). — ფუძის გახმოვანების ნოლ საფეხურს.

ფუძის გახმოვანების სამი საფეხურის (ი, ა, ნოლი) მქონე ფუძედრეკადი ზმნები:

* წერილი ამართავს პახსანუბას, წაიკითხეს ენათმეცნიერები: ინსტიტუტი „საქართველოს საზოგადოებრივი მეცნიერებათა აკადემია“ 1958 წლის 15 მარტს. მოხსენებაში გამოქვეყნებული მოსაზრებები გამოქვეყნებულია „საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის მოხსენებებში“ 1958 წლის 1-2 ნაკვეთში და აბლატივი ქართული მეცნიერებათა აკადემიის მოხსენებებში 1965 წლის 1-2 ნაკვეთში. იქვე ნახებენ თეოდორე ვაჟა-ფშაველას ნაშრომები „ქართული ენის ფონოლოგიის ისტორიაში“. იხ. აგრეთვე: გ. წიგნაძე, „ქართული ენის ფონოლოგიის ისტორიაში“ ქართული ენის მეცნიერებათა აკადემიის გამოქვეყნებული ნაშრომები, 1957, გვ. 117.

¹ უკვე აღნიშნულია „ქართული ენის ისტორიაში“ (ს. მ. ბერიძე, 1958, გვ. 117) და „ქართული ენის ისტორიაში“ (ს. მ. ბერიძე, 1958, გვ. 117).
² იხ. მ. ბერიძე, „ქართული ენის ისტორიაში“ (ს. მ. ბერიძე, 1958, გვ. 117) და „ქართული ენის ისტორიაში“ (ს. მ. ბერიძე, 1958, გვ. 117).

³ იხ. მ. ბერიძე, „ქართული ენის ისტორიაში“ (ს. მ. ბერიძე, 1958, გვ. 117) და „ქართული ენის ისტორიაში“ (ს. მ. ბერიძე, 1958, გვ. 117).
⁴ იხ. მ. ბერიძე, „ქართული ენის ისტორიაში“ (ს. მ. ბერიძე, 1958, გვ. 117) და „ქართული ენის ისტორიაში“ (ს. მ. ბერიძე, 1958, გვ. 117).

o საფეხური	a საფეხური	ნოლ საფეხური	
1. წირილ- გორილ- ღირიკ- შქირიტ- კირიკ- ბურიცხ- ღირიკ- ცირიც- ჩურიტ-	წირად- გორად- ღირაკ- შქირატ- კირაკ- ბურიცხ- ღირიკ- ცირიკ- ჩურატ-	წირდ- გორდ- ღირკ- შქირტ- კირკ- ბურცხ- ღირკ- ცირც- ჩურტ-	„ღაწრეტა“ „ღობა“ „ღრეკა“ „ჩაქრობა“, „შრეტა“ „ღმეკა“, „კრეკა“ „ზრუკა“ „მოღრეკა“, „მოზრა“ „ცრეკა“ „ჩრეტა“, „ჩრეტა“ „ღღრმე“, „ეღღნა“ -ღაეწრეგა“ -ღაღლა“ „მწრეტა“ „მწრეტა“ ⁴ „სხრეტა“ „სხრეტა“, „გაღაღღნა“ „ღაღაღღნა“ -ღღღღა“ „ჩრენა“
2. ჩილით- კვილიდ- შულიდ- კვილიტ- წვილიტ- ჩხილიტ- ცხილიტ- ზილიტ- ლილიტ- სქილიდ-	ჩილით- კვილად- შულად- კვილატ- წვილატ- ჩხილატ- ცხილატ- ზილატ- ლილატ- სქილად-	ჩირთ- კვირდ- შურდ- კვირტ- წვირტ- ჩხირტ- ცხირტ- ზირტ- ლირტ- სქილდ ⁵	

ზოგი ფუძედრეკალი ზმნა ფუძის ხმოვანთა მონაცვლეობის მხრივ თავისებურებას იჩენს: გახმოვანების მოსალოდნელი სამი საფეხურის ნაცვლად მხოლოდ ორი საფეხური დასტურდება, მაგ., გახმოვანების o და a საფეხური აქვს ზმნას ბურიწ- / ბურაწ- „ფრეწა“. (ნოლი საფეხური ამ ფუძისა, რაც მეგრულში არა ჩანს, ქანურშია „შემონახული — ბურწ- „ღაზეკა, დაგლეკა“). ბურიცხ- / ბურაყ- „ღაბრეკა“ (მაგ. ტყავისა სიცხისაგან)... სამსაფეხურიანი სისტემიდან ერთ-ერთის დაკარგვა უცხო არაა ქართლისთვისაც. ეს ასახავს ფუძედრეკალ ზმნათა სისტემის თანდათანობითი მოშლის საერთო ტენდენციას, რაც განსაკუთრებით ხელშესახებია ქანურში⁶.

ზოგჯერ დასტურდება o გახმოვანებაც (ამგვარ ზმნებს მეტწილად აკლიათ ნოლ საფეხური), რომელიც აქა-იქ გამოდის როგორც პარალელური ფორმაცხვა საფეხურისა:

o საფეხური	a საფეხური	o საფეხური
ღლირზ- ვირზ- ახიოშ- ღირიკ- ღირიკ- ცირიც- ხარკე-	ღლირზ- ვირზ- ახიოშ- ღირაკ- ღირიკ- ცირიკ- ხარკე-	ღლირზ- „ღღღნა“ ვირზ- „ვირზ“ ახიოშ- „გლეკა, თხლეშა“ ღირიკ- ღირიკ- „ღრეკა“ ღირიკ- ღირიკ- „ღრეკა“, „მოზრა“ ცირიკ- ცირიკ- „ცრეკა“ ხარკე- „ხლეკა“, „ხეკა“

არსებითად გაქვევებული სახით (გახმოვანების o საფეხურზე) ჩანს შემორჩენილი წარმოშობით ალბათ ფუძედრეკალი ზმნები: ზილიკ- „ზორება“,

⁴ კვილიტ- / წვილიტ- (ასევე ჩხილიტ- / ცხილიტ-) ებრძანებოდა ბერძნულში მიხარობებაში. ამჯერად მოვლენის შესახებ იხ. ჩვენის მზაბაძვის ერთი სახეობა მეგრულში, ენათმეცნიერება, პანის დასტურების XVII სექციისათვის სესიონის შედეგები, თბილისი, 1956, გვ. 18-19.

⁵ მისალოდნელი იყო * სქილად.
⁶ ქანურში უმისუელ ხმოვანთა მონაცვლეობა არსებობდა მხოლოდ ჩანს (შემონახულია ერთ-ერთი ლაგამბრული ფუძე, მაგ., ღრეკუნ „ღრეკა“ ნაკლი // ნაკლი „ღრეკილი“ ზეგუნ „ჩრეკა“ ბრეკა // ბრეკილი „გაზეკა“).

კოროფ. „კრეფა, კრება“ ხიროყ — „ხრეკა, ხრუყვა“ (მდრ. ნმყ. მიმდ. ხი-
როკილი // ხირაკილი). წილოს — „გაწურვა“ (მაგ. სარეცხისა), სიროტ —
„სრესა, გლესა“, ჭირთ — „შეწუხება (გულისა)“, „წუწუნი“, ჟილოტ —
„ელეტა“... ფუძედრეკად ზმნას ჭყილატ-/ჭყილიტ-/ჭყირტ- „ჭყელეტა“ აქვს ო
ვახმთვანებატ, ოლონდ ჩართულია ნ: ჭყილონტ — „ჭყელეტა“.

ყველა ფუძედრეკადი ზმნა ორმარცვლიანია, გამოხაყლისია ერთმარცვ-
ლიანი ხირტქ-/ხარტქ-/ხორტქ-, რომელშიც ხმოვნის ცვლა ხდება არა სუფიქ-
სურ ნაწილში. არამედ ფუძის შიგნით. ეს ფუძე გვაქვს ჭანურშიც (ხროტქ-),
რაც მეგრულისაგან ხმოვნის ადგილით განსხვავდება. ისტორიულად ეს ფუ-
ძეც ორმარცვლიანი უნდა ყოფილიყო: *ხირიტქ-/*ხირატქ-/*ხიროტქ-. ხ-ს
შომდევნო ხმოვნის ჩაყარდნამ მოგვცა *ხრიტქ-/*ხრატქ-/*ხროტქ-. არაბუნებ-
რივი თავიედური ხრ+ხმოვანი მეგრულში შეიცვალა ხ ÷ ხმოვანი + რ მიმდევ-
რობით: ხირტქ-/ხარტქ-/ხორტქ-. ეს ფუძე შესატყვისია ჭართ. ხლეჩ- ფუძისა?.

ფუძედრეკად ზმნას ჭყოლიდ-/ჭყოლად-/ჭყორდ- („დაეწყება“) მეგრულ-
ში აქვს ფონეტიკური ვარიანტი ჭყვილიდ-/ჭყვილად-, ოლონდ ნოლ საფეხურ-
ზე მაინც ჭყორდ- ვეძქნება (და არა ჭყვირდ-). ამ ზმნის დერივაცია „გაწყდო-
ნის“ აღმნიშვნელი ჭყვიდ-/ჭყვიად-/ჭყვირდ- „წყდობა. წყვეტა“. ჭართ. წყვედ-
წყვიდ-წყდ-ფუძის შესატყვისი:

ჭყოლიდ- /ჭყოლად-/ ჭყვირდ- „დაეწყება“
ჭყვიდ- /ჭყვიად-/ ჭყვირდ- „დაეწყება“
ჭყვიდ- /ჭყვიად-/ ჭყვირდ- „დაეწყება“

მეგრულ ფუძედრეკად ზმნათა ჭართულთან შედარება გვიჩვენებს, რომ:
ა. ერთი იგივე ზმნა ფუძედრეკადია ჭართულშიც და მეგრულშიც (ასეა
ნეტწილად)

ჭართ.	მეგრ.
ც/ღრიც-/ღრც-	ღირაც-/ღირიც-/ღირც-
წყვილი-/წყვილდ-/წყვილტ-	ჭყოლიდ-/ჭყოლიად-/ჭყვირდ-
სხლეტ-/სხლიტ-/სხლტ-	ღლიტდ-/ღლიტიტ-/ღლიტტ-
წრეტ-/წრიტ-/წრტ-	ცხილად-/ცხილიტ-/ცხილტ-
წრეტ-/წრიტ-/წრტ-	წირად-/წირილდ-/წირდ-
რეტ-/რეიტ-/რეტ-	შქირატ-/შქირიტიტ-/შქირიტტ-
რეტ-/რეიტ-/რეტ-	ორტქ-/ორტიტქ-/ორტიტტქ-
ჭყვად-/ჭყვადიტ-	ყვალად-/ყვილიტდ-/ყვირდ-
ღლიტდ-/ღლიტიტ-/ღლიტტ-	ცრად-/ცრიტიტ-/ცრად-
ოხლევ-/ოხლივ-	ღღირაზ-/ღღირიზ-/ღღირიზ-
	ოხირაზ-/ოხირიზ-

როგორც ჩანს, ჭართულში ქა-იქ დაქარგულია ნოლ საფეხურის ფორმებ.
ბ. მეგრულში ზმნა ფუძედრეკადია, ჭართულში — არა:

ჭართ.	მეგრ.
ცეც- „შეცდომ“	ჩილათ-/ჩილით-/ჩირთ-
შ(ე)ც- „დაჩხისა“	სჭილად-/სჭილილდ-/სჭილდ-
კარ- „უაბს“	ქორდ-/ქორილდ-/ქორდ-

ჭართულში ზმნა ფუძედრეკადია, მეგრულში — არა:

ჭართ.	მეგრ.
კრებ-/კრიბ-/კრბ-	კოროფ- „კრეფა, კრება“
ოქეაფ-/ოქეიფ-	ოქეაფ- „ოქეეფა“

წ. შიორ. აიან
1926, გვ. 431.
* ი. ი. ი. შიორ.

ხერეტ-/ხერით-
ტავ-/ტავ-
ჩხრეც-/ჩხრეც-

ჩხ(ვ)- „ხერეტა“⁹
ტაჩ- „ატყეა“
ჩხირც- „ჩხრეცა“

გახმოვანების ნოლ საფეხურზე ფუძის ბოლოში თანხმოვანთა კომპლექსი ჩნდება, რამდენადაც ამ საფეხურისათვის სუფიქსური ნაწილის უხმოვანობაა ნიშანდობლივი. ამ მიზეზით ორი თანხმოვანი ერთმანეთის გვერდით აღმოჩნდება. საყურადღებოა, რომ ამგვარ თანხმოვანთკომპლექსთა პირველ წევრს არის სინორი რ თანხმოვანი: წირ-დ- „წრეტა“ (მღრ. წირიდ-/წირად-); ყორ-დ „ლობა“ (მღრ. ყორიდ-/ყორად), შქირ-ტ- „ჩაქრობა“ (მღრ. შქირიტ-/შქირატ-) და სხვ. როდესაც ზმნის ფუძეში „სადრეცი სუფიქსის“ წინ ლ თანხმოვანი გვაქვს (მაგ. ჩილ-ით — „ცდომა“, შულ-იდ- „დალა“...), ხმოვანის არ არსებობის შემთხვევაში იგი თანხმოვანის წინ აღმოჩნდება (ჩილ-თ-, შულ-დ-). ასეთი კომპლექსი (ლ+თანხმოვანი) მეგრულისათვის დამახასიათებელი ფონეტიკური წესის თანახმად გარდაიქმნება რ+თანხმოვანად. როგორც ცნობილია, მეგრულისათვის მიმდევრობა ლ+თანხმოვანი არაბუნებრივია და იგი გარდაიქმნება რ+თანხმოვანად, მაგ., ბელტი—ბერტი, კალთა—კართე... *მე-ულს—მეთურს „მიღის“... ამ წესის თანახმად:

ჩირთ-—*ჩილთ- (მღრ. ჩილთ-/ჩილათ-)¹⁰ „ცდომა“
შურდ-—*შულდ- (მღრ. შულდ-/შულად-) „დალა“
ქორდ-—*ქყორდ- (მღრ. ქვირდ-/ქვირად-) „დაიწყება“
ზირტ-—*ზილტ- (მღრ. ზილტ-/ზილატ-) „ახსლება“
ქვირტ-—*ქვილიტ- (მღრ. ქვილიტ-/ქვილიატ-) „ქვლტა“ და ა. შ.

ამრიგად, ამ შემთხვევაშიც თანხმოვანთა კომპლექსის პირველ წევრად რ აღმოჩნდა. შეიძლება ითქვას, რომ მეგრულში ფუძედრეკადი ზმნებისათვის დამახასიათებელია სუფიქსური ელემენტის წინ რ ან ლ სინორის მქონებლობა (წირ-იდ-, ყორ-იდ-, ჩილი-ით-, ქვილ-იდ-...), რაც გახმოვანების ნოლ საფეხურზე ქმნის რ-თი დაწყებულ თანხმოვანთკომპლექსს (წირდ-, ყორდ-, ჩირთ-, ქვირდ-...).

საინტერესოა, რომ ზოგ შემთხვევაში მეგრულ ფუძედრეკად ზმნათა შეატყვისი ფუძეები ქართულში არა თუ ფუძედრეკადი არაა, არამედ აკლია ფუძის ის სუფიქსური ელემენტი, რომელსაც „დრეცა“ უნდა განეკლად:

მეგრ.	ქართ.
ყორ-იდ-/ყორად-/ყორად-	ყარ- „ყარს“
ჩილ-ით-/ჩილათ-/ჩირ-თ-	-ცეთ „შეცთა“

მეგრ. ყორ-იდ-... „ლობა“ ფუძის ფონეტიკური შესატყვისია ქართ. ყარ-ს (ამავე ფუძისაა მ-ყრ-ალ-ი, ა-ყრ-ოლ-ებ-ა...), რომელიც ლობის შედეგს გულისხმობს. ქართულს აკლია მეგრ. -იდ/-ად/-დ მონაცვლე სუფიქსის შესაბამისი ნაწილი, რაც ამ ნაწილის სუფიქსურობაზე უნდა მიუთითებდეს.

მეგრ. ჩილ-ათ-/ჩილ-ით-/ჩირ-თ- ზმნას ქართულთან შედარებით მეტი აქვს ლ ელემენტი (უკეთ -ილ-). ქართულში მოსალოდნელი იყო (მეგრულის მიხედვით)* ცლ-ეთ-/ცლ-ით-/ცლ-თ¹¹.

⁹ ამ ფუძეს მეგრულში აკლია ქართულსუფიქსის შესატყვისი. მღრ. მეგრ. ხვირატე „ხერეცა“ სწორედ ამ სუფიქსის თარღი ელემენტი უნდა ვეჭონდეს.

¹⁰ ჩილ-თ-იორმშ-მ, ამრიგად, რ ბუძისეულია, ლსაგან მოპირნარე. მღრ. არნ. ჩ ი ქ ო ბ ა ე ა . მსივერტლ-ქართულა შედარებათი ლექს-იონი, თბილისი, 1933, გვ. 374.

¹¹ ანტიკრესოა მოპირნარეა ელ-ქვირბა მე ქ. -ცეთ- (*-ცლ-ეთ-?) და ცლ- (ა-ცლ-ა).

როგორი გამოყენება აქვს გახმოვანების სხვადასხვა საფეხურზე მდგომ ფუძეს?

სრულებით მკაფიოა დაპირისპირება ფუძის ი საფეხურსა და ნოლ საფეხურს შორის: ი საფეხურზე მდგომი ფუძე გამოყენებულა მოქმედებით გვარში, ხოლო ნოლ საფეხური -- ვნებით გვარში. ეს დაპირისპირება კარგად ჩანს დრო-კილოთა წარმოების პარადიგმაში. სანიმუშოდ მოგვეყავს ორი ზმნა (ყველა სხვა ზმნა ანალოგიურ ვითარებას გვიჩვენებს):

ი საფეხური

ნოლ საფეხური

(მოქმედებითი გვარი)

(ვნებითი გვარი)

აწმყო გორიდ-უნს „ალობს“
ნ. უსრ. გორიდ-უნდუ ალობდა“
კავშ. I. გორიდ-უნდას „ალობდეს“
აორისტი გორიდ-უ „ალობ“
კავშ. II. გორიდ-ას „ალობს“

გორ-დ-უ (ნ) -ლება“
გორ-დ-უდუ -ლებოდა“
გორ-დ-უნდას -ლებოდეს“
გორ-დ-უ „ვალაბა“
გორ-დ-ას -ვალაბეს“

აწმყო ჩილით-უნს „აცდენს“
ნ. უსრ. ჩილით-უნდუ „აცდენდა“
კავშ. I. ჩილით-უნდას „აცდენდეს“
აორისტი ჩილ-თ-უ „აცდინა“
კავშ. II ჩილ-თ-ას „აცდინოს“

ჩირ-თ-უ (ნ) „ცდება“
ჩირ-თ-უდუ „ცდებოდა“
ჩირ-თ-უნდას „ცდებოდეს“
ჩირ-თ-უ -შეცდა“
ჩირ-თ-ას -შეცდეს“

თურმეობითებს ი საფეხურზე მდგომი ფუძეები (მოქმედებითი გვარისა) წესიერად აწარმოებენ (თურმ. I უსგორიდ-უ(ნ) „ულპია“, უჩილით-უ(ნ) „უცდენია“... თურმ. III ნოგორიდ-უ-ე(ნ) „თურმე ალობდა“, ნოჩილით-უ-ე(ნ) „თურმე აცდენდა“). ნოლ გახმოვანების ფუძეები კი (ვნებითი გვარის ზმნები) თურმეობითის მწკრივებს აწარმოებენ განსხვავებულად, გახმოვანების ა საფეხურზე მდგომი ფუძით: თურმ. I დო-გორად-ე(ნ) „დამპალა“, მე-ჩილათ-ე(ნ) „შემცდარა“, თურმ. II გორად-ე-დ-უ „თურმე დამპალა“, მე-ჩილათ-ე-დ-უ „თურმე შემცდარა“, კავშ. III დო-გორად-ე-დ-უ-კო „დამპალიყო“, მე-ჩილათ-ე-დ-უ-კო „შემცდარიყო“... თურმ. III ნო-გორად-უ-ე(ნ) „თურმე ლებდა“, ნო-ჩილათ-უ-ე(ნ) „თურმე ცდება“, თურმ. IV ნო-გორად-უ-ე-დ-უ „თურმე ლებოდა“, ნო-ჩილათ-უ-ე-დ-უ „თურმე ცდებოდა“ და ა. შ.

ამრიგად, ფუძედრეკადი ზმნის ფუძე გახმოვანების ი საფეხურზე დგას მოქმედებით გვარში. ნოლ საფეხურზე — ვნებითში. ფუძის გახმოვანება აქ გვარის ნიშნად გამოიყურება¹².

გახმოვანების ა საფეხურზე მდგომი ფუძე გამოყენებულა ნაზმნარ სახელებში — მასდარში, მიძლეობებში და, როგორც ვნახეთ, თურმეობითებში. ამ უკანასკნელ შემთხვევაში ეს საფეხური (ა გახმოვანება) ენაცვლება ნოლ გახმოვანებას.

მასდარს ფუძედრეკადი ზმნა ა სუფიქსით აწარმოებს თემატიკური უ-ს გარეშე: გორად-ა „ლობა“, ჩილათ-ა „ცდენა“, წირად-ა „წირება“, შულად-ა „დაღლა“, შქირატ-ა „ქრობა“, სქილად-ა „რჩენა“, დირაკ-ა „დრეკა“ და მისთ. შდრ. მასდარის წარმოება თემატური უ-ს გამოყენებით არაფუძედრეკად ზმნებ-

¹² მეგრულში ფუძედრეკად ზმნათა ვნებითი გვარისათვის ფუძის გახმოვანების ნოლ საფეხურზე დგამა უფრო არსებითი კი ჩანს, ვიდრე ვნებითის ნიშნად ფუ-ს მიჩნევა, რამდენადაც უ ძბოლოდ სერიოზო ჩანს, ნოლ საფეხური კი I-შიცა და II სერიაშიც. ან კობრივ, ცხადია, ენებში არც ერთი ეს ნიშანი ნამდვილ ნიშანს არ წარმოადგენს. ამ ტიპის ზმნები ე. წ. უნიშნო ბარ ელემენტია და მეგრულშიც.

ში: ქარ-უ-ა „წერა“, თას-უ-ა „თვისა“¹⁵... ფუძედრეკად ზმნათა ასეთი მასდარი (ქორად-ა, ჩილათ-ა...) არჩაულა.

ამგვარ მასდართა პარალელურად ფუძედრეკად ზმნებს აქვთ განხმოვანების ო საფეხურზე მყოფი ფუძისაგან ნაწარმოები მასდარიც. ასეთი მასდარი ზედამ უ თემიანია და მოქმედებითი გვარის შინაარსისაა, რითაც უპირისპირდება ზემოთ განხილულ ფორმებს (ქორად-ა, ჩილათ-ა), რომლებიც გვარის თვალსაზრისით ნეიტრალურნი არიან (ან ენებითური შინაარსისა, თუ ო ფუძიან მასდარებს დაუპირისპირებთ), მაგ.: ქორიდ-უ-ა „დაღობა“ (ძალით, საგანგებოდ), შდრ. ქორად-ა „ღობა“, ჩილით-უ-ა „გაცდენა, შეცდენა“ (ძალით, საგანგებოდ), შდრ. ჩილათა „ცდენა, ცდომა“, შქირიტ-უ-ა „ჩაქრობა“ (მოქმედებითი გვარი), შდრ. შქირატ-ა „ქრობა“ (არა მოქმ.) და მისთ. მასდარის ეს ტიპი (ქორიდ-უ-ა, ჩილით-უ-ა და მისთ.) შედარებით ახალი ჩანს: გვარის მიხედვით ინდიფერენტული ქორად-, ჩილათ-... გააქტიურებულია ხმოვნის შეცვლით (ქორიდ-, ჩილათ-...) და უ თემის ნიშნით (ქორიდ-უ-ა, ჩილით-უ-ა...) ¹⁴.

განხმოვანების ა საფეხურზე მდგარი ფუძეა გამოყენებული მიმღებობებშიც, თუმცა აქ დასაშვებია ო საფეხურზე მდგარი ფუძის ხმარებაც. ამ ორი ფორმის მნიშვნელობა ზოგჯერ მთლად იდენტური არ არის. მაგ., აწმყო დროის მიმღებობაში გვაქვს მა-ქორად-ალ-ი // მა-ქორიდ-ალ-ი „დამღობი“, მა-ჩილათ-არ-ი // მა-ჩილით-არ-ი „გამცდენი“. აქ უფრო გავრცელებულია ო განხმოვანება. ნაწყო დროის მიმღებობაში ა განხმოვანების ფუძეა უფრო ბუნებრივი: ქორად-ილ-ი „დამალი“, ჩილათ-ირ-ი „შემცდარი“. დასაშვებია ქორიდ-ელ-ი და ჩილით-ერ-ი (ი ხმოვნით). ისინი აქტიური მოქმედების შედეგს გადმოსცემენ (მაგ., ქართ. „დაღობილი“, „შემცდენი“) ¹⁵. ასევე: ნაქორადა, ნაჩილათა... ნაქორიდა, ნაჩილიათა... „ნაღობი“, „ნაცდენი“. მყოფადი დროის მიმღებობაც ორივე (ა, ი) განხმოვანების ფუძეს იყენებს: ო-ქორად-ალ-ი „საღობი“, ო-ჩილათ-არ-ი „საცდენი“, შდრ. ო-ქორიდ-ალ-ი, ო-ჩილით-არ-ი... აქ ზავგასმულია აქტიური მოქმედება.

ამრიგად, განხმოვანების ო საფეხურზე მყოფი ფუძისაგან იწარმოება ყველა ნაკვეთი (დრო-კილოები, მასდარი, მიმღებობები) და აქტიური შინაარსისა. ნოლ საფეხური გვაქვს I და II სერიაში და უპირისპირდება ო საფეხურს

¹³ მასდარის -უ-ა დაბოლოება, რაც იღვს ასე გავრცელებულია მეგრულში, მსგავს შემთხვევაში შეიძლება გვხვდეთ და უნიკალური შედეგია. ეს უ (-*ოვ, რომლის წარმოქმნის შესატყვისა თქვენს მნიშვნა-ავ) დამკვიდრდა ათმატურ ზმნებთანაც. მაგ. წარ-უ-ა „წერა“ ახალი მასდარი, მა-ი მისი-ლ-ო-ა მისა-ქრ-ა (შდრ. გავრცელებული კომპოზიტი ჟან-მის-ა-ბედისწერა“, სიტყვათათვის: მისი-ლო-ს წერა), ანკითე ქართ. ათმატურ წერ-ა // ათმატურ ზმნებზე თემის მნიშვნის თართა, რაც ქართულ სახელ ტებში ცნობილი მოვლენა (წერ-ა // წერ-ამს, დრეკ-ას და მისთ.) მსგავს მნიშვნელობაზე მოგონისთვისაც, აქ გავრცელდა -ოვ თემის ნიშანი (-ქართ. -ავ), რომელიც წარმოვიდეთ უარყოფით უ, რომელსაც -ოვს მოსდევს ზმოვანი (*პარ-ოვ-ა-ქართ-ა) და როგორც უნ, რომელიც ცნობილ ოვს მოსდევს აანხმოვანი (*პარ-ოვს-ქართ-ის, ვითრე ზეს ვად: *პარ-ოვს-ა-მა-ქართ-ის-ს-ქართ-ის წერ-ს)

¹⁴ ზღვატის უავილა სოვითრთ ო გამომავალია
 მისი(1) -არ-ება“), იწმნილი -... (წმნილი) წარტება (იწმნილი) ¹⁵
 უფრო ძლიერი და უფრო სწორი ორშებრსა იწმნილი, მისი (1) ასეთი უავილა
 ცნობილი რთ დიდი აქომ წლა (ნოლ საფეხურზე) ¹⁵ ავტობებში ეტყვა
 ეს ჩილით-... საცულად გლჯებასი, იწმნილი ¹⁵ ბა-სი, მას-ა-ა

¹⁵ უ-ა // გლჯება, ორ-ება // არ-ება, ...)
¹⁶ მა-ქორიდ-ებ-ა სიტყვის რ/ლ და ო ე (იწმნილი))

როგორც ვნებით. ა საფეხური ყველაზე შეზღუდულია: ის გამოყენებულია მასდარში, მიმღობებში. თურმეობითა წარმოებაში (აქ ის ენაცვლება ნოლ საფეხურს).

ფუძის განზოგანების ო საფეხური ფუძედრეკად ზმნათა საერთო სისტე-
ნიდან ამოვარდნილად გამოიყურება, ის თითქოს არ მონაწილეობს *o/a* ნოლ
მონაცვლეობაში და დამოუკიდებელ სრულ პარადიგმას ქმნის: აწმყო — დლი-
როზუნს „დღღუნს“. გიროზუნს „გრუნს“, აორისტი — დლიროზუ, გიროზუ,
თურმ. I — უდლიროზუ(ნ), უგიროზუ(ნ), თურმ. III — ნოდლიროზუ(ნ), ნო-
გიროზუ(ნ)... მიმღ. ნმყ.-დლიროზილი, გიროზილი... შდრ. პარალელური ფორ-
მები ო განზოგანებით: დლირიზუნს, დლირიზუ, უდლირიზუ(ნ), ნოდლირიზუ(ნ).
დლირიზული... მასდარს ასეთი ზმნები აწარმოებენ თემატური უ-ს მოშვე-
ლიებით: დლიროზ-უ-ა (//დლირიზ-უ-ა) „დღღუნა“, გიროზ-უ-ა „გრუნა“; წი-
ლოზ-უ-ა „გაწურვა“ სიროტ-უ-ა „გღუნა“... მაგრამ გვაქვს ე. წ. პირველადი
მასდარებიც: ზილოკი-ი „ზომრება“, გიროზ-ი „გრუნა“, წილოზ-ი „გაწურვა“,
დლიროზ-ი „დღღუნა“ (ასეთი ტიპის მასდარები, რაც ო განზოგანების ფუძე-
ებში აწმყოა, უცხოა განზოგანებს *o/a* ნოლ საფეხურზე მდგომ ფუძეთათვის).
გვარების მიხედვით: განზოგანების ო საფეხური მოქმედებითიც შეიძლება
იყოს და პრეფიქსიანი ვნებითიც (მაგ. დოდლიროზუ//დოდლირიზუ „დაღლი-
ოდლიროზუ//ოდლირიზუ „იგლიჯება“).

მეგრულ ფუძედრეკად ზმნათა სამ საფეხურს კორელატები აქვს ქარ-
თულშიც: განზოგანების ო საფეხურის შესაბამისია ქართ. ო საფეხური (მეგრ.
შქირიტ-ქართ. შრიტ-). მეგრ. ნოლ საფეხურისა -- ქართ. ნოლი (მეგრ. შქირიტ-
ქართ. შრტ-), მეგრ. ა საფეხურისა — ქართ. ე საფეხური (მეგრ. შქირიტ-
ქართ. შრეტ-).

შესაბამის ფუძეთა გამოყენება ქართულსა და მეგრულში ყოველთვის
ერთმანეთის იდენტური არაა. მაგ., ფუძის განზოგანების ნოლი საფეხური
ქართულშიცა და მეგრულშიც აწარმოებს მწკრივთა I და II სერიას, მესამე
სერიამ — ქართულში ე განზოგანების ფუძეთა, რაც შეესაბამება მეგრულს ა
ანსოგანების ფუძეს (ქართ. მრეტილა: მეგრ. შქირიტეტ). თუმცა ქართულის
მეგობრ ფორმა მიმღობას ემყარება.

შინაგნელოვანია სხვაობა განზოგანების ო საფეხურის გამოყენებაში. ქარ-
თულში, როგორც ვნობილია, ხმოვანთმონაცვლეობა ე/ი (დრეკს/დრიკა) სე-
რიების მიხედვითაა განაწილებული. პირველ სერიაში ე გვაქვს, მეორეში ო.
მეგრულში განზოგანების ო საფეხურს სრული პარადიგმა აქვს, აწარმოებენ
ყველა სერიას და ნაზმნარ სახელს (მოქმედებითი გვარის შინაარსის მქონეს):
სერია — შქირიტუნს „აქობის“. II სერია — შქირიტუ „აქრო“. III სე-
რია — შქირიტუ „ჩაქობა“. IV სერია — ნოშქირიტუ „თურმე აქობის“.
სლოგი — შქირიტუ „ჩაქობა“. მიმღობა — მაშქირიტალი „ჩამქობი“.
ნოშქირიტალი „ჩასაქობი“, შქირიტელი „ჩამქალი“. ქართულში ფუძედრე-
კა ზმნები III სერიის მწკრივთათვის სხვადასხვა ფუძეს იყენებენ: თურმ
I ე განზოგანების ფუძეს იყენებს (უდრეკია, უცვეთია). ხოლო თურმ. II და
კავშ. II — ო განზოგანების ფუძეს (ედრიკა, ეცვითა... ედრიკოს, ეცვითოს...).
კავშ. I მასდარს I სერიას, ხოლო თურმ. II და კავშ. III კი -- II სე-
რიას.

(წარმოადგინა საბრძოლო სსრ მეცნიერებათა აკადემიისმა ენათმეცნიერებამ)

ქონსტანტინე ბაბაშვილი

სემანტიკური კვლევის ზოგიერთი საკითხი

სემანტიკა ყველაზე ნაკლებ განვითარებული დარგია ენათმეცნიერებისა. ფონეტიკა (ფონოლოგია), მორფოლოგია და ნაწილობრივ სინტაქსი ენათმეცნიერთა მეტ ყურადღებას იმსახურებდა ყოველთვის.

თვით კონფლიქტიც კი ტრადიციული და სტრუქტურულ ენათმეცნიერებას შორის არ არის იმდენად ღრმა, რომ ისინი ორ სხვადასხვა, პრინციპულად განსხვავებულ რეალობად გვესახებოდეს. თუ დავეყვირდებით ლინგვისტიკის განვითარებას... აღმოვაჩინებთ, რომ მიუკერძოებელი შედარება პრაქტიკული შედეგებისა, რომლებსაც ფონოლოგიასა და მორფოლოგიაში იყენებს ერთი მხრივ კლასიკური, ხოლო მეორე მხრივ სტრუქტურული ენათმეცნიერება, შთაბეჭდილებას ქმნის უფრო შთამომავლობითობისა, ვიდრე განხეთქილებისა. ძირითადი დეაწლი. რომელიც სტრუქტურულმა ლინგვისტიკამ შეიტანა გამოხატულების პლანისა და მორფოლოგიის შესწავლაში, — ესაა გაცნობიერება იმისა, თუ რა კეთდება, იმ პრინციპების მკაცრი ფორმულირება, რომლებიც მეთოდის საფუძვლად ძვეს. მეთოდისა. რომელიც თავისთავად აუცილებელი აღმოჩნდა¹. სწორედ ამიტომ შეიძლება ითქვას, რომ ფონეტიკა-ფონოლოგიის თუ მორფოლოგიის დარგებში ხანგრძლივ და ძლიერ ტრადიციას ემყარება, უმეტეს შემთხვევაში მკაცრად დეფინირებული ცნებებით ოპერირებს და, თუ შეიძლება ითქვას, იცის რას იკვლევს. რა უნდა.

ენის შინაარსობრივი პლანის კვლევაში ჩამორჩენის ბევრი სხვადასხვა მიზეზი შეიძლება დასახელდეს. დაწყებული ტრადიციული ლექსიკოლოგიის ლოკაციზმითა და დამთავრებული სემანტიკის პრინციპული უარყოფით². მიუხედავად ამ მიზეზთა სიმრავლისა და ნაირფეროვნებისა, მაინც შეიძლება დავინახოთ „მიზეზთა მიზეზი“. ის მთავარი, რაც აფერხებდა მნიშვნელობათკვლევას: ესაა ენობრივ მნიშვნელობათა განხილვა არა როგორც სტრუქტურული მთლიანობისა. არამედ მათი იზოლირებული შესწავლა. რომელიმე ენის ბგერათა პრიმიტიული აღწერა თუ მორფოლოგიური ერთეულების პირველივე ელემენტარული პარადიგმა უკვე იყო მიმართებათა კვლევა. მაშინ, როდესაც მნიშვნელობათა სისტემატიზაციის კრიტერიუმში მხოლოდ სიტყვათა ანბანის მიხედვით დალაგება გასდა. სწორედ ამიტომ გამოითქვა ენათმეცნიერებაში ასეთი აზრი: „ლექსიკოლოგია... გადაიქცა ლექსიკოგრაფიად, დისციპლინად, რომელიც დაკავებულია უბრალოდ გარკვეული სიდიდეების არაზუსტი და არამყარი ჩამოთვლით, სიდიდეებისა. რომელთა დასახასიათებლად აშკარად მრავალმხრივი თვითნებური გამოყენება იხმარება ხოლმე“³.

ენის, როგორც ნიშანთა სისტემის, კვლევა პირველად ფ. დე სოსიურმა დაიწყო. მან ენის შესახებ შექმნა თეორია, რომლის უპირველესი მოთხოვნა იყო განთავისუფლება ქაოსური კვლევის პრინციპებისაგან, მყარი მეთოდოლოგიური პლატფორმის დაფუძნება ენისა და მეტყველების გამოყენის, სინქრონი-

ული და დიქრონიული თვალსაზრისის შემუშავების გზით. მთელი შემდგომი ენათმეცნიერული აზროვნება გარკვეულ, მყარ პოზიციასზე დადგა, აღიარა რა ძირეული პოსტულატი „ენა არის სისტემა“. მაგრამ ეს პრინციპული სიახლე თავისი შედეგებით უფრო გამოხატულების პლანის საკუთრება აღმოჩნდა, ვინაიდან ეს უკანასკნელი მკაცრად ფორმალურია. სემანტიკა კი ის ლინგვისტური დონეა, რომელზეც ენობრივი ერთეულები გამოიყოფა ერთდროულად როგორც მათი ბგერითი მხარის, ანუ გამოხატულების, ასევე მათი შინაგანი (სემანტიკური) მხარის ანუ შინაარსის გათვალისწინებით.

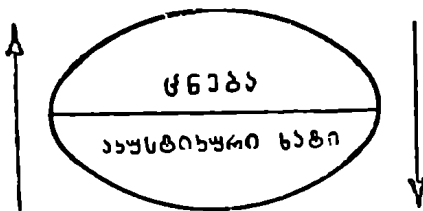
სემანტიკის, როგორც ავტონომიური ლინგვისტური დონის, არსი გული-სხმობს შინაარსების, ანუ ცნობიერებისეულად ქცეული ობიექტური სამყაროს, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, მატერიალურის იდეალურში გარდასახულის კვლევას¹. ადამიანის ინტელექტი ერთადერთი ასპარეზია ამ უნიკალური გარდასახვისა და იარაღი ამ გარდასახვისა ადამიანის ენაა. სწორედ ამიტომ ითვლება ლინგვისტიკა უმთავრეს და უპირველეს სისტემად ყველა სხვა სემიოტიკურ სისტემებს შორის². როგორც ვხედავთ, სემანტიკა თავისი კვლევის ობიექტით მკვიდროდ ემოქნება აზროვნების შემსწავლელ ისეთ მეცნიერებებს, როგორცაა ლოგიკა, ფსიქოლოგია თუ სხვა; იმდენად მკვიდროდ, რომ ისმის კითხვა — არის თუ არა სემანტიკური დონე ავტონომიურად ლინგვისტური?

ჯერ კიდევ სოსიური ამბობდა, რომ ენის კუშმარტი ბუნების დადგენა შეუძლებელია, თუ არ იქნა დაძლეული შეხედულება მასზე (ენაზე), როგორც ნომენკლატურაზე. სემანტიკა, რომლის აგება ორიენტირებული იქნება მატერიალურ სამყაროზე, საგანზე, აღარ იქნება მნიშვნელობის შემსწავლელი მეცნიერება, იგი ნომენკლატურული იქნება. ნომენკლატურული თვალსაზრისის ერთი ვარიანტი (მას პირობითად „ვეულგარული“ შეიძლება ეწოდოს) ფართოდ ცნობილია და მის განხილვას დიდი დრო არ სჭირდება. ამ თვალსაზრისის მაგალითს სოსიური თავად იძლევა ნიშნის ბუნებისადმი მიძღვნილ თავში. „ადამიანთა უმრავლესობისათვის ენა ძირითადად წარმოადგენს ნომენკლატურას, ე. ი. ტერმინთა ჩამოთვლას, რომელიც შეესაბამება იმავე რაოდენობას საგნებისა“³ ასეთი „ვეულგარული ნომენკლატურიზმი“ კრიტიკას იმსახურებს მრავალი თვალსაზრისით. ძირითადად მასზე შეიძლება ითქვას, რომ იგი გულისხმობს „შინაარსეულ იდენტურობას ყველა ენისათვის — აქ არ ჩანს ენის ნომინაციური ფუნქცია. გამოდის, თითქოს ყველა სავანს⁴ უბრალოდ სხვადასხვა ბგერითი ნარლიყი ჰქონდეს მიმაგრებული სხვადასხვა ენაში.

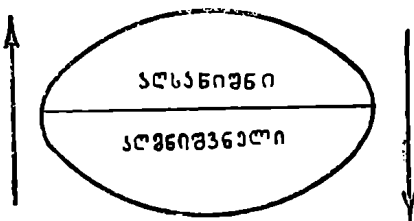
სხვა ნომენკლატურულ თვალსაზრისს, მაგრამ უფრო მეცნიერულად „ძლიერს“, შეიძლება ეწოდოს „ნიშნის ასოციაციონისტური მოდელი“. იგი გულისხმობს, რომ ენობრივი ნიშანი შედგება „ცნებისაგან“ და „აკუსტიკური ხატისგან“. ეს კი ნიშნავს, თითქოს თავისთავად, ნიშნის გარეშე არსებობს ცნება და ბგერითი არტიკულაციის შედეგი — „აკუსტიკური ხატი“, ხოლო მათი შეერთ-

იძლევა ენობრივ ნიშანს. ასეთ თვალსაზრისს გამართლება არა აქვს. ის გულისხმობს, რომ ცნებათა უნივერსალური რეალია თვითმყოფია და მისი გამოხატულება თითოეულ ენაში მხოლოდ ბგერითი განსხვავებითაა გამოვლენილი. მაშასადამე გამოდის, თითქოს აზროვნების პროცესი, აზრითი ერთეულებით ოპერირება ენისგან დამოუკიდებლად მიმდინარეობს: მაშასადამე, ენისა და აზროვნების ურთიერთმიმართება რაციონალურად წყდება⁵. ამგვარი ნომენკლა-

ტერმინში არ ითვალისწინებს ცნობიერებისა და გარესამყაროს ურთიერთმიმართების ჰიერულ, ამოსავალ პოსტულატს, რომელიც ემყარება ვილჰელმ ფონ ჰუმბოლტის ცნობილ ფრაზას: ენა „გარდაქმნის სამყაროს გონის საკუთრებად“. ენობრივი ნიშნის დაშლა „ცნებად“ და „აკუსტიკურ ხატად“ თვით ამ ტერმინების გამო გულისხმობს ნომენკლატურულ თვალსაზრისს. სწორედ ამიტომ სოსიური ხაზგასმით აღნიშნავს „მნიშვნელოვანი ტერმინოლოგიური საკითხის გარკვევის აუცილებლობას“¹⁰. «ჩვენ გთავაზობთ შევიწარმოთ სიტყვა „ნიშანი“. მთელის აღსანიშნავად და შეეცვალოთ ტერმინები „ცნება“ და „აკუსტიკური ხატი“ შესაბამისად ტერმინებით „აღსანიშნი“ და „აღმნიშვნელი“»¹¹. ამ ცვლილების სრულ ღირებულება მაშინ გამოჩნდება, როდესაც მთლიანი სისტემის განხილვას შევუდგებით, როდესაც ნიშანი სტრუქტურული მთლიანის ნაწილი გახდება და ვასცდება იზოლირებული ფაქტის სტატუსს. ნომენკლატურული სქემა:

შეცვალა სქემით

რობაც ცნობიერებისა და გარესამყაროს კავშირის გამოხატვამ აზრი შეიძინა. თავად საგანს ნიშნის გარეთ გავიდა. ხოლო ენობრივი ნიშანი ორმხრივ მთლიანობად შეიძლება განვიხილოთ. ნიშანი აღარ არის მატერიალური, მაგრამ არც იდეალური. იდეალური რომ იყოს, მაშინ საგანთან კავშირი უნდა ვაწყვიტოს. აღამიანსა და საგანს შორის კი არ უნდა იდგეს, არამედ მხოლოდ ცალმხრივ ცნობიერებად გახლეს. მატერიალურიც რომ არ არის. ესეც აშკარაა — „ნიშნის ორივე ელემენტი თანაბრად ფსიქიკურია“¹². აქ, ჩვენი აზრით, „ფსიქიკური“ მატერიალურის საწინააღმდეგოდ „სპირიტუალურს“ უფრო გულისხმობს და „სპირიტუალური“ იღენობას, როგორც ეს ჩვეულებრივ ესმით ხოლმე. არც მატერიალურია და არც იდეალური, მაშ როგორია ენობრივი ნიშნის ბუნება? — ონკიკურული. მისი ეს თვისება ღირებულების ცნებას შემოტანისას გაირკვევა ქვევით.

სემანტიკური დონე მკაცრ ლინგვისტურ ავტონომიას წარმოადგენს და ამასთან დაკავშირებულ ყოველგვარ ეჭვს ნომენკლატურისთვის კრიტიკა ფან-

ტავს. მნიშვნელობათკლავის ლოგიკისტური პოსტულაცია, რომელსაც უც-
ლობლად მივყავართ აბსოლუტურ უნივერსალიებთან. ფაქტიურად იმავე ნომენ-
კლატურულ თვალსაზრისს ემყარება.

რადგან გავარკვეით, რომ ნომენკლატურიზმი თავი და თავია ყველა შეცდო-
მისა ლინგვისტიკაში, ენახოთ, რას ნიშნავს არანომენკლატურული. რა თეო-
რიულ საფუძვლებს უნდა ემყარებოდეს იგი? ჩვენის აზრით, მხოლოდ ენერგე-
ტული ინტერპრეტაცია იძლევა საშუალებას არაწინააღმდეგობრივი წინამძღვრე-
ბი შეიქმნას სემანტიკის არსებობისათვის.

ენერგეტიკა, რომელიც სათავეს ჰუმბოლდტიდან იღებს (ენა არის არა ერ-
გონი, არამედ ენერგია) მკაცრად ეწინააღმდეგება ნომენკლატურიზმის ყოველ-
გვარ გამოვლინებას. მაგალითად, ლ. ვაისგერბერმა ორფენოვანი მოდელი, რომელიც სემასიოლოგიისათვის და ონომასიოლოგიისათვისაა დამახასიათებელი.

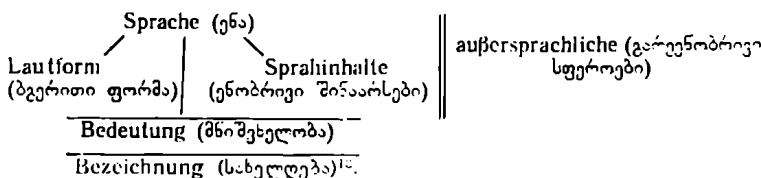
Sprache (ენა)

Lautform (ბგერითი ფორმა) → außersprachliche (გარეენობრივი სფეროები)

Bedeutung მნიშვნელობა

Bezeichnung (სახელდება)

თავის დროზე შეცვალა სამფენოვანი მოდელით:

აქ ბგერითი ფორმები არაფერ გარეენობრივს არ აღნიშნავენ. ისინი მიუ-
თითებენ ენობრივ შინაარსებზე და მხოლოდ ამ უკანასკნელთაგან ამოვლილ
შეიძლება „მნიშვნელობა“ დადგინდეს. „მნიშვნელობა“ (Bedeutung). რომელიც
გულისხმობს შიდაენობრივ არსებობას¹⁴.

ენერგეტული თეორიის საფუძველზე შესაძლებელი ხდება ენის რაობის
ისეთი ინტერპრეტაცია, რომელიც გამოირიცხავს ნომენკლატურიზმის პრინ-
ციპს. რადგან ენა ის მედიუმია, რომელიც ადამიანსა და ობიექტურ სამყაროს
შორის არსებობს, მასში უნდა ხდებოდეს „საგანთაგების“ ისეთი პოლიფუნქცი-
რომლებიც ენობრივია და არა საგნობრივი. როგორც ჰუმბოლდტი ამბობდა: „ვი-
ნაიდან ყოველგვარ ობიექტურ აღქმას უცილობლად თან ახლავს სუბიექტურიც.
ყოველი ადამიანური ინდივიდუალობა, ენისაგან დამოუკიდებლად. შეიძლება
ჩაითვალოს განსაკუთრებული მსოფლხედვის მატარებლად. თვით მისი ჩამოყა-
ლიბება ხდება ენის მეშვეობით, რადგან სიტყვა — საწინააღმდეგოდ სულისა.
კარდაიქმნება რა ობიექტურად, ყოველთვის საკუთარი მნიშვნელობის მატარე-
ბელია და ამდენად ახალი თავისებურებას შემოიმტანი. მაგრამ ამ თავისებურე-
ბებში, ისევე, როგორც სამეტყველო ბგერებში. ერთი ენის ფარგლებში შე-
იმჩნევა ყოველსმომცველი იგივეობა. ხოლო, რადგანაც ერთი ხალხის ენაზე
მოკმედებს ერთგვაროვანი სუბიექტური საწყისი, აღმოჩნდება. რომ თითოეულ
ენაში არის საკუთარი მსოფლხედვა¹⁵. თუ ბგერა საგანსა და ადამიანს შორის
დგას. მაშინ მთლიანობაში ენა ძვეს ადამიანსა და მასზე შინაგანად და გარე-
განად ზემომქმედ ბუნებას შორის. ადამიანი გარშემოირტყამს ბგერათა

სამყაროს, რათა აღიქვას და აითვისოს საგანთა სამყარო. ეს მდგომარეობა აიხვალთარ შემთხვევაში არ სცილდება აშკარა კვშმარტების ფარგლებს. რამდენადაც ადამიანის აღქმა და მოქმედება დამოკიდებულია მის წარმოდგენებზე. მისდანოკიდებულება საგნებთან მთლიანად შეპირობებულია ერთ: იმავე აქტით. როცა ადამიანი ქმნის ენას, იგი ეძლევა ენის ძალაუფლებას; ყოველი ენა შემოხსნავს წრეს იმ ხალხის გარშემო, რომელსაც იგი ეკუთვნის, წრეს, რომლის ფარგლებს გარეთ გასვლა მხოლოდ იმ შემთხვევაშია შესაძლებელი, თუ სხვა წრეში შესვალ¹⁶.

ენათა სხვაობა ის ძირითადი არგუმენტია, რომელიც აქარვებს ნომენკლატურულ თვალსაზრისს. თითოეული ენა საკუთრივ, განსხვავებულ აგრეგატს წარმოადგენს სინამდვილის დასანაწევრებლად. დანაწევრების ანუ „არტიკულაციის“ და მასთან მკიდროდ დაკავშირებული „სინთეზის“ ცნება (ეს ცნებები ძირეულია ენობრივი ფორმის არსის გასარკვევად) ენერგეტული თეორიის ცენტრში ცენტრალურია როგორც ჰუმბოლტის მოძღვრებაში, ასევე სოსიურას თეორიაში¹⁷. უნივერსალური ფსიქიკური და ფიზიკური (resp. ბგეოთი) სუბსტანციების, ამ ამორფულ მასათა არსებობა ენის საზღვრებს გარე ძევს. ენაში ხდება მათი სინთეზი. სინთეზის გაგება ენერგეტიკაში ორგვარია: 1. სუბსტანციების შეერთება და ორგანიზაცია და 2. ენის კონსტრუირება. ენობრივი ერთეულებისა და კატეგორიების წარმოქმნა. „სინთეზის“ ასეთ გაგებაში ნაგულისხმევი არა მხოლოდ „აზრისა და ბგერის“ შერწყმის პროცესი, როგორც იზოლირებული ელემენტების შეერთება, არამედ როგორც გამოხატულება ენობრივი ქმედებისა. „ენერგისა“ მთელი თავისი სისრულით. „სრული სინთეზი“ მიიღება ენის ფორმისა და თვისებების ერთიანობიდან. სინთეზირებას ენა ახდენს მის მიერვე დანაწევრებული, არტიკულირებული ერთეულებისას. სუბსტანციური მაშინ გაცდება დიფუზურობის, ამორფულობის საზღვრებს, როდესაც ფორმას დაეკვემდებარება, დანაწევრდება. ამ შემთხვევაში გასამიჯნია „ფიზიოლოგიური არტიკულაცია“. რომელიც გულისხმობს ბგერითი ნაკადის დანაწევრებას და „ფორმალური არტიკულაცია“, რომელიც გულისხმობს „ფუნქციონალურ დანაწევრებას“. სინთეზი ხორციელდება დანაწევრებულ, არტიკულირებულ მოცემულობათა საფუძველზე; სინთეზი წარმოადგენს ფორმის ორი დონის ერთიანობას და იგი საფუძველია ენის უმაღლესი ფორმალური ერთიანობისა¹⁸. სინთეზის მომდევნო აქტი არის „წარმოქმნა“ (Erzeugung). ენერგეტულ თეორიაში წარმოქმნა ინტერპრეტირებულია არა მხოლოდ როგორც ელემენტის წარმოშობა (возникновение, порождение) მუდმივომემდი სინთეზირების პროცესის პირობებში, არამედ აგრეთვე, როგორც „ქმნადობა“ (Созидание), რაც ხაზს უსვამს არა მხოლოდ მოცემული ცნების დინამიკურ ასპექტს. არამედ მის ენერგეტულ ფუნქციასაც. აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ენერგეტული თეორიის ტერმინი „წარმოქმნა“ (Erzeugung) უნდა გაიმიჯნოს წარმომშობი გრამატიკის თეორიებში ხმარებული „creativity“-სგან¹⁹.

ამასადამე, აღმნიშვნელისა და აღსანიშნის შეერთების აქტს წინ უძღვის არტიკულაციის, სინთეზირების და შესაბამისად წარმოქმნის პროცესები. ეს პროცესები თავისთავად გამორიცხავენ ნომენკლატურისმს. სწორედ ამიტომ არის მნიშვნელოვანი ზემოთ მოყვანილი სქემა ლ. ვაისგერბერისა, რომ მნიშვნელობა ანუ მიმართება ბგერითი ფორმისა ენობრივ შინაარსებთან საკუთრივ ენის პლანს განეკუთვნება და არა გარეენობრივ სფეროებს. სამყაროს გარდაქმნა გო-

ნის საკუთრებად გულისხმობს „უპირველეს ყოვლისა ენის უნარს — გააერთიანოს სხვადასხვა კლასს აღნიშნავენ და ამ ორ საშუალებელ სეგმენტს საგანთა ორი სხვადასხვა კლასი შეესაბამება: და ეს იმიტომ კი არა, რომ ამჟამად „ბუნებრივი სეგმენტაცია“ რუსისთვის აქ ორი კი არა, ერთი კლასია, აღნიშნული სიტყვით „различ“ და ეს აქტი სელექციისა — წმინდა კერბალური აქტია, რომელიც აღქმის კატეგორიალობის სათავეში ძევს“²⁰.

სემანტიკური დონე (არანომენკლატურული) თავისთავად ლინგვისტურია: ნაშასაღამე, მისი კვლევა უნდა ემყარებოდეს უმთავრეს ლინგვისტურ პრინციპებს. ერთი ამ პრინციპთაგანი არის ენის, როგორც სისტემის, დანახვა და, აქედან გამომდინარე, ენობრივი დონეების სტრუქტურის კვლევა აუცილებლად უკავშირდება სინქრონიის და დიაქრონიის, როგორც ლინგვისტური კვლევის მეთოდის ძირეულ. ამგებ ცნებებს. ამ ცნებათა შემოტანა ლინგვისტიკაში დაკავშირებულია „დროის“ კატეგორიის არსებობასთან. ენას ახასიათებს „დროში“ არსებობა და ამ ფაქტორის მნიშვნელობა ლინგვისტიკისათვის განუზომლად დიდია. იმსჯელო ენობრივ ფაქტზე „დროს“ გარეშე შეუძლებელია, რადგან „დროის“ კატეგორიის გარეშე ლინგვისტური რეალობა არასრულია და არავითარ დანჯენა არ შეიძლება გაკეთდეს“²¹. სოსიურმა აჩვენა, რომ „დროის“ ფაქტორის განიხილვა... ლინგვისტიკას დააყენებს სხვადასხვა მიმართულებით განზრუნულ გზებზე“²². ორი ურთიერთპერპენდიკულარული, გადამკვეთი ხაზი არის გამომსახველი მიმართებისა, რომელიც ლინგვისტური კვლევის აუცილებლობას უნდა შეადგენდეს. ერთი უნდა იყოს ღერძი „თანადროულობისა“, რომელიც შეეხება არსებულ მოცემულობათა მიმართებებს, ამასთან ყოველგვარი ნარევა „დროის“ ფაქტორისა უნდა გამოირიცხოს, და მეორე — „თანმიმდევრობის“ ღერძი, რომელზეც არასდროს არ გამოჩნდება ერთ მოცემულობაზე მეტი და „წინაგვარი ცვლილებებით მასზე განლაგდება პირველი ღერძის ყველა მოვლეს“ შესაბამისად გარჩეულია სინქრონიული და დიაქრონიული ლინგვისტიკა. „სინქრონიული ლინგვისტიკა შეისწავლის ...ურთიერთობებს, რომლებიც კრავს თანაარსებულ ელემენტებს და აყალიბებს სისტემას, შეისწავლის რა მათ ისე, როგორც ისინი აღიქმებიან ერთი და იმავე კოლექტიური ცნობიერებით“²³. სწინ აღმდევოდ ამისა „დიაქრონიული ლინგვისტიკა შეისწავლის მიმართებებს, რომელიც კრავს ელემენტებს თანმიმდევრობის რიგით, ელემენტებს, რომლებიც ...აღიქმება ერთი და იმავე კოლექტიური ცნობიერებით — ელემენტებს. რომლებიც არ აღიქმება ერთი და იმავე კოლექტიური ცნობიერებით ელემენტებს. რომლებიც ერთმანეთით იცვლებიან. მაგრამ არ ქმნიან სისტემას“²⁴ დანჯენა ასეთია: სემანტიკური დონის, როგორც ავტონომიური ლინგვისტურ დონის კვლევა. მისი, როგორც სტრუქტურის განხილვა, უნდა მოხდეს სინქრონიულ ქრილში.

„წმულობის პოსტულატთან ერთად ენის, როგორც სისტემის, გავგისათვის მიიღებულია ღირებულების ცნება. „ღირებულება“ თავისთავად უკავშირდება „სრული სინთეზის“ საკითხს. როდესაც ენობრივი ფორმა განმარტებულია, როგორც უმთავრესი მორგანიზებული ძალა, ცხადია, რომ ელემენტთა არსებობა... ურთიერთდაპირისპირებით შეპირობებული, ღირებულების ცნებას ემყარება. ენობრივ ნიშანს კონკრეტულა არსებობა აქვს სისტემაში მხოლოდ იმიტომ, რომ იგი მის გარემომცველ სხვა ნიშნებთან მიმართებაში გარკვეული

ღირებულების მატარებელია. სწორედ ამ თვალსაზრისით არის ენობრივი ნიშანი კონკრეტული და არა მატერიალური ან იდეალური²⁵. ლინგვისტიკისთვის მნიშვნელოვანია ენობრივი ნიშნის სწორედ კონკრეტულობა და არა სხვა რამ, ღირებულების საკითხს ნიშნის კვლევისას, კერძოდ სემანტიკურ დონეზე, გადამწყვეტი მნიშვნელობა აქვს კვლევის მეთოდისათვის²⁶.

შევეხეთ რა სემანტიკური კვლევის ზოგიერთ ზოგად პრობლემას, ვნახეთ: რომ სემანტიკური დონე ენისა გარკვეული თავისებურებებით ხასიათდება, კერძოდ, იგი უშუალოდ ესაზღვრება ცნობიერების პრობლემატიკას; ვნახეთ, რომ სემანტიკური კვლევის სავალდებულო წინამძღვრად ნომენკლატურიზმის ყოველგვარი გამოვლინების უარყოფაა საჭირო. მართალია, სემანტიკური დონე ავტონომიურად ლინგვისტურია. მაგრამ მისი, როგორც სტრუქტურის, კვლევა არ შეიძლება სხვა (ფონოლოგიის, მორფოლოგიის) დონიდან მექანიკურად გადნოტანილი მეთოდებით. სინქრონიულობა და ღირებულების კატეგორია სრულ უფლებას იძლევა სემანტიკური დონე სისტემად მივიჩნიოთ და ვიკვლიოთ, როგორც ასეთი; შესაბამისად, კვლევის მეთოდიც სემანტიკისათვის იმანენტური უნდა იყოს, ე. ი. ენერგეტულ პრინციპებზე აგებული. მხოლოდ ასეთი გზა გახდის შესაძლებელს განხორციელდეს ჰუმბოლდტის მიერ დასახული გზა — ენის როლის ცხადყოფა საგანთსინამდვილის ცნობიერების სინამდვილედ გარდაქმნის პროცესში.

შ ე ნ ი ზ ვ ნ ე ბ ი

¹ Л. Ельмслев, Можно ли считать, что значения слов образуют структуру?, «Новое в лингвистике», т. II, с. 118.

² ტრადიციულ ლექსიკოლოგიას ლოგიკაში ნაკლებსწრაფია ისეთი მანიპულაციები ენობრივი მნიშვნელობის კვლევის დროს, როგორცაა ლოგიკიდან აუღებული „მნიშვნელობის დაიფრთხვა-გაფართოება“ და სხვა. ხოლო სემანტიკის პრინციპულ უარყოფაში კი — ძირითადად დესკრიპციული, ბლემფილიანური ლინგვისტიკის თეორიული პოსტულატი მნიშვნელობის უფლებულების შესახებ, რისი სათავეც პიეტერბურგში შეეს. ამ მიზეზებს კვლევი ბევრი შეიძლება დაეწიოს.

³ Л. Ельмслев, დასახ. შრ. გვ. 119.

⁴ ამ საკითხის დაწვრილებ თ ვარჩევა იხ. ე. ვ რ კ თ მ ა ი მ ვ ი ლ ი, მნიშვნელობის პრობლემა მარქსისტულ ფილოსოფიაში, კრებულში „მნიშვნელობის პრობლემა“, თბილისი, 1966.

⁵ Фердинанд де Соссюр, Курс общей лингвистики, Москва, 1933, გვ. 40.

⁶ იქვე, გვ. 77.

⁷ საგანი ფართო ვაგებობა იხმარება.

⁸ სიტყვები რომ ემსახურებოდეს წინასწარ მოცემული ცნებების გამოხატვას, შაშინი თითოეულ მათგანს ზუსტი აზრობრივი შესატყვისობა ექნებოდა „ოველ ენაში“ «Курс...», გვ. 114.

⁹ აქ უმოწესია „დასლა“ ე-ხმართ, რადგან სიშანი მთლიანობა, ხოლო ვარჩევა შემადგენელ ნაწილებად ობიექტურ ვითარებას კი არ ასახავს, არამედ მეცნიერული ანალიზით გამოწვეული აუცილებლობაა.

¹⁰ Ф. де Соссюр, Курс გვ. 18

¹¹ იქვე.

¹² იქვე, გვ. 39.

¹³ Rudolf Hoberg, Die Lehre vom sprachlichen Feld, Dusseldorf, 1973, გვ. 41-

¹⁴ იქვე.

¹⁵ „მსოფლ-ხედვა“ (Weltanschicht) არ უნდა აიიოს „მსოფლმხედველობაში“ მსოფლხედვა არის ენობრივ შინაარსთა სიუხვე, გონით შედგება ერთიანობა, ენობრივ შინაარსთა სფერო.

¹⁶ ციტირებულია «Хрестоматия по истории языковедения XIX—XX вв.» მიხედვით. М., 1956. გვ. 81.

¹⁷ ჭუმბოლდტის ენის თეორიის შესახებ, აგრეთვე სოსიურის ენერგეტიკული ინტერპრეტაციის შესახებ იხ. გ. რამიშვილის შრომები: 1. „ჭუმბოლდტის თეორიის ზოგი საკითხები“, თსუ შრომები, ტ. 73, 1959; 2. „ჭუმბოლდტი და ენის ფილოსოფიის საკითხები“, თსუ შრომები, ტ. 93, 1960; 3. Versuch einer energetischen Interpretation der Sprachsoziologie von Ferdinand de Saussure, კრებულში Sprache und Gesellschaft, Iena, 1970; 4. «Социология и лингвистика (Ф. де Соссюр), сб. «Социологические исследования», Тбилиси, 1971; 5. «К вопросу о внутренней форме языка (Синтез и порождение)», Actes du Xe Congrès International des Linguistes, Bucarest, 1969; 6. «Zum Verständnis des Begriffes Sprachform bei Wilhelm von Humboldt», WZUI, Ges. und Sprachwiss, Reihe, Jg. XVI, 1967. ამ საკითხებზე მსჯელობისას ამ ნაშრომებით ვიხელმძღვანელებთ.

¹⁸ Volker Heeschefn, (Die Sprachphilosophie Wilhelm von Humboldts, Inauguraldissertation zur Erlangung der Doktorwürde der Abteilung für Philologie der Ruhr-Universität, Bochum, 1972). აქ ავტორი აღნიშნავს: „სინთეზის წარმოდგენა ფორმის ორი დონის ერთიანობად აქამდე მხოლოდ გ. რამიშვილმა განავითარა ენა არის ერთიანობა გარეგანი ფორმისა, როგორც ბევრითი სუბსტანციის ფორმალური ორგანიზაციისა და შინა-ფორმისა, როგორც ფსიქიკური სუბსტანციის ფორმალური დანაწევრებისა;... რამიშვილი ინტერპრეტაცია ძალის მქონეა: „სინთეზის პროცესში ენა, როგორც წმინდა და აქტიური ფორმა, ანაწევრებს ორგანიზაციის სახის დიფერენციალურ სუბსტანციას და მათ გარდაქმნის ენობრივ ელემენტებად; ქაოსური და ჩამოუყალიბებელი ფიზიკური ნაკადი დანაწევრდება და გარდაიქმნება არტიკულირებულ ბგერად; ასევე, ქაოსური და დიფერენციალური ფსიქიკური შთაბეჭდილებები დანაწევრდება და გადაიქცევა ენობრივ ცნებებად. ავტორის ენით რომ ვთქვათ: პირველ შემთხვევაში ხდება ბგერის „გაფორმება“ (»Gestaltung«), მეორეში — წარმოდგენა გადაიქცევა ცნებებად“. (ქვეყნი იმოწმებს გ. რამიშვილის ზემოთ ხსენებულ სტატიას «Zum Verständnis...».)

¹⁹ როგორც აღნიშნავს ვაიტი (H. Weydt, «Unendlicher Gebrauch von endlichen Mitteln» Mißverständnisse um ein linguistisches Theorem, Poetica, Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft, 5. Band, Heft 3-4, München, 1972, გვ. 259). „...საერთო ჭუმბოლდტისა და ხომსკის შორის, რასაც ხშირად მიუთითებენ, ემყარება სიტყვა-შერჩევის ზედაპირულ მსგავსებას...“ „ჭუმბოლდტის „წარმოქმნა“ (»Erzeugen«) არ არის შესატყვისი ხომსკის «generate»-სა და ამასთან დაკავშირებით ხომსკის «creativity» არ არის ჭუმბოლდტის «Erzeugung». ავტორი იმოწმებს გ. რამიშვილის «К вопросу о внутренней форме языка (синтез и порождение)», Actes, du Xe Congrès International des Linguistes, Bucarest, 1969 და იმავე მოხსენების გარშემო დისკუსიაზე თ. გამაყელიძის შენიშვნას.

²⁰ Г Р а м и ш в и л и, К вопросу о внутренней форме языка, (синтез и порождение), Actes..., გვ. 259.

²¹ Ф де С о с с ю р, Курс..., გვ. 86.

²² იქვე, გვ. 87.

²³ იქვე, გვ. 103

²⁴ იქვე.

²⁵ იხ. ამავე სტატიის გვერდი 5.

²⁶ სემანტიკური კვლევის მეთოდი ამ სტატიის ფარგლებში ჩვენი ინტერესის საგანს შეადგენს. თავიდავად ეს მეთად მნიშვნელოვანი და დიდი პოზიციას.

(წარმოდგენა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის აკადემიკოსმა შ. ძივიურმა)

მალა ბაგასირია

იუნუს ემრეს თურქული წარმომავლობის ლექსიკა

იუნუს ემრე თურქული სუფიური ლიტერატურის უდიდესი წარმომადგენელია. ლიტერატურის ისტორიკოსთა უმრავლესობა ამჟამად მიიჩნევს, რომ იგი ცხოვრობდა და მოღვაწეობდა ქ. კონიაში XIII ს. მეორე ნახევარსა და XIV ს. დასაწყისში. ჩვენამდე მოღწია მისმა დიდაქტიკურმა მესწევიმ „რისალეთენ ნუსჰიემ“ (1307) — „სამოდღერებო წერილმა“ და დივანმა, რომლებიც მნიშვნელოვანი წყაროა ძველი ანატოლიური თურქულის შესასწავლად. თურქეთის საენათმეცნიერო საზოგადოების მიერ გამოცემულ 6-ტომიან ლექსიკონში¹ (შედგენილია XIII ს.-დან მოყოლებული 227 ნაწარმოების თურქული ლექსიკის დამუშავების საფუძველზე) იუნუს ემრეს მაგალითები უხვადაა წარმოდგენილი. ხშირად იუნუს ემრე ქრონოლოგიურად პირველი ავტორია, რომელთანაც ესა თუ ის სიტყვა არის დამოწმებული. კიდევ უფრო საგულისხმოა, რომ რიგი ლექსიკური ერთეულები მხოლოდ სუფი პოეტის ნაწარმოებიდან ამოკრებილი ნიმუშებით არის ილუსტრირებული. მიუხედავად ამისა, ი. ემრეს ლექსიკა ჯერ არ ქცეულა საგანგებო კვლევის საგნად.

პოეტის ლექსიკის დიდი ნაწილი უწყვეტი სიცოცხლით ცხოვრობს თურქული ენის მთელი ისტორიის მანძილზე. წინამდებარე წერილში შევეცადეთ ძირითადად გაგვეჩილა ძველი ანატოლიური თურქულისთვის დამახასიათებელი თურქული წარმომავლობის ის ლექსიკური ერთეულები, რომლებიც ე. წ. ოსმალურში ხმარებიდან თითქმის გამოვიდა. შევეცადეთ გვეჩვენებინა, რომ ემრეს ენის საფუძველს ხალხური მეტყველება წარმოადგენს. ესარგებლოდით ა. გრლფინარლის 1943 წლის გამოცემით². მასში შეტანილ ძირითად ტექსტს (მესწევი, 307 ლექსი და „müncaat“ — „ლოცვა“) დართული აქვს ნუსხობრივი სხვაობები. განსახილველი მასალა ანბანურადაა დალაგებული³.

აგ- ადის; მოითხოვს მიცემით ბრუნვას. Rasûl ağdı mi'racâ...110₂₁ „მოციქული (ე. ი. მუჰამედი) ამაღლდა (მირაჯზე ავიდა)...“ ძვ. თ. სიტყვა: აყ- ადის. მალა იწევს; მალ. 355, თეჟ. 299, ჰოუთ. 50, აპ 1, თეფს. 36; ჩალ. აყ-, უილ. ak-, აჟ-: ოღუზური ჯგუფის ენათაგან გვხვდება თურქმენულსა და აზერბაიჯანული ენის ფუზულის დიალექტში⁴.

¹ XIII. yüzyıldan beri Türkiye Türkçesiyle yazılmış kitaplardan toplanan tanıtlarıyla Tarama Sözlüğü, ტ. 1, 1963; ტ. 2, 1965; ტ. 3, 1967; ტ. IV, 1969; ტ. V, 1971, ტ. VI, 1972.

² A. G ö l p i n a r l ı, Yunus Emre Divanı, Metinler, Sözlük, Açıklama. ტ. 1—2. İstanbul, 1943.

³ ი. ემრეს ეპოქის ენის აღსანიშნავად თურქულ საენათმეცნიერო ლიტერატურაში ამჟამად ხმარობენ ტერმინს Eski Anadolu Türkçesi — ძველი ანატოლიური თურქული. ეს ტერმინი XIII—XIV სს. მეორე აზის თურქულ ენას გულისხმობს. იგი მკვიდრდება საბჭოთა თურქოლოგიურ ნაშრომებშიც. თურქული ენების მაგალითები: იურნ. «Советская тюркология»-ს მიერ მოღებული საერთაშორისო ტრანსკრიფციითაა მოცემული.

⁴ М. Ш. Рагимова, Ливан Махмуда Кашгарин и древнетюркские элементы в диалектах и говорах азербайджанского языка. «Советская тюркология», 1972, № 1, გვ. 77.

TSÜ-ის მიხედვით აგ- თურქულში XIX ს-მდე იხმარებოდა (ტ. 1,52). სალიტერატურო ენის ლექსიკურ სისტემაში აგ-ის მნიშვნელობებს ამჟამად ციკ- და yüksel- ზმნები გადმოსცემენ. აგ- ნიღდეში, ამასიაში — ამაღლების⁵, ხოლო ისფართასა და აფიონში — ამაღლების, მაღალზე ასვლის მნიშვნელობით დასტურდება⁶, იხმარება ანდაზების ენაში, რომელსაც არქაულია ლექსიკა მნიშვნელოვანი როლდენობით აქვს დატული: gönülsüz namaz göklere ağmaz „უგული ნამაზი ცაზე ვერ ავა“.

აგჷ შხამი, საწამლავე; ზედსართავი აგუსა შხამიანი, მომწამლელი; Sabir iher bu cümle ağuyı nuş „მოთმინება მთელ ამ შხამს სიამოვნებად აქცევს“. ძვ. თ. ტექსტებში აყჷ შხამს, საწამლავს, შხამიანობას, მომწამლავ თვისებას ნიშნავს (DTC 24), თეფს. 39, ჰოთთ. 27, აპ 113 — uvu „id“.

ეს სიტყვა ბევრ თურქულ ენაში არის დადასტურებული: ყუმბის., ყარაჩ., ბალყ., ყახახ., ნოღ., ყარაყალღ. აყჷ, უიღ. აყი. აზერბ. აყუ და ა. შ. 7 თურქულში აგჷ სპარს. zehir-მა განდენა, შემორჩა ოლეანდრეს სახელწოდებაში აგჷ აგჯაცი (სიტყვასიტყვით „საწამლავეის ხე“). სტამბოლის მკვიდრთა მეტყველებაში avu საწამლავს ნიშნავს. მისგანაა ნაწარმოები ზმნა avulan — იწამლება: avulanmış (ta ölmüş — „მოწამლულა და მომკვდარა“ (SDD I, 131). საინტერესოა, რომ ხალხურ თქმებსა და ანდაზებში აგჷ საკმაოდ ხშირად ხმარებული სიტყვაა: Yılan ağı verir (TAD II, 378) „გველს შხამს აძლევს“; hak söz ağudan acıdır (TAD II, 204) „მართალი სიტყვა შხამზე უფრო მწარეა“.

anca იმდენად, ისე: ...anca perdeler yırtıla 53, ისე ფარდები დაიფხრიწება“. ძვ. თ. ტექსტებში anča/ančay ორი მნიშვნელობით დასტურდება: 1. ისე, იმგვარად; 2. იმდენი (DTC 43), მალ. 358, თექ. 308, ქაშლ. 24, თეფს. 53 „id“; ჩალ., ალთ., თელ., თარანჩ., ტრ. ყარაიმ. ančā, შორ., საღ., ყირიმ.-თათრ. anča: იმგვლა; 2. იმდენი (რადლ. 1,241—42). ეს სიტყვა anca, ancağ, ancağ, onca ფორმებით თურქულში ძირითადად XVII ს-მდე იხმარებოდა (TSÜ I, 126 28). ორზონისა და ენისეის წარწერებში ე. წ. კვანტიტატიური ბრუნვის (ე. რადლოვის ტერმინი) რამდენიმე სიტყვაა დადასტურებული. სიტყვათა ეს რიგი უცვლელ ლექსიკურ ელემენტებს წარმოადგენს და უმთავრესად ნაცვალ-სახელებზე -čə/-čā აფიქსების დართვით არის მიღებული⁸. სახ. ბრუნვაა მე-3 პირის ნაცვალსახელი ol, ხოლო ყველა სხვა ბრუნვა an-ზე ბრუნვის ნიშნის დართვით წარმოება. anca-ს დიალექტებში (ბოლუ, გაზიანთეფი, სტამბოლი) დღესაც აქვს დატული ძველი თურქულისეული მნიშვნელობა: onca eşyayı aldı götürdü (SDD II, 1091) „იმდენი ბარჯი აიღო (და) წაიღა“.

andak მაშინვე, მყის. ანაზღად, ამგვარად: kendüden gitti andak 22s — „... მყისვე გონი დაქარგა“. ძვ. თ. სიტყვა: ასეთი, ამნაირი, ასე, ამგვარად. იგი ზედსართავი და ზმნიზედური ფუნქციის მატარებელია. „ამგვარი, ასეთი“ მალ. 358, თექ. 32 „id“: ქაშლარისთან ამ სიტყვას ჩილაღურის მინიშნება აქვს⁹

⁵ A. Caferoğlu, Anadolu ağzıtarından toplamalar, İstanbul, 1943, გვ. 201.

⁶ A. Caferoğlu, Anadolu dialektolojisi üzerine malzeme, I, İstanbul, 1940, გვ. 147.

⁷ 9 В. Севортыяи, Пробные статьи к «Этимологическому словарю тюркских языков», М., 1966, гв. 66.

⁸ В. М. Насилов, Язык орхоло-енисейских памятников, М., 1960, гв. 31

⁹ მაშველ ქაშლარის დღევანდელ ლექსიკონში „id“ თუ იმ სიტყვის ენობრივ არგაღზე მოთხოვნა უკვლავის არ შეიძლება ჩაითვალოს კატეგორიულად.

(24); ჩალ., თარანჩ. „ამგვარად, ამგვარი“ (რადლ. I, 239). თურქული ენის სამწერლობო ძეგლებში andak XVIII ს-მდე იხმარება და ნიშნავს: 1. მაშინვე, მყის; 2. იქამდე (TS 6 I, 137—38). სოიუთში (ბილუჯიქი) andak ფიქსირებულია, როგორც დროის ზმნიზედა: „მას შემდეგ, როცა“ (SDD I, 102).

argur- ღლის, ასუსტებს: hevâset eri argurur...8628 — „ენება ადამიანს ასუსტებს...“ ძვ. თ. სიტყვა. გარდაუვ. ზმნა ar-ის კაუსატივი. ქაშლარისთან argur- და argar- ნიშნავს დალას (გარდამ.). მ. რესენენი იაკ. argÿj (ნელა, ჩემად), მონღ. argu-gul-ს „ნელი, ზარმაცი, დალილი“ უდარებს საერთო თურქულ /h/ār-yun-ს „დალილი“ (Vers. 25). TS-ში ორი მაგალითია XV ს. ნაწარმოებებიდან, რომლებშიც argur-ს აქვს გარდამ. და გარდაუვ. მნიშვნელობები (I, 192). სივასში argun ნელს ნიშნავს, ხოლო კასტამონიაში ზამთრის მსხალს, ისეთ ჭიშს, რომელიც გვიან მწიფდება (SDD I, 112).

assî სარგებელი, მოგება: irak yire tacirler assî içün varurlar 291; „ვაკრები შორეულ მხარეს მოგებისთვის მიდიან“. ი. ეპრე ამ სიტყვას უმთავრესად assî-ziyan „მოგება-წაგება“ კომპოზიტის წევრად ხმარობს. ძვ. თურქულში asyç-ს აქვს შემდეგი მნიშვნელობები: 1. მოგება; 2. პროცენტი; 3. მომგებიანი (DTC 60); „მოგება, სარგებელი“ მალ. 361. ქაშლ. 40, თეფს. 61, აპ 6, პოუთ. 40, ბლ. 63 „id“. ყუმან. asyx, ჩალ. asıç, asik, უილ. asyç, ყუმბიხ. asyb, ჩუვ. usâ „სარგებელი“. ე. სეგორთიანის თვალსაზრისით асы~а:сыñ~assyç~assî სიტყვის ძირი არის ас მოგება; *ac-ыm სარგებლობის მოტანა¹⁰. თურქ. სალიტ. ენის ლექსიკ. სისტემაში assî-ს ადგილი არაბ. fayda და სპარს. kâr-მა დიკავა. ჩანაქალეში assız (<assisız) უსარგებლოს. ფუქს ნიშნავს (SDD I, 120).

ayıt- ამბობს, ლაპარაკობს, ეუბნება: ayıtlı bunca mâli viremeyim 30; „თქვა: ამდენ ქონებას ვერ მივცემ“. ძვ. თ. სიტყვა. მიჩნეულია aj- „ამბობს, ლაპარაკობს“ ზმნის კაუსატივად, რაზედაც მისი თავდაპირველი მნიშვნელობებიც მიუთითებს: 1. აიძულებს ილაპარაკოს; 2. გამოკითხავს და სხვ. (DTC 29); მალ. 355, „ეუბნება (უფროსს)“ თქ. 306, თეფს. 46, პოუთ. 57, აფ 076 „ამბობს, ლაპარაკობს“. ჩვენთვის საინტერესო სიტყვა პოლისემიური მნიშვნელობით (ლაპარაკობს, ამბობს, მღერის, განაცხადებს, ხსნის და სხვ.) მრავალრიცხოვან თურქულ ენებშია ამჟამადაც. სალიტერატურო თურქულ ენაში დაკარგული ayıt- ზმნა ანატოლიის დიალექტებში (ამბობს, აღნიშნავს, ჰყვება) არის დაცული: kız gördüklerini işittiklerini hanuma ayıdıver (SDD I, 138) „გოგო, რასაც დაინახე და გაიგონებ. სასწრაფოდ ქალბატონს მოახსენე!“.

az- გზას აცდება, ცდება: heçler azdı yolından... 30; „ბატონები გზას ასცდნენ...“ ძვ. თ. სიტყვა: 1. გზას ასცდება; 2. შეცდება (DTC 72): „გზას ასცდება“ მალ. 362, ქაშლ. 56, თეფს. 41 „id“. ზედსართავ azak-ს და ნამყოს მიმღობას azınyç-ს ძვ. თ. ძეგლებში აქვს რელიგ. გზასაცდენილის მნიშვნელობა. აზერბ., თურქმ.. თათრ.. ბაშკ., ყარაყალღ. az-, ყაზახ. as- ფუქვდება. ირყენება.

ემრესთან დადასტურებული მნიშვნელობით ეს სიტყვა არის რამდენიმე თურქ. ენაში: უილ., აზერბ. az-, თუვ., ხაკ. as-. თანამედროვე თურქულში az- უმთავრესად წყლის აღიდების და თავის აშვების (ბავშვებზე) მნიშვნელობით იხმარება.

¹⁰ Э. В. Севортян. Тюркские ас, асыр-, асты. асы и другие. сб. Тюркологический сборник, М., 1966, гл. 117.

balaban ა. გრლფინარლის განმარტებით რუხი ფერის დიდ შავარდნის ნიშნავს. თურქული ენის ძეგლებში ამ სიტყვის ხმარება XIV ს-იდან დასტურდება (TSö I, 387). XVIII—XIX სს. ლექსიკოგრაფებს კი უკვე უგარძენიათ ამ სიტყვის განმარტების საკიროება. რუსულში балабан თურქულიდან (ან ყირ.-თათრ.) ნასესხობად არის მიჩნეული¹¹, უკრ. балабан¹², პოლ. bałwan — შავარდნის სახეობა¹³, თურქ.-სპარს. بکبال — შავარდნის სახეობა (Ras. 59). balaban ზემოგანხილული მნიშვნელობით თურქული ენების მხოლოდ ოღუზური ენების არეალისთვის დამახასიათებელი უნდა ყოფილიყო; ამას სიტყვის ლოკალიზაცია გვაფიქრებინებს.

baş კრილობა; baş eyile- „დაკრის“ სახელადი ნაწილი: ... çalabımın aşkı başırımı baş eyledi 126 „ჩემი უფლის სიყვარულმა მკერდი დამიჭრა“.

ძვ. თ. სიტყვა: „კრილობა“ მალ. 369, ქაშლ. 73. ამ მნიშვნელობით თურქულში ძირითადად XVII ს-მდე იხმარებოდა (TSö I, 415—15). თანამედროვე ენათაგან დატულია თურქმ. baş „კრილობა“, იაკ. baş, უილ. baş, ყირგ. baş, ყობბ., თოფალ. baş, ალთ. palu. ზაკ. palay „id“. baş-ის balyç-თან (დაკრილი) შეპირისპირების საფუძველზე გ. კლ-სონი ამ სიტყვის არქეტიპად baş-ს მიიჩნევს (EDT 376).

bay 1. მდიდარი: ne yohsul-u haylardasun. 206₁₉ „არც ღარიბებსა და მდიდრებში ხარ...“; 2. ღარი. უღარდელი: kaygusu yok hayidük 126 „... უღარდელნი, ღარი ეყავით“; ძვ. თ. hay მდიდარს ნიშნავს (DTC 79). მალ. 367, თქვ. 310, ქაშლ. 76, თეფს. 89, აფ 080, აპ 16 „id“ და „პატრონი“ ყარაყალღ., ყირიმ-თათრ., თარანჩ., უზბ., აზერბ., თურქმ. „id“ და „პატრონი, ქმარი“ (ყაზახ., თათრ.), „გმირი, ბელადი“ — ყაზახ. (რადლ. IV, 1421), ჩუე. piç, ruç. — მონღ. bajan (Räs. 163). თურქ. ენის ძეგლებში bay-ს მნიშვნელობებია: 1. მდიდარი; 2. დიდებული, კეთილშობილი; 3. სუფთა. ენის რეფორმის შემდეგ bay ბატონის მნიშვნელობით აღადგინეს: ოსმალურში კი მდიდრის მნიშვნელობით ძირითადად იხმარებოდა zengin < სპარს. زنگین (მძიმე). bay ხშირად გვხვდება ანდაზებში: dilden gelen elden gelse, her yoksul bir bay olur (TAD I, 139) „ენით ნათქვამი ხელიდან რომ მოდიოდეს, ყოველი ღატაკი მდიდარი იქნება“.

hayik ნამდვილი, ნამდვილად: ი. ემრესთან დატულია ამ სიტყვის ძვ. თურქული მნიშვნელობა --- მალ. 367, ქაშლ. 76 (ოღუზ.). თურქულ ენაში იხმარებოდა XVI ს-მდე (TSö I, 465—66). ანატოლიის რიგ დიალექტებში hayik დატულია თავდაპირველი ფორმითა და მნიშვნელობით (ჩორუმი, იენიშეპირი „ბურსა“, ჩანკირი): hayik söylüyorum bu iş bilyedir! (SDD I, 176) „ნამდვილად გეუბნები, ეს საქმე ასეა“.

bigi მსგავსი, -ერთ. -თანა: senin bigi bini aldadı dünya 17₂₅ „წუთისოფელმა შენისთანა ათასი მოატყუა“. თანდებული bigi მხოლოდ მესწვევში გვხვდება. ხოლო დივანში ამავე ფუნქციით gilin გამოიყენება. bigi ორივე შემთხვევაში პირის ნაცვალსახელებთან არის ნახმარი, რომლებიც ნათ.

¹¹ М. Фасмер, Этимологический словарь русского языка, т. I, М., 1964, ст. 111. А. Г. Преображенский, Этимологический словарь русского языка, т. I, М., 1959, ст. 13.

¹² В. Грїнченко, Словник української мови, т. I, Київ, 1927, ст. 76.

¹³ М. Фасмер, Словарь, т. I, ст. 111.

ბრუნვაში დგას. ძვ. თურქულში *bigin* ნიშნავს „როგორც, მსგავსად“ მალ. 37, თეფ. 100, ჩალ. *bigin* „id“. ძვ. ანატ. თურქულსა და მის შემდგომ ენობრივ ეპოქაში *bigi* XVII ს-მდე იხმარებოდა (TSö I, 546—48).

bolay შეიძლება; *bolay* არის *bol-* „ყოფნა, გახდომა“ ზმნის ნატვრითი კილოს მხ. რიცხვის მე-3 პირი. საზოგადოდ ძვ. ანატ. თურქულში არის *ol-*; *bol-* ერთ-ერთი იმ სიტყვათაგანია, რომლითაც უილურული და ყივჩაღური ჯგუფის ენები ოღუზურისგან განირჩევა. *bol-* ძვ. თურქული ენობრივი ეპოქის ლექსიკის კუთვნილებაა. *bol->ol-* მოხდა ოღუზურ ჯგუფში¹⁴. საერთო თურქ. **bol-*, ჩუვ. *pol-* „id“; *bolaj* < *bolgaj*; *bol* + ნატვრითი კილოს არქაული მაწარმოებელი *gaj*. ბ. ათალაის ცნობით, *bolayki* და *bolaki* ამჟამადაც იხმარება ანატოლიაში¹⁵.

წიგაფ მზე: *ayulmasun* წიგაფ *toğar*...47¹⁷ „ნუ (ვინ) იტყვის, (რომ) მზე ამოდის...“ საუარაუდოა ამ სიტყვის გენეტური კავშირი ძვ. თურქულ ზოც-თან: 1. მზის ბრწყინვალეობა. ელვარება; 2. ცეცხლი, მხურვალეობა; *kün* *çoki* „მზის მხურვალეობა“ (DTC 151). „გაეარვარებული ნაკვერჩხალი, მხურვალეობა“ მალ. 376; უილ. ზოც „ბრწყინვალეობა“; ყირგ., ოირ., თელ. *çok* „მხურვალეობა, სიტყვა“; ჩალ. ზოც „გაეარვარებული ნაკვერჩხალი“. ჩალ., თურქ. *çoğak* „ზაფხულის პაპანაქება“, მონღ. *çog* „გაეარვარებული ნაკვერჩხალი, ბრწყინვალეობა“ (Räs. 113).

წიგაფ/წიგაფ საშწერლობო ძეგლებში ძირითადად XVII ს-მდე იხმარებოდა და ნიშნავდა: 1. მზეს, მის სხივს; 2. მზიან ადგილს (TSö II, 930). წიგაფ ანატოლიის ბევრ რაიონში „მზის“ მნიშვნელობითაა ფიქსირებული (ბოლუ, კონია, ჯენიშლი. იჩელი). ესქიშეპარში იგი „ცხელ დღეს“ ნიშნავს (SDD I, 364). *çavaz* და *çuvaç*, რომელთა ძირითადი მნიშვნელობაა „მზე“, ანატოლიის თითქმის ყველა დიალექტში დასტურდება (SDD I, 310, 387).

dapa თანდ. -კენ: *ğayıklarun* *ğönlü* *ğözi* *maşuk* *dapa* *gitmiş* *olur* 196 „უეყვარებულთა გული. თვალი სატრფოსკენ არის მიქცეული“. ძვ. თ. ძეგლებში *taba* თანდ. ნიშნავს: „-კენ. რაიმეს მიმართულებით“ (DTC 525); აგრეთვე *taba*, *tapa* მალ. 425—26. *tapa* თეფ. 375, ქაშლ. 559, თეფს. 280 (*tapa* = *tap* + *a*)¹⁸, ჯვ. თ. ენაში ამ თანდებულის წინამავალი ნაცვალსახელი ნათ. ბრუნვაშია, ხოლო არსებითი ნომინატივში. *taba* „რაიმეს მიმართულებით“ რამდენიმე თურქ. ენაშია: უილ., ჩალ., თათრ. (ჩადლ. III, 959), შორ. *tebe*. ძვ. ანატ. თურქულში ეს თანდებული *dapa*. *depe* ფორმებით XIII—XIV სს. ძეგლებში გვხვდება (TSö II, 1009).

debit- არხვეს. ანჭლრევის: *yıl* *gelüp* *ardınca* *debitdi* *anı* 97 „მის კვალად ქარი ამოვარდა, შეარხია იგი“. ეს სიტყვა TSö-ის მიხედვით მხოლოდ ემრესთან გვხვდება (II. 1034). *debit-* კონიის რაიონში ნიშნავს: „ამოძრავებს, აიძულებს იმოძრაოს“ (SDD I, 410).

dartun- განერიდება: *gerek* *fânî* *cihandan* *darlınasın* 35₃₁ „ხამს, წარვეალ ქვეყანას განერიდო“. *dartun-* XVII ს-მდე დასტურდება (TSö II, 1014—15). მასთან კავშირშია დიალექტური *dartun-* პირისახის ჩადრით დაბურვა

¹⁴ М. Р я с я н е н. Материалы по исторической фонетике тюркских языков, М., 1955, 33, 29.

¹⁵ В. А т а л а y. Türk dilinde ekler ve kökler üzerine bir deneme, İstanbul, 1942, 323.

¹⁶ А. von G a b a i n. Das Altürkische. PhTF. I, Wiesbaden, 1959, 33, 33.

(ბურსა, ქუთაბი). *Falma beni görünce dartındı* „როგორც კი დამინახა, ფატ-მამ პირისახე ჩადრით მოიბურა“ (SDD 1, 405).

değir- მიაწუნენს, ატყობინებს; ძვ. თ. სიტყვა: *teg'* - ზმნის კაუზატივი. *teg'*-ს მიღწევის, შეხების მნიშვნელობა აქვს. *tæg'ür-* მიიყვანს მალ. 428, თფს. 294 „id“. თანამედროვე თ. ენებში არ დასტურდება, ანატოლიაში გვხვდება (ჩანკირი, ლაფსეკი „ჩანაქკალე“): *kızın vasfını bana bir değirdi* „ერთმა ქალიშვილის გარეგნობა ჩემამდე მოიტანა (ამიწერა)“ (SDD 1, 411).

delim ბევრი: ...*delim kişidür yoldaşı* 295₁₁ „...ბევრი ადამიანია მისი ამხანაგი“. ძვ. თ. სიტყვა. აქვს ერთმანეთთან ახლო მდგომი მნიშვნელობები: 1. ბევრი; 2. ძალიან (DTC 550), მალ. 428, ქაშლ. 596, თფს. 297 „ბევრი“, ჩალ. „id“. თურქმ. *telim* „რამდენჯერმე, არაერთჯერ“. *delim* „ბევრის“ მნიშვნელობით თურქულ ენაში უმთავრესად XVI ს-მდე იხმარებოდა (TSö II, 1067—68).

don ტანისამოსი, სამოსელი: *uş biçildi kefen donım* ...192₁₅ „აბა, გამოიკრა ჩემი სუღარა, სამოსელი...“ ძვ. თურქულში *ton-*ს ზემომოყვანილი მნიშვნელობა აქვს (DTC 576), მალ. 432, ქაშლ. 638, თფს. 309, აფ 087: უილ., ჩალ., ალთ., ლებელ., შორ., სალ., ყობი., ჩულ., ყაზახ., თარანჩ., ყუმან., ლ. და ტრ. ყარაიმ. „ტანისამოსი, კაბა, ქურტი“ (რადლ. III, 1176), აზერბ. *don* „კაბა“, ჩალათურში ჩეჰმას, ფესსაცმელსაც ნიშნავდა (ბულ. 1, 753). *don* ძირითადად არაბულმა *elbise-*მ შეცვალა. თანამედროვე თურქულში ამ სიტყვის მნიშვნელობა დაეწიროვდა: *don* ნიშნავს საცეალს.

durak საღვამი, გასაჩერებელი ადგილი, საღვური: *bu işkun durağı kanda* 51₈ „...ამ სიყვარულის საღვური სად (არის)“. ძვ. თ. სიტყვა. *ak* სუფიქსით ნაწარმოები *tur-* ზმნიდან, რომელიც გჩერებას, ცხოვრებას ნიშნავს. *turuk* „გასაჩერებელი ადგილი, საღვური“ მალ. 434, ქაშლარისთან *turuy* მთებში თავმესაფარს (657), ხოლო *turay* საერთოდ თავმესაფარს ნიშნავს (655). ე. რადლოვის ლექსიკონის მიხედვით *durak* არის თურქულსა და ყირიმულ თათრულში (ტ. III, 1176). თანამედროვე თურქულში *durak*-ს ძირითადად ტრანსპორტის გასაჩერებელი ადგილის მნიშვნელობა აქვს. ბურსის რაიონში *durak* სამხრეთს, ყობლას ნიშნავს (SDD 1, 475).

dükeli მთელი, ყველა: ...*dükeli işden geçer* 291₈₂ — „...ყველა საქმისაგან განთავისუფლდება“. ძვ. თ. სიტყვა: *tük'äl* „სავსე, სრულყოფილი“ და შესაბამისი ზმნიზღვური მნიშვნელობებებით: „სავსებით, სრულად“. სუფიქსურად არის მიღებული *tük'ällig'* „სრულყოფილი, სრული“ (DTC 595—96). *tük'äl* „სავსებით, სრულიად“ მალ. 434, ქაშლ. 668, თფს. 316 „id“. *tüg'äl* — უილ., ჩალ., ლ-ყარაიმ. (რადლ. III, 1536), თურქმ. *tük'äl* „id“. თურქული ენის ძეგლებში XVIII ს-მდე გვხვდება (TSö II, 1307). *tükel* ზემომოყვანილი მნიშვნელობით ანატოლიაში ბევრგან არის ფიქსირებული: *davarı saydım tükel* „ნახირი მთლიანად დაეითვალე“ (SDD III, 1404).

dün ღამე: ...*dün olmuşdur gündüzleri* 134₈ „...მათი დღე ღამედ არის ქცეული“. ი. ეგრე ხშირად ხმარობს *düngün-*ს დღე-ღამის მნიშვნელობით. *tün* ძვ. თ. ტექსტებში ღამეს ნიშნავს, *tün ortu* — შუაღამეს (DTC 597), „ღამე“ მალ. 435, ქაშლ. 670, თფს. 318, აფ 093 „id“. ეს სიტყვა ბევრ თურქულ ენაში (უილ., ჩალ., ყაზახ., თარანჩული) ღამეს ნიშნავს (რადლ. III, 1803), აზერბ. *dünān*, თურქმ. *düjti* „ღუშინ“. თურქულ ენაში *dün* ღამის მნიშვნელობით ძირითადად XVII ს-მდე იხმარებოდა. ამავე საუკუნეებში *dün baskını* ღამს

თავდასხმას, ხოლო *dün buçuğu* შუალამეს ნიშნავდა. (TSö II, 1312—16); გუშინდელ დღეს—ძვ. ანატ. თურქულში და შემდგომ, XVI ს. მიწურულამდე *düne* *gün* გადმოსცემდა. სალიტერატურო ენაში ამჟამად ლამის აღმნიშვნელია ასევე თურქული წარმომავლობის *gece*. *dün*-მა, რომელიც ძველ და საშუალო თურქულ ენობრივ პერიოდებში *gece*-ს სინონიმს წარმოადგენდა, თანამედროვე თურქულში მნიშვნელობა იცვალა და გუშინდელ დღეს ნიშნავს.

dünün კვამლი, ბოლი: ...*dünün düter* 281₂₀ „...კვამლი ამოდის (ბოლავს)“.

ძვ. თ. სიტყვა: *tünün* „ბოლი, კვამლი“ (DTC 601); ქაშლ. 678, თფს. 319 „*id*“. არს. სახელი უკავშირდება *tüt-* ზმნას. *tünün*-ს თურქულ ენათა უმრავლესობაში თავისი თავდაპირველი მნიშვნელობა „კვამლი, ბოლი“ აქვს შენარჩუნებული, ხოლო დას. არეალის, უპირატესად ოლუზური ჯგუფის რამდენიმე თურქულ ენაში (თურქ., აზერბ., თურქმ., ყირიმ-თათრ., ტრ.-ყარაიმ.) იგი თამბაქოს, თუთუნს ნიშნავს. როგორც ცნობილია, თამბაქო თურქეთში XVII ს. დასაწყისიდან გავრცელდა (დესიგნატს მისი შედეგის სახელი ეწოდა). კვამლის მნიშვნელობით *tünün* იხმარებოდა ძირითადად XVII ს-მდე (TSö V, 1357—60). ანატოლიის ზოგიერთ ადგილას საკვამურს *tütünselik* ჰქვია (SDD III, 1409).

em წამალი: *senden artık yoktur emüm...* 192₁₀ „შენს გარდა სხვა წამალი არ გამაჩნია...“ ძვ. თურქულში იგი წამალს და საზოგადოდ საშუალებას, ღონეს ნიშნავს (DTC 171 72). მალ. 364, თფსირში *äm* შესიტყვების პირველი კომპონენტია: *äm-säm* „სამკურნალო საშუალებანი და შინაური წამლები“—გვ. 76. ოირ., თფვ. *em*, ხაყ. *im*, თოფალ. *em*, თურქმ. *em* „წამალი“, ბაშკ. თათრ. *im* „შინაური წამალი, შელოცვა“, ჩუვ. *im*, *im-čam*, *im-jum* „შინაური წამალი“, მონღ., ყალმუხ. *эм* „წამალი“. *em*, რომელიც თურქული ენის ისტორიის მთელ მანძილზე იხმარებოდა, სალიტერატურო ენაში არაბ. *ilaç*-მა შეცვალა. *em* წამლის მნიშვნელობით ა. ჯაფროლლუს ნიიდეში, გაზიანთეფსა და მარაშში აქვს ფიქსირებული¹⁷. განხილულ სიტყვას ანატოლიის ბევრ რაიონში მალამოს მნიშვნელობაც აქვს (SDD II, 527).

emcek ქალის მკერდს ნიშნავს. ძვ. თ. ტექსტებში *em-* ზმნას (ძეძეს) წოვის მნიშვნელობა აქვს. გ. რამსტედტი *em-* „წოვის“ და *emčäk* „ძეძეს თავის“, „დერილის“ კავშირზე მიუთითებს და შენიშნავს, რომ ეს უქანასკნელი უმთავრესად საგმირო თქმულებების და წმინდა (საღვთო) გამონათქვამების არქაულ ენაშია დაცული¹⁸. *emčäk* არის საშუალო თურქული პერიოდის ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომებში: ჰოთთ. 54, აპ 11, აზფთ 37. ეს სიტყვა დაკავშირებულია კავკასიელ მთიელებსა და ქართველებში გავრცელებულ ათალიგობის წეს-ჩვეულებასთან. ვ. აბავეი ოსური *emcek/enceg*, *emcek* „ქალის მკერდი“ წყაროდ მიიჩნევს თურქულენოვან სამყაროს: ყუმან *emčäk*, ჩალ. *emček*, ალთ. *emčex*, თათრ. *emčäg*, ანატ. თურქ., აზერბ. *emčäk*, ბალყარ., ყარაჩ. *emček* „ქალის მკერდი, დერილი“; *emčäk* ჩაჩნურსა და ინგუშურშიც არის შესული¹⁹, სალიტერატურო თურქულში ზემოგანხილული სიტყვა *emce*-მ შეცვალა. სავარაუდოა, რომ ეს უქანასკნელი თავდაპირველად ბავშვთა ენის კუთვნილება იყო. *emcek* ძეძეს და

¹⁷ A. Caferoğlu. Anadolu ağzlarından toplamalar... 33. 219.

¹⁸ Г. Рамстедт. Указ. შრ., გვ. 121

¹⁹ В. И. Абаев. Историко-этимологический словарь

დერილის მნიშვნელობით ანატოლიაში ფართოდაა გავრცელებული (SDD II, 527).

erk ძალა, ძალ-ღონე: Yunus virdünise erk 34₂₇— „... თუ შენ, იუნუს, მიეცი ძალა“. ძვ. თ. სიტყვა: ძალა, ნებისყოფა, ძლევამოსილება (DTC 179); „ძალა, ძალაუფლება“, ქაშლ. 190, თფს. 82, ärik' აფ 067 „id“. ჩალ. ärik' „ძალა, ბატონობა“, ყაზახ. erik' „id“; ჩალ., თელ. ärk'in „თაეისუფალი“; ყუმბი., ბალყარ., ყარაჩ. erk'in „id“. ყუმბი. erk'in „ნებისყოფა“; საერთო თურქული erk~მონღ. erke (Räs. 48). ეს სიტყვა თურქული ენის ადრეულ პერიოდში იხმარებოდა. აღსანიშნავია, რომ erk ზემოგანხილული მნიშვნელობით TSö-ში მხოლოდ ი. ემრესთან გვხვდება. XV ს. ძველში erk-ს არჩევანის მნიშვნელობაც აქვს (TSö III, 1500—01).

esrük მთვრალი: severüm işk esrügün... 205₁₇ „მიყვარს სიყვარულით თვრალი...“ ი. ემრესთან გვხვდება აგრეთვე ზმნა esri- თვრება: Yunus esriyiben düşdi sokakda 340; „იუნუსი დათვრა და ქუჩაში დაეარდა“. ძვ. თ. ტექსტებში esrük-ს აღგზნებულის და მთვრალის მნიშვნელობები აქვს (DTC 184). esrük ადიექტივია esir- „დათვრება“ ზმნიდან: esürük>esrük. ქაშლ. 192, თფს. 85, აფ 068, ჰოუთ. 48, აპ 12 „მთვრალი“; მთვრალის მნიშვნელობით ეს სიტყვა პეერ თურქულ ენაში დასტურდება: ჩალ. ösrük', ალთ., თუვ. ėzirik', ხაქ. izirik', თათრ iserek'. ბაშკ. izerek', ნოლ., ყარაყალღ., ყუმბი. esirik', თოფალ. esirik'. ოღუზური ჯგუფის ენათაგან: აზერბ. (დი.:ლ.) äsrüx', თურქმ. ésrék' „id“. სამწერლობო ძეგლების მიხედვით esrik-ს სემანტიკურად ერთმანეთთან ახლოს მდგომი: 1. მთვრალის; 2. გიყის; 3. განრისხებულის მნიშვნელობები აქვს (TSö III, 1548—51). არის XIX ს. ლექსიკონებშიც (შ. სამი ბეი, ჯ. რედჰაუზი). დიალექტებში ეს სიტყვა esrik, esrek, esürük ფორმებით არის ფიქსირებული. ამოსავალი სემანტიკაა მთვრალი, გიყი, შემდეგ არის განვითარებული მისი მნიშვნელობები: უზრდელი, გაბრაზებული აქლემი (SDD II, 552). სალიტ. ენაში ამ მნიშვნელობით უმთავრესად სპარსული sarhoj იხმარება.

görklü ლამაზი: Anun görklü nazarı gönümüz aynasıdur 29₆₅ „მისი ლამაზი გამოხედვა ჩვენი გულის სარკეა“. ძვ. თ. სიტყვა: k'örk'lüg' ლამაზი (DTC 316), მალ. 396.

körk-ს, რომელიც გარეგნობას, სილამაზეს ნიშნავს, დართული აქვს ზედსართავის მაწარმოებელი -lüg მორფემა; თფ. 186, აფ 0111 k'örk'lüg' ლამაზი. ყუმბი., ლ. ყარაიმ. k'örk'lü, უილ., ჩალ. k'örk'lüg' (ჩალდ., II, 1261) „id“. ძვ. ან. თურქულში ეხვდებათ როგორც görk-ს, ასევე görklü/görük-lü-ს; ამ უკანასკნელის ძირითადი მნიშვნელობა არის ლამაზი და სამწერლობო ძეგლებში იხმარება XVII ს-მდე (TSö III, 1777—81). görk ეტიმოლოგიურ კავშირში უნდა იყოს გორ- „ხედვა“ ზმნასთან; görklü შესახედავი, ლამაზი. görklü ანატოლიის ერთ-ერთ დიალექტში (ბაიბურთი „გუმუშანე“) ლამაზის, წარმოსადგეის მნიშვნელობით არის დადასტურებული (SDD II, 663).

göyün- იწეის: ...gariblere göynür özü 257, „...ჩემი არსება ყარიბებისათვის იწევს“. ი. ემრე ხმარობს მისგან ნაწარმოებ კულუბატის göyündür- და ზედსართავს göyünk „დამწეარი“; ძირი არის ძვ. თ. ზმნა k'ün- „წვავს“ (მალ. 397). შ. სამი ბეის ლექსიკონში göyün- განმარტებულია yan-ით (გვ. 1219). უახლოეს დრომდე ამ ზმნას შენარჩუნებული ჰქონდა ფიზიკური წვის მნიშვნელობაც. ახლა göyün- უფრო მეტად გადატანითი მნიშვნელობით იხმარება: სასიყვარულო

განცდა, ტანჯვა. დიალექტებში *göynük* დამწვარს, დასაწყევად მომზადებულ ნაძვას ნიშნავს (SDD I, 668).

gözgü სარკე: *dost süreti gözgüdürür ...189₁₅* „მეგობრის სახე სარკეა...“ ძვ. თ. სიტყვა: „სარკე“ (DTC 321), „ლითონის სარკე“—მალ. 398, ჩალ. *k'üzg'ün*, უზბ., აზერბ. *g'üzg'ün*, ყირგ. *k'üzg'ün*, ყარაჩ. *k'üzg'ün*, ალთ. *k'üsk'ün*, ყუმიხ. *g'üzg'ün*, ბაშკ. *k'üzg'ün*. *gözgü*-ში ძირი არის *göz*; *gözgü* იმ მტირერიც-ხოვან არს. სახელებს ეკუთვნის, რომლებიც სახელიდან არის ნაწარმოები. იგი სპარს. *ayna*-მ განდევნა. ა. ჭაფეროღლუს ეს სიტყვა ყარსში *güzgü* ფორმით აქვს ფიქსირებული²⁰.

ilet- მიჰყავს: *Beni benden ilet-di... 79₆* „მე საკუთარ თავს განმარბდა (ჩემგან წამიყვანა)“. ძვ. თ. სიტყვა: *ilt-/elät-* „მიჰქვს, მიჰყავს“ (DTC 169), *ilt-* „მიჰყავს“ მალ. 380, თეკ. 331 „id“; *ilt-* მიჰყავს თათრ., ბარაბ., *äl-* ყუმან., უილ., ჩალ., ტრ. ყარაიმ.: 1. მიჰყავს, მიჰქვს; 2. (უილ.) მოიხმარს, ენდობა (რადლ. I, 824); თანამედროვე თურქულში *ilet-* ნაკლებ აქტიური ზმნაა. ამ მნიშვნელობით უმთავრესად მისი ლექსიკური დუბლეტი *götür-* იხმარება. *ilet-* ანატოლიის თითქმის ყველა რაიონში ამჟამადაც ფართოდ გავრცელებული სიტყვა (SDD II, 523).

kaçan როდესაც, რაჟამს: *kaçan dost gele...* 21₃₅ „რაჟამს მეგობარი მოვა...“ ამ სიტყვას მხოლოდ მეს:ვეიში ვხვდებით. ძვ. თ. ტექსტებში ძირითადად დროის ზმნიზედის ფუნქციით იხმარებოდა: 1. როდის; 2. მაშინ, როდესაც და სხვ. (DTC 400), „მაშინ, როდესაც“ ქაშლ. 244, თეფს. 206, აფ 0104, აპ 67 „id“. უილ., ყირგ., ოირ. *kačan*, ხაყ. *xačan*, უზბ. *kačon*, ყუმიხ. *kajčan*, ყაზახ., ყარაყალღ., ნოლ. *kašan*, თუვ. *kažan*, ბაშკ. *kasan*, იაკ. *xahan*, ჩუვ. *xačan* „id“. ამავე მნიშვნელობით არის აზერბაიჯანულსა (*hačan*) და თურქმენულში (*xačan*). თურქოლოგიურ ლიტერატურაში ყველაზე უფრო გაზიარებულია ნ. კატანოვის მოსაზრება: სიტყვაში გამოჰყოფს კითხვით ნაწილს *ka* (რომელი) და *čay-yu* (*čay* „დრო“). *kaçan*, *hačan*, *ačan* ანატოლიაში ფართოდ გავრცელებული სიტყვაა (SDD II, 675)²¹. *k>h>š* თურქული ენების ისტორიაში სიკმალო გავრცელებული მოვლენაა.

karabaş მონა ქალი, მოსამსახურე ქალი (სიტყვასიტყვით შავი თავი). ძვ. თ. სიტყვა: „მონა, მოსამსახურე“ (DTC 423); „მხვეალი, რომელიც საქორწილო ოთახამდე აცილებს პატარძალს“—ქაშლ. 266. *karabaş*--თეფს. 200, *karavaş* ჰოუთ. 88, აპ 70, ეამბ. 137 „მხვეალი, მონა ქალი, მოსამსახურე“; *karabaş* ლ. და ტო. ყარაიმ., ყუმან. „მოსამსახურე ქალი“. აზერბ. *garabaş* 1. მოსამსახურე ქალი, 2. მონა ქალი. თურქულში ეს სიტყვა არაბ. *cariye*-მ და არაბ.-თურგ. *hizmetçi*-მ შეცვალა.

karak თვალი, მზერა: *ben'im karağum anda 51₂₀* „...ჩემი მზერა იქ (არის)“; ძვ. თ. სიტყვა: „თვალი, თვალის კაკალი“ (DTC 425), ქაშლ. 266. აპ 70 „id“. გამოზღვეოს. თვალის, გუგის მნიშვნელობით ეს სიტყვა ბევრ ენასა და დიალექტშია დაცული: შორ., სალ., ყობ., ყარჩინ., ყაზახ., უილ., ჩალ. (რადლ. II, 147--48). *karak* თურქულში მხოლოდ XIII--XV ს-ის ძეგლებში გვხვდება და თვალს, გუგას. გამოზღვევას ნიშნავს (TSö IV, 2262 -63). *karak* ნაწარმოები ზმნისგან *kara-*. „იყურება, იცქირება“ (ამ ზმნისგანაა მიღებული

²⁰ A. Caferoğlu. *Doğu illerimiz ağızlarından toplanmalar*. İstanbul, 1942. გვ.

²¹ A. Caferoğlu. *Anadolu ağızlarından toplanmalar*. გვ. 233.

ლი აგრეთვე თურქული ენების karaul-- „მცელი“ > რუს. караял, ქართ. ყარაული და სხვ.).

keleci სიტყვა: ...varluğundadır kelecim 310₁ „...ჩემი სიტყვა შენს აჩსებაშია“. kelcēm „სიტყვა“—ქაშლ. (ოლუზ)—296, თეფს. 170. მ. რესენენს განხილული აქვს საერთო ალთაურ დონეზე: ყარაჩ. kele-ქი „მაცნე, შიკრიკი“, ბალყარ. kele-ci „id“; საშ. თ. kälä-ქემ--„სიტყვა, ლაპარაკი“, იზნ-მ. kelezi „სიტყვა, საუბარი“, ჩუევშ. kala „ლაპარაკი“ და kala-ქ „საუბარი“ ~ მონღ. kele „ლაპარაკი“, kele-n „ენა“ (ანატ). ტუნგ. kelē „საპატარძლოს დანიშვნა“ (Vers. 248). გ. რამსტედტე ამ სიტყვას საერთო ალთაურად მიიჩნევს²². ი. ემრე ხშირად ხმარობს სინონიმურ წყვილს keleci söz-ს. ჯილაუქტებში geleci სიტყვას, საუბარს, ლაყობობას ნიშნავს (SDD II, 604). ანლაუტში k > g თურქულ დიალექტებში დასტურდება (çişi < kişi, geçi < keçi და სხვ.)²³.

kiğir- ეძახის, ყვირის; ძვ. თ. სიტყვა: ყვირის (DTC 445); ქაშლ. 313 „id“. ეს ზმნა ბევრ თურქულ ენაშია ამჟამადაც (ეგორ. 103). ე. დენის თვალსაზრისით kyğır- ~ çyğır- ზმნურ ფუძეებში ისეთივე მონაცელოებაა, როგორც kak- ~ çak- „ჩართყმა, ჩარქობა“ ზმნებში²⁴. TSö-ის მიხედვით, ზემოგანხილული ზმნა ძირითადად XVII ს-მდე იხმარებოდა (IV, 2477).

oğır--ჭურდი; ძვ. თ. სიტყვა: „ჭურდი, მძარცველი“ (DTC 363); „ფარული, ჭურდი, ჭურდობა“- მალ. 403, ქაშლ. 425, თეფს. 231, აფ 069 „id“. ფართოდ გავრცელებული სიტყვაა თურქულ ენებსა და დიალექტებში: ჩალ., უილ. თარანჩ., თელ, ყაზახ., თათრ. და სხვ. (რადლ. I, 1010). ჭურდის მწიფელობით არის აზერბაიჯანულსა (oçru) და თურქმენულში (oçry). სალიტერატურო თურქულში oğır ამჟამად ნაკლებ აქტიური სიტყვაა.

oku 1. ეძახის, იწვევს: çün beni okur sultânım... 254 „როს ჩემი მეფე მომიხმობს...“ 2. კითხულობს. ძვ. თ. ტექსტებში გვხვდება დამახების და კითხვის მნიშვნელობებით (DTC 369). „ეძახის, იწვევს“ მალ. 404; „კითხულობს, ეძახის“ ქაშლ. 430; ძახილის, ყვირის და კითხვის მნიშვნელობით ეს ზმნა თითქმის ყველა თურქულ ენაშია გავრცელებული. თურქულში, ისევე, როგორც აზერბაიჯანულსა და თურქმენულში, oku-ის ძირითადი მნიშვნელობა არის კითხვა და მისი შემდეგ განვითარებული მნიშვნელობა სწავლა. oku- თურქულში მოპატარეებას ძირითადად XIX ს-მდე ნიშნავდა (TSö V, 2947). სინოპში პატარა პურს, რომელსაც ქორწილზე მოწვევის ნიშნად ურიგებენ თანასოფლელებს. okuluk-ს უწოდებენ, ხოლო ორდუში ქორწილზე მოპატივების ნიშნად დაზიგებულ საჩუქრებს okuma ჰქვია. ფართო დიალექტოლოგიური არეალის შემცველი okuntu ქორწილზე, მევლულზე მოსაწვევ ბარათს ნიშნავს (SDD III, 1087).

öküs ბევრი, მრავალრიცხოვანი: yazığım çok giinah öküş... 190₁₈ „ოცდვა ბევრი მჭონდა, ბრალი უამრავი“. ძვ. თ. სიტყვა: öküs „ბევრი“ (DTC 624), მალ. 440, თექ. 393, öküs ქაშლ. 455, აპ 65, ვამბ. 200, უილ. öküs, oğüs, „ბევრი“, ჩალ. jogüs, იაკ. ügüs, müşis „ბევრი, მრავალრიცხოვანი“ (Räs. 370). თურქულ ენაში öküs ბევრის მნიშვნელობით XVIII ს-მდე არის ცნობილი (TSö V, 3069-70). öğüş ჩაყვირის, ესქიშქიარის და ელაზლის რაიონებში ამჟამადაც ბევრს ნიშნავს (SDD III, 1105).

²² Г. Рамсเต็ดт, *დასახ. შრ.* გვ. 194.

²³ A. Caferoğlu, *Die anatolischen und rumelischen Dialekte*. PhTF, I, Wiesbaden, 1959, გვ. 33.

²⁴ J. Deny, *დასახ. შრ.* გვ.

özge სხვა, გარდა: ...özge şahım vardur benümi 348, „...მე სხვა ზეუფე მყავს“. miskinlikten özge „სიღატაკის გარდა“. ძვ. თ. სიტყვა: özge (öz + ge) „სხვა“ (DTC 395); მალ. 408, თეფს. 235, აფ 074, აპ 66, ჩალ., უზბ., ყუმან., აზერბ., თურქმ. „id“. თანამედროვე თურქულში özge-ს ფუნქციით ძირითადად başka იხმარება. özge başka-ს სტილისტურ სინონიმს წარმოადგენს, მისი ხმარების სფერო başka-სთან შედარებით შეზღუდულია. özge-ში ვითარდება მეორეული მნიშვნელობა -უცხო, უჩვეულო; bu ne özge haldır? „ეს რა უჩვეულო მდგომარეობაა?“ özge აღმ. ანატოლიის რაიონებში უცხო, სხვის მნიშვნელობით არის ფიქსირებული²⁵.

sağış რიცხვი, რაოდენობა; geçlik bitmez sağışdan... 163, „განველეთ უსასრულო რიცხვი...“ ძვ. თ. სიტყვა: sağış „რიცხვი, აღრიცხვა“ (DTC 467); მალ. 420, თეფს. 260, აფ 094; ვ. რადლოვის ლექსიკონში sağış აღნიშნულია უღლ., ალთ., თელუთ., ლებელ., შორ., ჩულ., თათრ., ტრ.-ყარაიმ. ენებისა და დიალექტებისათვის შემდეგი მნიშვნელობებით: 1. რიცხვი, ანგარიში; 2. კკუა, მენსიერება; 3. ფიქრი, მწუხარება (თათრ.) -(ტ. IV, 270). ლ. ბუდაგოვის აზრით, ამ სიტყვის ძირი არის sak- ანგაროში, ფიქრი (I, 687). sağış რიცხვის მნიშვნელობით გვხვდება XVII ს-მდე (TSö V. 3233 38). იგი ძირითადად არაბულმა adet, hesap-მა შეეცალა. sağış რაოდენობის, რიცხვის მნიშვნელობით ანატოლიის ზოგ ადგილას (კასტამონია, ჩანაქკალე) არის დაცული: fakirlere sağışınca para verdim „ღარიბებს თვლით ფული დავურიგე“ (SDD III, 1179).

Sağınç ოცნება, იმედი: ...ye nice sağınç sanayım 206, „...ანდა რის იმედი მქონდეს“. ძვ. თ. სიტყვა: sağınç 1. ფიქრი; 2. განზრახვა; 3. ზრუნვა, მწუხარება (DTC 484). „ფიქრი“ მალ. 419, „შევირევა, მწუხარება“ ჯაშლ. 434, „ფიქრი“ თეფს. 259, „ფიქრი, წარმოღვევა“ ჩალ. (რადლ. IV, 274); sağınç უკავშირდება sak- „ფიქრი, ჩათვლა“ ზმნურ ძირს.

Savaş ჩხუბი, ბრძოლა; ...sözi savaşta benzer 296, „მისი სიტყვა ჩხუბს ჰგავს“. ეგრე ხმარობს ზმნასაც savaş- „იბრძვის“: ıyık ile danışman savaşurlar her zaman 131, „სინათლე და ბრძენი დღენიდან იბრძვიან“. ძვ. თ. ტექსტებში savaş- ზმნა კინკლაობას, წაჩხუბებას ნიშნავს (DTC 492). „ბრძოლა, შეტაკება“ ჯაშლ. 499 (ოღუზ). თურქულის გარდა ეს სიტყვა არსებითის მნიშვნელობით არის ჩალათურსა და ყირიმულ თათრულში, ზმნის მნიშვნელობით კი ჩალათურში (რადლ. IV, 426). savaş ოსმალურში არაბ. harb და muharebe-სთან შედარებით ნაკლებ აქტიური სიტყვა გახდა²⁶.

tapu -თან, წინაშე, სამსახური; Tapduğın tapusunda kul olduk kapusunda 96, „თაფთულის სამსახურში მონად ვიქეციო მის კარზე“. ძვ. თ. ტექსტებში tapu-ს ძირითადად სამსახურის, თაყვანისცემის და -თან თანდებულის მნიშვნელობა ჰქონდა (DTC 353); „სამსახური“ მალ. 427, ჯაშლ. 575; ჩალ. „id“: „მოსამსახურე“ აზფთ 251. TSö-ის მიხედვით tapu ძირითადად XVIII ს-მდე იხმარებოდა (V, 3748 55).

tolun- ივსება, სრულდება (გადატ. კვდება); yüzbin kez doğam tolunam 195, „ასი ათასჯერ ვიშვა და გავთავდე...“ ძვ. თ. tolun ბადრ მთვარეს

²⁵ A. Caferoğlu, Doğu illerimiz ağızlarından toplamalar, İstanbul, 1942, 93.

271.

²⁶ ვ. კლოსი ვარაუდობს, რომ savaş *sava - ზმნის სურთიერთო გვარია. იხ. EDT გვ. 676. ჩვენი აზრით, ამ სიტყვის ძირი არის *sav არსებითი და ზმნურ მნიშვნელობით: სიტყვა, ლაპარაკი, ლაპარაკობა, ეჩხუბება.

ნიშნავს (DTC 574), ქაშლ. 637; ზმნის ძირი აშკარად *tol-* „ავსება, გასრულება“ არის. ვ. რადლოვის ლექსიკონში თურქ. *tolun-* მნათობების ჩასვლას, ძვ. ქართულ „დასვლას“ ნიშნავს (III, 1722). ქუთაშიაში *tolun-*ს მნათობების ჩასვლის მნიშვნელობა აქვს: *güneş tolundu „მზე ჩავიდა“* (SDD III, 1376).

toyla- მასპინძლობს: ...*hak bizi toylar iken 248₂* „როდესაც ჭეშმარიტება გემასპინძლობდა“; ზმნური წარმოება *toyl-*სგან: *lobni*, წვეულება (ამ სიტყვიდან არის მიღებული *toj kiin* „წვეულების დღე“ >*dün* „ჭორჭილი“). *toyla-* წვეულების გამართვის, გამასპინძლების მნიშვნელობით მხოლოდ XIII-XVI სს. ძეგლებში დასტურდება (TSö V, 3337-40). იხშირში წყალობის მოღებას ნიშნავს (SDD III, 1348).

usu იმედი, თხოვნა; ძვ. თ. ტექსტებში *usu-*-ს იმედის მნიშვნელობა აქვს. იგი *usu-* ზმნაზე (იმედოვნებს, უცდის) აუ მორფემის დართვით ნაწარმოები არსებითია (DTC 611). „მეგობარი“ მალ. 438; TSö-ს მიხედვით იმედის, თხოვნის მნიშვნელობით *usu* XVIII ს-მდე იხმარებოდა. იმედის მნიშვნელობით ანატოლიის ზოგ ადგილას (ორღუ, ჩანაქალე) ცოცხლობს. *benim bu adamdan bir usum yok* „ამ კაცის იმედი სრულიად არა მაქვს“ (SDD III, 1418).

us ჭკუა, გონება და მისგან ნაწარმოები *uslu* ჭკვიანი, გონიერი: *usum bilünü seniin ile karar ide 52₃* „გონება, ცოდნა შენთან ერთად გადაწყვეტს“. ძვ. თ. სიტყვა: ქაშლარისთან კეთილისა და ბოროტის განსხვავებას ნიშნავს (ოღუზ.) გვ. 699; „ჭკუა, გონება“ ვამბ. 212; *us* გონების, ჭკუის, სობრძნის მნიშვნელობით არის უილ., ჩალ., აზერბ., ლ. და ტრ. ყარაიმულში (ჩადლ. I, 1741 42). *us* თურქულში ძირითადად არაბ. *akıl-*მა შეეკალა. გირესუნის. კასტამონის. სონოპის რაიონებში *uslu* ხანდაზმულს ნიშნავს: ჭკვიანი → ჭკუაღამეღარი → ხანდაზმული სემანტიკური გადასვლაა მომხდარი. საინტერესოა აღინიშნოს, რომ სალხურ თემებსა და ანდაზებში *deli* გიფის, სულელის ანტონიმ არაბულ-თურქულ *akıllı-*ზე მეტად ძვ. თურქული *uslu* იხმარება. *Uslu deliye uymaz* --- „ჭკვიანი სულელს ვერ შეეგუება“ (TAD II, 359).

usan უგნურო, უღარდელი: *ne bilün bu işki usanlar 276₂* „რა უნდა იკოდნენ უგნურებმა ამ სიყვარულის...“ *usan-* ზმნა უღარდელობის, უზრუნველობის გამოჩენას ნიშნავს (DTC 616). ძირი უნდა იყოს გარდამ. ზმნა **usa-* „ავიანებს (მღრ. *usajuk* „უზრუნველი, უღარდელი“ მალ. 439 და *usal* „უღარდელი“, -- DTC 616); მაშინ *usan* განიხილება, როგორც **usa-*ს უკუქცევითი ფორმა. *usan* ქაშლარისთან საქმეში ჩაუხედავ კაცს ნიშნავს (699): „წინდაუხედავი“ მალ. 439. *usan-*ს თათრულში, ჩალათურში 1. მოსაწყენის; 2. (ჩალ.) ზარმაცის მნიშვნელობები აქვს (ჩადლ. I, 1743); *usan* თურქულში XVII ს-მდე არის დასტურებული და წინდაუხედავს, უშნოს ნიშნავს.

uşat- ამსხვრევს: *uşadamı bu kafesi ... 202₃* „დავამსხვრევ ამ გალიას“. ძვ. თ. გარდამ. ზმნა *uşat-* დაუზნას, დანამცეცებას ნიშნავს (DTC 617). გვხვდება მისი გარდაუვალი ფორმაც *uşal-:etmāk uşaldy* „პური დანამცეცდა“. ი. ემრესთან არის უკუქცევითი ფორმაც *uşan-*. ჩვენი აზრით, ამ ზმნის ამოსავალი არის **uşa-*, *uşat-*ში, მსგავსად *ajt-*, *aldat-* ზმნებისა, კაუზატივის გაგება დაკარგულია. იმავე ზმნური ძირიდან უნდა იყოს სუფიქსურად ნაწარმოები აგრეთვე *uşak*, რომლის ძვ. თ. მნიშვნელობა განსაკუთრებით ახლოს დგას განსახილველ ზმნასთან: 1. პატარი, მცირე; 2. წვრილად, წვრილ ნატეხებად (DTC 617).

ut- იგებს (თამაშში). იმარჯვებს: *ya bu dünya malını oynayuban utdun 335₂* „...თუ ამ ჭკეყნის სიმდიდრეს თამაშში მოიგებ...“ ძვ. თ. სიტყვა *ut-*

„მარჯვებს, იგებს“ (DTC 617); მალ. 439, ქაშლ. 701, აპ 113 „id“. იგი ბევრ თურქულ ენასა და დიალექტში თამაშში მოგებისა და გამარჯვების მნიშვნელობით არის დადასტურებული: თარანჩ., ყაზახ., ყირგ., ალთ., თელ., შორ., ლებედ., სალ., ყობ., ყაჩინ, ჩულ., აზერბ. (რადლ. I, 1703); სალიტერატურო თურქულში დაკარგული ეს ზმნა (მ. ა. ალაკაის განმარტებით ლექსიკონში üñ-ს დიალექტურის მინიშნება აქვს, გვ. 765 და აგრეთვე ul-, გვ. 757). ანატოლიის ბევრ რაიონში მოგების მნიშვნელობით დასტურდება: (შუა ანატოლიის. ჩრდ.-აღმ. სამხრ.-აღმ. დიალექტები—ა. ჯაფეროღლუს კლასიფიკაციით).

üñeṣ- გაყოფს, ანაწილებს: ...hisimün kavmun üñeṣ 121₁ „...შენს მოყვასს, ხალხს გაუნაწილე (ქონება)“. ძვ. თ. სიტყვა: üñä- გაყოფა ზმნის საურთიერთო გვარი (DTC 624); მალ. 440, ქაშლ. 711 „id“. იორ., თუვ., ხაკ., ყუმბიხ. üñeṣ-, იაკ. üñlēs-, უზბ. ulas-, ბაშკ., თათრ. öñeṣ-, ყარაყალღ. üñes-, ჩუვ. valcē- „ყოფს, ანაწილებს“ (ეგორ. 46). ეს ზმნა გვხვდება XVIII ს.-მდე (TSö VI, 4062 64). üñeṣ- ხმარებიდან სპარს.-თურქულმა paylaş-მა განდევნა. თურქულში არს. სახელს üñeṣ-ს პაის მნიშვნელობა აქვს. üñeṣ- ზმნა ძვ. თ. მნიშვნელობით თითქმის მთელ ანატოლიაშია დაცული (SDD III, 1429).

ün ძახილი, ხმა: ...ıñıde dñşman ünümü 120₂ „...მტერი ჩემს ხმას გაიგებს“. ძვ. თ. სიტყვა: ün „ხმა“ (DTC 625), მალ. 440, ქაშლ. 712, თეფს. 333, აფ 075. მ. რესენენი: *ün: საშ. თურქ. ün „ხმა“, თურქმ. „ხმა“, უიღ. ჩად. და სხვ. ün „ზარი, ხმა, ტონი“,—თათრ. öñ „id“, ყაზახ. äñ „ხმა, მელოდია“, ჩუვაშ. éner ინსტრუმენტის ხმა (Vers. 521). ხმისა და ბგერის მნიშვნელობით ün თითქმის ყველა თურქულ ენაში დასტურდება (რადლ. I, 1818); თურქულში ეს სიტყვა გვხვდება დიდების, სახელის მნიშვნელობით. ünle-ს, რომელიც ყვირილს, ხმის გამოცემას ნიშნავს, დიალექტოლოგიური მითითება აქვს (ალაკაი 763). ün საფუძვლად დაედო ნეოლოგიზმების წარმოქმნას: ünlemi შორისდებულები, ünli ხმოვანი და სხვ.

Yağı mterio: nider bana yağı tatar 281₂₂ „...მტერი ავაზაკი მე რას დამმართებს“. ძვ. თ. სიტყვა: „მტერი“ (DTC 224), მალ. 383, თეჭ. 395, თეფს. 132, აპ 117; ჩად. jayı, jaki, თარანჩ. jeki, თათრ., თობოლ., ბარაბ. jau, ყირგ. jñ „ომი, მტერი“, ყაზახ. ğau „ხმაური“ და ა. შ. (Räs. 178); ოღუზურ ენათაგან აზერბ. jayy „მტერი“, თურქმ. jayy „id“. სალიტერატურო თურქულში ამ ცნებას უმთავრესად სპარს. dñşman გადმოსცემს. yağı mterის მნიშვნელობით ანატოლიის ბევრ რაიონშია შემორჩენილი (SDD III, 1453).

yad უცხო: ...yaddur ilünde 15₂₂ „... (იგი) უცხოა მის მხარეში“. ძვ. თ. სიტყვა: jal 1. უცხო; 2. უცხოეთი (DTC 247); „უცხო“ ქაშლ. 758, ვამბ. 176. ეს სიტყვა ბევრ თურქულ ენაში დასტურდება: უიღ., ყუმბიხ., ნოლ., თათრ., ბაშკ., ალთ., უზბ., ყირგ. jad, ყარაყალღ. zai, თუვ., ხაკ. çat, ჩუვ. jata (რადლ. III, 190 და ეგორ. 352). ძირითადი მნიშვნელობა არის „უცხო, გარეშე“. ამავე მნიშვნელობითაა ეს სიტყვა ოღუზურ ენებშიც: აზერბ. jad, თურქმ. jal. თურქულში yad-ის ხმარების სფერო შეიზღუდა. ენაში ამ სემანტემის ძირითადი გამომხატველია სპარს.-თურქ. yabancı.

yalncak შიშველი, ტიტველი; ძვ. თ. სიტყვა: jalyndak „შიშველი, ტიტველი“ (DTC 229), თეჭ. 395, ქაშლ. 735. ლ. ბუდაგოვის და ვ. რადლოვის ლექსიკონებში jalyñçak მსოლოდ ჩაღათურისთვის დამახასიათებელ სიტყვადაა მიჩნეული (ბუდ. II, 338) (რადლ. III, 170), თურქულში შიშველს თურქული წარმომავლობის სხვა სიტყვა—çıplak აღნიშნავს. yalncak-ს ამჟამად დიალექტური

ელფერი აქვს (აღაკი. 783); იგი ბევრ დიალექტში 1. ლაჩიბის; 2. შიშველის მნიშვნელობით გვხვდება (SDD III, 1455). ამ სიტყვის თავდაპირველ და დიალექტურ მნიშვნელობას შორის მჭიდრო სემასიოლოგიური კავშირია: „შიშველი > არაფრისმქონე > ლაჩიბი.

yay „ზაფხული; ძვ. თ. სიტყვა: jaj „ზაფხული“ (DTC 220), მალ. 383, თქვ. 399, აფ 0116 „id“. თურქულში ზაფხულს XVII ს-მდე ნიშნავდა, შემდგომ კი ამ ცნებას yaz გადმოსცემს, რომელიც ძვ. თ. ტექსტებში გაზაფხულის აღსანიშნავად იხმარებოდა. ამჟამად გაზაფხულს სპარს. bahar ან თურქ.-სპარს. ilk bahar გადმოსცემს. yay ძირი შემორჩა yayla- „ზაფხულის საძოვარზე გატარება“ და yaylak „იალალი“ სიტყვებში.

yel- მირბის; ძვ. თ. ტექსტებში ეს ზმნა ძირითადად ამ მნიშვნელობითაა უდასტურებული — მალ. 387, ქაშლ. 769, უილ., ჩალ., ოირ. jâl- მიაკენებს, ჩორაით მიდის, იაკ. siäl-, ყახახ. ჯელ-, თათრ. ჯილ- ჩორთით მიდის, უილ. jâl-mâ მხედარია და ა. შ. (Räs. 195). სალიტერატურო თურქულში yel- იშვიათად ხმარებული ზმნაა. დიალექტებში იგი ფართოდაა გავრცელებული და სირბილს ნიშნავს: Yele yele gçldim, elim loş çikti „სირბილით მოვედი, (მაგრამ) ტყუილებრალოდ“.

yumuş საქმე. ძვ. თ. ტექსტებში ამ სიტყვას საქმის, დავალების მნიშვნელობა აქვს (DTC 280); მისგან არის ნაწარმოები არსებითი სახელი yumuşçi „მუშაკი, მსახური“ (ibid. 280). ქაშლარის ლექსიკონში yumuş სამსახურს, მოვალეობას ნიშნავს (გვ. 813). ყარაჩ. çumuş, თათრ. çümöş, çümöş, ხაკ. çumys, თუჯ. çumuş „ნიადავ შრომა, გარჯა“, „ბედუყელმართი“, ჩუგ. çämäl „საქიროება“, „საქმე“; მ. რესენენი ამოხაველ ფორმად *jumul-ს მიიჩნევს (Vers. 211); სალიტერატურო თურქულში დაკარგული yumuş ანატოლიის თითქმის ყველა რაიონშია უდასტურებული (SDD III, 1551). დიალექტებში ამ სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობებია: საქმე, სამსახური, მოვალეობა.

განხილულმა მაგალითებმა გვიჩვენა, რომ იუნუს ემრეს აქაუელი ლექსიკის ჯიდი ნაწილი ძველ თურქულ ენობრივ პერიოდს მიეკუთვნება; ხშირ შემთხვევაში დამოწმებულია საშუალო საუკუნეების ლექსიკოგრაფიულ ნაშრომებში და აქვრ თურქულ ენაში; უმრავლესობა თანამედროვე სალიტერატურო ენაში არაპულ-სპარსულმა სიტყვებმა განდევნა, ერთი ნაწილი კი ნაკლებაქტიურ სიტყვათა რიგში გადავიდა. პოეტის ლექსიკის ძირითადი ბირთვი თითქმის უცვლელად არის დაცული თურქული ენის დიალექტებში. ეს გარემოებაც ნათლად მოწმობს უნუს ემრეს ენის ღრმად ხალხურობას. პოეტის ენობრივი ფენომენი არის სწორედ ერთ-ერთი ის მთავარი ფაქტორი, რამაც იუნუს ემრეს პოეზიას უცვლადება მანიჭა.

შემოკლებანი

- აქვს — სიტყვა
 ანო. — თითოეული ენის ბარბელი დიალ.
 პარასჩ. — თურქული თარასჩული დიალ.
 ელ. — აღიარებული ენის დიალექტური დიალ.
 პობ. — ბიბლიკალური თარასჩული ენა.
 თუჯ. — თურქული
 ელბიკ. — აღიარებული ენის დიალექტური დიალ.
 ე. — აღიარებული ენის დიალექტური დიალ.
 სილ.

- იბრ. — იბრაჟთელი (ახალი სახელწოდება — ალთაური)
 სლ. — ხაკასური ენის სალაური დიალექტი.
 ტრ. ყარაიმ. — ყარაიმული ენი! ტროკის დიალ.
 ტუნჯ. — ტუნჯესური.
 უილ. — უილურული.
 ყალმუხ. — ყალმუხური.
 ყაჩ. — ხაკასური ენის ყაჩურული დიალ.
 ყობ. — ხაკასური ენის ყობალური დიალ.
 ყუმბ. — ყუმბური
 ყუმან. — ყუმანური.
 შორ. — შორული.
 ჩალ. — ჩალთაური.
 ჩულ. — ჩულმულ თათარული ენა.
 აზფთ — Аттухфатуз закнату филлугатит туркия, Токиент. 1968
 აფ — П. М. Мелноранский, Араб филолог о турецком языке СПб., 1900.
 აღ — М. А. Агакаев, Түркче Сөзлүк, бешинци бақы, Ankara, 1959.
 აშ — А. Саїгсөгү, Abu Нayan, Kitab al-idrak li lisan al-Atrak, Istanbul, 1931.
 ბლ — А. К. Бороков, Бада'и ал лугат, М., 1962.
 ბოდ. — Л. Будагов, Сравнительный словарь турецко-татарских наречий. т. I, СПб., 1869; т. II, СПб., 1871.
 გეორ. — В. Г. Егоров, Этимологический словарь чувашского языка, Чебоксары, 1961.
 ვამბ. — Н. V á m b é r y, Alt-osmanische Sprachstudien, Leiden, 1901.
 ვულს. — А. К. Бороков, Лексика среднесазнатского турсира XII—XIII веков, М., 1963.
 ეჯ. — Т. Текин, A Grammar of Orchon Turkic, Indiana University, Bloomington. 1968.
 ზალ. — С. Е. Малов, Памятники древнетюркской письменности, тексты и исследования, М.-Л., 1951.
 ჯალ. — В. Аталяу, Divanü lügat-it-Türk dizini, «Endeks», Ankara 1943.
 რადლ. — В. В. Радлов, Опыт словаря тюркских наречий, I—IV, СПб, 1893—1913.
 ჰოუტ. — M. Th. Houtsma, Ein türkisch-arabisches Glossar, Leiden, 1894.
 ДТС — Древнетюркский словарь, Л., 1969.
 EDT — G. Clouston, An etymological dictionary of prethirteenth century Turkish. Oxford, 1972.
 Räs. (Vers). — M. R ä s ä n e n, Versuch eines etymologisches Wörterbuchs der Türkischen Sprachen, Helsinki. 1969.
 SDD — Turkiyede halk ağzından söz derleme derçisi, t. 1—3, Istanbul, 1939—47.
 TAD I — Türk Atasözleri ve Deyimleri, Istanbul, 1972.
 TAD II — Türk Atasözleri ve Deyimleri, Istanbul, 1972.

(წარმომადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტმა)

ნალი საყვარელიმე

შინაგანი მეტყველების პირობითი ტრანსფორმაცია
მხატვრულ ლიტერატურაში

შინაგანი მეტყველება, როგორც ცნობილია, ფსიქოლოგიური ფენომენია და ფსიქოლინგვისტიკის შესწავლის საგანს შეადგენს. მისი პირობითი ტრანსფორმაციის მოვლენა მხატვრულ ლიტერატურაში კი ფილოლოგიის ინტერესს იმსახურებს მრავალი თვალსაზრისით. ე. წ. შინაგანი მონოლოგი წარმოადგენს მხატვრული ნაწარმოების პერსონაჟის სახის პლასტიკური ხატვის ძალზე პერსპექტიულ სტილისტურ საშუალებას. შინაგანი მეტყველების ამსახველი ტექსტის სამეტყველო გაფორმებაზე დაკვირვება, მისი ლექსიკური თუ სინტაქსური მახასიათებლების გამოვლენა ექსტრაპოლაციის ძალზე დიდ შესაძლებლობებს იძლევა როგორც ნაწარმოების გმირთა სამეტყველო და ფსიქოლოგიური დახასიათების თვალსაზრისით, ასევე იმ სოციალური ფენის ზოგადწინდობრივი თვისებების თუ სამეტყველო ჩვევებისა და მეტყველების მოდური მანერის დადგენის თვალსაზრისითაც, რომელსაც მიეკუთვნება ნაწარმოების ესა თუ ის პერსონაჟი.

მეორე მხრივ, შინაგანი მეტყველების გადმოცემის სტრუქტურულ-კომპოზიციური ფორმები: პირდაპირი, ირიბი და არასაკუთრივ-პირდაპირი მეტყველება, დაკვირვებისათვის ძალზე საინტერესო ობიექტია. როგორც გმირის სუბიექტური სამეტყველო პლანის მხატვრულ თხრობაში ჩართვის განსხვავებული ტექნიკური საშუალებანი. თხრობის ზემოაღნიშნულ კომპოზიციურ სახეობათა სონაცელებით საავტორო თხრობით ტექსტთან იშლება და ვითარდება მხატვრული ნაწარმოების შინაარსი. შინაარსის გადმოცემის კომპოზიციურ ფორმათა აღწერა კი, თავის მხრივ, წარმოადგენს მხატვრული ლიტერატურის ენის შემსწავლელი მეცნიერების ერთ-ერთ უმნიშვნელოვანეს ამოცანას.

ჩვენი საუკუნის ოციან წლებში, როცა გამოცოცხლდა ინტერესი მხატვრულ ლიტერატურის ენის პრობლემებისადმი და სტილისტიკა, როგორც მეცნიერება მხატვრული ლიტერატურის ენის შესახებ, იწყებდა კანონიერი უფლებების მოპოვებას, აკად. ვინოგრადოვმა ამ ახალგაზრდა მეცნიერების ერთ-ერთ უპირველეს პრობლემად სწორედ მეტყველების კომპოზიციურ ფორმათა ტიპოლოგია დასახა!

შინაგანი მონოლოგი, რომელიც რთული ფსიქოლოგიური ფენომენის — შინაგანი მეტყველების ლიტერატურულ ანალოგს წარმოადგენს და რომელიც მე-20 საუკუნის ლიტერატურაში განსაკუთრებით დიდ ხედვითს წონას იძენს მხატვრულ ნაწარმოებში, წარმოადგენს სწორედ მხატვრული ტექსტის ერთ-ერთ მთავარ კომპოზიციურ ელემენტს და, ამასთანავე, მეტყველებს განსაკუთრებულ კომპოზიციურ ფორმას. იგი დაკვირვებისათვის ძალზე საინტერესო ობიექტია როგორც ლიტერატურათმცოდნეობისათვის. ასევე, ლინგვისტიკური სტილისტიკისთვისაც. საკითხია რაღაც, რომელთანაც დაკავშირებულია აღნიშნული მოვლენა. ჯერ კიდევ საჭიროებს სერიოზულ გაშუქებას ფილოლოგიის როგორც ერთი, ასევე მეორე დარგის მიერ.

წინამდებარე შრომის მიზანია შინაგანი მონოლოგის რაობის დადგენა, მხატვრული თხრობის ამ თავისებური კომპონიციური სახეობის საავტორო ტექსტში ჩართვის სტრუქტურულ ფორმებზე დაკვირვება, მისი განსხვავებული ფუნქციონალური დანიშნულების ჩვენება მე-20 საუკუნის რეალისტურ რომანსა და ე. წ. ინვლისურ მოდერნისტულ ლიტერატურაში და ამ განსხვავებული მხატვრული მიზანდასახულობით განპირობებული სამეტყველო გაფორმების ზოგიერთი მახასიათებლის გამოვლენა.

შინაგანი მეტყველება, როგორც ფსიქოლოგიური ფენომენი, გულისხმობს სამეტყველო აქტივობის განსაკუთრებულ ფუნქციონალურ სახეობას. ეს არის ისეთი ავტოკომუნიკაციური მეტყველება, რომელსაც არა ჰყავს რეციპიენტი, ე. ი. არ არის განსაზღვრული სხვის მიერ უშუალო აღქმისთვის და რომელშიც მხოლოდ ავტორის შინაგანი მოძრაობის პროცესი ხორციელდება.

ტერმინი „შინაგანი მეტყველება“ ორზაროვანია ფსიქოლინგვისტიკაში. მკვლევართა ერთი ნაწილი ამ ტერმინით აღნიშნავს იმ თავისთავადი ღირებულების ფსიქოლოგიურ პროცესს, რომელსაც ვიგოტსკი უწოდებდა „აზრის შინაგანი ჩამოყალიბებისა და მოძრაობის თავისებურ პოლიგონს“, „აზროვნების სუბსტრატს“, არა გარეშე, ხმოვანი მეტყველების შემზადების პროცესს, არამედ „იმ შინაგან მოძრაობას აზრისას, რომელსაც დამოუკიდებელი ღირებულება გააჩნია“¹. მეორენი ამ ტერმინით აღნიშნავენ მეტყველების წარმოქმნის ლატენტურ პროცესს, ფაზურ მოძრაობას აზრიდან სიტყვისაკენ დროის იმ მოწყვეტში, რომელიც ჭეკოსონის ვერბალიზაციის თეორიის თანახმად, ძვეს აზრის გამონასკერს მომენტსა და მისი ხმოვან მეტყველებაში ასახვის მომენტს შორის². ამ შემთხვევაში შინაგან მეტყველებას აღარა აქვს დამოუკიდებელი, თავისთავადი ღირებულება და იგი ხმოვანი მეტყველების შემზადების პროცესს გულისხმობს. ჩვენთვის ამჟღად საინტერესოა შინაგანი მეტყველება მის პირველ, ვიგოტსკისეულ ინტერპრეტაციაში, რამდენადაც შინაგანი მონოლოგი მხატვრულ ნაწარმოებში გულისხმობს სწორედ აზრის განვითარების შინაგანი პროცესის აღწერას. მიუხედავად იმისა, რომ შინაგანი მეტყველების რთული ფსიქოლოგიური მოვლენის ბუნება დღემდე ბოლომდე არ არის გახსნილი და არ არსებობს საერთო თეალსაზრისი თუნდაც, მაგალითად, მისი კუმშვადობის მექანიზმზე, მისი დინამიკის ფაზებზე და სხვ., მაინც შეიძლება გამოიყოს დღესდღეობით რამდენიმე ისეთი მახასიათებელი, რომლის თაობაზეც თანხედება ამ მოვლენის მკვლევართა აზრი. ექვს არ იწვევს, მაგალითად, ის, რომ შინაგანი მეტყველება (მის პირველ ინტერპრეტაციაში), ეკონომიურია დროში. კონდენსირებულია გამოხატვაში და უკიდურესად სუბიექტურია.

ყოველივე ეს საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც მე-20 საუკუნის რეალისტური რომანის შინაგან მონოლოგს ცალკეულ სამწერლო ტექნიკაში (პემინტევი, უორენი, ფოლკნერი, ჰაქსლი) და განსაკუთრებით კი ცნობიერების ნაკადის ინვლისურ მწერლობაში ახასიათებს ძალზე დიდი ტენდენცია მხატვრული პირობითობის მიახლოებისა მისი ასახვის რეალურ ფენომენთან — შინაგან მეტყველებასთან, ამ ტერმინის ფსიქოლოგიური გაგებით. ეს იმას ნიშნავს, რომ ზოგიერთი მწერლის შინაგანი მონოლოგის სამეტყველო ვადა იმგებამი მეტნაკლებად აღინიშნება ამ ფსიქოლოგიური ფენომენის ცალკეული რუდემენტები: ფრაგმენტულობა, სინტაქსური თუ ლექსიკური კონდენსაცია, აზრის საფუძვრებრივი განვითარება, უკიდურესი ემოციურობა და სუბიექტივიზმი. რაც

ხშირად მარკირებულ მოკლენებად დაჰყვება შინაგანი მონოლოგის ტექსტს მე-20 საუკუნის ფსიქოლოგიურ რომანში და მოწმობს სწრაფვას შინაგანი მეტყველების ნატურალური სახის იმიტაციისაკენ.

შინაგანი მეტყველების ნატურალისტური ჩახატვა შეუძლებელიცაა და კიდევაც ეწინააღმდეგება სინამდვილის მოკლენათა მხატვრულ-ესთეტიკური ასახვის იმ ზოგად კანონს, რაც რეალისტურ რომანში აპირობებს მხატვრული მიზნის ხორცშესასხმელად გამოყენებულ მრავალ სხვა ხერხსა და საშუალებას. შინაგანი მეტყველება, მის მხატვრულ სახეობაში, მხოლოდ მიახლოებითი იმიტაციითაა ფსიქოლოგიური ფენომენისა, მაგრამ რაც არ უნდა უახლოვდებოდეს იგი თავისი ასახვის რეალურ ობიექტს, როგორც აღნიშნავს აკად. ვინოგრადოვი, „მუდამ, ფსიქოლოგიური სიზუსტის მაქსიმალური დაცვის დროსაც კი, აღინიშნება მასში პირობითობის საკმაოდ ჭარბი მინარევი“⁴. დიფუზურობა, ფრაგმენტულობა, კონდენსირებული ხასიათი შენარჩუნებულია, მაგრამ იმდენად, რომ აზრის ამოცნობას არ უშლის ხელს.

პირობითობა, თავის მხრივ, განპირობებულია უკვე იმ ფაქტორით, რომ მხატვრულად ტრანსფორმირებული შინაგანი მეტყველება ავტოკომუნიკაციური მეტყველებიდან იქცევა კომუნიკაციური მეტყველების ფორმად და ამ უკანასკნელის ნიშან-თვისებებს იძენს. ჰიპერტროფირებული გატაცება ფსიქოლოგიური ფენომენის იმიტაციით, უკიდურესი კონდენსაცია და სუბიექტივიზმი — აზრის ამოცნობლობის ძალზე დიდ საფრთხეს ბადებს და მეტყველების ნაკადს უკარგავს კომუნიკაბელურ ხასიათს. შინაგანი მეტყველების მაქსიმალური იმიტაცია შეიძლება გამართლებულ იქნეს იმ შემთხვევაში, როცა ავტორის ამოცანაა გამოავლინოს გმირის ფსიქიკური დისტროფია ანდა ისეთი ფიზიოლოგიური მდგომარეობა (სიმთვრალე, ძილ-ღვიძილი, ავადმყოფური ბოდეა და სხვ.), როცა თვით მეტყველების პროცესში მყოფი პირისთვის გაუცნობიერებელი აზრი დიფუზურ სამეტყველო გაფორმებას იღებს. ამიტომაც, რომ ჰემინგუეი, მაგალითად, ცნობიერების ნაკადის მწერლობის გავლენით შინაგანი მეტყველების გამოხატვის ასეთ ტექნიკას მიმართავს სწორედ მაშინ, როცა შინაგან მონოლოგს აკისრებს ამა თუ იმ გმირის ზემოხსენებული ფიზიოლოგიური თუ ფსიქიკური მდგომარეობის გამოვლინების ფუნქციას. ასეთია, მაგალითად, ჰარი მორგანის მეტყველების ნაკადი სიკედილის წინა წუთებში, რომანიდან „ქონა არ ქონა“, რომელიც ფორმალურად ხმოვან მეტყველებაშია გამოხატული. მაგრამ გამოავლენს მისი აზრის შინაგანი მოძრაობის ისეთ პროცესს, რომელიც ვერც იმ ფიზიოლოგიურ მდგომარეობაზე მეტყველებს, როცა მას არც შესწევს უხარი ლოგიკურად ჩამოაყალიბოს და გამართოს სათქმელი. ვიდრე ჰარი მორგანი წარმოთქვამდეს თავის ცნობილ ფრაზას: „A man alone ain't got no bloody chance“, მისი მეტყველების ნაკადი შემდეგნაირად ვითარდება: „A man now the way things are the way they go no matter what no... like trying to pass cars on the top of hills. On that road in Cuba. On any road. Anywhere. Just like that they been going. For a while yes sure all right. Maybe with luck. A man... One man alone ain't got. No man alone now. No matter how a man alone ain't got no bloody chance“.

დღობითი პოლინზის შინაგანი მონოლოგი იმავე რომანიდან შესანიშნავი მაჩვენებელია იმისა, თუ მხატვრულად ტრანსფორმირებულ შინაგან მეტყველებაში რავდარი პირობითი სინაქსური ფორმებით შეიძლება იქნეს შენარჩუნე-

ბული ფსიქოლოგიური მოვლენის რუდიმენტები. ეს არის: ა) მონოლოგის ძირითადი თემისაგან დაშორებული ასოციაციური რგოლები, რომლებიც ერთწევრა ნომინატურ სტრუქტურათა სახით აღმოცენდება დროდადრო, ბ) ლოგიკურად საჭირო სამეტყველო კომპონენტთა უკმარობის სხვადასხვაგვარი გამოვლინება — როგორც პირობითი მინიშნება აზრის მაქსიმალურ კონდენსაციასზე; გ) ელიფსური წინადადებისათვის ამოსავალი სრულწევრა სტრუქტურის დაშორებული ტექსტობრივი განლაგება (მათ შორის ხშირად რამდენიმე წინადადებაა ჩართული); დ) კუმულაციის სიჭარბე კავშირთა სხვა სახეობებთან შედარებით (როცა მიერთებულ წინადადებაში გამოხატულია ძირითადად ის სინტაქსური წევრი, რომელიც დროზე არ ჩამონტაჟდა წინა წინადადებაში და მოკვიანებით დაერთვის მას), რაც მაჩვენებელია აზრის სპონტანური, საფეხურებრივი განვითარებისა; ე) მარტივ წინადადებათა განუზომელი სიჭარბე რთულ, სუბორდინაციის პრინციპებზე აგებულ წინადადებებთან შედარებით — როგორც შინაგანი მეტყველების ფრაგმენტული ხასიათის გამოვლინება: ვ) არასრულწევრა წინადადებათა სიმრავლე — როგორც მაჩვენებელი იმისა, რომ ავტოკომუნიკაციურ მეტყველებაში აზრის აბსოლუტური სიციხადე არ არის ისევე ობლიგატორული როგორც მეტყველების სხვა ფუნქციონალურ ტიპებში; ზ) სინტაქსური ტავტოლოგია და კონტამინაციის მოვლენები — როგორც დასტური იმისა, რომ ემოციური აღგზნების პირობებში აზრის ლოგიკურ ჩარჩოებში გამართვის შესაძლებლობა გამოირიცხულია და სხვ. ეს არის ყველა ის მარკირებული სინტაქსური მოვლენა, რომლებიც პირობითად შეგუშავდა შინაგანი მეტყველების ნატურალური ფორმის იმიტაციის მაზნით. ფაქტიურად, აქ მობილიზებულია ყველა ის სინტაქსური ფორმა, რომლებიც თავისი ექსპრესული ბუნების წყალობით გამოხატვის სხვა ფორმებთან შედარებით იძენს უპირატესობას სემოსხენებული ესთეტიკური ეფექტის შესაქმნელად.

შინაგანი მეტყველების მხატვრული ასახვის უპირველესი პირობითობა მდგომარეობს იმაში, რომ შეუძლებელია ამ მოვლენის რეალური სურათის აღდგენა. ოცნება იმაზე, რომ მიღწეულ იქნეს შინაგან ენასთან იდენტურობის მაღალი ხარისხი, ფუჭია. შინაგანი მონოლოგი, თუნდაც ჭეიმვს ჭოისისეულ აბსოლუტურ შინაგან მონოლოგში, რა თქმა უნდა, არ წარმოადგენს სრულ ენობრივ ანარკლს ადამიანის გონებაში განვითარებადი პროცესებისა. ეს არის მხოლოდ ფსიქოლოგიური მოვლენის პირობითი, ვერბალური ტრანსკრიფციის შემუშავების ექსპერიმენტი.

სპეციალურ ლიტერატურაში ხშირად აღინიშნება ჩვენთვის საინტერესო საგანთან დაკავშირებული განსხვავებული სავნობრივი მნიშვნელობის ტერმინთა აღრევა. ცნება „შინაგანი მონოლოგი“ აშკარად საჭიროებს დაზუსტებას.

მონოლოგი, ამ ტერმინის კლასიკური გაგებით, არის მხატვრული ნაწარმოების გმირის მეტ-ნაკლებად ხანგრძლივი მეტყველება, რომელსაც ახასიათებს რთული სინტაქსური აგებულება და თემატური სისრულე. ეს არის, თუ შეიძლება ასე ითქვას, „ერთპიროვნული“ მეტყველება, რომელიც უპირისპირდება დიალოგს, სადაც უკვე აღინიშნება გარკვეული პოლიფონია. მონოლოგის ცნება რომანში დრამატული ნაწარმოებიდან შემოდის, სადაც მონოლოგად იწოდება პერსონაჟის შუღარებით გრძელი რეპლიკა. მონოლოგს შეიძლება ჰყავდეს ადრესატი (ღია მონოლოგი) ან საკუთარი თავისადმი იყოს მიმართული (ევოცენტრისტული მონოლოგი).

რომანის მონოლოგი, განსხვავებით დრამატული მონოლოგისაგან, წარმოადგენს სხვათა სიტყვის სახეობას და ისევე, როგორც დიალოგი, შეიძლება გადმოცემული იყოს მეორე პირის (ან შემთხვევაში — ავტორის) მიერ: ა) ან მაქსიმალური სიზუსტით (პირდაპირი მეტყველება), როცა სხვათა სიტყვა შემოიყვანება სასიგნალო ფრაზებითა და ზმნებით: „თქვა მან“, „გაიფიქრა“, „გაუელვა აზრმა“ და სხვა...; ბ) შეიძლება იქნეს თავისუფლად ინტერპრეტირებული მთხრობელის მიერ (ირიბი მეტყველება, შერეული მეტყველება), რაც მუდამ გულისხმობს გადმოსაცემი მეტყველების ლექსიკური შემადგენლობისა და გრამატიკულ-ინტონაციური ორგანიზაციის ცვლას, გ) ან შეიძლება იყოს გადმოცემული მხოლოდ ნაწილობრივი გაშუალებით (არასაკუთრივ-პირდაპირი მეტყველება), როცა მთხრობელი, ერთი მხრივ, ცდილობს შეუნარჩუნოს სხვათა სიტყვას ინტონაციური და მოდალური შეფერალობა, რაც ძირითადად სინტაქსურ მახვენებლებში ვლინდება, ხოლო, მეორე მხრივ, არ გამოდის საკუთარი სურვექტური სამეტყველო პლანის ჩარჩოებიდან (შენარჩუნებულია III პირის ნაცვალსახელები და ზმნა-შემამსმენელთა ტრანსპოზიციური დროისა და კილოს ფორმები).

ამგვარად ირიბი, პირდაპირი და არასაკუთრივ-პირდაპირი მეტყველება ეს არის სხვათა სიტყვის გადმოცემის განსხვავებული ტექნიკური საშუალებანი, რომელთა მეშვეობით შეიძლება გადმოცემული იყოს მთხრობელის მიერ არა მარტო ერთ-ერთი წარმოთქმული სხვისი მეტყველება, არამედ წარმოუთქმელიც კი. შინაგანი მეტყველება, ეს უკანასკნელი შემთხვევა მხოლოდ ლიტერატურული მოვლენაა და თავს იჩენს მაშინ, როცა „ყოვლისმცოდნე“ მწერალი, რომლისაც შესწავის უნარი „ესმოდეს“ თავისი გმირის გამოუთქმელი აზრებიც ელმოვლევებს მისი შინაგანი მეტყველების გაბმულ ნაკადს.

ტერმინი „შინაგანი მონოლოგი“ აღმოცენდა ცნობიერების ნაკადის მწერლობისა და მასთან დაკავშირებული თეორიული მოსაზრებების გაჩენასთან კავშირში. იგი პირველად დიუჟარდენმა შემოიტანა 1931 წელს, რის შემდეგ იგი ფართოდ გავრცელდა ლიტერატურათმცოდნეობისა და სტილისტიკის ლექსიკონში. აღნიშნული ტერმინი თანდათანობით გადაიქცა მხატვრულ ნაწარმოებში ასახული იმ ფსიქოლოგიური მოვლენის მხატვრული ასახვის პირობითი კომპოზიციური ფორმის სახელწოდებად, რომელიც განსაკუთრებით მე-20 საუკუნის ლიტერატურაში ასახვის დამოუცილებელ ობიექტად იქცა. ეს არის გმირის შიდარებით ხანგრძლივი ავტოკომუნკაციური მეტყველება, მისი გამოუთქმელი ფიქრთა ნაკადის აზრის შინაგანი განვითარების პირობითი მხატვრული რეპროდუქცია.

პერსონაჟის შინაგანი მეტყველება შეიძლება წარმოდგენილი იყოს მხატვრულ ნაწარმოებში განსაკუთრებულ სამეტყველო ერთეულებში. დაწყებული ცალკეული სიტყვებითა და ფრაზებით (რომელნიც მოკუთვნებიან გმირის სამეტყველო პლანს. მაგრიმ შემოტყვებულნი არიან საავტორო ტექსტის წინადადების რაიმე წევრის სახით, ან დაერთვიან მას კემულაციას პრინციპით), დამოუკრებელი პერსონაჟის ვაშლადი, თემატურად სრული, ხანგრძლივი საუბრით საკუთარ თავთან. პირველ შემთხვევაში, რომლის მაგალითებიც ქვემოთაა მოყვანილი, საქმე გვაქვს ავტორისა და გმირის სამეტყველო პლანთა ინტერფერენციასთან, სადაც გმირის შინაგანი სამეტყველო რეაქცია რაიმე ფაქტზე მხოლოდ ცალკეული ერთეულს სახითაა დაუქსიკატებული და შემდგომ განვითარე-

ბას აღარ იღებს: „Fresh for the morrow“-was his thought as he went on walking and perspiring“. (საავტორო ტექსტის წინადადების ქვემდებარე) ან კიდევ: „Jolyon climbed back into his cab, wondering why he had not asked her to dine and go to the theatre with him. Solitary, starved, hung-up life that she had. His hanson debouched on to the embankment“ (დამოუკიდებელი წინადადების სახით დაერთვის საავტორო თხრობით ტექსტს). მეორე შემთხვევაში კი გამოიღოს, დამოუკიდებლად განვითარებულ შინაგან მონოლოგთან, რომელიც შეიძლება სტამბური წესით ნაბეჭდი ტექსტის საკმაოდ დიდ მონაკვეთს მოიცავდეს, წიგნის გვერდს ან რამდენიმე ფურცელსაც კი.

რაც უფრო დიდია ინტერფერენციის ხარისხი, ე. ი. რაც უფრო დიდია ავტორის წილი პერსონაჟის შინაგანი ფიქრებისა და განცდების ასახვის პროცესში, მით უფრო ნაკლები საფუძველია იმისა, რომ ტექსტობრივი მონაკვეთი მივაკუთვნოთ შინაგან მონოლოგს. მიუხედავად ამისა, სპეციალურ ლიტერატურაში შინაგან მონოლოგად ხშირად განიხილავენ გმირის სულიერი მდგომარეობის ასახვის ისეთ ტექნიკას, როცა მეთოდურად მონაცვლეობს ერთმანეთთან თხრობის განსხვავებული კომპოზიციური ფორმები: საავტორო ტექსტი, რომელიც ობიექტურ პლანში ავგიწერს პერსონაჟის შინაგან მდგომარეობას, თვით გმირის შინაგანი სამეტყველო რეაქცია და ავტორისმიერი თავისუფალი ინტერპრეტაცია მისი ფიქრებისა*. მე-20 საუკუნის ინგლისურენოვან ლიტერატურაში აღნიშნულ ტექნიკას განსაკუთრებით ხშირად ვხვდებით გოლსუორთისა და დრაიზერის ინდივიდუალურ სამწერლო სტილში. განცდილი მეტყველების ეს სახეობა მით უფრო არ შეიძლება მივიჩნიოთ შინაგან მონოლოგად, რომ ეს უკანასკნელი მუდამ გულსხმობს ერთპიროვნულ მეტყველებას და ამდენად, ავტორის პლანის სრულ გამოთქმვას პერსონაჟის ავტოკომუნიკაციური მეტყველების ასახვის პროცესში.

მეორე მხრივ, სპეციალურ ლიტერატურაში ხშირად შეიმჩნევა ასევე გაიგივებებისა „შინაგანი მონოლოგი“ და „განცდილი მეტყველება“. ასე მაგალითად, ი. ახმანოვას „ლინგვისტურ ტერმინთა ლექსიკონში“ „შინაგანი მონოლოგის ასეთ დეფინიციას ვკითხულობთ: „Внутренний монолог = несобственною прямая речь (англ. = Represented speech., фр. Indirect libre., нем. = Erlebte Rede) = Лингвистический прием, служащий для литературно-художественного изображения внутренних переживаний персонажа..., который требует соблюдения особых правил последовательности времени, особого сочетания форм наклонений и т. п.“⁵. თუკი დავეყრდნობით შინაგანი მონოლოგის ამგვარ გაგებას. ერთი მხრივ, გამოდის, რომ არასაკუთრივ პირდაპირი მეტყველების ტექნიკა გამოიყენება მხოლოდ შინაგანი ფიქრების ვადმოსაცემად. და, მეორე მხრივ, თითქოსდა პირველ პირში ვადმოცემული შინაგანი მეტყველება არ უნდა მივიჩნიოთ შინაგან მონოლოგად, რაც, ჩვენაზრით, მცდარია.

იგივე ცნებების გაიგებება აღინიშნება ასევე ი. არნოლდის ახლახან გამოცემულ წიგნშიც. სადაც ვკითხულობთ: „При изображении внутренних переживаний персонажа, его мыслей, его впечатлений от происходящего, ис-

* განცდილი მეტყველება სწორედ ასეთი ტექნიკა განიხილება შინაგანი მონოლოგის ნიშნულ კლასიკურ მონოგრაფიაში: Die erlebte Rede im englischen Roman des 19 Jahrhunderts, Bern, 1948.

пользуется внутренний монолог или как его еще называют „пережитая речь“ или „несобственно прямая речь“. При оформлении внутреннего монолога действуют особые правила последовательности времен и соотнесенных форм наклонений“⁶.

სხვადასხვა დონის ცნებათა დაპირისპირება ან გაიგვება განსაკუთრებით ხშირად შეიძლება შევნიშნოთ უცხოელ მკვლევართა იმ შრომებში, რომელნიც მოვლენას ლიტერატურათმცოდნეობის პოზიციიდან იხილავენ. ნოიბერტი. მაგალითად, შინაგან მონოლოგად თვლის მხოლოდ პირდაპირი მეტყველების ნორმებში გადმოცემულ პერსონაჟის შინაგან მეტყველებას და უპირისპირებს მას განცდილ მეტყველებას (ანუ არასაკუთრივ-პირდაპირს)⁷. ასეთი დაპირისპირება მეტყველების კომპოზიციური ფორმისა და მისი ასახვის ტექნიკური საშუალებისა, ასევე არ არის სწორი.

ზოგიერთი ავტორთა (გლაუზერი⁸, შტორცი⁹ და სხვანი) ტერმინს „შინაგანი მონოლოგი“ (interior monologue) მხოლოდ და მხოლოდ არასაკუთრივ-პირდაპირი მეტყველების ნორმებში გადმოცემული შინაგანი მეტყველების აღსანიშნავად ხმარობენ.

შედარებით გამართლებულია, ჩვენი აზრით, ჰამფრის ტერმინოლოგია: „Direct interior monologue და Indirect interior monologue“¹⁰, რადგან აღნიშნულ ტერმინებში ერთდროულად მინიშნებულია სხვათა სიტყვის გადმოცემის ტექნიკური საშუალებაცა და მისი კომპოზიციური სახეობაც.

ინგლისურ მოდერნისტულ ლიტერატურაში (ცნობიერების ნაკადის მწერლობაში) შინაგანი მონოლოგი ინარჩუნებს თავის თავდაპირველ დანიშნულებას (შინაგანი მეტყველების პირობითი რეპროდუქცია) და იძენს სრულად ახალ ფუნქციონალურ დანიშნულებასაც, განპირობებულს ახალ მხატვრულ მიზნით (გმირის ქვეშეცნული სამყაროს ჩვენება), და ახალ თემატიკურ სასიათს, რადგან მასში ფიქსირებულია არა მარტო გმირის გაცნობიერებული, ობიექტივირებული აზრი, არამედ რიგი მეხსიერებაში დაღეპილ ფსიქოლოგიური ასოციაცია, წამიერი შთაბეჭდილება, საგნობრივი წარმოსახვა, რომელიც ჯერ კიდევ არ არის გაცნობიერებული, მაგრამ გარკვეულად ფიქსირებულია მის ცნობიერებაში. ცნობიერების ნაკადი, რომელიც ამჟერად იქცევა ასახვის ობიექტად, თავის მხრივ, აპირობებს მონოლოგის თავისებურ სამეტყველო გაფორმებასაც. ე. მოტილოვა¹¹ აკრიტიკებს რა დიუჟარდენის თეორიულ მოსაზრებებსა და პრინციპებს, მის შეცდომას ხედავს იმაში, რომ იგი შინაგან მონოლოგად მიიჩნევს ქაოსურ აზრთა გადმოცემის ისეთ ტექნიკასაც, რომელსაც იყენებს ინგლისური მოდერნისტული ლიტერატურა.

შინაგანი მონოლოგისა და ცნობიერების ნაკადის განსხვავების აკუთვნებს მოტილოვა ხედავს იმ მხატვრულ მიზანთა სხვადასხვაობაში, რომელსაც ემსახურება პერსონაჟის შინაგანი მეტყველების ჩახატვა თითოეულ მათგანში. უდავოა, რომ შეიძლება და საჭიროც არის ვილაპარაკოთ ინგლისური მოდერნისტული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელი შინაგანი მეტყველების ასახვის თავისებურ ტექნიკასა და განსხვავებულ მხატვრულ მიზნებზე. რაც კიდევაც აპირობებს მისი სამეტყველო გაფორმების დიფუზურ, ფრაგმენტულ, არაკომპლექსივალურ ხასიათს და სხვ. უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ ცნობიერების ნაკადის მწერლობაში თუ კიდევაც აღინიშნება რაიმე სახის „შერჩევა“ და „ფილტრაცია“ ადამიანის ცნობიერებაში განვითარებადი პროცესებისა, დიუჟარდენის

სიტყვებით რომ ვთქვათ, „იგი არ წარმოებს რაციონალური ლოგიკის ნიშნით“. მოტილიოვას მისამართით უნდა ითქვას, რომ უფრო გამართლებული იქნებოდა გველაპარაკა შინაგანი მონოლოგის განსხვავებულ ფუნქციონალურ დანიშნულებასა და სამეტყველო გაფორმებაზე მე-20 საუკუნის რეალისტურ რომანში. ერთი მხრივ, და ცნობიერების ნაკადის მწერლობაში, მეორე მხრივ, ნაცვლად იმისა, რომ დაგვეპირისპირებინა შინაგანი მონოლოგი და ცნობიერების ნაკადი. რადგან ეს ორი არ წარმოადგენს ერთი დონის ცნებებს. შინაგანი მონოლოგი ვიმეორებთ, ეს არის პერსონაჟის გამოუთქმელ აზრთა ტრანსფორმაციის პირობითი ლიტერატურული ფორმა, „ერთპიროვნული“ მეტყველების თავისებური კომპოზიციური სახეობა. შინაგანი ფიქრები კი შეიძლება ასახულა იქოს მასში ან როგორც ლოგიკური, ორგანიზებული უხმო საუბარი გმირისა საკუთარ თავთან, ან, პირიქით, როგორც გაუცნობიერებელი აზრებისა და შთაბეჭდილებების ქაოსური დაუნაწევრებელი ნაკადი, ნაკადი ადამიანის ცნობიერებისა. შინაგანი მონოლოგი არის გმირის სუბიექტური სამეტყველო პლანის ნაწარმოებში ჩართვის ის კომპოზიციური ფორმა, რომელიც ინგლისურმა მოდერნისტულმა ლიტერატურამ გამოიყენა თავისი მხატვრული მიზნებისათვის. ეს მიზნებია: ადამიანის ქვეცნობიერი სამყაროს ჩახატვა, მისი ფსიქიკის გაშიშვლება.

შინაგანი მონოლოგი ინგლისურ მოდერნისტულ ლიტერატურაში სწორედ იმით განსხვავდება რეალისტური ფსიქოლოგიური რომანის შინაგანი მონოლოგისაგან, რომ, როგორც ამბობდა დიუჟარდენი, „იგი ასახავს პერსონაჟის ცნობიერებაში აღმოცენებულ აზრთა უწყვეტ ნაკადს იმ სახით, როგორადაც იგი ფორმდება, და იმ თანმიმდევრობით, როგორითაც იგი კითხარდება“. შინაგანი მონოლოგი ინგლისურ მოდერნისტულ ლიტერატურაში ისწრაფის ფსიქოლოგიურ ნატურალიზმისაკენ. მაშინ როცა რეალისტურ რომანში მისი მიზანია ფსიქოლოგიური რეალიზმის ეფექტის შექმნა. ამგვარად, შინაგან მონოლოგად მივიჩნევთ მეტყველების ისეთ კომპოზიციურ სახეობას, სადაც პერსონაჟის შინაგანი მეტყველება გადმოცემულია უშუალოდ გმირის სუბიექტურ პლანში. მისი ერთპიროვნული მეტყველების სახით, საავტორო პლანის მაქსიმალური გამოთიშვით: მაგრამ, იმის გამო, რომ დრამატული, ეპოქენტრისტული მონოლოგისაგან განსხვავებით. შინაგანი მონოლოგი რომანში შემოიყვანება საავტორო თხრობაში სხვათა სიტყვის ნაწარმოებში ჩართვის ორთოდოქსალური სტრუქტურული ფორმებით (*oratio recta* და *oratio obliqua*), ამდენად, პირდაპირი ირიბი და არასაკუთრად-პირდაპირი მეტყველება უნდა განვიხილოთ როგორც მონოლოგის საავტორო ტექსტთან შერწყმის საშუალებანი. ამათგან ირიბი მეტყველების ნორმებით გადმოცემულ სხვათა სიტყვას, რომელიც მთხრობელის პერიოდურ ჩარევას გულისხმობს. ვერ მივიჩნევთ შინაგანი მონოლოგის მოდიფიკაციურ სახეობად. გარდა იმისა, რომ ირიბი მეტყველება მუდამ გულსხმობს სხვათა სიტყვის სამეტყველო გაფორმების მაქსიმალურ ცვლას, იგი ოითქმის არასოდეს არ გამოიყენება შედარებით ხანგრძლივი შინაგანი მეტყველების გადმოსაცემად. მისი ორწევრა სტრუქტურა (შემომყვანი სასიგნალო ნაწილი, რომელიც მთავარი წინადადების სახითაა წარმოდგენილი და დამოკიდებული წინადადების სახით გაფორმებული სხვათა სიტყვა) მუდამ მოითხოვს სასიგნალო ნაწილის გამეორებას. რაც თავის მხრივ ბადებს მონოტონურობას, უკარგავს თხრობას ელასტიკურობასა და დინამიზმს. ნიშანდობლივია, რომ თუკა კიდევ

ეა აღინიშნება ამ ტექნიკის გამოყენება საერთოდ სხვათა სიტყვისა და ამ შემთხვევაში შინაგანი მეტყველების გადმოცემისას, მას ძალზე სწრაფად, პირველივე წინადადებების შემდეგ ჩაანაცვლებს ხოლმე თხრობის სხვა კომპოზიციური ფორმა: საავტორო თხრობა ან არასაკუთრივ-პირდაპირი მეტყველება. ამდენად, ირიბი მეტყველება ძირითადად გამოყენებას პოულობს მაშინ, როცა საავტორო ტექსტში ფიქსირებულია პერსონაჟის ძალზე მოკლე შინაგანი სამეტყველო რეაქცია კონტექსტში აღწერილ რაიმე ფაქტზე.

რაც შეეხება პირდაპირ მეტყველებას, სადაც ავტორის პლანი მხოლოდ შემოზღუდვან სასიგნალო ფრაზებში ვლინდება, რის შემდეგაც სიტყვა მთლიანად გადაეცემა გმირს, ეს ის ტექნიკაა, რომელიც ძალზე ფართოდ გამოყენებას პოულობს მე-20 საუკუნის ლიტერატურის შინაგან მონოლოგში. ეს არას ერთადერთი სტრუქტურული ფორმა, რომელსაც ჰემინგუეი იყენებს თავის ცნობილ შინაგან მონოლოგებში, რომელთა სიჭარბე აღნიშნული ავტორის რომანებში კანსაკუთრებით თვალში საცემია.

პირდაპირი შინაგანი მონოლოგის განსხვავებულ მოდიფიკაციურ ტიპებად შეიძლება გამოიყოს შინაგანი დიალოგი და აბსოლუტური შინაგანი მონოლოგი. პირველი გულისხმობს გმირის ხმის გაორებას გარეგან და შინაგან ხმებად მისი შინაგანი მეტყველების განხორციელების პროცესში. ჩნდება თითქოს და მოჩვენებითი თანამოსაუბრე, გმირის მეორე „მე“, ან მის წარმოსახვაში გაცოცხლებული ილუზიური თანამოსაუბრე. ამ ორი ხმის დიალოგში, მათ კონტრადიქტორულ კამათში შესანიშნავად ვლინდება პიროვნებაში ორი წინააღმდეგობრივი საწყისის ბრძოლა. გამოიყენება ეს ფორმა კი ძირითადად მაშინ, როცა გმირის სულიერი მდგომარეობა რაიმე ზნეობრივი ძიებების პროცესშია ჩახატული ან როცა იგი განიცდის გარკვეულ ლოგიკურ შექირვებას. სწორედ ასეთი შინაგანი დიალოგის ტექნიკითაა გამართული მთელი უკანასკნელი თავი ჰემინგუეის რომანში „ვის უხმობს ზარი“.

აბსოლუტური შინაგანი მონოლოგი, რომელიც ჰამფრის ცნობით, მსოფლიო ლიტერატურაში გამოიყენეს მხოლოდ ჯ. ჯოისმა და კ. აკენმა, იმეორებს პირდაპირი შინაგანი მონოლოგის კომპოზიციურ და ზოგად სინტაქსურ სტრუქტურას. აღონდ იმ განსხვავებით, რომ მასში მეტყველების ნაკადი უწყვეტი დაუწყვეტებელი ფორმითაა წარმოდგენილი. აქ პირობითად მოშლილია სინტაქსურ-ინტონაციური დანაწევრების უმარტივესი ნიშნებიც კი, როგორც მიკრო- ასევე მაკროსინტაქსის სახელებში; და ასე, პუნქტუაციური და შესაბამისი ინტონაციური დანაწევრების ყოველგვარ პირობითობას მოკლებული მეტყველების ნაკადი პოლიგრაფიული წესით ნაბეჭდი ტექსტის რამდენიმე გვერდზე შეიძლება იყოს გაშლილი. ამ მოდიფიკაციის მაგალითს წარმოადგენს ჯოისის „ულისეს“ ფინალი, სადაც 15 გვერდზე წარმოდგენილია ერთი ფორმალურად გიგანტური წინადადება, რომელშიც მერიონ ბლიუმის სიზმარ-სიკსოვენი გამოხატული მისი ცხოვრების ეროტიკული მომენტებია ჩახატული. მოვეყვებით მცირე ნაწყვეტი ამ მონოლოგიდან: „Yes because he never did a thing like that before as ask to his breakfast in bed with a couple of eggs since the City Arms hotel when he used to be pretending to be laid up with a sick voice doing his highness to make himself interesting to that old fezzot Mrs. Riordan that he had a great leg of and she never left farthing all for her masses for herself..“ (J. Joyce, Ulysses).

რაც შეეხება არასაკუთრივ-პირდაპირი მეტყველების ტექნიკას, მასში შე-
ძლება გამოირჩეს სამი მოდიფიკაციური სახეობა. პირველი, ამ ტექნიკის ჩანა-
სახვანი ფორმა, რომლის მაგალითი ზემოთ იყო განხილული, რა თქმა უნდა
არ შეიძლება მივიჩნიოთ შინაგანი მონოლოგის თუნდაც ელემენტარულ სა-
ხეობად. შინაგან მონოლოგს ვერ მივაკუთვნებთ ასევე აღნიშნული ტექნიკის
ისეთ მოდიფიკაციურ სახეობას, სადაც ავტორისა და გმირის წილი მათი სამე-
ტყველო პლანთა ინტერფერაციისას შედარებით თანაბარია: „1. He stopped
and looked around. 2. Far off a cuckoo called, a wood pigeon was cooing
from the first elm tree in the field. 3. And how the daisies had sprung
after the last mowing: 4. The wind had gone into the south-west too. 5.
A delicious air, sappy: 6. He pushed his hat back and let the sun fall on
his chin and cheek. 7. Somehow, to day he wanted a company-a pretty
face. 8. People treated the old as if they wanted nothing“. (Galsworthy, To Let“).

ამ შემთხვევაში საავტორო ტექსტი გადმოგვეცემს არა მარტო ფაბულურ
ელემენტებს კონკრეტული ნაწყვეტის ჩარჩოებში, არამედ აქტიურად იჭრება
იქაც. სადაც თხრობა ფაქტიურად სიღრმით განზომილებას იძენს. საკუთრივ სა-
ავტორო თხრობა მხოლოდ 1-ლ და მე-6 წინადადებებშია წარმოდგენილი (კონ-
კრეტული სიტუაციის თანმიმდევრულ მოქმედებათა განვითარება), გმირის
უშუალო სამეტყველო რეაქცია (ფიქსირებულია მხოლოდ მე-5 და მე-8 წინადა-
დებებში, მე-2, 3, 4, 7 წინადადებაში, სადაც ძნელია გამორჩევა ვინ მეტყვე-
ლებს: ავტორი, გმირი თუ გმირის ცნობიერებაში გადასახლებული ავტორი.
უკვე აშკარად იკრძნობა ორი სუბიექტური პლანის შერწყმა. ავტორის მხედვე-
ლობის არეში ექცევა იღვე მოვლენები. რომლებიც გმირის შემეცნებაში აისა-
ხება.

შინაგანი მონოლოგი შეიძლება ეწოდოთ ამავე ტექნიკის მხოლოდ ისეთ
მოდიფიკაციურ სახეობას, სადაც ავტორის პლანი მინიმუმამდეა დაყვანილი და
ელისდება მხოლოდ ზნა-შემასმენელთა დროისა და კილოს ფორმების ტრან-
სპორტისა და შესამე პირის ნაცვალსახელების ხმარებაში, მაგრამ ავტორი აქ-
ტიურად უკვე აღარ იზიარებს გმირის შთაბეჭდილებებს და იხევეს მეორე პლან-
ზე. როგორც კი თხრობა სიღრმით განზომილებაზე გადადის.

ამ ტექნიკის გარკვეული ჩანასახი აღინიშნება მე-20 საუკუნის ტრადიციულ
რეალისტურ რომანში. მაგრამ ცნობიერების ნაკადის მწერლობაში განცდილი
მეტყველების სხვა სახეობებთან შედარებით აშკარად ყველაზე ფართოდ გამო-
სახვეული სტრუქტურული ფორმაა. არასაკუთრივ-პირდაპირი მეტყველების ამ
სახეობისათვის ძალზე დამახასიათებელია შინაგანი მეტყველების ამსახველი
ტექსტის უსიგნალო შერწყმა საავტორო თხრობასთან. დამახასიათებელია ისიც,
რომ იმემატურად ის საავტორო კონტექსტი, რომელშიც ჩართულია ნაწყვეტი,
სრულად განსხვავებული ხასიათისაა. ავტორის დანიშნულება მდგომარეობს
მხოლოდ იმაში, რომ აღწეროს თანმიმდევრული, რეალურ პლანში განვითარე-
ბადი მოვლენები. გმირის პლანი კი ქმნის მეორე, არარეალურ, ასოციაციურ სამ-
ყაროს.

„She stiffened a little on the kerb, waiting for Dut-
nall's van to pass... There she perched never seeing him,
waiting to cross, very upright.“

For having lived in Westminster—how many years now? over twenty-one feels even in the midst of the traffic, or walking at night, (Clarissa was positive) a peculiar hush, or solemnity, an indiscrivable pause, suspense before Big Ben strikes! There! Out it boomed. First a warning, musical, then the hour irrevocable“ (V. Woolf, Mrs. Dalloway).

მოცემულ ნაწყვეტში გამოყოფილი საავტორო ტექსტი აღარ გამოხატავს ავტორის მიერ გმირის განცდათა თანამოზიარებობას, რაც აღინიშნებოდა ადრე განხილულ მოლიფიკაციურ სახეობაში. ამჯერად გმირის ფიქრთა ნაკადში ჩართული ავტორისეული რემარკა „Clarissa was positive“ თბრობაში მეორე პლანის წამიერი შემოჭრის ისეთსავე „ჩანასახოვან“ ფორმას გვაგონებს, როგორც ჰქონდა გმირის რემარკას ჩვენ მიერ განხილულ პირველ მოლიფიკაციურ სახეობაში.

პირდაპირი და არაპირდაპირი შინაგანი მონოლოგი ფუნქციონალური დანიშნულებით ინგლისურ მოდერნისტულ ლიტერატურაში ძალზე განსხვავდება. მე-19 საუკუნის ლიტერატურის თავიანთი წინაპრებისაგან ან თანამედროვე რეალისტური რომანის ეკვივალენტური კომპოზიციური ფორმებისაგან. შინაგანი მონოლოგი ამჯერად აღარ ემორჩილება აუქტორალურ გეგმას და დამოუკიდებელ არსებობას იძენს ნაწარმოებში. ნაწარმოების გმირს დროებითი არ ენიჭება მმართველობა თბრობის პროცესში, არამედ უსასრულოდ ხანგრძლივად და შეუზღუდველად.

შინაგანი მონოლოგი რეალისტურ რომანში, კომპოზიციურად შერწყმული საავტორო ტექსტთან. თემატურადაც ნაკლებ დამოუკიდებელია და ემორჩილება ავტორის წინასწარ განსაზღვრულ გეგმას. რაც თავის მხრივ მდგომარეობს იმაში, რომ ჩაახედოს მკითხველი ერთი წამით გმირის შინაგან სამყაროში იმ მომენტში, როცა ეს აუქტორალურ გეგმას სჭირდება. და ისეთი ხანგრძლივობით, რაც იკმარებს განსაზღვრული მიზნის მისაღწევად. მისი მიზანია ზედპირული თბრობისთვის დროდადრო სიღრმითი განზომილების მიცემა. იგი ახედებს მკითხველს ამ სიღრმეში იმიტომ, რომ გმირის ხასიათზე, მის ფსიქიკასა და კონკრეტულ ფსიქოლოგიურ მდგომარეობაზე ავტორისეული შეხედულების უმცდარობაში დაგვარწმუნოს გმირის უშუალო შეჯახებით მკითხველთან. ხოლო შინაგანი მონოლოგი ცნობიერების ნაკადის მწერლობაში გულისხმობს ყველა სხვა მიზანდასახულობის გაძევებას თბრობიდან საკუთრივ სიღრმითი განზომილების გარდა. იგი ემსახურება არა იმდენად გმირს სახის პლასტიკური ხატვის მიზანს, რამდენადაც ზოგადადამიანური ფსიქიკის გაშიშვლებას, ადამიანის ცნობიერი თუ ქვეცნობიერი სამყაროს უკულმა გადმოტრიალების მიზანს. ამიტომ აუქტორალური გეგმა შეგნებულადაა უარყოფილი მთელი ნაწარმოების მანძილზე და ცნობიერების ნაკადი შინაგან მონოლოგში მის უშუალო, გაუფილტრავ სახეობაშია წარმოდგენილი.

რაც არ უნდა კონცენტრირებული იყოს ადამიანის გონება კონკრეტულ მომენტში რაიმე ერთ ობიექტზე, შეუძლებელია მისი აზრი წარმომართოს სწორხაზოვნად, ერთი თემატური სისრულით, რომელსაც არ აედევნებოდა ან არ შეაბრკოლებდა წამიერად სხვადასხვა ასოციაციური წინარევი და ის შთაბეჭდილებები ან წარმოსახვანი, რომელთა გაცნობიერებას ადამიანი ვერ ასწრებს და რომელნიც, ვ. ვულფის სიტყვებით რომ ვთქვათ. „გამუდმებით წვიმასავით აწვიმს ჩვენს გონებას ჩვენი არსებობის ყოველ მომენტში“, მაგრამ შინაგანი

მონოლოგისათვის რეალისტურ რომანში დამახასიათებელია შინაგანი მეტყველების მეტ-ნაკლები ფილტრაცია ყველა იმ ზინარეუთაგან, რომელნიც არ სჭირდება აუქტორალურ გეგმას. ამდენად, შინაგანი მონოლოგი ამ შემთხვევაში უმეტესად სწორხაზოვანია და შეკრული ერთი გრძლივობის თემის ან თემთა რიგის ირგვლივ.

განსხვავებული მდგომარეობაა ცნობიერების ნაკადის შინაგან მონოლოგში. აქ ჩნდება თვისობრივად ახალი თემატურა ხასიათის მონოლოგი, რომელშიც ფიქსირებულია ხშირად მოულოდნელად აღმოცენებული ასოციაცია, ამ ასოციაციით გამოწვეული კიდევ ახალი ასოციაცია და ასე შემდეგ. უსიქლოლოგიური ასოციაცია იძენს დამოუკიდებელ თემატურაურ არსებობას, ხოლო ამგვარი შინაგანი მონოლოგების ჯამი კი ქმნის იმ მეორე, არარეალურ მხატვრულ სინამდვილეს, რომელიც ნაწარმოებში ასახული რეალური პლანის პარალელურად ეითარდება მთელი ნაწარმოების მასშტაბით და განუზომლად სჭარბობს პირველს.

ასახვის სპეციფიკური ობიექტი — ადამიანის ცნობიერება მის დინამიკურ განვითარებაში, რა თქმა უნდა, ბადებს სამეტყველო გაფორმების სპეციფიკურ ფორმებსაც. ასეთია თუნდაც ის სინტაქსური ანომალიები, რომელმაც მისცა საფუძველი დასავლეთის ზოგიერთ მკვლევარს ელაპარაკა ე. წ. „ექსტრალინგუალური ნექსუსის“ არსებობაზეც კი.

რომანის თვისობრივ ცვლასთან კავშირში ამ ე. წ. „დექეროიზირებულ რომანში“ მთავარი აქცენტი, ტრადიციული რომანისაგან განსხვავებით, მთავარი სუბექტური ხაზის განვითარებიდან, მოვლენათა და ფაქტთა ასახვიდან ინაცვლებს თავის თავში ჩაკეტილი, ინდივიდუალური ცნობიერების სამყაროში გაქცეული გმირის ქვეცნობიერ სამყაროზე. ამდენად მონოლოგის ძირითადი მხატვრული მიზანი ინგლისურ მოდერნისტულ ლიტერატურაში რადიკალურად განსხვავებულია ტრადიციული რეალისტური რომანის შინაგანი მონოლოგის მიზანსაგან. იგი მდგომარეობს შემდეგში: ავტორს გაცილებით მნიშვნელოვნად მიანიჭია ჰეიზელის წინაშე გადაშალის მცირე მონაკვეთი მისი გმირის აზრებისა და წარმოდგენების უსასრულო სამყაროდან, რაც, მისი რწმენით, უფრო ეფექტურია გმირის ბუნების გახსნის მიზნით, ვიდრე მისი პლასტიკური ხატვა სხვა მხატვრულ დაკავშირებაში. რაც ტრადიციულად არაერთგზის გამოყენებული ხერხია და გულისხმობს, მაგალითად, ცხოვრების საერთო მიმდინარეობას, გმირის ბედისწერას, მისი თანადროულობის მოვლენებს. გაბატონებულ საზოგადოებრივ ურთაერთობებსა და ადამიანის ჰიდლს ამ ურთიერთობებთან. სწორედ ეს აძლევს საბაბს ლიტერატურის კრიტიკას ჩვენში ცნობიერების ნაკადი მწერლობის ზოგადი იდეოლოგიური საფუძვლებისა და ესთეტიკური მრწამსის კრიტიკისათვის. მაგრამ ეს საკითხის ლიტერატურათმცოდნეობითი მხარეა. ჩვენთვის კი მთავარია ის, რომ შინაგანი მონოლოგის ამგვარი განსხვავებული მხატვრული მიზანი შინაგანი მეტყველების პროცესს წარმოგვიდგენს როგორც, ერთი შესვლით. აზრთა დაუსრულებელ, ჯაჭვურად განვითარებად ნაკადს: მწერლის ფარული ძალა ელონდება სწორედ იმაში. რომ ამ ტექნიკით გამოამჟღავნოს იმ ფარულ კანონთა ლოგიკა, რომელნიც განაგებენ ადამიანის სულიერ სამყაროს. ხოლო საკითხები: რა მხრით წარმოგვიდგენს ადამიანს, მაგალითად, ჯონის ეს ტექნიკა: ავადმყოფური სუბიექტივიზმით შეპყრობილს, ირაციონალური ზღვების მქონეს. მდებალი ცხოველური ინსტიქტებისა და ენებების ბრმა

მონას და სხვ., და ასეთი პიროვნების აპოთეოზს ემსახურება ეს მხატვრული სერისი, როგორც ამტკიცებენ ერთნი¹¹, თუ, პირიქით, ეს არის მხატვრის გულს-ტივილი პიროვნების ასეთი დაკნინების გამო, როგორც ფიქრობენ მეორენი¹², -- კვლავ ცალკეული მწერლის თუ ლიტერატურული მიწინააღმდეგობის ეს-თეტიკური მრწამსისა და იდეოლოგიის სფეროა, რაც ასევე არ შეადგენს ჩვენი შესწავლის საგანს.

მე-20 საუკუნის ინგლისურ და ამერიკულ რომანში, ამ ქანობის ტრადიციულ გაგებით, გმირის შინაგანი სამყარო სულ უფრო მეტ ადგილს იკავებს რომანის ფარგლებში, მაგრამ არასოდეს არ არღვევს მხატვრულ ნაწარმოების ჩარჩოებს; ავტორს ხელიდან არ ეცლება მთელი რომანი და მის სტრუქტურაში შენარჩუნებულია ერთმანეთზე გარდამავალი, ცალკეული ნაწილების გამაერთიანებელი „წესრიგი“. შინაგანი მონოლოგი მის სტრუქტურას ნატებს მხოლოდ შინაგან სიღრმეს. ცნობიერების ნაკადის მწერლობაში კი, ა. ნობეირტის აზრით, „ხელოვნების ახალი განზრახვის შედეგად ავტორს წართმეული აქვს შემდგომი-წამყვანი ინსტანციის როლი“. „ავტორი არის არა რეჟისორი, არამედ ოპერატორი“. ამავე თვალსაზრისს ავითარებს რ. ჰამფრი, რომელიც წერს შემდეგს: „ცნობიერების ნაკადის მწერლის აუდიტორია არის აბსტრაქტული მკითხველი, რომელსაც მწერალი უღებს კარს გმირის ინდივიდუალურ შინაგან სამყაროში, უშვებს შიგ. მაგრამ ისე, რომ მეგზურს არ აყოლებს“¹⁰.

¹ Виноградов В. В., К построению теории поэтического языка, сб. «Поэтика», III, Л., 1927.

² Выготский Л. С., Избранные психологические исследования, М., 1956.

³ Верещагин Е. М., Порождение речи: латентный процесс, МГУ, М., 1968.

⁴ Виноградов В. В., О языке Толстого, «Литературное наследство», 1939, № 35—36.

⁵ Ахматова О., Словарь лингвистических терминов, М., 1966.

⁶ Арнольд И. В., Стилистика современного английского языка, Л., 1973.

⁷ Neubert A., Die Stilformen der erlebten Rede im neueren englischen Roman, Halle, 1957.

⁸ Glauser L., Die erlebte Rede im englischen Roman des 19. Jahrhunderts, Bern, 1948.

⁹ Storz G., Über den «Monologue interieur» oder die «erlebte Rede», Der Deutschunterricht, Heft, 1, Stuttgart, 1955.

¹⁰ Humphrey R., Stream of Consciousness in the Modern Novel, Berkeley and Los Angeles, 1955.

¹¹ Мотылева Т., Внутренний монолог и поток сознания, «Вопросы Литературы», 1965, № 1.

¹² ყიასაშვილი ნ., ჟერმანისის „ცნობიერების ნაკადის“ ზოგიერთი თავისებურება თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტისა და იენის ფრიდრიხ შილერის სახელობის უნივერსიტეტის პროფები, თბილისი, 1971.

* ამ თვალსაზრისს ავითარებს ნ. ყიასაშვილი¹², როცა წერს შემდეგს: „ულისეს ცნობიერება აქვს თუ მწერლის კონცეფციისა და მხატვრული მეთოდის მხატვრულ ზოგადშესაბამის ემსახურება და თუ ეს კონცეფცია ჰუმანიტარული კულტურის კრიზისის სერიალად აღიქვამის სულიერ-სეკიარულ განხილვას, იგი ამავე დროს ჰუმანიტარული სულსკეფების (ამ გამოთქმის ფართო გაგებით) გამოხატულებაცაა: „ულისე“ თავიდან ბოლომდე გამოთარა ამ აღიქვამის ასეთი ბედისა-დმი თანაგრძობით; ჟოის აღიქვამის ლორული და უმნიშვნელო არსებობისკენ კი არ მოუწოდებს, არამედ მთელი თავისი მწერლური ხმით კეთის აღიქვამის დაკნინებას გამო...“

ცნობები და შენიშვნები

ლილი ათანელიძე

ცნობები მამუკა თავაქალაშვილისეული „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ

1. კრიტიკარამები

სამეცნიერო ლიტერატურაში ცნობილია მამუკა თავაქალაშვილისეული „ვეფხისტყაოსნის“ (H—599, ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნუსხა) ერთი კრიტიკარამა. რომელიც ამოხსნა და გამოაქვეყნა გ. მიქაძემ „ვეფხისტყაოსნის“ სხვა ხელნაწერთა კრიტიკარამებთან ერთად¹. მამუკა მდიენისეული „ვეფხისტყაოსნის“ შესწავლისას გამოვლინდა კიდევ ორი კრიტიკარამა. რომლებიც საყურადღებო ცნობებს გვაწვდიან ამ ხელნაწერის შესახებ.

H—599 ხელნაწერი გადაუწერია მამუკა მდიენს (თავაქალაშვილს) სამეგრელოში. ლევან II დადიანის კარზე, მისივე დაკვეთით. 1646 წელს, ტყეობაში ყოფნის დროს². ხელნაწერი მოხატულია. ჩვენ მიერ გამოვლენილი ორი კრიტიკარამა ლევან II დადიანისა (გვ. 2) და მამუკა მდიენის (გვ. 507) მინიატურებშია ჩაწერილი. ორივე კრიტიკარამა ანჩინური სისტემისაა და დაწერილია ერთი ხელით: შავი, ფერმკრთალი მელნით.

ლევან II დადიანის მინიატურაში კრიტიკარამა ამგვარად იკითხება: **კკ[კ] დჩრსრპვი ჰ. იხსნება ასე: „ესე წაიკითხა თ“.**

მეორე კრიტიკარამა (მამუკა მდიენის მინიატურაში ჩაწერილი) ასე იკითხება: **ლო ოპრპ: იბ: მფწლწი: წჩჭუიპჩ: ყაჩღჩ: ფრშიჩჩგკ: ჩუროა: იხსნება ასე: „ლო ღთით რც უნდოდა დაემრთა პაატა ნიჟარამეს“.**

გამოირკვა, რომ ამ კრიტიკარამული წინადადების ბოლო სიტყვა „ჩუროა“ არ არის კრიტიკარამა. იგი თარიღია და შემდეგნაირად იხსნება: „ათას ოთხას ას სამოცდათერთმეტი“.

აქ ასეულენი „ოთხასი“ (ფ) და „ასი“ (რ) ცალ-ცალკეა დაწერილი. მათი შეჯამებით მივიღებთ 1571 წელს³.

¹ გ. მიქაძე, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა კრიტიკარამები (წოთა რუსთაველი. სიუბელიო კრებული, შ. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი), 1966, გვ. 351—357.

² ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, H კოლექცია, II, 1951, გვ. 52.

³ მსგავსი შემთხვევები დასტურდება ხელნაწერებში. მაგ. A-85 ხელნაწერში (ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნუსხა, XIII ს.) ტექსტის ხელი ჩაწერილია: „მოთხრობაჲ სულ მცირე ეასლოღრაფისაგან რიცხუთათჳს დასაბამითგან ვარდასრულთა წელთაჲსა... ეგკპით გამოსლეითგან სილი... მონის ტაძრისა შეწებამდე — ღკ აზ“ (61 v). „...ხოლო დასაბამითგან ვიდრე ღღენღელად ღღენღმდე ვარჯჯანდის წელი ზ ღო ი ე და აწ ამას წელსა შინა ვართ“ (63 v) (ამ ნიმუშებზე მითითებულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის უკროსმა მეცნიერმა თანამშრომელმა თ. ბრეგაძემ). პირველ შემთხვევაში ღკ აზ (შვიდას ოცი ათი შვიდი) რიცხვის ნაცვლად უნდა გვეჩინდეს ღ ღ ზ (შვიდას ოცდაერთი); მეორე შემთხვევაში ზ ღო ი ე (ექვსი ათას შვითას სამოცდაათი ათი ხუთი)

ამრიგად, მამუკა მდივნის მინიატურის კრიპტოგრამა ასე გაიხსნება: ლ[მერ-
თ]ო ლ[ვ]ითი რ[ა]ც უნდოდა დამ[ა]რთა პაატა ნიქარაძეს 1571.

1571 წელი გადამწერ მამუკა მდივნის მინიატურაში ჩაწერილი. ამიტომ ხომ არ შეიძლება იგი მივიჩნიოთ ამ მინიატურისა და აგრეთვე ხელნაწერის ყველა მინიატურის თარიღად? ე. ი. ხომ არ შეიძლება ვიფიქროთ, რომ 1571 წელს სოსატული მინიატურები ჩააქრეს 1646 წელს გადაწერილ ხელნაწერში?

ამ ვარაუდის დაშვება არ იქნებოდა მართებული შემდეგი გარემოების გამო: თარიღი 1571 წელი კრიპტოგრამაში შეცდომით უნდა იყოს ჩაწერილი. საფიქრებელია, რომ თარიღის ჩაწერისას კრიპტოგრამის ავტორმა დაუშვა უნებლიე შეცდომა: ანბანის რიგის აღრევის გამო ხუთასის აღმნიშვნელი ფ-ს ნაცვლად ჩაწერა კრიპტოგრამაში უ (=400). მაშასადამე, ჩ უ რ ო ა-ს მაგიერ კრიპტოგრამაში გვექნებოდა ჩ ფ რ ო ა, რაც უდრის: ათას ხუთას ასი სამოცდაათი ერთი. ე. ი. ათას ექვსას სამოცდაათერთმეტი (1671 წ.). 600-ის ნაცვლად აქ ცალცალკეა წარმოდგენილი 500 და 100⁴.

აქ რომ უთუოდ 1671 წელი უნდა გვეკონდეს, ამას პირველ რიგში გვაფიქრებინებს ის გარემოება, რომ კრიპტოგრამის ხელი ტიპიური მე-17 საუკუნის მხედროულია და არავითარ შემთხვევაში იგი მე-16 საუკუნისა არ შეიძლება იყოს.

ამასთანავე, გასათვალისწინებელია აგრეთვე შემდეგი: H—579 ხელნაწერი გადაწერილია 1646 წელს და, როგორც ლ. შერვაშიძე მიუთითებს, მინიატურებზე თანადროულია ამ ხელნაწერისა⁵. მინიატურები რომ თანადროულია ხელნაწერისა, ეს ჩანს შემდეგიდანაც: შ. ამირანაშვილმა დაადგინა, რომ ლევან II ჯაღიანის მინიატურაზე „მართლაც ოდიშის (სამეგრელოს) მთავარი ლევან II ჯაღიანი წარმოდგენილი, რაც, — როგორც შ. ამირანაშვილი აღნიშნავს, — მტკიცდება ამ სურათის შედარებით უკანასკნელის ფრესკულ გამოხატულებებთან. რომლებიც დარჩენილია წალენჯიხაში, კოცხერსა და ხობში და მრავალრიცხოვან ნაქედ ხატებზე (მაგალითად, წინასწარმეტყველთა ხატი კოცხერიდან) სრული თანხვედრა ტიპისა, კოსტუმისა, თავის მორთულობისა და სხვ.⁶ ლევან II ჯაღიანის მინიატურა და ყველა დანარჩენი მინიატურა, მათ შორის მამუკა მდივნის მინიატურაც, ერთი პირის მიერ არის შესრულებული⁷.

როცხის ნაცვლად უნდა იყოს ხ ლ კ ე (6765). აქ ათეულები ცალცალკეა წარმოდგენილი, როგორც ელქუა, ორივე ნიშნში ტექსტის ხელოვნურად შესრულებული XIII საუკუნეში. ასევე საინტერესოა ერთი XVI სის ანდრძ-მინაწერი (Ier — 120, 239 r), რომელშიც ათეულები დაშლილია და აგრეთვე გამოყოფილი ერთმანეთსაგან და კავშირით: ჯ. წისა ამის და სწლთა გწმანთლე-სწლთა წიწისა; მომავთხოვლესწლს; კსწლსა; პაპა. იკობს შწს ღწს; და შემკაშმავსა; ცწგწლსა ჯწს მწმსა; ეპლანეს; და მშშლთა ღა მშთა და ჯწთავე ნათესათა მისთა შწს ღწს; და ვინცა; ბრძანთ; თქწნა შწწწლს ღწს; კრონიკონ იყო სწა და ია⁸. „სა და ია“ სიტყვას რეიტებში გადაიფიქრებ, გვექნება: 700, 60 და 10, I. აქ 60 და 10 გვაქვს 70-ის ნაცვ-
271.

¹ შერ. A — 85, Ier 120 ხელნაწერთა ნიმუშობა

² ლ. შერვაშიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ 1646 წელს ხელნაწერის მინიატურების ავტორობის შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1955, XVI, № 6, გვ. 488.

³ შ. ამირანაშვილი, ვეფხისტყაოსნის დასურათება, მინიატურები, შესრულებული XVI—XVII სს., 1966, გვ. 26; მისივე, შოთა რუსთაველის პორტრეტული გამოსახულება ძველ ქართულ ხელოვნებაში (თბილისის უნივერსიტეტის საიუბილეო კრებული „შოთა რუსთაველს“, 1966, გვ. 171—172).

⁴ ხელნაწერის ყველა მინიატურა შესრულებულია თვით მამუკა მდივნის მიერ, გარდა ერთისა (იხ. ?), რომელიც ამოღებულია სხვა ხელნაწერდან და ასურათებს თინათინის ვამეყვას⁸

მამასადამე, XVII ს-ში მოხატულ მინიატურაზე წარწერაც XVII საუკუნისა იქნება და არა XVI ს-ისა (1571 წლისა).

ამრიგად, თარიღი 1571 წელი გადაწერის კალმის ლაფსუსია და აქ უთუოდ 1671 წელი უნდა გვექონდეს.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ ლევან დადიანისა და მამუკა მდივნის მინიატურათა კრიპტოგრამები ერთი პირის მიერ არის დაწერილი. კრიპტოგრამები ტიპიური XVII ს-ის მხედრულით არის შესრულებული, მაგრამ შესაძლებელია ამ თარიღის უფრო დაზუსტება. მამუკა მდივნის მინიატურის კრიპტოგრამაში მოთითებულა თარიღი 1671 წელი. საფიქრებელია, რომ კრიპტოგრამები დაიწერა ამავე წელს. რაზედაც მიგვანიშნებს 1671 წელს მომხდარი ერთი ისტორიული ფაქტი. რომლის შესახებ ერკლად ქვემოთ გვექნება საუბარი.

საინტერესო ჩანს მინიატურებში ამ კრიპტოგრამების ჩაწერის ისტორია. ვინ ჩაწერა ეს კრიპტოგრამები მინიატურებში, ვის უნდა გულისხმობდეს პირველ კრიპტოგრამაში (გვ. 2) ინიციალი **თ** და რა ამბავია მიფარული მეორე კრიპტოგრამაში (გვ. 507), და რატომ არის იგი კრიპტოგრამულად წარმოდგენილი?

ლევან II დადიანის მინიატურის კრიპტოგრამა ასე იხსნება: „ესე წაიკითხათ... მეტი სადუმლოებისათვის კრიპტოგრამაში სახელი მხოლოდ ინიციალითაა წარმოდგენილი. ვისი სახელი იმალება ამ ინიციალში? ეს ხელნაწერი გადაუწერია მამუკა მდივანს ლევან II-ის დაკვეთით, ამ მინიატურაზეც ლევან II არის ვამოსახული⁸. ხელნაწერი ლევან II-ის კარზე ინახებოდა გარკვეული ხანი. შემდეგ კი იგი სხვადასხვა პირთა საკუთრება გამხდარა. ამას ადასტურებს ხელნაწერში დატული მინაწერები:

გვ. 188: „ქ. ესე: ვეფხს: ტყავოსანი: თამარ ჭღერისძის: ასულას არის და: ზეცას: მყოფნელო: ღმერთო: მისის: თვალის: სინათლის: ბეჟან: საგინას: შვილის: ცოლქმრობით: შებერები: სამხარულოდ: ახმარე: ყამაშვილი: გასახარებელი: უბოძე: ამინ: კირიალოისანო:“.

ამავე ხელით არის შესრულებული მინაწერი გვ. 507-ზე, რომელიც მამუკა მდივნის მინიატურის ზედა კიდზე ფურცლის თავისუფალ ადგილას მიუწერიათ. და შემდგომ კი სხვა. შავი ფერის მელნით საჯულდაგულოდ ამოუშლიათ. იგი ნაწილობრივ ასე ამოვიკითხეთ:

[ვე]ფხის ტყავოსანი [ბეჟან]... ისა

... თამარ ჭღერისძის ასულის...

როგორც მინაწერებიდან დავინახეთ, ერთ ღროს ეს ხელნაწერი კეთებნება თამარს. ჭღერისძის ასულს.

II--599-ის კრიპტოგრამის ინიციალში **თ** ხომ არ იგულისხმება თამარ. ჭღერისძის ასული? ამ ვარაუდის დაშვება, ვფიქრობთ, შეუძლებელია, ვინაიდან თამარ ჭღერისძის მინაწერი ხელით განსხვავდება კრიპტოგრამის ხელისაგან.

გვ. 200-ზე მინიატურასთან მინაწერია: „ღედოფალი როდამის წყალობა ამის დამწერს“. ეს მინაწერიც მიუთითებს, რომ ერთ ღროს იგი როდამ ღედოფლის ყოფილა.

(8) ამირანაშვილი, შოთა რუსთველის პორტრეტული გამოსახულება ძველ ქართულ ხელოვნებაში, თბილისის უნივერსიტეტის საიუბილეო კრებული „შოთა რუსთველს“, 1966, გვ. 172).

⁸ შ. ამირანაშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ რასურთება, მინიატურები, შესრულებილი XVI—XVIII სს. 1966, გვ. 26.

გვ. 508-ზე სხვა ხელით მიწერილია: „ესე ვეფხისტყაოსანი გურიელისა და დედოფლის არის. ღმერთმა დღეგარქელობაში მოახმაროს. ქ. ჭერ დაესწერ შენსა ქებასა, შენ მზის მზგავსო დედოფალო“.

ჩამოთვლილი მინაწერებიდან გამოჩნდა „ვეფხისტყაოსნის“ მფლობელთა ერთი წყება. მინაწერების ხელის მიხედვით ეს მფლობელები XVII ს-ის დასასრულს და მის შემდგომ ხანას განეკუთვნებიან. საფიქრებელია, რომ „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც ლევან II-ის დაკვეთით დაიწერა. ლევან II-ის ოჯახში ინახებოდა მის გარდაცვალებამდე (1657 წ.⁹). ლევან II დადიანის გარდაცვალების შემდგომ 1661 წელს ვახტანგ V შაჰნავაზმა დადიანად დასვა ლევან II-ის ძმისწული, იესე ბატონიშვილის ძე შამანდავლე¹⁰ ანუ ლევან III.

ლევან III დადიანის ცხოვრებიდან ჩვენთვის საინტერესოა ერთი მეტად მნიშვნელოვანი დეტალი: როგორც ისტორიული საბუთებიდან ჩანს, ლევან III-სა და ბაგრატ იმერთა მეფეს (ალექსანდრე II იმერთა მეფის ძეს) ბრძოლა გარდაუხდიათ ბანძას. ბაგრატ მეფისა და ლევან III დადიანის ბრძოლა ბაგრატის გამარჯვებით დასრულებულა. ბაგრატს ლევან III დადიანისთვის წაურთმევია ცოლი და მისთვის შეურთავეს თავისი და თინათინი, რომელიც ყოფილა გოშაძის ნაცოლარი¹¹.

ისტორიული წყაროების მიხედვით დადგინდა ლევან III-ის პირველი ცოლის ვინაობა. ვახუშტი ბაგრატიონს მოხსენებული აქვს მისი სახელი თამარი: შაჰნავაზმა „მერმე დასუა დადიანად ლევან და მისცა ძმისწული თხროთამარი ცოლად“¹². გარდა ამისა, თამარი მოხსენებულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის ერთ საბუთშიც (Hd—1551/დ): ლევან დადიანისა და მისი მეუღლის თამარის ბრძანებით დავით კათალიკოსმა ისუფ ლიფონავა შესწორა ბიკვინტისა და ხოფის ლეთისმშობელს. საბუთს ახლავს ხელრთვა ლევანისა

⁹ თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, 1897, გვ. 469.

¹⁰ საქართველოს სიძველენი, II, ე. თაყაიშვილის რედაქციით, 1909, გვ. 81: თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, 1897, გვ. 479.

¹¹ 1663 წ. „შვიბნენ ბაგრატ და ლეონ დადიანი, მეფეს (ე. ი. ბაგრატს. — ლ. ა.) გაემარჯვა და დადიანი დაიჭირა, ცოლი წაართვა და თვით შეიერთო, დაე თვისი გოშაძისი. ნაცოლარი მას შერთო ცოლად“. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 480; ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, IV, 1973, გვ. 837. ს. კაკაბაძე, საქართველოს ისტორია, 1922, გვ. 99; ნ. დადიანი, ქართველთა ცხოვრება, შ. ბურჯანაძის გამოცემა, 1962, გვ. 163. მეორე საბუთის მიხედვით ეს ანბანი ასეა აღწერილი: 1664 წ. „მეფე ბაგრატ (და) დადიანი ლევან შვიბნენ ბანძას და მეფეს გაემარჯვა, დადიანი ქელთ დარჩა, ცოლი წაართვა, მან შეიერთო; და თვისი და თინათინი დადიანს შერთო...“ თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 481; მცირე ქრონიკები (კინკლესების ისტორიული მინაწერები), ტექსტები გამოსცა, შესავალი წერილი და კომენტარები დაურთო ჟ. ოდიშელმა, 1968, გვ. 73.

ლევან დადიანი და თინათინი მოხსენებულია აგრეთვე შემდეგ საბუთებში: 1675 წლისა, იხ. თ. ჟორდანი, ქრონიკები, II, გვ. 469; 1667—73 წწ. საბუთი გამოქვეყნებულია ს. კაკაბაძის წიგნში: დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, წ. 1, 1921, გვ. 75—76; შტრ. აგრეთვე ხელნაწერთა ინსტიტუტის საბუთები: Qd-9136, Sd-2926, Sd-2927.

¹² ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1973, გვ. 836. შტრ. აგრეთვე: ს. კაკაბაძე, საქართველოს ისტორია, 1922, გვ. 98; ნ. დადიანი, ქართველთა ცხოვრება, შ. ბურჯანაძის გამოცემა, 1962, გვ. 162.

და თამარისი. ამასთანავე საგულისხმოა ისიც, რომ ბაგრატ III-ის ისტორიულ დოკუმენტებში¹³ ყველგან მოხსენებულია ბაგრატ III და მისი მეუღლე თამარი.

ამრიგად, ლევან III დადიანის პირველი ცოლი ყოფილა თამარი, რომელიც ბაგრატ მეფეს წაურთმევია 1664 წელს, და ამავე წელს გადედოფლებულა თინათინი (ბაგრატ იმერთა მეფის და¹⁴), რომელიც ადრე ცოლად ჰყოლია ვინმე გოშაძეს.

როგორც დაინახეთ, ლევან III იყო ლევან II-ის ძმისწული, რომელიც ლევან II-ის გარდაცვალების შემდგომ დადიანად ჯდება. სავარაუდოა, რომ მამუკა მდივნისეული „ვეფხისტყაოსანი“, რომელიც ლევან II-ის კარზე იწახებოდა, ლევან III-ის დადიანად გახდომის შემდგომ მასთან მოხვედრილიყო. ვფიქრობთ, ლევან III-ის ოჯახის კუთვნილ ხელნაწერს კრიპტოგრაფიული წარწერები გაუყვითა მისმა მეუღლემ თინათინმა და თავისი სახელი ინიციალით წარმოადგინა. ამას მხარს უჭერს ხელნაწერში დაცული მესამე კრიპტოგრამა ანჩინური სისტემისა, რომელიც, როგორც ზემოთ მოვიხსენიეთ, გამოაქვეყნა გ. მიქაძემ¹⁵. ეს კრიპტოგრამაც XVII ს-ის მეორე ნახევრის ხელით არის შესრულებული.

კრიპტოგრამიდან ჩანს, რომ იგი მიუწერია ხელნაწერისთვის ვინმე ხაზუა გოშოძის ქალს. კრიპტოგრამის შინაარსი ასეთია: „ქ. გოშოძის ქალი ხაზუა ვიკადრებ, დედაო დედო[ფა]ო, ნუ დ[ა]გავ[ი]წყდები, გახსომდე შენ[ი ჰირი]მე, ბატონ[ო]“. კრიპტოგრამაში მოხსენებული დედოფალი უნდა იყოს თინათინი, ლევან III-ის მეუღლე, რომელიც, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ვინმე „გოშაძის ნაცოლარი“ ყოფილა. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ ამ კრიპტოგრამის მიხედვით თინათინ დედოფალს არდავიწყებას ევედრება ხაზუა გოშოძის ქალი.

აქვე საყურადღებოა ერთი დეტალიც: ხაზუა გოშოძის ქალი კრიპტოგრაფიული, საიდუმლო მინაწერით ესაუბრება თინათინ დედოფალს. რომლისთვისაც უცხო არა ჩანს ძველი ქართული საიდუმლო დამწერლობა.

H -599 ხელნაწერის I კრიპტოგრამაში ინიციალი თ რომ თინათინს გულისხმობს და არა თამარს (ლევან III დადიანის პირველ ცოლს), ამას მხარს უჭერს კრიპტოგრამაში მოხსენებული თარიღიც 1671 წელი. როგორც ვნახეთ, თამარი ლევან დადიანის ცოლი იყო 1664 წლამდე, როდესაც ბანძას გამარჯვებულმა ბაგრატმა თამარი წაართვა ლევან III დადიანს, ამ დროიდან ლევან დადიანის მეუღლეა თინათინი. იგი დედოფალი იყო 1671 წელსაც, როდესაც დაიწერა ეს კრიპტოგრამები.

ქართულ საისტორიო წყაროებში მივაკვლიეთ ჩვენთვის მეტად საინტერესო და მნიშვნელოვან ცნობებს. მასში ასახულია ის დაძაბული ურთიერთობა. რაც არსებობდა ბაგრატ იმერთა მეფესა და ლევან III-ს შორის. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, თამარ დედოფალი წაართვა ბაგრატ მეფემ ლევან დადიანს და

¹³ საისტორიო მოამბე, I, 1952, გვ. 92—93; გვ. 93—94; Sd-2616; Hd-9546; Hd-2246; ქუთაისის მუზ. № 973, 1673 წ.; Hd-9288 (ცნობები ამ დოკუმენტებზე მოგვაწოდა ხელნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელმა თ. იმნაძემ).

¹⁴ საქართველოს სიძველენი, II, გვ. 81.

¹⁵ გ. მიქაძე, ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა კრიპტოგრამები (შოთა რუსთაველი, საიდუმლო კრებული შ. რუსთაველის სახ. ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტი), 1966, გვ. 353. კრიპტოგრამა პირველად ამოუხსნია თ. ბარნაველს, მაგრამ იგი არ გამოაქვეყნებულა: Г. И. С. Р. В. а. ш. и. л. е, О г р у з и н с к о й с в е т с к о й м и н и а т у р е, 1964, прил. 60.

ცოლად შეირთო. ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობით. ლევან III დადიანსა და ბაგრატ მეფეს შორის შუღლი არც შემდეგ შეწყვეტილა, ლევანს კვლავ უნდოდა დაებრუნებინა თამარი. აი, რას წერს ვახუშტი: „ხოლო დადიანი იელტოდა ოდიშსავე, და დაიპყრა ბაგრატ უმეტესად იმერეთი. გარნა კუალად არა დასცხრა დადიანი, რამეთუ შური აქუნდა ცოლისათვისისა თამარისათვის (ხაზი ჩვენია. — ლ. ა.). რომელი იყო ფრიალ ქველუცი და აღმატებული სიშვენიერითა სრული უმეტესად. შემოიკრიბა სპანი. მოვიდა და მიერთნენ სრულიად იმერნი. მაშინ მოუქდა ბაგრატ მეფესა ქუთათისს ქსა ჩქოა, ქარ. ტონთ: (ხაზი ჩვენია. — ლ. ა.) ხოლო ბაგრატ მეფე წარვიდა რაჭას და დადიანი დადგა გეგუთს, არბევდენ იმერეთსა. მაშინ ბაგრატ მეფემან შემოიკრიბნა რაქა-ლეჩხუმი და რაოდენნიმე იმერნი მის თანა, ჩამოვიდა. ეწყო გეგუთს დადიანსა: ბრძოლასა იძლია დადიანი. მოსრნეს სპანი მისნი და ლტოლვილი დადიანი შეიპყრეს კუალად და მის თანა მრავალნი სხუანი, მოართუეს ბაგრატ მეფესა და დაიპყრა იმერეთი (ხაზი ჩვენია. — ლ. ა.). მერმე დადიანი აფუცა ერთგულებასა ზელა და განუტევა, ვინაშთაჲნ ჰყუა და ბაგრატ მეფისა ცოლად“¹⁶.

ამრიგად. ვახუშტის ცნობით. ლევან დადიანი დამარცხებულა. მაგრამ ბაგრატ მეფეს იგი გაუთავისუფლებია. როგორც მისი დღს ქმარი. ეს ამბავი მომხდარა „ქსა ჩქოა, ქარ. ტონთ“, ე. ი. ქრისტეს დაბადებიდან 1671 წელსა, ქართულსა ქორონიკონსა 359-სა.

ვახუშტის ამავთუ წიგნში. ქორონიკონებში ეს ამბავი ასეა აღწერილი: „1671 წ. ტონთ: ქუთათის სრულიად იმერნი დადიანიტურთ მეფეს დაესხნენ: მეფე რაჭას ვაეცალა. ისინი გეგუთს დადგნენ, იმერეთს არბევდენ. მეფე რაქა-ლეჩხუმით ჩამოვიდა, ქუთათის შეიბნენ, მეფეს გაემარჯვა. დადიანი დაიპყრა (შეიპყრა და) შეწყალებული გაუშვა“¹⁷.

ამ ფაქტს ასე აღწერს ს. კაკაბაძე: „ლევან დადიანი ესწრაფოდა თავისი პირველი ცოლის თამარ დედოფლის დახსნას და ებრძოდა ბაგრატ IV-ს.

ლევან დადიანი მიუხტა ბაგრატს, მაგრამ დამარცხდა. ომში თითონაც ის ტყვედ შეიპყრეს და შემდეგ ფიცის ქვეშ გაუშვეს (1671 წ.)“¹⁸.

ვახუშტი ბაგრატიონის ცნობა ჩვენთვის ორმხრივ არის საინტერესო: ჯერ ერთი. აქ აღწერილი ბრძოლა, ლევან III-ის ოჯახურ. პირად ამბებთან ყოფილა დაკავშირებული, და მეორეც, ეს ბრძოლა 1671 წელს მომხდარა.

თუ ვახუშტი ბაგრატიონის ისტორიაში მოცემულ ცნობებზე დაყრდნობით ვიმსჯელებთ, ჩვენი კრიტიკურამების შინაარსი ასე წარმოგვიდგება: სწორედ თინათინ დედოფალი ჩანს ამ კრიტიკურამების ავტორი. კრიტიკურამებში თავი-

¹⁶ ვახუშტი სატრნიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1973, გვ. 640.

¹⁷ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, 1973, გვ. 907. ეს ცნობა გამოყენებულია აქვს აკრეთვე თ. კორდანიას: ქრონიკები, II, 1897, გვ. 487.

¹⁸ ს. კაკაბაძე, საქართველოს ისტორია, 1922, გვ. 100. ლევან III დადიანსა და ბაგრატ მეფეს შებლომ წლებშიც ქონათ თამარის ვაჟი ბრძოლა: „1678 წელს არჩილმა გამოიყენა თამარ დედოფალი სკანდის ციხე და დაუბრუნა ლევან დადიანს. მაგრამ ოსმალთ დახმარებით ბაგრატი კვლავ გამოედა 1679 წელს, წავიდა და დაამარცხა დადიანი და წაართვა მას თამარ დედოფალი“. იქვე, გვ. 101. ამის შემდგომ დიდხანს აღარ უცოცხლოთ პათ: 1680 წ. გარდაიცვალა ლევან III, 1681 წ. ბაგრატ მეფე. ხოლო თამარი 1523 წელს (თ. კორდანიას, ქრონიკები, II 1897, 495, 1977).

სი სახელის მხოლოდ ინიციალით წარმოდგენა, აგრეთვე მიფარულად, ამასთანავე ნიშნის მოგებით ვინმე პაატა ნიყარაძის მოხსენიება თინათინ დედოფლის იმ ტრაგიკულ ბედზე მიუთითებს, რაც მას ლევან III-ის ოჯახში განუცდია, რომელიც წლების მანძილზე კვლავ თამარის, თავისი პირველი ცოლის, დაბრუნებაზე ოცნებობდა.

მეტად მტკივნეული და ერთგვარად შეურაცხყოფელიც ჩანს თინათინისთვის სწორედ ის ამბავი, რაც მომხდარა 1671 წელს: ლევან დადიანმა გაილაშქრა ბაგრატ მეფის წინააღმდეგ, ვინაიდან „შური აქუნდა ცოლისა თვისისა თამარისათჳს“ (ვახუშტი) და სურდა თავისი პირველი ცოლის დაბრუნება, მაგრამ დამარცხდა და ბაგრატ მეფემ გაათავისუფლა, შეიწყალა, ვინაიდან თინათინი ბაგრატის და იყო. სწორედ ამიტომაც, რომ თინათინი ცდილობს მიფარვით, ერთგვარად გართულებულად წეროს თვით თარიღიც კი.

ზემოთ აღვნიშნეთ, რომ თინათინ დედოფალი მამუკა მდივნის მინიატურის კრიპტოგრამაში ერთგვარად ნიშნის მოგებით მოიხსენიებს ვინმე პაატა ნიყარაძეს: „ღმერთო, ღვთით რაც უნდოდა, დაემართა პაატა ნიყარაძეს“. ვფიქრობთ, პაატა ნიყარაძე თან ახლდა სწორედ იმ ბრძოლაში ლევან დადიანს, რომელიც თამარის გამოსახსნელად მოაწყო მან 1671 წელს. როგორც ვიცით, ლევან დადიანი ამ ბრძოლაში დამარცხდა და მასთან ერთად „მოსრნეს სპანი მისნიო“. — გადმოგვცემს ვახუშტი. ვფიქრობთ, ამ „სპაში“ უნდა ყოფილიყო პაატა ნიყარაძეც.

პაატა ნიყარაძის ვინაობის შესახებ სხვა რაიმე ცნობა არ ჩანს. მასლებს პაატა ნიყარაძის პიროვნების შესახებ ვერ მივაგენით იმდროინდელ ისტორიულ დოკუმენტებსა და ხელნაწერთა მინაწერებში.

ანრიგად, კრიპტოგრამაში „ესე წაიკითხა თ“ (გვ. 2) ინიციალი თ დედოფალ თინათინს გულისხმობს და იგი ლევან III დადიანის ოჯახში ჩანს შესრულებული. თინათინ დედოფალსვე ჩაუწერია აგრეთვე მამუკა მდივნის მინიატურაში მეორე კრიპტოგრამაც.

2. ხელნაწერის მომხატავის ვინაობის შესახებ

მამუკა თავაქალაშვილისეული „ვეფხისტყაოსნის“ ხელნაწერის კრიპტოგრამებზე მუშაობისას ჩვენი ყურადღება მიიქცია ერთი რივის მინაწერებმა, რომელთა შესწავლამ მოგვცა საფუძველი, გამოგვეთქვა ეჭვი მამუკა მდივნის მხატვრობის შესახებ. მით უმეტეს, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამ საკითხის შესახებ აზრთა სხვადასხვაობაა. მკვლევართა უმრავლესობა მამუკა მდივანს მიიჩნევს გადამწერად და ხელნაწერის მომხატავ-მინიატურისტად¹⁹. „ვე-

¹⁹ შ. ამირანაშვილი, „ვეფხისტყაოსნის“ დასურათება. მინიატურები. შესრულებული XVI—XVIII სს., 1966, გვ. 25, 26; მისივე, შოთა რუსთაელის პორტრეტული გამოსახულება ძველ ქართულ ხელოვნებაში (თბილისის უნივერსიტეტის საიუბილეო კრებული „შოთა რუსთაელს“, 1966, გვ. 171); მისივე, შ. რუსთაელის პოემა „ვეფხისტყაოსანი“ ძველ ქართულ ხელოვნებაში, ენციკლ. მოამბე, III, 1938, გვ. 135—155; მისივე, ქართული საერო მხატვრობის წარმოშობის საკითხისათვის, „ქართული მწერლობა“ № 6—7, 1927, გვ. 175—207; „ვეფხისტყაოსანი“ ს. კაკაბაძის გამოცემა, 1927, გვ. CXL; ს. ყაჯარბაძე, საქართველოს ისტორია, 1922, გვ. 127; ალ. ბაიბაძე, შენიშვნები შაჰ-ნამეს ქართული ვერსიების შესახებ, საქართველო, I კვ., III, 1927, გვ. 67—68; ს. ცაიშვილი, ვეფხისტყაოსნი ტექსტის ისტორია, II, 0, გვ. 56; ე. ბერიძე, ძველი ქართული ისტატები, 1967, გვ. 93. ნ. ჯღივიძე, ვეფხისტყაოსნის დასურათებანი, 1967, გვ. 93.

ფხისტყაოსნის“ ამ ნუსხისა (H—599) და მამუკა მდივნისავე გადაწერილი „ზაქიანის“ მინიატურები შეისწავლა ს. იორდანიშვილმა და მამუკას მხატვრობის შესახებ ეჭვი გამოთქვა²⁰.

მამუკა მდივნისეული „ვეფხისტყაოსანი“ ამ თვალსაზრისით საგანგებოდ აქვს შესწავლილი ლ. შერვაშიძეს. მამუკა მდივანი არ არის H—599 ხელნაწერის მინიატურების ავტორი — ასეთია მკვლევარის ძირითადი დებულება²¹.

საფიქრებელია, რომ მამუკა მდივანი მართლაც არ იყოს მომხატავი, რასაც ადასტურებს მინიატურათა ამხსნელი, განმმარტებელი მინაწერების შესწავლა. ეს მინაწერები ერთი ხელითაა შესრულებული, რომლებიც მინიატურებს ერთის ბოლოს და გადმოსცემს ამ მინიატურების შინაარსს. H—599 ხელნაწერის მინიატურებში ზოგჯერ მინიატურის შიგნითაც არის წარწერები. ასეთებია მინიატურები 7, 27, 32, 38. ეს წარწერებიც ხელით ემსგავსება მინიატურების ამხსნელ, განმმარტებელ წარწერებს. ჩანს იმავე პირს ჩაუწერია წარწერები მინიატურებში; ე. ი. რამდენიმე მინიატურაში ჩაწერილი წარწერა და მინიატურების ამხსნელი მინაწერები ერთი ხელითაა შესრულებული. მინიატურების ამ მინაწერების შედარებამ თვით მამუკას ხელთან გარკვეული სხვაობა დაგვანახვა²², რაც შემდეგში მდგომარეობს: ეს წარწერები წერის მანერით განსხვავდება მამუკა მდივნის ხელისაგან. წარწერებში ასოები უფრო მარცხნივ გადასრილია (მაგ.: 8, 19, 24, 37 და სხვ. მინიატურათა წარწერები). სხვაგვარი დაწერილობისაა განმმარტებელ წარწერებში ასო წ:

წარწერის

წ

მამუკასი

წ

მამუკა მდივანი არსაფ არ ხმარობს ასეთ წ-ს (იხ. მამუკა მდივნის ანდერძები H—599 და S—1594-დან). ასევე განსხვავებულია წარწერებში ასოები რ, ს, რომლებიც მარცხნივაა გადასრილი (იხ. სურ. 1 და 2):

წარწერის

რ ს

მამუკასი

რ ს

განმმარტებელი წარწერები რომ განსხვავდება ხელით მამუკას ხელისაგან. ეს ჩანს მამუკას ხელთან წაწერი ანდერძებისა (H—599 და S—1594 ხელნაწერ-

²⁰ ს. იორდანიშვილი, „ვეფხისტყაოსნის ხელნაწერთა დამსწრათებლები, ნარკვევები, 1964, გვ. 151.

²¹ ლ. შერვაშიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ 1646 წლის ხელნაწერის მინიატურების ავტორობის შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1955, XVI, № 6, გვ. 492; იხ. ისივე, О грузинской светской миниатюре, 1964, გვ. 132--135.

²² ის ფაქტი, რომ მინიატურათა ამხსნელი მინაწერები განსხვავებულია მამუკას ხელისაგან, აღნიშნული აქვს ლ. შერვაშიძესაც: ამ ტექსტების ხელი, რომელსაც ზოგიერთი საერთო ნიშანი აქვს პომპის ტექსტის ხელთან, რაც უთხრავს თანადროლობის მოწმობს, არაერთად განსხვავდება მისგან ცალკე ასოების მონახვას, მათი დახრის, მათი პროპორციის დაკვირვების მანერის მიხედვით და საგრძნობლად ჩამორჩება მას კალიგრაფიის მხრივ, „ვეფხისტყაოსნის“ 1646 წლის ხელნაწერის მინიატურების ავტორობის შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1955, XVI, № 6, 488.

ზოდან) და მამუკა მდიენის მინიატურის განმმარტებელი წარწერის (H—599) ურთიერთშედარებიდანაც (იხ. სურ. 3, 4 და 5):

მამუკას ანდერძები:

H—599 (გვ. 423): „თათბირი ავთანდილისა: ღწეთო შეიწყალე ამისი მწერალი მამუკა მდიენი“.

S—1594 (18v): „აქა: თამურაზ: კელმწიფის: და: ფოლად: დეუის: ომი: ღმერთო შეიწყალე ამისი მწერალი“.

მამუკას მინიატურის განმმარტებელი წარწერა:

H—599 (გვ. 507): „აქა ამისი მწერალი მდიეა[ნი] მამუკა სწერს და ვინც ეს...“

ასეთი განსხვავება მამუკას ხელისაგან მინიატურათა განმმარტებელი წარწერებისა გვაფიქრებინებს: ხომ არ არის მამუკა მდიენი მხოლოდ გადამწერი? მამუკა რომ მოხატაი ყოფილიყო, განმარტებით წარწერებსაც თვითონვე მიაწერდა მინიატურებს H—599 ხელნაწერში.

მამუკა თავაქალაშვილს „ვეფხისტყაოსნის“ გადაწერის შემდგომ, 1647 წელს გადაუნუსხავს მეორე ხელნაწერი — „ზაქიანი“ (S—1594). ეს ხელნაწერიც დასურათებულია: მინიატურების უმრავლესობა ნახევარ გვერდზეა შესრულებული. ზოგი მინიატურა მთელ გვერდზეა დახატული. „ზაქიანის“ მინიატურებსაც ბოლოში ერთეის განმმარტებელი წარწერები: ყველა წარწერა ლამაზი, კალიგრაფიული მხედრულითაა შესრულებული XVII საუკუნეშივე. ზოგ მინიატურას საერთოდ არა აქვს ასეთი წარწერა. ამ ხელნაწერში თვით მამუკას არც ერთ მინიატურაზე არ გაუკეთებია განმმარტებელი წარწერა თავისი ხელით.

მამასადამე, მამუკა მდიენმა გადაწერა „ვეფხისტყაოსანი“ და „ზაქიანი“. ორივე ხელნაწერი ილუსტრირებულია, მაგრამ მინიატურები სხვადასხვა მხატვრის ნამუშევარი ჩანს²³ (იხ. სურ. 6 და 7). ამასთანავე, ორივე ხელნაწერში მინიატურათა ქვეშ მიწერილი ამხსნელი მინაწერები სხვადასხვა ხელით არის შესრულებული: ორივე XVII საუკუნის მხედრულით, მაგრამ მამუკას ხელისაგან განსხვავებული ხელით²⁴. ისმის კითხვა: მამუკა მდიენმა როდესაც გადაწერა ეს ხელნაწერები. თუ მანვე მოხატა, რატომ წარწერებიც თვითონ არ მიაწერა? H—599 და S—1594 ხელნაწერების განმმარტებელი წარწერები რომ ერთი ხელით ყოფილიყო შესრულებული, ვიფიქრებდით, რომ ხელნაწერები მამუკამ გადაწერა. მოხატა, ხოლო მინიატურათა წარწერები სხვას გააკეთებინა. მაგრამ „ვეფხისტყაოსანსა“ და „ზაქიანში“, როგორც ვთქვით, სხვადასხვა პირს გაუკეთებია მინიატურებზე მინაწერები. საეჭვოა, რომ მამუკამ, კალიგრაფმა თვითონვე მოხატა ორივე ხელნაწერი და მინიატურათა მინაწერები ვეღარ მიაწერა.

მამუკა რომ არ უნდა იყოს მოხატაი, იქიდანაც ჩანს, რომ S—1594 ხელნაწერის სოგ მინიატურაზე, რომლებიც ნახევარ გვერდზე არის დახატული,

²³ ამ ხელნაწერთა მინიატურები რომ სხვადასხვა მხატვრის მიერ ჩანს შესრულებული, ლ. შევრიძის აზრით, ესეც ერთ-ერთი საბუთია იმისა, რომ მამუკა არ არის მოხატაი: „H—599 ხელნაწერის მინიატურები მამუკას რომ ეკუთვნოდეს, მაშინ გაუგებარი იქნებოდა, თუ რად არის მის მიერვე გადაწერილი მეორე ხელნაწერი (S—1594) დასურათებული მამუკას მიერ კი არა, არამედ სხვა, ამასთანავე გაცილებულ ნაკლები ოსტატობის მქონე მხატვრების მიერ“, დასახ. ნაშრომი, 490

²⁴ S—1594 ხელნაწერში ბოლოს დართული (146r, 147r), ცალკე ფურცლებზე შესრულებული ორი მინიატურის განმმარტებელი წარწერები ხელით განსხვავდება როგორც S—1594-ის მინიატურათა ამხსნელი მინაწერებისაგან, ასევე მამუკას ხელისაგან.

მამუკას მიერ დაწერილ სტრიქონებზე ზემოდან არის მინიატურის საღებავები წასმული, ე. ი. ჯერ გადაწერილია ტექსტი, მაგრამ ადგილის უქონლობის გამო მომხატავს ტექსტზე გადაუსვამს საღებავი. მაგ.: 119v, 124r და სხვ.

ანგარიშგასაწვევი ჩანს კიდევ ერთი ფაქტი: მამუკა მდივანმა H—599 ხელნაწერს დაურთო ანდერძი — „[დიდ]ება სრულმყოფელსა ღმერთსა, ყოველთა შემწე-მფარველსა. [ვიწყე] [ე]ს ვეფხისტყაოსანი თიბათვესა ცამეტსა, სრულ [ეყავ] [თ]ერამეტსა აგვისტოსა, ქკსა სამასოცდათოთხმეტ[სა], [თუ რა:]მ აკლდეს, ნურავინ დამწყევლოთ, ტყვეობაშიდ ვსწერდი. [ში]გნით ოცდაცხრა რვეული არის, ფურცელი ორას[ოცდათ]ორმეტი“ (გვ. 539)²⁵.

ლ. შერვაშიძე განიხილავს ამ ანდერძს და მიუთითებს. რომ მასში აღნიშნულია გადაწერის დაწყებისა და დამთავრების დრო, მუშაობის პირობები. მაგრამ სრულიად არაა ნახსენები მინიატურები, რომლებიც ცალკე ფურცლებზეა შესრულებული და ჩაკრული ხელნაწერში²⁶.

ეს ანდერძი ყურადღებას იქცევს იმ მხრივაც, რომ მასში მითითებულია ხელნაწერის ფურცელთა რაოდენობა.

როგორც ანდერძიდან ჩანს, „ვეფხისტყაოსნის“ ეს ხელნაწერი მამუკას ხელიდან გამოსულა ოცდაცხრა რვეული ანუ ორასოცდათორმეტი (232) ფურცელი. რა სახითაა მოღწეული ჩვენამდე ხელნაწერი? ამჟამად ხელნაწერი შედგება 269 ფურცლისაგან. აქედან ტექსტს უჭირავს 230 ფურცელი. ე. ი. სწორია მამუკას ანდერძში მითითება იმის შესახებ, რომ 232 ფურცელი გადაწერილია ორი ფურცლის სხვაობა გამოწვეულია იმით, რომ მამუკას გადანაწერ ტექსტში რამდენიმე ადგილას ფურცლები დაკარგულა და შემდგომში აღუდგენიათ.

მაშასადამე, ხელნაწერში ფურცელთა რაოდენობა (ფ. 269) უფრო მეტია. ვიდრე მამუკა მდივანს აქვს მოხსენებული (ფ. 232). ამ სხვაობის მიზეზი კი ისაა. რომ 37 მინიატურაა ჩაკრული ხელნაწერში. ჩანს. მისი გადაწერის შემდგომ.

ამრიგად, მამუკა მდივანმა გადაწერა მხოლოდ ტექსტი. ამის მაუწყებელია მისივე ანდერძი. მამუკა მდივანს რომ ხელნაწერი თვითონვე მოეხატა, იგი უთუოდ აღნიშნავდა თავის ანდერძში ფურცელთა იმ რაოდენობას, რასაც შეადგენს მთლიანად ხელნაწერი მინიატურების ჩათვლით.

მამუკა მდივანი რომ არა ჩანს მომხატავი, ამას. ვფიქრობთ, შემდეგი გარემოებაც ადასტურებს: საკუთარი სახელი ნ ე ს ტ ა ნ და რ ი ჯ ა ნ სხვადასხვაგვარი დაწერილობისაა მამუკას გადაწერილ ტექსტსა და მინიატურათა განმმარტებელ წარწერებში:

მამუკას გადაწერილი ტექსტი:

გვ. 369 — ამბავი ნ ე ს ტ ა ნ და რ ი ჯ ა ნ ის ა ქაჯთაგან შეპყრობისა.

გვ. 385 — წიგნი ნ ე ს ტ ა ნ და რ ი ჯ ა ნ თ ა ნ ფატმანისა და ქაჯეთის ამბავის შეტყობა.

გვ. 391 — წიგნი ნ ე ს ტ ა ნ და რ ი ჯ ა ნ ის ფატმანს თანა.

გვ. 392 — წიგნი ნ ე ს ტ ა ნ და რ ი ჯ ა ნ ის საყუარელსა თანა.

გვ. 439 — ნ ე ს ტ ა ნ და რ ი ჯ ა ნ ს ეხვევის, პირსა აყოცებს პირითა.

²⁵ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, H კოლექცია, II, 1951, გვ. 52.

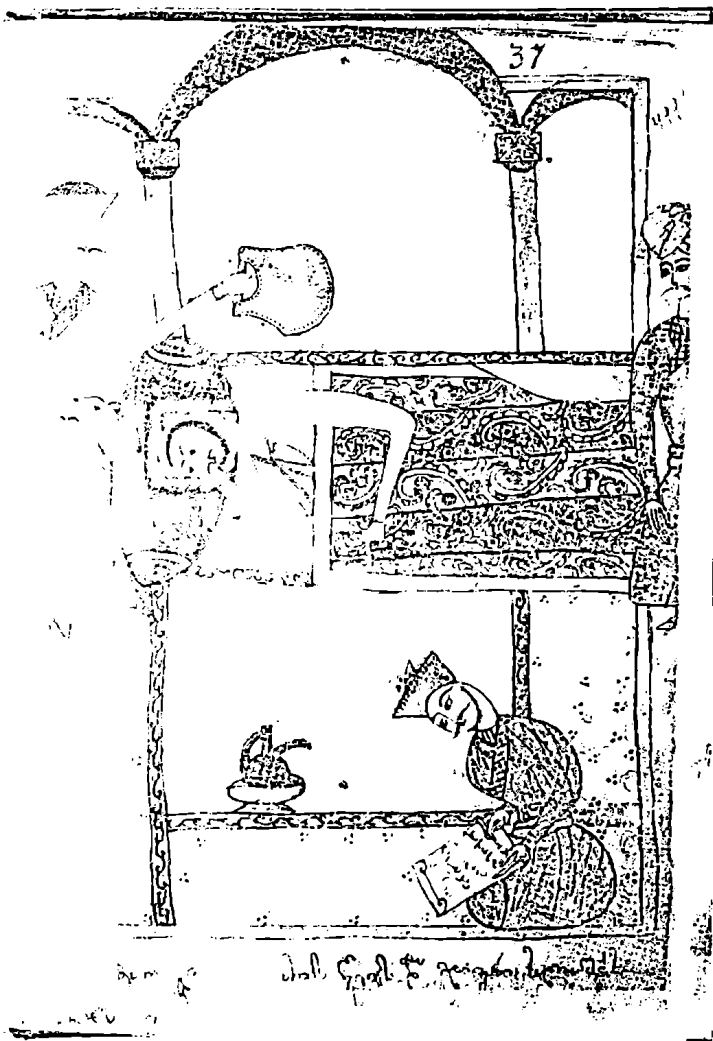
²⁶ ლ. შერვაშიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ 1646 წლის ხელნაწერის მინიატურების ტიპობის შესახებ, საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მოამბე, 1955, XVI, №6, გვ. 433.

აქი ვე ზაფხუანს ვაჟიგოი: აჟი ვაჟი
აჟი ვე ზაფხუანს ვაჟიგოი: აჟი ვაჟი
აჟი ვე ზაფხუანს ვაჟიგოი: აჟი ვაჟი
აჟი ვე ზაფხუანს ვაჟიგოი: აჟი ვაჟი

სურ. 4. S—1594. შამუკა ანდერძი. 18 ო.

აჟი ვე ზაფხუანს ვაჟიგოი: აჟი ვაჟი
აჟი ვე ზაფხუანს ვაჟიგოი: აჟი ვაჟი
აჟი ვე ზაფხუანს ვაჟიგოი: აჟი ვაჟი
აჟი ვე ზაფხუანს ვაჟიგოი: აჟი ვაჟი

სურ. 5. H—599. შამუკა მღვიმის მინიატურის განმარტებული წარწერა. ვვ. 507

სურ. 6. II—599. ვეფხისტყაოსანი. მინიატურა № 37, გვ. 499.

2/10

Հիւսիսային արքայական տաճար

Յուդայական

Էջ. 7. Տ. 1594. Գեօրգեան.

მინიატურების პინაწერები:

- გვ. 360 — მინიატურა № 29: აქა ზღუათა მეფემ ნესტან დარეჯან მოაყვანინა.
 გვ. 388 — მინიატურა № 31: აქა ნესტან დარეჯანს ფატმანის წიგნი მიართვა ქაჯმან.
 გვ. 530 — მინიატურა № 39: აქა სიკუდილო ტარიელისა და ნესტან დარეჯანის...

ამრიგად, მამუკას გადაწერილ ტექსტში ზემოთ ჩამოთვლილ ნიმუშებსა და ყველა სხვა შემთხვევაში იხმარება ნესტან დარეჯან. ხოლო მინიატურათა განმმარტებელ წარწერებში ნესტან დარეჯან. მამუკა მდივანი რომ თვითონ იყოს მომხატავი, იგი თავისივე გადაწერილი ხელნაწერის ტექსტს დაეყრდნობოდა და ისე შეადგენდა მინიატურათა განმმარტებელ წარწერებს. ცხადია, მაშინ ასეთი სხვაობა ნესტან დარეჯანის დაწერილობაში აღარ გვექნებოდა.

(წარმოადგინა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
 ა. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტმა)

ქ რ ი ტ ი კ ა და ბ ი ბ ლ ი ო გ რ ა ფ ი ა

მხატვრული ნაწარმოების შესწავლის ერთი ნიმუში

მეცნიერების თანამედროვე დონისათვის დამახასიათებელია პრობლემის კვლევისადმი კოლექტიური მიდგომა, მისი ყოველმხრივი შესწავლა. მაგრამ თუ მათემატიკურ და საბუნებისმეტყველო დარგებში ამგვარი კვლევა წარმატებით ხორციელდება, ჰუმანიტარულ სფეროში იშვიათად ვხვდებით მკიდრო კოლექტივიზმის საფუძველზე გაშლილ კომპლექსურ ძიებებს.

ქართულ ლიტერატურათმცოდნეობის სინამდვილეში ამნაირი სახის კვლევა-ძიების ნიმუშს წარმოადგენს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ვაჟა-ფშაველას კაბინეტისა და საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ინსტიტუტების მუშაკთა თანამშრომლობით გამოქვეყნებული ნაშრომი — ვაჟა-ფშაველას „ბახტრიონი“ (გამომცემლობა „განათლება“, თბილისი, 1972).

ვაჟა-ფშაველას კაბინეტი (ყოფილი ხელმძღვანელი პროფ. გ. კიკნაძე) თავისი არსებობის ათიოდე წლის მანძილზე ნაყოფიერ თანამშრომლობას ეწევა მეცნიერებათა აკადემიის ენათმეცნიერების, კ. კეკელიძის ხელნაწერთა, ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოგრაფიის, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიისა და აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტებთან. უკვე დასტამბულია და მკითხველთა მოწონებით სარგებლობს კაბინეტის მიერ ამგვარი თანამშრომლობით გამოცემული შრომები: „ვაჟასეული ადგილები“ (ალბომი, 1965), „ვაჟა-ფშაველას ხსოვნისადმი მოძღვნილი კრებული“ (1966), „ვაჟა-ფშაველა ლიტერატურისა და ხელოვნების შესახებ“ (1967), „ვაჟა-ფშაველას მკირე ლექსიკონი“ (1969), „ვაჟას კრებული“ (1970) და „ვაჟა-ფშაველას „ბახტრიონი““ (1972).

ამჯერად ამ უკანასკნელზე, „ვაჟა-ფშაველას „ბახტრიონზე““ გვსურს ყურადღების გამახვილება.

ვაჟა-ფშაველას ეს პოემა ავტორთა კოლექტივის მიერ შესწავლილია ლიტერატურათმცოდნეობითი, ესთეტიკური, ენათმეცნიერული, ტექსტოლოგიური, ფოლკლორული და ისტორიულ-ეთნოგრაფიული თვალსაზრისით. რასაკვირველია, კვლევის მრავალმხრივობა მრავალნაირ სირთულეს წარმოშობს კიდევ მკვლევართა წინაშე. ეს სირთულე გახაზულია წიგნის შესავალში. ამასთან აქ იმ სიმძნელეზეცაა გამახვილებული ყურადღება, რასაც ვაჟას პოეტური სიდიადე ქმნის მკვლევართა წინაშე. წიგნის შესავალში აღნიშნულია: „... ჯერ კიდევ შორსა ვართ კვლევა-ძიების იმ სიმაღლისაგან, რომ ვცადოთ ახსნა, თუ რატომაა ვაჟასეთი ჯა არა სხვაგვარი, რატომ გამოვიდა მისი ხელიდან ასეთი და არა სხვაგვარი „ბახტრიონი“. ჩვენ ჯერჯერობით (და ვინ იცის როდემდე?) უარი უნდა ვთქვათ ასეთი მოთხოვნის დამაყოფილებასზე“ (გვ. 38).

მხატვრული ნაწარმოების ანალიზის დროს, მხოლოდ ძალზედ სერიოზული კვლევის პროცესში შეიძლება გაკეთდეს ასეთი. ლიტერატურული ძიების სირ-

თელის მუწყებელი დასკვნები. ამგვარი დასკვნები მომავალი მუშაობის სურ-
ვლს აღვივებს და ყოველი გენიალური ნაწარმოების ამოუწურაობის თვისე-
ბიდან გამომდინარეობს.

მხატვრული ფენომენი განუყოფელ, დაუნაწევრებელ მთლიანობადაა მიჩ-
ნეული და ამდენად მასზე გარკვეულად სწორი მეცნიერული წარმოდგენის შე-
საქმნელად მისი ყოველმხრივი კვლევა აუცილებელი, ვინაიდან მხოლოდ ეს
სრულყოფილება იძლევა რამდენადმე ნაწარმოების სიდიადის არსის დანახვის
საშუალებას. ამ თვალსაზრისით ძალზედ საყურადღებო ნაშრომს წარმოადგენს
„ევაჟა-ფშაველას „ბახტრიონი“». იგი მხატვრული ფენომენის ყოველმხრივი
შესწავლის ორიგინალური, ღრმად საინტერესო ნიმუშია და არა მხოლოდ ქარ-
თულ, არამედ საბჭოურ სინამდვილეში ამნარჩი ხასიათის პირველ გამოკვლევას
წარმოადგენს.

წიგნი შედგება გრ. კიენაძის შესავლისა და „ბახტრიონის“ ყოველმხრივი
კვლევის მომცველი ხუთი ნაწილისაგან.

შესავალში საგანგებო ყურადღებაა გაქაზებული ევაჟას ფენომენის ბუ-
ნებაზე. ამ თვალსაზრისით ძირითადად ისაა დანახული, რომ ევაჟამ მის მიერ
ნაწარმოებში მოხმობილი მწვევე პატრიოტული თუ სოციალური პრობლემატიკა
ადამიანთა აზროვნების უძველესი ფენით — აზროვნების მითოლოგიური წყო-
ბისა თუ ფორმის მეშვეობით მოგვაწოდა. „მისი პერსონაჟების ცნობიერებაში
ვამონაგონმა და ჩვენებებმა რეალურად არსებული სინამდვილის სიბრტყეზე
გადაინაცვლეს და თითქმის გაუტოლდნენ მას“ (გვ. 26). ასეთ პლანში განიხი-
ლება ევაჟას მიერ „ბახტრიონში“ მოხმობილი პოეტური სიძლიერის ყველა მი-
სეული ატრიბუტი.

წიგნის პირველ ნაწილად წარმოდგენილია გრ. კიენაძის. ივ. გიგინეიშვი-
ლის. ალ. ჭინჭარაულის. ც. კალაძის. ვლ. შინაშვილისა და ი. ევგენიძის მიერ
მეცნიერულად შემოწმებული და გამართული ტექსტი პოემისა.

მეორე ნაწილში ლაპარაკია „ბახტრიონის“ ტექსტსა და ავტოგრაფზე.
მკვლევარ ივ. გიგინეიშვილის მიერ დაძებნილია და მკითხველისათვის სათანადო
ახსენებითურთ მოწოდებულია პოემის ავტოგრაფსა და ნაბეჭდ ტექსტში არსე-
ბული ყველა აზრობრივ-ნიუანსებრივი ცვლილება-სხვაობანი.

მესამე ნაწილში — „ბახტრიონის პოეტიკიდან“ — გაშლილია ვრცელ
მაჯღლობანი ამ პოეტურ გამომსახველობით ხერხებსა და საშუალებებზე. რი-
თაც აღწევს ევაჟა მხოლოდ მისთვის ნიშანდობლივ ეპიტუოზობას. მკითხველ-
ს შეხვედება მსჯელობებს ნაწარმოების ინვერსიაზე. სტრაუფიკაზე, კომპოზიცია-
ზე. შედარებაზე. გადატანაზე. ეფფონიასა და რიტმზე (აკ. ხინთიბიძე); მეტაფო-
რაზე. ვაპირონებასა და რითმაზე (გრ. კიენაძე); ჰიპერბოლაზე. ანაფორასა და
სინონიმიზაზე, დესკრიპციაზე, ავტოლოგიაზე, აფორაზმსა და რემინესცენციაზე
(გ. ჭუმბურიძე); ეპითეტზე. რიტორიკულ ფიგურებსა და ლირიკულ წიაღსვლებ-
ზე (ს. ხუციშვილი).

ვამოთქმულია მოსაზრება. რომ ამ ხერხებს. გარდა „მხატვრული სამკაული-
სა“. საკუთარი მხატვრულ-ესთეტიკური მნიშვნელობა და ღირებულებაც გააჩ-
ნიათ და ამდენად ისინი მხოლოდ საშუალებანი კი არ არიან. არამედ თავისთა-
ვადი მხატვრული ფენომენებია და ასეთადაც განიცილებიან (გვ. 167—169). მი-
იითებულება, რომ, მაგალითად. მეტაფორათა ასეთი აღქმა და დანიშნულება
„შეპირობებულია ევაჟას შემოქმედების ხალხურობით. კერძოდ იმით. რომ მისი

მეტაფორები სისხლხორცეულად თავსდებიან ხალხურ მეტაფორათა წიაღში, ხალხურობა მათი ნიადაგი და ფუძე. ხალხურობა კი არასოდეს არ ბორკავს ხელოვნების ფანტაზიას... სწორედ მრავალფეროვანი სინამდვილით განსაზღვრული ფანტაზიაა ამოქმედებული ვაჟას „ბახტრიონის“ მეტაფორებში“ (გვ. კიკნაძე, გვ. 169).

წიგნში აღნიშნულია, რომ ზემოთქმული განსაკუთრებით მკაფიოდ გამოვლინდა მეტაფორის იმ სახეობაში, გაპიროვნების ანუ პერსონიფიკაციის სახელით რომაა ცნობილი. ვაჟას უსაზღვრო, ყოველსმომცველმა ფანტაზიამ გაპიროვნებით უფრო მეტყველად, ადამიანური შეგრძნებებისათვის უფრო ვასაგებად წარმოადგინა „ბახტრიონში“ მოხმობილი მისეული ხატები, რადგან ადამიანისეული თვისებებით აღჭურვა ისინი — ამიტომაც განიხილება „ბახტრიონში“ ბუნების მთელი რიგი მოვლენები თუ საგნები ადამიანისმაგვარი თვისებებით. მითითებულია, რომ გაპიროვნება ხან ადამიანის გარეგნობის რომელიმე ნიშნითაა წარმოდგენილი („მთების გულმკერდი კლდიანა“, გვ. 10), ხან ადამიანურ მოძრაობათა მიწერის გზით „მთებმა დახუტეს თვალები“, გვ. 2), ხან კიდევ ადამიანის მეტყველებითა და ადამიანური ემოციებით: სევდის, მწუხარებისა თუ ნაღვლიანობის განცდებით, ვედრების, მღვმარების, სიმპათიისა თუ სხვა ემოციათა მიწერით. ამ შემთხვევაში ვაჟას ფანტაზიისათვის მართლაც არ არსებობს არავითარი დაბრკოლება. მას მთელი სამყაროს პერსონიფიკირებულად წარმოდგენა შეუძლია და, როგორც მითითებულია კიდევ, იგი საყოველთაო გაპიროვნებას მხოლოდ იმიტომ არ მიმართავს, რომ „იმჭყრად ასეთი პერსონიფიკირება საჭიროდ არ მიაჩნია“ (გვ. 178).

ვაჟას ცოცხალი მრავალფეროვანი ფანტაზია ყოველსმომცველია. ბუნებასთან თანშეზრდილი პოეტი განსაკუთრებულად მეტყველად აღიქვამს მას. ამიტომაცაა, რომ ვაჟას თითოეული ფრაზა უდიდესი ემოციური დატვირთვის შემცველია. წიგნში ნათლადაა ნაჩვენები, რომ პოემაში ამის გამოცაა ასე მრავლად ემოციურობის გამომხატველი სიტყვა — ეპითეტა. აღნიშნულია, რომ ვაჟასეულ ხატთა განუმეორებლობას გარკვეულად ხელს უწყობს „ბუნების, ვითარების, ყოფის“ აღწერა-დესკრიპცია თუ ხალხური პოეზიისათვის ეგრე რიგად ნიშანდობლივი ავტოლოგიის ვაჟასეული სურათები (გვ. 203—204).

აქვე მითითებულია ისიც, რომ ნაწარმოებში გამოყენებული ყველა მხატვრული სერხი, პოეტური გამომსახველობის საშუალება — ინვერსია იქნება ეს თუ გადატანა, რითმა, ეფფონია, ანაფორა და ა. შ. — ვაჟას ფენომენის სიღრმის ჩვენება-გამომხეურებას ემსახურება და ამ მიზნითაცაა მოხმობილი პოემაში პოეტის მიერ.

„ბახტრიონის“ სტროფიკაზე მსჯელობისას ავ. ხინთიბიძე პოემის თავისებურებად მის ასტროფიულობას მიიჩნევს და ამდენად სტროფული არტახებით შეუზღუდაობა ვაჟასეული თხრობის თავისუფალი დინების ერთ-ერთ პირობადაა აღიარებული.

ცალკე, მეოთხე ნაწილადაა წარმოდგენილი მსჯელობანი პოემის ენობრივ თავისებურებაზე (ივ. გიგინიძევილი) — აღნიშნულია, რომ „ბახტრიონი“ ვაჟასეულად შემოქმედებისათვის ტიპობრივია ყოველგვარი თვალსაზრისით, მათ შორის ენობრივი თვალსაზრისითაც (გვ. 252).

მითითებულია, რომ პოემაში აღნუსხული ენობრივი მოვლენები, „მცირე გამონაკლისს გარდა“, დამახასიათებელია ფშაური კილოსათვისაც და, ამდე-

ნად. ვაჟას ენაში ფშაური კილოდან მომდინარედ განიხილება. ხოლო ფშაური-საგან განსხვავებული ფორმები კი ივ. გიგინეიშვილის მიერ „ვაჟასდროინდელი სალიტერატურო ქართულის კუთვნილებადაა მიჩნეული და „ამ სალიტერატურო ენის განვითარების მაგისტრალურ ხაზზე ძვეს“. ამ გზიდან გადახვევები კი არის ის, რასაც „ბახტრიონის“ ენა ჰქვია (გვ. 27)

ამ თავისებურებებს მკითხველისათვის გასაგებს ხდის წიგნზე დართული ალ. კინჭარაულის მიერ შედგენილი ლექსიკონი, სადაც აღწუსებულია ვაჟასეულ გამოთქმათა თუ სიტყვათხმარების ვრცელი, ნიუანსებრივი ახსნა-განმარტებანი.

ნაწარმოების ტექსტის უკეთ გაგებისა და ღრმად გააზრებისათვის, სხვათან ერთად, ნაშრომს ახლავს კომენტარები. ეთნოგრაფ თ. ოჩიაურის ეთნოგრაფიული ექსკურსები მკითხველისათვის გასაგებს ხდის ვაჟას მიერ პოემაში ხსენებულ ისტორიულ ადგილებს, მოვლენებსა თუ თქმულებებს.

აღნიშნული მოსაზრებანი და მსჯელობანი ნათელყოფს იმ თავისებურებებს. რითაც ხასიათდება „ბახტრიონი“, მთლიანად ვაჟა-ფშაველას სხვა თხზულებანი და მკითხველს გარკვეულად შესაძლებლობას უქმნის ღრმად ჩაწედეს იმ თავისებურ შემოქმედებით სამყაროს. რაც ჩვენთვის ვაჟა-ფშაველას შემოქმედების სახელითაა ცნობილი.

მკითხველისათვის სრული სურათის შესაქმნელად წიგნს მეხუთე ნაწილად ჯართული აქვს ს. ყუბანეიშვილის მიერ შედგენილი „ბახტრიონის“ ირგვლივ არსებული კრიტიკული ლიტერატურის ბიბლიოგრაფია და, ბოლოს, ნაშრომი დასურათებულია პოემაში მოხსენებული ვაჟასეული ადგილების ფოტოებით. ამ ფოტოსურათების მიზანია გამოკვეთოს. ჯააკონკრეტოს, ხილულად აქციოს მკითხველის წარმოსახვაში არსებული სურათ-ხატი და მას ვაჟასეული ადგილების, მის პერსონაჟთა სამოქმედო ახსარების გაცნობის კიდევ ერთი შესაძლებლობა შეუქმნას (თუმცა ეს სურათები პოლიგრაფიულად დაბალ დონეზეა გაფორმებული).

სასურველია, რომ არა მხოლოდ ვაჟას ნაწარმოებები, არამედ საზოგადოებრივი გამოჩენილი მწერლების თხზულებანი ამგვარად იქნეს შესწავლილი. „ბახტრიონის“ კვლევის ნაყოფიერება და პრაქტიკული ღირებულება უდავოა. არც მასწავლისი კი კიდევ უფრო უკეთესია მომავლის პირობაა.

თამარ ჯაბონდინიძე

ძველი აღთქმის აპოკრიფული წიგნების ქართული ვერსიების გამოცემის გამო

ძველი აღთქმის აპოკრიფების უძველესი ქართული თარგმანები, რომლებიც ძირითადად X—XII და აგრეთვე მომდევნო საუკუნეების ბიბლიის წიგნებშია დაცული, დღემდე სრული სახით შესწავლილი და გამოქვეყნებული არ ყოფილა. მისასაღმებელია, რომ ამ შრომატევადი და საპატიო საქმის ძირითადი ნაწილი წარმატებით შეასრულა ცილა ქურციკიძემ, რომელმაც საფუძვლიანად შეისწავლა, კრიტიკულად დაადგინა და დღემდე ცნობილი ყველა ქართული ხელნაწერის მიხედვით გამოსცა ძველი აღთქმის ექვსი აპოკრიფული (არაქანონიკური) ძეგლი: „წიგნი ეზრა ზორობაბელისი“ (I ეზრა), „ტობისი“, „სიბრძნე სოლომონისი“, „ბარუქი“, „ეპისტოლე იერემიასისი“ და „წიგნი ეზრა სუთიელი“ (III ეზრა).

ძველი აღთქმის არაქანონიკური წიგნების ქართული თარგმანების შესწავლას და გამოქვეყნებას დიდი მნიშვნელობა აქვს ქართული ენისა და ლიტერატურის ისტორიისათვის. მათ რომ გარკვეული ღირებულება აქვთ აგრეთვე საერთოდ ბიბლიის ტექსტის ისტორიის დასადგენად, ეს კარგად ჩანს თუნდაც იმ ფაქტიდან, რომ „ტობის წიგნის“ C რედაქცია, როგორც ამას სარეცენზიო ნაშრომის ავტორი გვაუწყებს, სრული სახით მხოლოდ და მხოლოდ ქართულ ენაზეა დაცული. მართალია, ქართულის გარდა იგი ბერძნულ და სირიულ ენებზედაც არსებობს. მაგრამ ორივე ნაკლები სახითაა მოღწეული.

ტექსტოლოგიური კვლევა-ძიების შედეგად ც. ქურციკიძეს დაუდგენია ძველი აღთქმის აპოკრიფების ქართულად თარგმნის ისტორია და აღუდგენია მისი პირვანდელი სახე. უცდია ქართულ თარგმანებში მიეგნო მთარგმნელს ხელიდან გამოსული, ანდა მასთან შედარებით ახლოს მდგომი ტექსტებისათვის და შესაბამისად გამოეყო ის ცვლილებები, რაც დროთა განმავლობაში ამა თუ იმ წიგნის თარგმანში გადამწერ-რედაქტორებს შეუტანიათ. თარგმანებისათვის შესაძარებლად გაუთვალისწინებია უცხოური (ბერძნული, სომხური, სირიული, ლათინური, სლავური) წყაროები.

სარეცენზიო ნაშრომი „ძველი აღთქმის აპოკრიფების ქართული ვერსიები“ გამოცემულია ორ წიგნად. პირველ წიგნში¹ შესულია ტექსტები სათანადო ლექსიკონითურთ. ლექსიკონში ასახულია ყველა რედაქციის სიტყვები. განსამარტავ ერთეულებს საჭიროების შემთხვევაში მიწერილი აქვს უცხო შესატყვისები იმ ენიდან, რომლიდანაც მომდინარეობს, ან რომელთანაც რედაქციულად მეტ სიახლოვეს ამჟღავნებს ტექსტი. წიგნს ქართულ და რუსულ ენებზე ერთვის წინა-

¹ ძველი აღთქმის აპოკრიფების ქართული ვერსიები (X—XV III სს. ხელნაწერთა მიხედვით), ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, წინასიტყვაობა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქურციკიძემ, წიგნი I, თბილისი, 1970.

სიტყვაობა, რომელშიც მოკლედ წარმოდგენილია გამოცემაში შესული ტექსტების კვლევის შედეგები, რამდენადაც მათი გათვალისწინება გამოცემაში გამოყენებული პრინციპების ახსნისათვის იყო საჭირო. წინასიტყვაობიდანვე ჩანს, რომ გამოცემული ძეგლების უძველესი თარგმანები ორთოგრაფიული და ენობრივი თვალსაზრისით გამართულია ოშკისა და იერუსალიმის ნუსხების მიხედვით. ტექსტობრივი და ენობრივი განსხვავებები მოგვიანო ხანის ხელნაწერებისა სქოლიოებშია ასახული.

მეორე წიგნი² წარმოდგენს მიმოხილვას, რომელშიც ძველი აღთქმის ზემოთ დასახელებული ექვსი არაკანონიკური წიგნის ქართული ვერსიების ურთიერთან და უცხოენოვან წყაროებთან შედარების შედეგად გარკვეულია ქართული თარგმანების მომდინარეობისა და სხვადასხვა რედაქციის წარმოქმნის საკითხები.

წინასიტყვაობაში მოთხრობილია ის, რაც დღემდე გაკეთდა ძველი აღთქმის წიგნების ქართული თარგმანების გამოცემასთან დაკავშირებით. შესავალში განხილულია ზოგადი საკითხები ძველი აღთქმის არაკანონიკურ წიგნებთან დაკავშირებით. გამოკვლევაში თითოეული წიგნის მიმოხილვა მოცემულია ცალკე თავად იმ თანამიმდევრობით, როგორადაც ეს წიგნები წარმოდგენილია ავტორისეულ გამოცემაში.

ავტორი ძველი აღთქმის წიგნების ქართულ ენაზე თარგმნის ისტორიაში სამ ძირითად ეტაპს გამოყოფს: 1. უძველესს, ანუ X საუკუნემდელს. ან დროს შესრულებული თარგმანები თავმოყრილია ქართული ბიბლიის ყველაზე ძველ ხელნაწერში — ოშკის ბიბლიაში; 2. XII საუკუნეში ბერძნული სეპტანტის მიხედვით ნათარგმნი და ნასწორები ტექსტები დაცულია გელათის ბიბლიაში; 3. XVII საუკუნის დამლევს სლავურიდან ნათარგმნი ძველი აღთქმის ბევრი წიგნი შესულია ქართული ბიბლიის მოსკოვურ გამოცემაში. უძველესი. ანუ X საუკუნემდელი თარგმანების მომდინარეობა დაუდგენელია. ოშკის ბიბლიისეული ტექსტები სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა ენიდანაა თარგმნილი.

ავტორის მიერ გამოცემული ყველა ძეგლი გამოკვლევაში ასეთი თანამიმდევრობითაა განხილული: შესავალში წარმოდგენილია ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხების მოკლე ანალიზი, შემდეგ ესა თუ ის ძეგლი დახასიათებულია შედგენილობა-კომპოზიციისა და შინაარსის მხრივ, დადგენილია ქართული ტექსტის ნუსხები, მათი ურთიერთმიმართება და რედაქციები. მოცემულია ცნობები მთარგმნელისა და გადმომთარგმნის დროის შესახებ. ამასთან დაკავშირებით ყურადღება გამახვილებულია უსწორო წაკითხვებზე და ზოგიერთ გრამატიკულ-სტილისტურ თავისებურებაზე.

ავტორი ადასტურებს, რომ ქართულ ხელნაწერებში „ეზრას წიგნები“ წარმოდგენილია სამი სხვადასხვა თანრიგით: ძველი ბერძნულით, ლათინური და სლავურ-რუსულით. ეს არის მიზეზი, რომ ბიბლიის ქართულ ტექსტებში ეზრას წიგნები სხვადასხვა სახელწოდებით არის ცნობილი. იგი ეზრას I წიგნის ქართულ ტექსტში ორ (ა და ბ) რედაქციას გამოყოფს, რომელთა შორის განსხვავება ძირითადად სტილისტური ხასიათისაა. შედარების შედეგად გარკვეულია, რომ ძველი, ანუ ა რედაქცია ზედმიწევნით გადმოსცემს შესაბამის სომხურ ტექსტს, ბ რედაქცია კი ბერძნულთან ამქვეყნებს მეტ საერთოს. მაშინაც კი.

² ძველი აღთქმის აპოკრიფული (არაკანონიკური) წიგნების ქართული ვერსიები წიგნი II. თბილისი, 1973.

როცა ქართულ რედაქციებს შორის ტექსტობრივი დაცილება შეინიშნება, ა რედაქცია და სომხური თარგმანი მხარს უჭერენ ერთმანეთს, დ რედაქცია და ბერძნული ტექსტი კი ერთმანეთის გვერდით დგანან. ტექსტობრივ სიახლოვესთან ერთად ქართულ და სომხურ თარგმანებს ბევრი რამ აქვთ საერთო ლექსიკური, გრამატიკული და სტილისტური თვალსაზრისითაც. ავტორის ჩვენებით, ქართულ და სომხურ ტექსტებში ერთმანეთის შესატყვისად შეინიშნება საერთო ხმარების სიტყვები, რომელთა რაოდენობა ორმოცდაათზე მეტია. ეს ტექსტები ძირითადად ერთმანეთს მისდევენ აგრეთვე საკუთარი სახელების გადმოცემის მხრივ. ყურადღებას იქცევს ერთნაირად შედგენილი კომპოზიციების ხმარებაც. ასეთ შემთხვევაში ბერძნულ ორიგინალში შესატყვისად ან სხვაგვარი კომპოზიციით, ან კიდევ იგი საერთოდ არ არის ნახმარი.

რადგანაც ქართულ თარგმანში აღმოჩნდა ისეთი მოვლენები, რომლებიც სომხური უნისა და სომხური შესაბამისი ტექსტის გათვალისწინებით შეიძლება აიხსნას. ავტორის აზრით, სომხური ტექსტი უნდა წარმოადგენდეს დედანს. ქართული კი — მის თარგმანს³. მისი ცნობით, საგალითად, ქართულ თარგმანში სპარსეთის ერთ-ერთი მეფე არტაშეს II || არტაშეს II-სად იწოდება, რის წყაროდ ივარაუდება სომხ. *Արտաշես*, რადგან ამგვარი ფონეტიკური დაწერილობით იგი მხოლოდ სომხურის კუთვნილებაა. არმენიზმია აგრეთვე, როცა ქართულ ტექსტში „ეტლი“ ორჯერ ნარ-თანაირ მრავლობითში გვხვდება, მიუხედავად იმისა, რომ კონტექსტის მიხედვით საუბარია ერთ ეტლზე. საქმე ისაა, რომ სომხურში ეს სიტყვა *կառფ* მხოლოდ მრავლობითში იხმარება. ქართულ თარგმანში დადასტურებული რამდენიმე შეცდომის წყაროდ აგრეთვე სომხური ტექსტი ჩანს.

ავტორის ვარაუდით, ეზრას I წიგნის ა რედაქცია თარგმნილი უნდა იყოს IX საუკუნემდე. რასაც პირველ რიგში ადასტურებს ამ ძეგლში ხმარებული ლექსიკა. მასში არ გვხვდება არც ერთი შემთხვევა ახალი სპარსული და არაბული სიტყვების ხმარებისა. საყურადღებოა, რომ, მაგალითად, სიტყვა „განძი“-ს ინიშვნელობით ქართულ ტექსტში ყველგან „ფასი“ ან „საფასე“ არის ნახმარი. რაც იმის შედეგია, რომ „განძი“ ქართულში მხოლოდ IX საუკუნიდან ჩნდება.

მიუხედავად იმისა, რომ ეზრას I წიგნის დ რედაქცია ტექსტობრივად სიტყვასიტყვით მისდევს ბერძნული სეპტანტის ტექსტს, ე. ქურციკიძის აზრით, იგი ქართულში თარგმნილია არა ბერძნულიდან, არამედ სლავურიდან, რადგან ის მოვლენები, რომლებიც ყურადღებას იქცევენ როგორც „ბერძნაზმები“ (ბერძნული ლექსიკის ნიმუშები, ბერძნულისებურად აგებული კომპოზიციები და წინადადებები, ბერძნული ფრაზეოლოგიის კალკები, მიმღეობური და მასდარული კონსტრუქციები და სხვ.) თითქმის ყველა სლავურ ტექსტშია დატული და, რაც მთავარია, ამ რედაქციაში, ავტორის დასკვნათ, ქართული ენის ბუნება, ქართული წინადადების აგების წესები მთლიანად დამორჩილებულია სლავური თარგმანის ენას.

³ ათონზე მოგზაურობის ანგარიშში ნ. მარს აღნიშნული აქვს, რომ ძველი აღთქმის 978 წლის ქართული ბელანწყარის გაყვანისა და შესწავლის შედეგად იგი მივიდა იმ დასკვნამდე, რომ ეზრას ქართული ევრსია თარგმნილია სომხურიდან (Из поездки на Афон. Журнал Министерства народного просвещения, март, 1899 года).

ტობის წიგნის ქართული ტექსტის ისტორია დაახლოებით ეზრა ზორობაბელის წიგნის ტექსტის ისტორიის მსგავსია. შემონახულია ორი ძირითადი თარგმანი: პირველი (X საუკუნემდელი) დაცული აქვს ოშკისა და მცხეთის ბიბლიის კრებულებს, მეორე (XVIII საუკუნის დამდეგისა) — ბაქარის ბიბლიას. ნუსხათა ურთიერთთან და უცხოენოვან წყაროებთან შედარებამ ავტორს ტობის წიგნის ამ ორ თარგმანში სამი რედაქცია გამოაყოფინა (ა, ბ, დ). მისი აზრით, ტობის წიგნის ა რედაქცია წარმოადგენს თარგმანს ბერძნულ და სირიულ ენებზე არსებული ვერსიისას, რომელიც ჩვენამდე ნაკლები სახითაა მოღწეული. ქართული თარგმანი სწორედ იმითაა მნიშვნელოვანი და ფასეული, რომ მას სრული ტექსტი აქვს დაცული.

ტობის წიგნის ბ რედაქცია, რომელიც მცხეთის ბიბლიის ტექსტშია დაცული, მეტწილად ა რედაქციას მისდევს, მაგრამ მთელ რიგ შემთხვევაში მისვან განსხვავებულებაცაა, რაც მის ცალკე რედაქციად გამოყოფას ვანაპირობებს. ა რედაქციისაგან განსხვავებულ ყველა წაითხვას საერთო აქვს ლათინურ ვულგატასთან. ამავე დროს იგი ზუსტად ვულგატისებურადაა თავებად დაყოფილი და დამუხლული. რაც შეეხება ტობის წიგნის დ რედაქციას, იგი, ავტორის აზრით, სლავური ბიბლიის მოსკოვეურ გამოცემაში დაცულ ტექსტს მისდევს და მისგან მომდინარეობის ყველა ნიშანს ამჟღავნებს. მაგალითად, -**es** სუფიქსი, რომელიც ნათესაობით ბრუნვაში მოუდის საკუთარ სახელებს და ამა თუ იმ პირის წარმომავლობას აღნიშნავს, ქართულ თარგმანში შენარჩუნებულია (ტოვილევისა, ანანილევისა და სხვ.). მთარგმნელს ზოგჯერ სლავური სიტყვა მსგავსი დაწერილობის სხვა სიტყვად წაუკითხავს, რის გამოც ქართულ თარგმანში თავი უჩენია კონტექსტისათვის შეუსაბამო ფრაზებს. მაგალითად, პირველი თავის მეოთხე მუხლში იკითხება: „ტყუეთაგან ნეფთალემისათა“, უნდა ყოფილიყო: „ტომისაგან ნეფთალემისა“, როგორც ეს ამავე თავის პირველ მუხლშია. ავტორის დაკვირვებით, ამ გაუგებრობის წყარო სლავური შესაბამისი ტექსტია, რომელშიც **платемне** შემთხვევით **плати** სიტყვად წაუკითხავთ.

სარეცენზიო ნაშრომში „სოლომონის სიბრძნის“ ქართული ნუსხების სამი რედაქციაა დადგენილი (ა, ბ, ვ). ა რედაქციის წყაროდ მიჩნეულია ბერძნული დედანი, ბ და ვ რედაქციები კი (ეზრა ზორობაბელისა და ტობის წიგნების დ რედაქციების მსგავსად) დაკავშირებულია სლავურ თარგმანთან. ვ რედაქციის ტექსტი თარგმანია სლავური 1663 წლის ბიბლიიდან, დ კი გადაამუშავებულ-გადაკეთებულია სლავური იმ რედაქციის მიხედვით. რომელიც ბიბლიის 1751 წლის გამოცემაშია დაცული. რადგანაც სლავურიდან თარგმნილ ტექსტს ბერძნულიდან თარგმნილი ტექსტისაგან საუკუნეები აშორებს, ამიტომ მათ შორის დიდია განსხვავება როგორც ტექსტობრივი, ისე გრამატიკულ-სტილისტური თვალსაზრისით.

ც. ქურციკიძის მონოგრაფიაში „ბარუქის წიგნის“ ქართული ტექსტი სამ რედაქციად არის წარმოდგენილი: ა რედაქციას ქმნის ოშკისა და იერუსალიმის ბიბლიათა ტექსტები. ბ-ს — პარიზის ლექციონარისეული საკითხავები. ხოლო გ-ს — გელათის, მცხეთისა და ბაქარის ბიბლიათა კრებულებში დაცული ტექსტები. ნაშრომიდან ირკვევა, რომ ა რედაქცია ტექსტობრივად და ენობრივად უფრო მეტად ბერძნულს მისდევს და განსხვავდება სომხურისაგან, იშვიათად კ. პარიკით. იგი მსგავსებას ამყარებს სომხურთან და განსხვავებულია ბერძნულ-

საგან, ზოგჯერ კი სხვაობას იჩენს როგორც ბერძნული, ისე სომხური ტექსტისაგან. ქართული ა რედაქციის სომხურთან და ორივესი კი ბერძნულ ტექსტთან შედარების შედეგად დადგენილია, რომ ქართული თარგმანი, მართალია, სომხურთან ერთად სეპტანტის ალექსანდრიული ვარიანტის ტრადიციისაა, მაგრამ სომხურიდან არ მომდინარეობს. როგორც ქართული, ისე სომხური ვერსიის წყარო, შესაძლოა, ალექსანდრიული ვარიანტის ორი სხვადასხვა ხელნაწერი იყოს, რომელთა მიკვლევა ჯერჯერობით არ ხერხდება. ზ რედაქცია ა-საგან განსხვავებული თარგმანია. მასში დატულია ვატიკანური კოდექსის ტექსტისათვის დამახასიათებელი წაკითხვები. მიუხედავად ამისა, ორივე რედაქციაში ბევრი ერთნაირი ადგილიც გვხვდება, რაც, ავტორის აზრით, განპირობებულია ამ თარგმანების შესრულების დაახლოებით თანადროულობითა და სათარგმნი დედნების ერთგვარობით. რაც შეეხება ბარუქის წიგნის XII საუკუნის გელათურ რედაქციას, იგი გადამუშავებულია ა რედაქციის საფუძველზე და მაქსიმალურად დაახლოებულია ბერძნულ წყაროსთან.

სარეცენზიო ნაშრომში „იერემიას ეპისტოლის“ ქართული თარგმანი ორ რედაქციად არის წარმოდგენილი: ოშკისა და იერუსალიმის ნუსხები ა რედაქციას ქმნიან, მცხეთისა და ბაქარის ბიბლიათა ტექსტები კი — გელათურს, ანუ გ რედაქციას. მიუხედავად იმისა, რომ ა რედაქცია მეტ-ნაკლები ვარიანტული დაცილებით მისდევს სეპტანტის ტექსტს. ავტორის დასკვნით, მის წყაროდ ბერძნული შაინც ვერ მიიჩნევა.

მიუხედავად იმ დიდი ღირსებისა, რომელიც სარეცენზიო ნაშრომს უთუოდ გაახნია, მასში მაინც არის ზოგი ისეთი ადგილი, რომელაც შენიშვნას იწვევს.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, სარეცენზიო ნაშრომის ავტორს პირველი წიგნის წინასიტყვაობაში ნათქვამი აქვს, რომ მის მიერ გამოცემული ძეგლების უძველესი თარგმანები ორთოგრაფიული და ენობრივი ნიშნების მიხედვით გამართულია ოშკისა და იერუსალიმის ნუსხების მიხედვით. სამწუხაროდ, ხელნაწერებისა და ნუსხების ფილოლოგიურ შესწავლისას ყველგან სათანადოდ არ არის წარმოდგენილი მათი ენობრივ თავისებურებათა ანალიზი. არ არის მოცემული ამ ძეგლების ზოგადი ენობრივი დახასიათება ქართული ენის განვითარების ისტორიის თვალსაზრისით. ენობრივ დაკვირვებებს, რომელთაც მეტწილად ლექსიკურ-სტილისტური ხასიათი აქვთ, ავტორი ჩვეულებრივ მიმართავს მხოლოდ იმასთან დაკავშირებით, რომ დასაბუთოს ამა თუ იმ ქართული თარგმანის სხვა ენის ტექსტებთან მიმართება. აღსანიშნავია, რომ ზოგან ასეთი ხასიათის შენიშვნებიც კი სქემატური ხასიათისაა. მაგალითად, ნაშრომში გვხვდება ასეთი დახასიათებანი: „ძველი ქართულისათვის უცხო ჩანს კომპოზიტები: შუალამ... მოწყალეების-მქნელი...“ (გვ. 165): „ძველი ქართულის თვალსაზრისით ყურს ეხამუშება გამოთქმები: სიყრმითვე ასწავლიდა შიშთა ღმრთისათა...“ (გვ. 166): „სწორად არაა აგებული შემდეგი ფრაზა: ძე ხარ კაცისა კეთილისა და მოშიში ღმრთისა და მოწყალეების-მქნელისა“ (გვ. 166). ავტორის დაკვირვებით, ამ წინადადებაში უნდა ყოფილიყო არა „მოშიში ღმრთისა“, არამედ — „მოშიშისა ღმრთისა“, თუმცა სარეცენზიო ნაშრომში არა ჩანს, ან, უფრო სწორედ, არ არის წარმოდგენილი სათანადო მტკიცება, თუ რატომ ეძლევა უპირატესობა ამ უკანასკნელს პირველ შესიტყვებასთან შედარებით.

სრულიად ბუნებრივად გვეჩვენება, როცა ავტორი მის მიერ გამოცემული ამა თუ იმ ქართული ძეგლის ამა თუ იმ ენიდან მომდინარეობის დასამტკიცებლად ისტორიულ და ტექსტობრივ მონაცემებთან ერთად ენობრივ თავისებურებებსაც მიმართავს, მაგრამ სარეცენზიო ნაშრომში ზოგჯერ ამ მხრივ ისეთ მოვლენებზედაც არის ყურადღება გამახვალბებული, რომელთა მიხედვითაც, ვფიქრობთ, გაჭირდებოდა ქართული თარგმანის წარმომავლობის დამტკიცება. მაგალითად, ავტორის აზრით, ბარუქის წიგნის გელათურ რედაქციაში ბერძნული წყაროს გავლენით აიხსნება სხვა ფორმებთან ერთად ისეთი მასდარული და მიმღეობური კონსტრუქციების სშირი ხმარება, როგორიცაა: „მ ო ლ ე ბ ა ს ა მისსა ჭურჭელთა“ (ა რედაქციაშია: „რაჟამს მოილო მან ჭურჭერი“), „მ ო ვ ნ ი ლ თ ა მათ თანა“ (ა რედაქციაშია: „რომელნი იპოვნეს მათ თანა“); „მეტყუელი“ (ა რედაქციაშია: „და სტქუა“), „მცოდველთაჲ“ (ა რედაქციაშია: „რომელთა ვცოდეთ“) და სხვ. (გვ. 251—252).

რადგანაც ასეთი მასდარული და მიმღეობური ფორმების ხმარება ძველი ქართულისათვის ჩვეულებრივი მოვლენაა, ამიტომ ეს ფაქტი არ შეიძლება გამოვიყენოთ ქართულ ტექსტზე უცხო ენის აშკარა გავლენის დასამტკიცებლად.

სოლომონის სიბრძნის ძველი ქართული თარგმანი ავტორს ბერძნული ორიგინალიდან შესრულებულად მიაჩნია. საამისოდ იგი იმოწმებს ორივე ეერსიის როგორც ტექსტობრივ დამთხვევას, ისე ენობრივ თავისებურებებს (არასწორი თარგმანის ნიშნუებს, შეცდომებს, კალკებს, ბერძნობებს). ამ კონტექსტში მას დასახელებული აქვს ასეთი შემთხვევებიც: „როდესაც ქართულსა და სომხურში ერთნაირად შედგენილი კომპოზიტები ვეაქვს, ბერძნულ დედანშიც უთუოდ იმავე ყალიბის კომპოზიტები დასტურდება“. ეს გარემოება, ჩვენი აზრით, მყარ საბუთად ვერ გამოდგება ავტორის ზემოაღნიშნული ვარაუდის დასამტკიცებლად.

ზემოთ ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ, რომ სარეცენზიო ნაშრომის ავტორი ეზრას ! წიგნის ქართული თარგმანის ა და დ რედაქციებს გამოყოფს. ა რედაქციას იგი სომხურიდან მომდინარედ მიიჩნევს როგორც ტექსტობრივად, ისე ენობრივი რეალიების მიხედვით. ამ თვალსაზრისით მონოგრაფიაში გამოვლენილია საყურადღებო ლექსიკურ-გრამატიკული და სტილისტური ხასიათის ფაქტები, რომელთა ანალიზი ექვს არ იწვევს, მაგრამ ამასთან ერთად უზუსტობანიც გვხვდება. ავტორის ცნობით, ქართულ ტექსტში ორჯერ ნახმარია სიტყვა „ბრჭალადმდისი“//„ბრჭალამდისი“ (= „სასულეირო პართა სამოსელი“), რომელიც ნაწარმოებია შესატყვისი სომხური *აჲსიღ*-დან (= „ქუსლი“, „ტერფი“). მისი დაკვირვებით, „ბრჭალამდისი“ წარმოადგენს სომხური *აჲნჲსაღორ*-ის კალკს. შექმნილია ამ ძეგლის მთარგმნელის მიერ ხელოვნურად, რადგანაც -მდის თანდებულთ ნაწარმოები სახელები არც ძველ და არც ახალ ქართულში არ დასტურდება. მართლაც, ქართული „ბრჭალი“ შეიძლება სომხურ *აჲსიღ*-ს დაუთავიპირდეს. სწორი ჩანს ის შენიშვნაც, რომ -მდის თანდებულთ ასე ნაწარმოები სახელი ძველ ქართულში არ გვხვდება, მაგრამ „ბრჭალამდისი“ რატომ უნდა წარმოადგენდეს სომხ. *აჲნჲსაღორ*-ის კალკს, მთლად წათელი არაა. რადგან ამ უკანასკნელში გამოყენებული სათანადო ნაწარმოებული სუფიქსი ქართულში -მდის თანდებულად არ უნდა გააზრებულყო.

ავტორი თვალსწინებს რა, რომ საკუთარი სახელი *სკრუაჯი* ძველთაგანვე სომხურში უფრო იყო გავრცელებული, ვიდრე ჩვენში, ვარაუდობს, რომ

ქართულ ტექსტში ამ სახელის მერვე ენით ნახმარი ფორმა არტაშეშს მიღებული უნდა იყოს სომხურის ნიადაგზე. მისი აზრით, ამას მხარს უჭერს ის გარემოება, რომ, როგორც პრ. აქარიანს აქვს აღნიშნული, ეს სახელი ამგვარი ვარიანტით მხოლოდ სომხურის კუთვნილებაა.

ავტორის მიერ წამოყენებული მოსაზრებები ჩვენ საგულისხმოდ გვეჩვენება: **Արասჯა** ოდიდანვე ფრიად გავრცელებული სომხური სახელია, დაწერილობის მხრივაც იგი პირდაპირ ემთხვევა ქართულ არტაშეშს, მაგრამ გასათვალისწინებელია ისიც, რომ გრძელი ე (ქართ. შ. სომხ. ზ), რაზედაც ყურადღებას ამახვილებს ავტორი, წარმოდგენილია სათანადო ბერძნულ სახელშიც, რომელიც საერთო წყარო უნდა იყოს თვით სომხურისათვისაც (არტაქსერქსეს).

სარეცენზიო ნაშრომის ავტორს მიაჩნია, რომ ეზრას I წიგნის ქართულ თარგმანში შემორჩენილი ორიოდ შეცდომის წყაროდ აგრეთვე სომხური ტექსტი უნდა იყოს. იგი იმეწმებს მეოთხე თავის მე-18 მუხლს („და თუ შეიკრიბიან იქროდ და ვეცხლი და ყოველი სიმრაველს და იხილიან დედაკაცი ქმნულკეთილი. მიიქციან მისა და აღუმტკმიედ პირი და შეჰხედვედ მას“) და შენიშნავს, რომ აქ „სიმრაველს“— ნაცულად სომხური შესატყვისი კონტექსტის მიხედვით უნდა ყოფილიყო სიტყვა „კეთილი“ ან „საშუებელი“. მისი ვარაუდი: სომხ. **բարոխիւն** („სიკეთე“) ან დედანშივე იყო შეცვლილი გრაფიკულად მსგავსი სიტყვით **բարამოխիւն** („სიმრავლე“). ანდა იგი ამგვარად ქართველმა მთარგმნელმა წაიკითხა.

ჩვენი აზრით, ორივე შესაძლებლობის დაშვება გაჭირდებოდა. სომხ. სიტყვა **բարამოխիւն** არ არის გრაფიკულად მსგავსი **բարოխիւն**-ისა (ჯერ ერთი, რ და ყ სხვადასხვა მოყვანილობის ასოებია, მეორეც, ამ, რომელიც **բარამოխიւն**-ში გვაქვს, **բაროხიւն**-ში არ დასტურდება). ამიტომ არ იყო მოსალოდნელი, რომ მთარგმნელი ამ ორ სიტყვას ერთმანეთში აურევდა.

ენჯან წიგნის არქაქციის სიახლოვე რომ დაამტკიცოს სომხურ სათანადო ტექსტთან. ავტორი (ნაშრომის 50—51 გვერდებზე) ასახელებს ქართულ-სომხური საერთო ხმარების ისეთ სიტყვებს, როგორცაა. მაგალითად, აგარაკი **აպարაკ**, ამბორის-ყოფა **համբուրակ**, ამენ **ამեն**, ბალარჯობა—**բարაբუ-կար**, ბევრი **բար**, ბემონი **բამ**, ბილწება **պղծობիւն**, ვალატოზი—**ვაჟასთი**, დასი **დას**, ზატეი **զատիկ**, ნაეი—**ნაე**, ქვემარტება—**նմարտობիւն**... და შენიშნავს, რომ ერთი და იმავე ძირიდან ნაწარმოები ამდენი სიტყვის ერთმანეთის შესაბამისად ხმარება ქართულ-სომხურ ტექსტებში შემთხვევითი

უნდა იყოს (გვ. 53). მაგრამ სოლომონის სიბრძნის ქართული ნუსხების არქაქციის შესახებ მსჯელობისას კი მას ამ რიგის ლექსიკური დამთხვევები ქართულ-სომხური შესაბამისი ტექსტების საერთო წარმომავლობის საბუთად უკვე აღარ მიაჩნია. 191—193 გვერდებზე იგი წერს: „სომხურთან შედარებისას თვალში საცემი იყო ის, რომ ქართულ და სომხურ თარგმანებში აღმოჩნდა ბევრი საერთო ხმარების სიტყვა, თანაც ერთნაირ ადგილებში“. მაგ.: აზნაურება

ուլնասկահան թիւն, ამპარტავანი **ամբարտասան**, ანბაეი/ამბაეი **համբու-ու**, ანგაპრობა **აպარობიւն**, ბანაკი **բანակ**, ბევრი **բარ**, ვარდი—**վարդ**, ვარჯი **վարդ**, ნაეი **ნაე**, ნეთი **նիւթ**, ტაპარი **տანար**, ქვემარტი **նմարտ**, ჰასაეი **հասაე** და სხვ. „ჩვენი აზრით, აღნიშნული სიტყვები ქართველმა და სომეხმა მთარგმნელებმა ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად გამოიყენეს“ (გვ. 193). ჩვენ ეფიქრობთ, რომ სარეცენზიო ნაშრომის ავტორს ეს ერთნაირი

ლექსიკური მასალა ერთი გარკვეული თვალსაზრისით უნდა შეეფასებინა და დასკვნაც ორივე შემთხვევაში ერთნაირი უნდა მიეღო.

მეორე წიგნის 88—93 გვერდებზე სომხურ და ბერძნულ შესაბამის წყაროებთან შედარებისას ავტორს ეზრა ზორობაბელის ქართული თარგმანის ა რედაქციაში შეუმჩნევია ზოგიერთი უსწორობა, რომელთა ნაწილი, მისი აზრით, ტექსტის ხელნაწერიდან ხელნაწერში გადაწერის დროს ჩანს შეძენილი, ნაწილი კი მთარგმნელის შეცდომის შედეგია. მაგალითად, IV თავის მე-11 მუხლში ოვთ განსაზღვრებითი ნაცვალსახელის ნაცვლად თუ კავშირი წერია. სხვადასხვა წესებზე VI თავის მე-7, მე-8 მუხლში ერთ-ერთი სახელი რამდენიმე ვარიანტითაა წარმოდგენილი: „სათარბუზანდ“, „თარბუზანდ“, „თარბუზარდან“, „თარბუზანდ“, სწორი ფორმა კი არის „სათარბუზან“. თავის გამოკვლევაში ავტორი რომ ასეთ არასწორ ფორმებს აღწერს, ეს, რა თქმა უნდა, საჭირო საქმეა, მაგრამ შეუწყნარებელია, რომ ტექსტის გამოცემის დროს (პირველ წიგნში) მას ან გარემოებისათვის ყურადღება არ მიუქცევია და ზოგი სათანადო ადგილი არ გაუმართავს ისე, როგორც საჭირო იყო. აქვე ისიც უნდა აღინიშნოს. რომ ზოგი ავტორისეული ტექსტობრივი გასწორება, ჩვენი აზრით, მთლად ზუსტი არ უნდა იყოს. მაგალითად, იგი იმეორებს მეექვსე თავის ოცდამეერთე მუხლის ბოლო წინადადებას: „და ზედა-მიიწიე ბრძანებასა კვროს მეფისასა. და გუაუწყე ჩუენ ამის ყოელისა საქმისათს“ და შენიშნავს, რომ „ზედა-მიიწიე“-ს წინ მოსალოდნელი იყო „უკუეთუმცა“, რადგანაც შესატყვის სომხურ ტექსტში გვაქვს *հասնալ*, რომელიც ნამყოს მიმღებობა და გადმოსცემს ზმნის როგორც თბრობილ უკლოს, ისე აბსოლუტივის შინაარსსაც. ავტორის ვარაუდით. მთარგმნელმა *հասնալ* ამ შემთხვევაში მეორის ნაცვლად პირველი მნიშვნელობით გადმოიღო.

ძველსომხური *-საլ*-ზე დასრულებული ნამყოს მიმღებობა, რომელიც წინადადებაში შემასმენლის მაგივრობას ეწევა ყოველგვარი დამხმარე ზმნის გარეშე და მნიშვნელობით რუსულ „დევპრიჩასტიე“-ს უდრის, კლასიკური ხანის ქველ ქართულში გადმოიცემა ან ზმნური ფორმით, რომელსაც ესა თუ ის კავშირი შეიძლება ახლდეს და შეიძლება არა, ან კიდევ მიმღებობით შედგენილი შემასმენლით. ამიტომ აუცილებელი არ იყო, რომ ზემოთ დამოწმებულ წინადადებაში „ზედა-მიიწიე“-ს წინ „უკუეთუმცა“ წერებულყო.

სარეცენზიო ნაშრომის ენა კარგია, ნათელი და გამჭვირვალე. ამ საქმოდ მოზრდილ წიგნში აქა-იქაა გაპარული კორექტურული შეცდომები: ერთი კონსტრუქციის (გვ. 93), დითრობიან (გვ. 34), სძინავს (იქვე)...

იშვიათია არაზუსტი, ენობრივად დასაზღვევი ასეთი ადგილები: „ჩვენი აზრით, ეზრა სუთიელის წიგნის ქართული ტექსტი არაა თარგმნილი სომხურიდან. იგი, შესაძლოა, უშუალოდ არ იცნობდა ეთიოპურს, მაგრამ უთუოდ მომდინარეობს იმავე წყაროდან. რომლიდანაც ეთიოპური“ (გვ. 031. ხაზგასმა ჩვენი). -- ა. მ.).

ამ რიგის ხარვეზები უფრო მეტია სომხური ტექსტიდან დამოწმებულ მასალაში. სწორი დაწერილობით არ არის გადმოცემული სიტყვები: *ქაქსაყ*; გვ. 51 (უნდა იყოს: *ქაქსაყ*), *ქსრყაჰანაქ*; გვ. 286 (უნდა იყოს: *ქსრყაჰანაქ*), *აქნაჰაქჩან*; გვ. 54 (უნდა იყოს: *აქნაჰაქჩან*), *აჰოლიან*; გვ. 83 (უნდა იყოს: *აჰოლიან*)...

ავტორის მიერ 76-ე გვერდზე წარმოდგენილ წინადადებაში—*ქიზ ს ზიგა ირეჩე ესსაე*—საკუთარი სახელი *ესსაე* მრავლობითი რიცხვის ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა, სომხური ტექსტის სათანადო აღვილას კი იკითხება მხოლოდობის ნათესაობითი.

არასწორადაა დამოწმებული აგრეთვე *ახსინი ქიქიან* (გვ. 90). ჯერ ერთი, პირველი სიტყვა მთავრული ასოთი უნდა ყოფილიყო, მეორეც, იგი ნათესაობითი ბრუნვის ფორმაა, სომხური ტექსტის მიხედვით კი სახელობითი იყო მოსალოდნელი. ამასთან ერთად, ამ სახელის შემდეგ უნდა დასმულიყო მარცხნივ დახრილი მახვილის მსგავსი ნიშანი, რომელიც სომხურში მძიმისა და ზოგჯერ ორწერტილის ნაცვლად იხმარება, ე. ი. უნდა ყოფილიყო: *ახსინ' ქიქიან ასირიე*. ამას ქართული ტექსტის შესაბამისი ადვილიც აღსატურებს: „სისინე, მთავარი ასურასტანელთაჲ“.

არასათანადო ბრუნვისა და რიცხვის ფორმითაა წარმოდგენილი სახელი *ქ კიქიან* ამ წინადადებაში: *ქი საჩაქ ყიხ სრქალ ყათხრაქმს ქ კიქიან სირათაქ* (გვ. 79--80). უნდა იყოს: *ქი საჩაქ სრქალ ყათხრაქმს ქ კიქიანს სირათაქ*.

შრომაში დამოწმებულ სამივე ამ მაგალითში *ს ლ კარყაე* (გვ. 63), *ს ლ კარყსაე* (გვ. 48), *ს ლ ათსალ* (გვ. 61) *ს* კავშირის *ს* ელემენტი მთავრულით უნდა გადმოცემულიყო, რადგანაც სათანადო მუხლი ამ კავშირით იწყება. უნდა გვჭონოდა: *ს ლ კარყაე, ს ლ კარყსაე, ს ლ ათსალ*.

როგორც ცნობილია, სომხურში სასვენი ნიშნების ხმარების წესები საკმაოდ განსხვავებულია ქართული ენის შესაბამისი წესებისაგან. შეიძლება ამით იყოს გამოწვეული, რომ სარეცენზიო ნაშრომის ავტორს ზოგან პუნქტუაციური შეცდომებიც გაჰპარვია (გვ. გვ. 39, 71, 91, 97, 287 და სხვ.). ნაშრომის 74-ე გვერდზე ვკითხულობთ: *ი ანიეჩქი ხესნ ირე ლაჩიქსნ ყყა ჯისსე?* წინადადების ბოლოს დასმული კითხვის ნიშანი, ისეც ასეთი მოყვანილობისა, სრულიდ უადგილოა. სომხურში კითხვის ნიშანი დაესმის იმ სიტყვას, რომელზედაც სათანადო ინტონაცია მოდის.

სომხური ტექსტებიდან წარმოდგენილ მასალაში ქარაჯმიანი სიტყვები ზოგი გახსნილია, ზოგი კი — არა. წინადადებაში — *ირიქ ასანს ღრ ზრ იარქსი — ზრ* ავტორს გაუხსნია როგორც *ზაას*, რაც შეცდომაა. უნდა იყოს: *ზირას*.

შეიძლება დავასკვნათ, რომ ც. ქურციკიძის ნაშრომი „ძველი აღთქმის აპოკრიფული წიგნების ქართული ეერსიები“ საფუძვლიანი გამოკვლევაა, რომელშიც მთლიანი სახით შესწავლილია ეს ძეგლები ბერძნულ, სომხურ, სირიულ და სხვა წყაროებთან შედარებით. ავტორმა გამოსცა ძველი აღთქმის ექვსი აპოკრიფული წიგნი ყველა ქართული ხელნაწერის ყოველმხრივი შესწავლისა და მათი ურთიერთშეჯერების შედეგად. ამასთან ერთად, გაარკვია ამ წიგნებას შედგენილობის საკითხი, გამოავლინა და დააზუსტა მათში სხვადასხვა რედაქციური ფენა და მათი წარმოშობის წყაროები. ძველი აღთქმის აპოკრიფული წიგნების ეს გამოცემა და ამ წიგნებას შესწავლით მიღებული დასკვნებები დიდ სამსახურს გაუწევენ როგორც ბიბლიის, ისე ძველი ქართული ენისა და ლიტერატურის საკითხებით დაინტერესებულ მკვლევართ.

ქართული ბიბლიოთეკათმცოდნეობის მნიშვნელოვანი შენაძენი

გამომცემლობა „მეცნიერებათა“ შესანიშნავი სამსახური გაუწია საბიბლიოთეკო საზოგადოებრიობას — მიმდინარე წელს კვლავ გამოსცა გ. ვიორჯიძისა და გ. კარტოზიას „საბიბლიოთეკო ტერმინების ლექსიკონი“. იგი პირველ გამოცემასთან (1962 წ.) შედარებით საფუძვლიანად გადამუშავებული, შევსებული და უფრო სრულყოფილია, რამაც განაპირობა მისი იმდენად დიდი პოპულარობა, რომ გამოცემისთანავე თითქმის ბიბლიოგრაფიულ იშვიათობად იქცა. მასზე ასეთი დიდი მოთხოვნა უპირველეს ყოვლისა გამოწვეულია იმით, რომ ტერმინთა პრობლემა ბიბლიოთეკათმცოდნეობაში ჭერ კიდევ ყველაზე მტკიცნეულსა და გადაუჭრელს წარმოადგენს. დასამალი არაა, რომ ჭერ არამცთუ ქართული ტერმინოლოგიაა ამ დარგში დაზუსტებული, არამედ ბიბლიოთეკათმცოდნეობითი ტერმინები მსოფლიოს თითქმის არც ერთ ენაზე არ არის სრულყოფილად წარმოდგენილი.

ეს გარემოება თავისთავად შეტყვევებს იმაზე, რომ წაგნის ავტორების წინაშე საკმაოდ დიდი სიმძნელები იდგა.

თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ავტორებმა კარგად გაართვეს თავი ამ სიმძნელებს და მოგვეცეს ლექსიკონი, რომელიც საბიბლიოთეკო საქმის ყველა სპეციალისტისათვის სამავადლო წიგნს წარმოადგენს.

ლექსიკონი გამოირჩევა მაღალი კულტურით, უაღრესად დახვეწილი ლაქონურობითა და აზრის სიეხადით. რაც მთავარია, ნაკლებად იგრძნობა გველენები სხვა ენისა და იგი საესეებით ქართულად ეღერს.

დარღობრივი ლექსიკონის შედგენა დიდ სირთულეებთანაა დაკავშირებული. იგი, როგორც წესი, განუყოფელ კავშირშია საერთო ეროვნულ ლექსიკასთან. ხშირად საერთო სახმარი სიტყვა ამა თუ იმ დარგში სპეციფიკურ ტერმინად იქცევა და მისი განუმარტაობა არ იქნება სწორი. ზოგ შემთხვევაში ეს საქმეში ჩაუხედავი და გაუწაფავი თვალისათვის საჩოთიროა, რამაც შეიძლება გარკვეული გაუგებრობა გამოიწვიოს. ხოლო ეს, თავისთავად, ლექსიკონის არასწორ შეფასებამდე მიგვიყვანს.

მათ უფრო ძნელია ამ მხრივ მუშაობა ბიბლიოთეკათმცოდნეობითი ტერმინების ლექსიკონის შედგენაზე. ბიბლიოთეკათმცოდნეობას უშუალო კავშირი აქვს მრავალ მეცნიერებასთან — წიგნათმცოდნეობით დისციპლინებთან, ხელოვნებათმცოდნეობასთან, პედაგოგიკასთან, ფილოსოფიასთან, ფსიქოლოგიასთან. სოციოლოგიასთან, ფილოლოგიასთან, ისტორიასთან. ბევრ რამეს სესხულობს მათგან. მათ შორის — ტერმინებსაც. ოღონდ უმეტეს შემთხვევაში იგი ამ ტერმინებს თავისი, სპეციალური კუთხით იყენებს. საჭიროა თუ არა ამ ტერმინების თავმოყრა ბიბლიოთეკათმცოდნეობით ტერმინოლოგიურ ლექსიკონში?

ყველა დარგობრივი ლექსიკონი, მათ შორის ბიბლიოთეკათმცოდნეობითიც, მიზნად ისახავს არა მარტო განმარტოს ამ დარგისათვის საჭირო ტერმინ-

ბი. არამედ დააკანონოს ისინი და ამავე დროს თავი მოუყაროს მათ. შექმნას ერთგვარად ამ დარგის ლექსიკური არსენალი. ცხადაა. რამდენადაც სრულია ეს არსენალი, მით უფრო სრულყოფილია ლექსიკონიც. ამდენად. გასაკვირი არ უნდა იყოს ისეთი ტერმინების განმარტებანიც, რომლებიც: მართალია, მთლიანად ამ დარგის ლექსიკურ შემადგენლობას არ განეკუთვნება, მაგრამ საკმაოდ ხშირად გამოიყენება მის მიერ და აქ მას საესეებით სპეციფიკური მნიშვნელობა აქვს მიღებული.

მაგალითად. ავიღოთ „ბავშვი-მკითხველი“. მიუხედავად იმისა. რომ იგი საერთო ლექსიკური შემადგენლობიდან გამომდინარეობს. საესეებით სპეციფიკურია ბიბლიოთეკათმცოდნეობისათვის. ჩვეულებრივ საუბარში არავინ ხმარობს ამ ტერმინს ამ ვარიაციით, იგი არც იდენტურია ტერმინსა „მკითხველი ბავშვი“. რომელსაც შეიძლება მრავალი გაგება ჰქონდეს: 1) ბავშვი. რომელსაც კითხვა იცის, 2) ბავშვი, რომელიც კითხულობს. 3) ბავშვი, რომელსაც კითხვა უყვარს და სხვ. მაგრამ არამც და არამც ეს არ ნიშნავს, რომ ლაპარაკია ბავშვზე, რომელიც ბიბლიოთეკაშია ჩაწერილი. რაც შეეხება ტერმინს „ბავშვი-მკითხველი“, ეს გულისხმობს მხოლოდ და მხოლოდ იმ ბავშვს. რომელიც ბიბლიოთეკით სარგებლობს.

იგივე ითქმის ტერმინზე „უარი“. ამ სიტყვამაც შეიძლება გამოიწვიოს ერთგვარი დაეკვება. ეს ხომ ყველასათვის გასაგები სიტყვაა და რა შუაშია აქ საბიბლიოთეკო ტერმინოლოგიაო. მაგრამ ეს ასე არაა. ახლოუტურად ყველა სპეციალისტისათვის ცნობილია, რომ ტერმინი „უარი“ საბიბლიოთეკო საქმეში კონკრეტულ შინაარსს იძენს, საესეებით სპეციფიკური ხდება. ბიბლიოთეკაშიც კი ყოველგვარი უარი როდი ითვლება საბიბლიოთეკო უარად. მაგალითად, შეიძლება მკითხველს უარი ეუთხრათ ბიბლიოთეკაში ჩაწერაზე, უარი ეუთხრათ დარბაზიდან სახლში წიგნის წაღებაზე, ერთი წიგნის სხვა წიგნით შეცვლაზე და ა. შ. მაგრამ ყოველივე ეს როდი გულისხმობს საბიბლიოთეკო უარს. უარად ამ შემთხვევაში მიიჩნევა წიგნზე გარკვეული კატეგორიის მოთხოვნის დაუკმაყოფილებლობა ბიბლიოთეკაში მისი უქონლობისა თუ სხვა მკითხველის მიერ უკვე წაღების გამო. ამ გაგებით „უარი“ წმინდა საბიბლიოთეკო ტერმინია და მას ძალიან ხშირად ხმარობენ პრაქტიკულ საქმიანობაში: „უარების აღრიცხვა“, „უარების ლიკვიდაცია“. „უარების პროცენტო“. „უარების კოეფიციენტი“ და სხვა.

ასეთი ტერმინები საკმაოდ ბევრია და ავტორთა სასახელოდ უნდა ითქვას. რომ მათ შეძლეს სწორად შეერჩიათ და წარმოედგინათ ისინი.

ჩვენ შორს ვართ იმ აზრისაგან, თითქოს აღნიშნული წიგნი დაზღვეული იყოს ნაკლოვანებათაგან. მაგრამ თუ მხედველობაში მივიღებთ ობიექტურ სირთულეებს. რაც თან ახლავს ამგვარ გამოცემას, რამდენადაც არ უნდა გავაზვიადოთ ეს ნაკლოვანებანი. ისინი საქმის სასარგებლო მხარეს ვერ დაჩრდილავენ.

მიუხედავად ამისა. არ შეიძლება არ შევნიშნოთ ის ხარვეზები. რომლებიც დამახასიათებელია წიგნისათვის. უპირველეს ყოვლისა თვალში საცემია, რომ ზოგჯერ ამა თუ იმ ტერმინის განმარტებისას მოცემულია მათი ზოგადი ახსნა და არა სპეციფიკური. მაგალითად, „ანგარიში“ ასეა განმარტებული: „რომელიმე დაწესებულების ან ორგანიზაციის მოქმედების აღწერა...“ ვფიქრობთ. საჭიროა აიხსნას ამ ტერმინის ვიწრო მნიშვნელობაც — ბიბლიოთეკის ანგარიში — და თანაც აღნიშნოს ის სპეციფიკურობა, რაც ბიბლიოთეკის ანგა-

რომს ახასიათებს. მას ხომ ბიბლიოთეკასა და ბიბლიოთეკათმცოდნეობაში განუსაზღვრელად დიდი ადგილი უჭირავს.

დაახლოებით იმავეს თქმა შეიძლება ტერმინზე „აბზაცი“. იგი განმარტებულია ისე, როგორც მიღებულია ჩვეულებრივ ლექსიკონებში, და დაიწყებულია საბიბლიოთეკო სპეციფიკა. აბზაცს ბიბლიოთეკათმცოდნეობაში უწოდებენ ავრეთვე საკატალოგო ბარათზე მეორე ვერტიკალურიდან დაწყებულ ნაწერსაც, რაც საერთოდ არაა ნახსენები. არადა, მას საკმაოდ დიდი ადგილი აქვს ერთობილი კატალოგიკურ საქმიანობაში.

არაა განმარტებული „სახელმძღვანელო მასალები“, რაც საბიბლიოთეკო წრეებში ძალიან ხშირად გამოიყენება და ამ მასალების კრებულები ბიბლიოთეკართა საზოგადო წიგნებს წარმოადგენს. გვერდი აქვს ავლილი მკითხველთა მოთხოვნების კატეგორიებს — „გარკვეული მოთხოვნა“, „კონკრეტული მოთხოვნა“ და ა. შ.

გვხვდება უზუსტობანი იგივეობითსა თუ ნაწილობრივ მითითებებში. მაგალითად, განმარტებულია „მკითხველის სარეგისტრაციო ბარათი“, მაგრამ არ არის „სარეგისტრაციო ბარათი“. რომელსაც მრავალმხრივი გამოყენება აქვს ბიბლიოთეკაში. სავსებით სამართლიანია და მოსალოდნელი, რომ ლექსიკონის გამომყენებელი პირი ძიებს დაუწყებს ტერმინს არა „მკითხველის სარეგისტრაციო ბარათზე“, არამედ პირდაპირ „სარეგისტრაციო ბარათზე“. თუ ამ ტერმინს ვერ ჩათვლიდნენ სრულყოფილად ავტორები, შეეძლოთ მკითხველი გაეგნაწანათ მითითების წყალობით სრული ტერმინისაყენ, ისე როგორც ესაა ვაკეთებულ „მკითხველის ფორმულარი“-სა და „ფორმულარი“-ს შემთხვევაში.

„სარჩევი“-ს განსაზღვრებაში არაა ნათქვამი, რომ მისი გამოყენება შეიძლება როგორც „შინაარსი“-სა, მაშინ. როდესაც „შინაარსი“-ს განმარტებისას ერთ-ერთ მნიშვნელობად მითითებულია „სარჩევი“.

აღსანიშნავია, რომ აღნიშნული წიგნის ავტორებს მეორე გამოცემისას მხედველობაში მიუღიათ ის სიახლენი, რაც დანერგილია ამ ათოდე წლის განმავლობაში შესაბამის დარგში. ეს მართლაც ნათლად ემჩნევა ნაშრომს, თუმცა შიგ ვხვდებით ისეთ მომენტებსაც, რომლებიც სიახლის თვალსაზრისით არ გამოირჩევა.

უპირველეს ყოვლისა ეს შეეხება თვით ბიბლიოთეკის განმარტებას. ვის დაავაყოფილებს მხოლოდ იმის თქმა, რომ ბიბლიოთეკა კულტურულ-საგანმანათლებლო დაწესებულებაა. ესეც რომ არ იყოს, ისედაც არაა სრულყოფილი ეს განმარტება. მით უმეტეს დღეს, როდესაც მკვეთრად გამოჩნულია ბიბლიოთეკის ტიპები, რომელთაც სხვადასხვა ფუნქცია აკისრიათ: ზოგს — კულტურულ-საგანმანათლებლო, ზოგს — მეცნიერული. ზოგს — ინფორმაციული და უმეტეს მათგანს კი — სამივე ერთად. ბიბლიოთეკის ეს სამი ძირითადი ფუნქცია სავსებით დაკანონებულია ამჟამად, რაც უშუალოდ გამომდინარეობს სკკპ ცენტრალური კომიტეტის მიმდინარე წლის დადგენილებიდან „მშრომელთა კომუნისტურ აღზრდასა და მეცნიერულ-ტექნიკურ პროგრესში ბიბლიოთეკების როლის ამაღლების შესახებ“.

„მკვდარი ლიტერატურა“ უფრო ფაგურალური გამოთქმის ხასიათს ატარებს. ვიდრე მეცნიერული ტერმინისა. იგი შეიძლება შეიცვალოს „უძრავი ფონდით“. რომელიც უფრო ხშირად იხმარება სპეციალურ ლიტერატურაში.

ლექსიკონში გვხვდება დაუქანონებელი ტერმინიც, როგორცაა, მაგალითად, „ბიობიბლიოგრაფია“, ბიობიბლიოგრაფიული ცნობარის გაგებით. რაც არაა სრულყოფილი განმარტება და არ გამოხატავს საქმის ნამდვილ აზრს. როგორც ცნობილია, 1970 წელს სსრკ სტანდარტების სახელმწიფო კომიტეტის მიერ დამტკიცებულია (ГОСТ 16448-70) ბიბლიოგრაფიული ტერმინები და განსაზღვრებები, რომელშიც ნათქვამია, რომ მიუღებელია „ბიობიბლიოგრაფია“ განისაზღვროს როგორც ბიობიბლიოგრაფიული ცნობარი. ლექსიკონში ამის თქმა მეტად საინტერესო იქნებოდა, მით უმეტეს, რომ პრაქტიკაში ძალიან ხშირად არასწორად აიგივებენ „ბიობიბლიოგრაფიას“ ბიობიბლიოგრაფიულ მაჩვენებელთან თუ ცნობართან.

შეიძლება სადავოდ მოგვეჩვენოს ზოგი ტერმინიც, როგორცაა. მაგალითად, „დიდგანა“, „ცალგვერდნაბეჭდი გამოცემა“, „სარიგო“ და სხვ. ხომ არ შეიძლება: „განიერი“, „ცალგვერდა გამოცემა“, „რიგითი“ და სხვ.?

მაგრამ ყოველივე ეს ჯერ კიდევ დიდი დაფიქრებისა და შემდგომი მუშაობის საგანია. ვიმეორებთ, შეცდომები არაა გასაკვირი, მით უმეტეს, რომ ისინი ისე მრავლად არ მოიპოვებიან, რომ რაიმე სერიოზული დაღ დაასვენ აღნიშნულ ლექსიკონს.

შეიძლება ბევრი რამ, რაც სპეციალისტისათვის ისეც ნათელია, არც კი გვეთქვა, რომ დასახელებული ლექსიკონის შესახებ საზოგადოების სამსჯავროზე არ გამოეტანათ დაუსაბუთებელი მოსაზრებანი, რასაც შეეძლო მკითხველი საზოგადოების დეზორიენტირება მოეხდინა. მხედველობაში გვაქვს დ. ივარდავას წერილი „რა განმარტება, რა ანალიზი?“ („ახალგაზრდა კომუნისტა“. 1974 წ. 7 სექტემბერი).

ძალიან ძნელია აღნიშნული წერილის ავტორის მოსაზრებების გაგება. ის უბრალოდ ჩამოთვლის ლექსიკონში მოცემულ ზოგიერთ განმარტებას. ისე რომ ზედმეტად მიაჩნია გვითხრას. თუ რა არ მოსწონს, რას იწუნებს, რას ურჩევს ავტორებს. ყველაფერი, რაც ამ წერილშია მოცემული, ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომ მისი ავტორი სრულებით არ იცნობს ლექსიკოგრაფიულ საქმიანობას, ვერ ერკვევა საგნის არსში. ყოველივე ამან განაპირობა, ალბათ, რომ იგი ასე არასამართლიანად ესხმის თავს აღნიშნული ლექსიკონის ავტორებს და დაუმსახურებლად ამცირებს წიგნის ღირსებებს.

ვიმეორებთ. ჩვენ ხელთ გვაქვს შესანიშნავი, მეტად საჭირო და დროული წიგნი, რომელსაც, მართალია, აქვს ნაკლოვანებანიც, მაგრამ არც ერთი მათგანი ისეთი რანგისა არ არის, რომ განგაში ავტებოთ. პირიქით, ხელი უნდა შევუწყოთ ავტორს (სამწუხაროდ, გ. გიორგიძე ჩვენს შორის აღარ იმყოფება). რათა მან შემდგომში კიდევ უფრო სრულყოს ნაშრომი, გააფართოოს, დასველოს იგი და მისი მომდევნო გამოცემით კვლავაც დიდი საქმე გააკეთოს საბიბლიოთეკო დარგის სპეციალისტებისათვის.

ალექსანდრე ლორია

ა. ს. პუშკინის სახელობის თბილისის სახელმწიფო პედაგოგიური ინსტიტუტის ბიბლიოთეკათმცოდნეობის ფაკულტეტის დეკანი. პედაგოგიურ მეცნიერებათა კანდიდატი

ძრონიკა და ინფორმაცია

ვეფხისტყაოსნის აკადემიური ტექსტის დამდგენ კომისიაში*

1974 წ. 7 მარტი

სს.დომან დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კავიცი, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 184; 185; 186; 187; 187,1; 188; 189 (პროექტი მოამზადეს ც. კავიცი, ნ. ავალიშვილმა, ე. გვირიტიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ნ. ცქიტიშვილმა); 190; 190,1; 190,2; 191 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილმა, მ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კოტეტიშვილმა, თ. ცქიტიშვილმა).

- 184 „თუ არ დაებრუნდე, საქებრად დაეყვენ სსქანიცა ხანანი. რომელსა ვეძებ, ვერა ვცნე ამბავნი მე მისთანანი. დრო გარდაუწყდეს შერმადინს, მიხტდენ ღაწისა ბანანი. და მივიდეს, ჰადარნეს მეფესა საქმენი დასაგვანანი.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 185) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ი. გიგინეიშვილი: სტროფის ბოლოს წერტილს ნაცვლად მძიმე უნდა დაისვას, რადგან არ შეიძლება ამ სტროფისაგან მომდევნო სტროფის ტაქების გამოჩენა („... მივიდეს, ჰადარნეს მეფესა საქმენი დასაგვანანი, ეამბოს ჩემი სიკუდილი. თუთ ჩემგან დავედრებული...“). დაადგინეს: სტროფის ბოლოს დაისვას მძიმე.

- 185 „უამბოს ჩემი სიკუდილი. თუთ ჩემგან დავედრებული. მათ შექმნან გლოუ-ტირილი. ქმნან საქმე გამწარებული. მერმე მივიდე ცოცხალი მე, სხუაგან სადმე რებული!“
და ამას იგონებს ტირილით გონებაშეიწრებული.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 186) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 186 იტყვის: „ღმერთო, სამართალნი შენი ჩემთვის რად ამრუდენ? მე ეზომნი სიარულნი კიდე რად, გლახ, გამოცუდენ? გულით ჩემით სიხარულნი აჰხუტრენ, ჳირნი დააბუდენ; და დღეთა ჩემთა ცრემლნი ჩემნი ვერაოდეს დაიყუდენ“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 187) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეორე ტაქის ბოლოს მძიმის ნაცვლად კითხვის ნიშანი დასმული, მესამე ტაქის ბოლოს კი კითხვის ნიშნის ნაცვლად — წერტილ-მძიმე.

ი. გიგინეიშვილი: ძალიან დამაფიქრებელია, რომ მესამე ტაქაში მიღებული წაითხვა ჳირნი და აბუდენ მხოლოდ ერთ ხელნაწერშია (D³), უმრავლესობაში გვაქვს ჳირთა დაუბუდენ. შეიძლება იგულისხმებოდეს ჳირთა დაუბუდენ სიხარულნი, მაგრამ ასეთი გაგება ძალიან ხელნაწერი გამოდის. B²-ში დადასტურებული სამპირიანი და ჳირთა დაუბუდენ (ჳირნი დამიბუდენ) ფორმის წარმოშობა ასე თუ ისე გასაგებია. კომენტარში უნდა ათქვას ამის შესახებ.

* ვაგრძელება. დასაწყისი იხ. „მაცნე“, 1974, № 3.

დაადგინეს: 186 სტროფის კომენტარი მოაშალოს ი. გიგინეიშვილმა.

187 კულაყ იტყვის: „დათობა სჯობს“, და თავსავე ეუბნების: „დღეთა მეტად ნუ მოჰქედები, გული ჩემი ნუ დადნების, უღმრთოდ ვერას ვერ მოეაწევ, ცრემლი ცუდად შედინების, და განგებასა ეერვინ შესცვლის, არსაქმნელი არ იქმნების.“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 188) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ პირველ ტაეპში ორწერტილი შეიცვალა შიშით: კულაყ იტყვის, „დათობა სჯობს“, და თავსავე ეუბნების.

187,1 თავს უთხრა: „მოკტე, გიჯობსო სიცოცხლეს აუგინასა, მიხუალ, დაგხუდების თინათინ, — ანათებს დღესა მზიანსა, — გიითხოს მის ყმისა აშბავი, რა გმართებს უაგლანინასა?“ და იგონებს წამ-წამ, მიჰყვების ტყის პირსა შამხნარწყლიანსა.

1956 წ. გამოცემასთან (სტრ. 268) შედარებით შემდეგი ცვლილებებია: თავს (თავსა), მოკტე, გიჯობსო სიცოცხლეს (მოკტე, გიჯობს სიცოცხლე), ყმისა აშბავი (მზისა ანბავი); პირველი ტაეპის ბოლოს წერტილ-შიშის ნაცულად დასმულია შიშზე.

ს. ცაიშვილი: სტროფი არ არის A და D რელაქციის ნუსხებში; შინაარსობრივ შეუსაბამობას შეიკავს („მიჰყვება ტყის პირსა შამხნარწყლიანსა“. შდრ. „მთით ჩამოვიდა აეთანდილ, გაელნა წყალნი და ტყენია“ 189). უხერხულია გამოთქმა — „ანათებს დღესა მზიანსა“. ეველაფერი ეს შოწმობს, რომ სტროფი ჩანართია.

ე. შეტრეველი: ძველ რელაქციებში (A და D-ში) ამ სტროფის არარსებობა, მართლაც, მის ჩანართობას უნდა ამტკიცებდეს.

დაადგინეს: სტროფი ღრობით გაღატანილ იქნეს ჩანართებში. შემდგომ კვლავ დაეუბრუნდეთ მისი ჩანართობის საკითხს.

188 „უოკლნი არსნი ცათ ქუეშეთნი ერთობ სრულად მომივლიან, მაგრა საქმე მის კაცისა ვერასადა შემიგინან; უღონიოდ მართალ იყვნეს, რომელთაცა ქაჯად თქქიან, და აწ ტირილი არას მარგებს, ცუდად ცრემლნი რასა მდიან?“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 189) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

გ. კარტოზია: მეორე ტაეპში შესიტყვებაში საქმე შემოიგინიან რიცხვში შეთანხმების წესი დარღვეულია, რაც შენიშვნებში უნდა აისახოს.

დაადგინეს: შენიშვნებში მიეთითოს, რომ რითმის გამო მეორე ტაეპში დარღვეულია სახელისა და ზმნის რიცხვი შეთანხმება.

189 მთით ჩამოვიდა აეთანდილ, გაელნა წყალნი და ტყენია, მინდორს აცორეებს ტაიქსა, შეუღრენით მონაწყენია, გასცუდებოდეს მკლავნი და მისნი სიამაყენია, და ბროლისა ეელსა სტურფობდეს გიშრისა მუნ საყენია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 190) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გიგინეიშვილი: მეორე ტაეპში ფრაზის აგებულება ეწინააღმდეგება იმას, რომ შეუღრენით უბრალო დამატებად გავიგოთ, უფრო მართებული იქნება მისი ჩათვლა ვითარების გარემოებად: როგორ და არა რით! მაგრამ კონკრეტულად თუ რას ნიშნავს ეს სიტყვა (შეუღრენით), ამის გასარკვევად მასალები არა გვაქვს.

ს. ცაიშვილს მიაჩნია, რომ სტროფი ჩანართია. რელაქციის სხვა წევრებს არ ეეკვებათ სტროფის ნამდვილობა.

190 მობრუნება დააპირა, სულთქუნა, მერმე იეაგლასა, მას მინდორსა დაემართა, გზა თუალითა გამოსახა; თუესა ერთსა სულიერი კაცი არსად არ ენახა, და მკეცი იყვნეს საშინელნი, მაგრა არა შეუზახა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 191) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

მეოთხე ტეპში შეუზახა, ი. გიგინეიშვილისა და ს. ცაიშვილის აზრით, იგივეა, რაც შეე ბრძოლა, შეუტია; ა. ბარამიძეს მიაჩნია, რომ შეზახება ნიშნავს შეძახებას, საბრძოლო ნიშნის მიცემას.

- 190,1 აუთანდილ უკუიბრინა გვერდი მუყარაი, კლდიანი, გამსლტომს ირუმსა ფერდსა კერა ისარი ორბისფრთიანი, — მას რომ გარდაჰქდა პატყენი. აწ კაცი უნდა მყნიანი, — და მინდურისა პირსა სადილად ჩამოქდა გულსევიდანი.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 271¹) შედარებათ პროექტში შემდეგი ცვლილებები: ორბისფრთიანი (ორბის ფრთიანი); მეორე ტეპის ბოლოს წერტალ-მძიმის ნაცვლად დასმულია მძიმე და ტარე, მესამე ტეპის ბოლოს მძიმის შემდეგ მიწერილია ტირე. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 190,2 მათ მინდორთა შუაშიგან ამოსული ქედი არი; გაფიცდა და ზედ წაადგა, მოიმარჯუა საომარი; „ჩემი ბრძოლა ვისმცა ეძლოს. შეეკრა ერთგან მთა და ბარი. და დაეკოდნე და ჩამოეყარნე, წაეიყუნო პატყენი“.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 272) შედარებათ პროექტში შემდეგი ცვლილება: შუაშიგან (შუაშიგა). პროექტი მიღებულ იქნა.

- 191 თუცა მქეცქმნილი აუთანდილ გულამოსქნით და კქნესით-ა. ეგრეცა ჰამა მონუნის ადამის ტომთა წესითა, ისრითა მოკლის ნადირი, როსტომის მკლავუგრძესითა. და შამბისა პირსა გარდაქდა, ცეცხლი დააგზო კქნესითა.

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 192) შედარებათ პროექტში ცვლილება არ არის.

ს. ცაიშვილი: მესამე ტეპის აზრი შეიძლება ვაივოთ ან ტრადიციულად (აუთანდილი ნადირს კლავდა როსტომის მკლავზე უფრო გრძელი ისრით), ან, როგორც აკად. გ. წერეთელი ფიქრობდა, დაეუშუათ. რომ საქვე გვაქვს პერმუტატეთან (აუთანდილი ნადირს კლავდა ისრით და როსტომის უგრძესი მკლავით).

ი. გიგინეიშვილი: მესამე ტეპში ზნა ხოლმეობითის ფორმით არის (მოკლის), საჭიროა კი წყვეტილა (მოკლა). შდრ. მეოთხე ტეპში წყვეტილის ფორმები: გარდაჰქდა, დააგზო. როგორც ჩანს, მოკლა > მოკლის მეორე ტეპის მოუნდის ზნის გავლენით. ამასთან მეორე ტეპის ბოლოს მძიმის ნაცვლად წერტილი უნდა დასვლია. ამით I—II ტეპი შინაარსობრივად გამოყოფა III—IV-ისაგან.

გ. კარტოზას აზრით, მიუხედავად იმისა, რომ მოკლ კონიექტურაა, ამ შემთხვევაში მისი მიღება აუცილებელია.

ცაიშვილი წინააღმდეგეა, რომ ტექსტში შეტანილ იქნეს კონიექტურა.

ლაღინეს: სტროფის წაითხვა დარჩეს უცვლელად.

1974 წ. 21 მარტი

სხდომას დაესწრნენ: ბარამიძე, ი. გიგინეიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიძე, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 192; 192,1; 192,2; 192,3 (პროექტი შოამზადეს ს. ცაიშვილმა, ნ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კოტეტიშვილმა, თ. ციტიშვილმა); 193; 194; 195; 196; 197; 198 (პროექტი შოამზადეს გ. კარტოზიამ, ე. ბილაიშვილმა, ლ. კიკნაძემ, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

- 192 ცხენსა მისცა სამოკარი. ვიერე წყადი შეიწოდეს; ექუსნი რამე ცხენოსანა. ნახს. მისკენ მოვიდოდეს; თქვა. თუ: „ჰგანან მეკობრეთა, თქარა კარგი რამე იციოდეს! და აქა კაცი ქოცყიელი ქლა ყოფილა არაოდეს“.

საუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 193) შედარებათ პროექტში ცვლილება არ

ა. ბარამიძე: 5 გამოცემაში გატარებულია უნიფიკაცია კერძ. კენ. კე თანდებულის დაწერილობის მხრივ (ყველგან კე არის დაბეჭდილი). აქაც ხომ ასე არ მოუქცეულიყავით და მეორე ტაეში მისკენ გადაგვეწორებინა მისკენ-დ?

გ. კარტოზია: 1-ში უნიფიკაცია არ გატარებულა. ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში დატოვებულია ის წაითხვა, რომელსაც მხარს უჭერს ხელნაწერთა უმრავლესობა. მართებული იქნება, თუ ამ პრინციპს დაეცაოთ ამ გამოცემაშიც.

ი. გიგინეიშვილი და ე. მეტრეველიც იმ აზრისა არიან, რომ ანგარიში უნდა გაეწიოს ხელნაწერთა ჩვენებას.

დაადგინეს: დარჩეს მეორე ტაეში მისკენ.

რედაქციის წევრებს განსხვავებულად ესმით მესამე ტაეის აზრი. ა. ბარამიძეს მიაჩნია, რომ ტაეში ასე უნდა გაეიგოთ: „მეობრებებს ჰგვანან, მაგრამ კარგი რამე ეცოდინებათ“. ს. ციპილიძე, გ. კარტოზია, ც. კიკიძეს: „მეობრებებს ჰგვანან, თორემ კარგი რა ეცოდინებათ“.

192.1 მკუდარი მოაქვთ ხატაელთა, საკაცუხედ მათრაქვედა:

შეპყრობისა მონანდომთა ტარიელ დამთრაქვედა;

ულახჭორდ და უმახვილოდ. — ეს მიკუიჩის, — თუ მათ რა ქვედა,

და ნაცულად შავზედ შეჯდომასა საკაცუხედ მათრაქვედა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 275) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მონანდომთა (მონანდომთა), საკაცუხედ (საკაცხუ); ეს მიკუიჩის გამოყოფილია ტირებთა პროექტ-მიღებულ იქნა.

192.2 აქ ხატაელთა ძმა მოყავეს საკაცუხედა მდებარე:

ავთანდილს შეხედეს მტირალნი ტარიელისა მქებარე;

„მისა შეპყრობის მდომელთა ცეცხლი მოგუიდეა მგზუბარე.

და მათრაქით მოყლა, მივაო, აგერ შავსა ზის მრებარე“

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 276) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: შეხედეს (შეაქედეს), მრებარე (მრხე ბარე): ბრჭყალები გახსნილია მესამე ტაეის დასაწყისში. მეორე ტაეში ბრძლის ორწერტილია წერტილ-მძიმის ნაცულად. პროექტი მიღებულ იქნა.

192.3 „ჩუენ ასრე მყოფნი არ ვარგვართ, რა გუნახვენ. ვემაჯანებით“:

შეირცვა წელთა აბჯარი. შეჯდა ტანითა უჯანებით,

მზად აქეს მშუილდი და ისარი, კრმალი მოიმარჯა ნებით;

და მისმან მებრძოლმან ყუელამან გაყარამცა იაჯა ნებით.

წლის გამოცემასთან (სტრ. 277) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: პირველი ტაეში ჩასმულია ბრჭყალებში. პროექტი მიღებულ იქნა.

193 კელთა ქქონდა ისარ-მშუილდი. მათქენ მიცა მხიარული.

ორთა კაცთა წუეროსანთა ემა მოყავანდა უწუერული.

თავსა იყო დაყოდილი. შეეზინდა სისხლსა გული.

და ტიბოდეს და იტიბოდეს. ცოტა ედგა მას. გლახ. სული.

საბედილო გამოცემასთან (სტრ. 194) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

194 უყიელა. თუ: „მმანო, ვინ ხართ? მეობრეთა დაგამსგავსენ!“

მათ მიუგეს. „დაგუიწყნარდი. გუიშუელე რა. ცეცხლნი ავსენ.

ვერა გუარგო. მოგუიმატენ, ჭირნი ჭირთა მოგუიხავსენ.

და სატყაილნი მოგუიტირენ, დაწუნი შენცა დაიმხავსენ“

საბედილო გამოცემასთან (სტრ. 195) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

195 ავთანდილ მიდგა, ეუბნა მათ კაცთა გულმდულარეთა;

მათ უთხრეს მათი ამბავი, ტირილით მოუბარეთა;

„ჩუენ ვართო მმანი საშნიეე, — მით ვიდნთ ცრემლთა მწარეთა, —

და ღია გუაქუს ციხე-ქალაქი ხატაეთს არემარეთა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 196) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მესამე ტაქში წინადადება მით ვიდრე ეთერშია მწარეთა ტირეებით არის გამოყოფილი. პროექტი მიღებულ იქნა.

196 „ქარგი გუესმა სანადირო, ნადირობას წამოვედით, გაუყვეს ლაშქარნი უთქალაენი, წყლისა პირსა გარდაკვედით, სანადირო მოგაქონა, თქესა ერთსა არ წავედით, და ეპოცდით მქესა უზომოსა მინდორით და მით და ქედით.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 197) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. ო. გიგინიშვილი: სტროფში ყველა ზმნა წვეტილის ფორმითაა მოცემული (გუესმა, წამოვედით, გაუყვეს, გარდაკვედით, მოგაქონა, არ წავედით) და მხოლოდ მეოთხე ტაქში გვაქვს უწვეტილი (ეპოცდით). საჭიროა ეს ზმნა წვეტილში გადავიტანოთ (ეპოცეთ) და ამის შესაბამისად შევეცვალოთ ნახევარტაქი: ეპოცეთ მქეცი უსაზომო, როგორც ეს რიგ ხელნაწერშია დადასტურებული. ეპოცეთ, როგორც ჩანს, გაგებულ იქნა მომენტობრივი ასპექტის ფორმად და გადაწერებმა ამიტომ შეცვალეს უწვეტილი. მაგრამ ასეთი გასწორება საჭირო არ არის, რადგან ეპოცეთ ზმნას განგრძობითობის გაგება თავისთავად აქვს.

ს. ციშვილი: არ არის აუცილებელი, რომ სტროფში ყველა ზმნა ერთი მწკრივის ფორმით იყოს წარმოდგენილი. ეპოცდით ფორმას ყველა რედაქციის ხელნაწერები უკერს მხარს. რასაც ვერ ვიტყვი ეპოცეთ ზმნაზე. ამიტომ ტაქის წაიხსნა არ უნდა შეიცვალოს.

დაადგინეს: დარჩეს პროექტში წარმოდგენილი წაიხსნა: ეპოცდით მქესა უზომოსა.

რედაქციამ დაადგინა: როცა პერსონაჟის მეტყველება რამდენიმე სტროფში გრძელდება, უკვე აღიქვამს ნუ დაწეროთ ყოველი მომღვენო სტროფის დასაწყისში.

197 ჩუენ სამთა ძმთა ჩუენთანა მესროლნი დავაწბილენით, მით ერთმანერთსა სამნივე ჩუენ კიდე დავეცილენით: «მე უკეთ მოვქალავ. მე გჯგობო». სიტყუანი ვეაქილენით, და ვერ გვაჩინეთ მართალი, ვისარჩლეთ, ვითაქილენით.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 198) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: მოვქალავ (მოვქალ).

ს. ციშვილი: მესამე ტაქში საჭიროა აღვადგინოთ წაიხსნა მოვქალ.

ვ. არტოზია: მოვქალავ აქ მყოფადი არ არის, აწყუოა, უფრო სწორად, უდროოდ არის. როცა ამ ფორმას მივეყთ უპირატესობა, მხედველობაში გვეჩონდა შემდეგი: გადაწერებმა მოვქალავ (უდროოდ ფორმა), ალბათ, გაიგეს როგორც მყოფადი და ამიტომ შეცვალეს წვეტილით. ამგვარ ცვლილებას ხელს შეუწყობდა ისიც, რომ ძმებს ნადირობის შემთხვევაში მოუვიდათ ცილობა.

ო. გიგინიშვილი: მოვქალ ამ ტაქში შეუძლებელი ფორმაა. ზმნა წვეტილში რომ უფილიყო, გვექნებოდა: მე უკეთ დავეპოცე და არა მოვქალ. ამიტომ ვარიანტებსა და შენიშვნებში ისიც არ უნდა ეწეროს, მოვქალ ფორმა დასაშვებია.

დაადგინეს: დარჩეს მეორე ტაქში წაიხსნა მოვქალავ. სტროფის ვარიანტებიდან მიღებულ იქნას შენიშვნა: „ორივე ფორმა (მოვქალავ და მოვქალ) დასაშვებია“.

ო. გიგინიშვილი: მეოთხე ტაქში ბოლო ორი ზმნა ენების ფორმით არის წარმოდგენილი. ამასთან პირველში (ვისარჩლეთ) დარღვეულია ენების წარმოების ძველი წესი. მოსალოდნელი იყო გვეჩონდა ვისარჩლენით.

ვ. არტოზია: აღნიშნული ზმნები ენებით გვარისა არ არის. პრეფიქსი ი აქ სათავისო ქვეყნის წინაა. ვისარჩლეთ-ში მრავლობითობის -ენ სუფიქსი მოსალოდნელი არც იყო. ვითაქილენით ზმნაში -ენ სუფიქსი პირდაპირი ობიექტის რიცხვის გამომატებულია: ვითაქილენით ჩუენ იგინი.

198 დღეს ავაყარენით ლაშქარნი, საესენი ირმის ტყავითა, ეთქით: «გვაჩინოთ მართალი, ვინ უსჯობთ თავისა მკლავითა, თავსა ვეახსნეთ მარტონი, დაედგეთ მართ ოდენ თავითა, და თქით დანახულსა მოვქალვიდეთ, ნუ ვისრით დამნახავითა».

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 199) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ავტორებით (ავტორებით), ვისრით (ვესრით).

ი. გვიგნიშვილის წინადადებით, თქით დანახულსა დაიწერა ერთად: თქით დანახულსა. კამათი გამოიწვია ვისრით ზნამ.

ი. გვიგნიშვილი: ვისრით უნდა შეიყვალოს ვესერით ფორმით. სეფიქსისეული ვეცილებელია. შდრ. ძველი ქართულის ესრევეს.

გ. კარტოზია: ძველ ქართულში სარ/სრ ძირიდან ზნური ფუძეები ორგვარი სეფიქსაციით იწარმოება: გვექონდა ვე-სუფიქსიანი ესრევეს და ი-სუფიქსიანი ვსრის/ისრის. კონტამინირებული ისრევეს/ესრევეს ფორმები ძველ ქართულში არ გვხვდება, არც რუსთველისდროინდელ ძეგლებში დასტურდება და მხოლოდ გვიანდელ ძეგლებში იჩენს თავს. ასე რომ ოდენ ი-სუფიქსიანი ფორმის არსებობა ტექსტში ექვს არ იწვევს. სადავო შეიძლება იყოს პრეფიქსების საკითხი: ვისრით თუ ვესრით? ჩვენ ვისრით ფორმას მიუყვებით უპირატესობა, რადგან რედაქციულად განსხვავებული ხელნაწერებია უკერძო მხარს. დაადგინეს: დარჩეს წაეთხვა ვისრით.

1074 წ. 6 აპრილი

სხდომას დაესწრნენ: ბარამიძე, ი. გვიგნიშვილი, გ. კარტოზია, ც. კიკვიციანი, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი.

განიხილეს სტროფები: 199; 200; 200,1; 201; 202; 202,1 (პროექტი მოამზადეს ც. კიკვიციანმა, ნ. ავალიშვილმა, ე. გვრიტიშვილმა, ლ. გუგუშვილმა, ნ. ციციშვილმა); 203; 204; 204,1; 205; 206; 206.1 (პროექტი მოამზადეს ს. ცაიშვილმა, მ. ანთაძემ, გ. არაბულმა, ნ. კონტეტიშვილმა, თ. ციციშვილმა); 207; 208; 209; 210 (პროექტი მოამზადეს გ. კარტოზიამ, ე. ბილანიშვილმა, ლ. კიკვიციანმა, ბ. მასხარაშვილმა, ე. ტურაბულიძემ).

199 ჩუენ ვიახლენით სამთავე სამნივე მებაჯურენია, ლაშქართა წასლვა უბრძანეთ. მით არას მოაზრენია, მოვიწინადირეთ მინდორი, ისი ტყენი და ღრენია, და დაეკოცეთ მქეცი, მფრინველი, რაცა ზე გარდაგუფრენია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 200) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გვიგნიშვილი: მეორე ტაქში ნაცვლად არქაული წასლა ფორმას უნდა წავიკითხოთ წასვლა. ორთოგრაფიის საკითხი ჩვენ დეტალურად უნდა დავამუშაოთ. ავე-! იტყაოსანში ხშირია შემთხვევები, როცა ძველ ფორმებზე უარი უნდა ვთქვათ და ახალ ქართულისთვის დამასანათებელი წაითხვები უნდა მივიღოთ. ამავე ტაქში ნაცვლად მით ფორმას უნდა მივიღოთ მართ (ასეა A² ნუსხასა და r y გამოცემებში).

რედაქციის წევრებმა არ გაიზიარეს ეს შესწორებები.

გვიგნიშვილი: მეოთხე ტაქის წარმოდგენილი ვარიანტის მიხედვით ზე გარდაგურენია მიეწერება მხესაც. სტიქონი უნდა შესწორდეს რიგი ხელნაწერისა და გამოცემის მიხედვით: დაეკოცეთ მქეცი, მფრინველი არცა ზე გარდაგუფრენია.

გ. კარტოზია: ამ კონტექსტში ზნის თურმეობითის ფორმასთან (გარდაგუფრენია) უარყოფითი არცა ნაწილაკი უფრო შესაფერის არის.

დაადგინეს: მრღებულ იქნას წაითხვა: დაეკოცეთ მქეცი, მფრინველი არცა ზე გარდაგუფრენია (მომხრენი: ი. გვიგნიშვილი, გ. კარტოზია, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი; წინააღმდეგნი: ა. ბარამიძე, ც. კიკვიციანი).

200 ანაზდა მოყმე გამონდა კუმტი, პირგამქუშავია, ზედა ჯდა შავსა ტაძსა, — მერანი რამე შავია, — თავსა და ტანსა ემოსა გარეთმა ვეფხის ტყავია, და ჯვრთ მისი მსგავსი შექნება კაცთაგან უნახავია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 201) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ანაზდა (ანაზდალ).

რედაქციის წევრებმა ეჭვი გამოთქვეს, თუ რამდენად საფუძვლიანია ტრადიციული ანაზდალ ფორმის შეცვლა ანაზდათა, რომელიც მხოლოდ ერთ ხელნაწერშია (A⁹) დადასტურებული.

ც. კიკვიციანი განმარტა, რომ, თუმცა ავეფხისტყაოსნის ნუსხებში უმთავრესად ანაზდალ და ანაზდათ იკითხება, პროექტის მომზადებელმა ჩვენმა უპირატესობა მიიხ

ერთადერთ ხელნაწერში დადასტურებულ ანაზღაფორმას მისცა, რადგან ძველ ქართულ ტექსტებში ანაზღაფ არასდროს გვხვდება. ძველ ტექსტებში გვაქვს მხოლოდ ანაზღაფა და ანაზღაფათ.

გ. კარტოზია: უფრო ბუნებრივი იქნებოდა მიგველო ანაზღაფათ (= ანაზღაფათ) ფორმა. იგი „ვეფხისტყაოსნის“ ნუსხათა უმრავლესობაში გვაქვს და ძველი ქართულის ჩვენებითაც (ანაზღაფათ) შემარგებელია.

ა. ბარამიძე და ი. გიგინეიშვილი: ანაზღაფათ (< ანაზღაფათ) შეიძლება არიოს ეითარებითის ეულგარულ ფორმაში (ანაზღაფ > ანაზღაფათ). ამიტომ ტექსტში უნდა აღდგეს ტრადიციული ანაზღაფ ფორმა.

დაადგინეს: აღდგენილ იქნას წაკითხვა ანაზღაფა.

200.1 რა მათ კაცთა ესე სიტყუა თქქეს, ავთანდილ ვაგლას ვება.

მოგონა მისი მზე და მეფესთანა მისი შება;

„ჰე, მოგმორდი, ჩემო მზეო, მომხუტეს შენი თუ შოვება,

და იყოს ჩემთა ჳირთა ნაცუღად ნეტარ მე და იშო-ვება“

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 296) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: იშო-ვება (იშო ვება); პირველი ტაეპის ბოლოს მძიმეა ორწერტილის ნაცულად.

გ. კარტოზია: მეოთხე ტაეპში, პროექტის მიხედვით, იშო და ვება სინონიმური მნიშვნელობის სიტყვებად არის მიჩნეული. ნამდვილად კი იშო აქ (ისევე როგორც იშო პოემის ძირითად ტექსტში) სიხარულის გამოხატველი შორისდებულია. ამიტომ იშო-სა და ვება-ს შორის დეფინის ნაცულად ტირე უნდა დავსვათ: იყოს ჩემთა ჳირთა ნაცულად ნეტარ მე და იშო—ვება. აზრი ასეთია: თუ შენ გიშოვი, ჩემთა ჳირთა ნაცული იქნება ნეტავი, ეებას (=ვეების) ნაცული კი — იშო.

დაადგინეს: აღნიშნულ ადგილას დეფინის ნაცულად დაიწეროს ტირე.

201 უჭურბიტეთ, მისთა ელვათა შუქნი ძლიე გავაყადენით.

ეთქითი. თუ: «მზეო ქაქუყანად, ნუ ვუვბნებით ცად ვნით!»

მისი მოგქინდა შეპყრობა, ეკადრეთ და შვეყაადენით.

და ასრე სულქმითით და ეებით მით ვართ, ცრემლისაცა დენით.

საბუნილო გამოცემასთან (სტრ. 202) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ს. ცაიშვილი: მეოთხე ტაეპის მეორე ნახევარში რითმის გამო დარღვეულია დაბალი შიორის რიტმი. შენიშვნებში უნდა ითქვას ამის შესახებ.

დაადგინეს: პროექტი დამტკიცდეს. შენიშვნებში მიეთითოს, რომ მეოთხე ტაეპში რითმის გამო რიტმი დარღვეულია.

202 მე უხუცესმან უმცროსთა კაცი დავსაზოვე ქენებით:

ჩემმან შედეგმან ტაივი მისი მით აქო ქსენებით;

ამან მართ ოდენ მორყენა გუთხზრა, უაღლეთ ჩქენ ნებით.

და მიემართეთ, იგი აგრევე წყნარად მივა და შტენებით.

საბუნილო გამოცემასთან (სტრ. 203) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ბარამიძე: მეორე ტაეპში მით გაუკვებარია. უნდა თვით, როგორც ეს რიგ ხელნაწერსა და გამოცემაშია.

ც. კიკვიძე: მით აქ შეიძლება გავიგოთ როგორც ნაწევარი. მით აქო ქსენებით = აქო მით ქსენებით (იმ სხენებით). ამასთან აუხსენელია თვით ნაცულსახელის გადაკეთება მით-ად.

ს. ცაიშვილი: მით (=ამიტომ) ტექსტში გასაგებია, რადგან ზეით აღნიშნულია ტარების ცხენის სიკეთე.

დაადგინეს: დარჩეს წაკითხვა მით.

ი. გიგინეიშვილი: შესაძლო ტაეპში ნაცულად უაღლეთ ფორმისა ძირითად წაკითხვად უნდა მივიღოთ უაღლეთ, რომელიც უაღლეთ ფორმადან არის მიღებული. უცხო ენებთან ნასესხებ სიტყვებში ორი ერთნაირი თანხმოვანი ვერ ძლება: ერთ-ერთი თანხმოვანი ან იკარება, ან განემგავსება მეორეს. ამ უკანასკნელი პროცესის მაგალითია უაღლეთ > უაღლეთ.

ც. კიკვიძე: „ვეფხისტყაოსნის“ ნუსხებში ეპითეტიკად უაღლეთ და მისი დამახინჯებული ვარიანტები (უაღლეთ, უაღლეთ, ვააღლეთ...) დასტურდება. XVII XVIII

11. ნაკვე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1974. № 4

საუკუნეების ქართულში უაღრეს ბუნებრივი და ჩვეულებრივი ფორმაა. გაუგებარია, რატომ შეცვლინენ გადამწერები მათთვის საესეხით გასაგებ უაღრეს ფორმას გაუგებარი უაღრეს ფორმით.

ა. ბარამიძე: უაღრეს > უაღრეს უფრო გასაგებია, ვიდრე პირველ პროცესი. უაღრეს გაუგებარი გახდა შემდგომი ხანის გადამწერთათვის და ამიტომ მივიღეთ მისი მრავალრიცხოვანი ვარიანტი, მათ შორის უაღრეს ფორმა.

ბ. გიგინეიშვილი: უაღრეს > უაღრეს პროცესი წარმოუდგენელი არ არის. შესაძლებელია დავუშვათ ასეთი ვარაუდი: თავდაპირველ ტექსტში გვქონდა უაღრეს; შემდეგ ერთმა გადამწერმა (რომელმაც იცოდა ამ სიტყვის კავშირი ალალ სიტყვასთან) შეეცალა იგი უაღრეს ფორმით და ასე გავრცელდა ეს წაკითხვა ხელნაწერებში.

თადვიენეს: დარჩეს წაკითხვა უაღრეს.

202.1 ჩვენ მისითა მიზეზითა აწ ვართ, ლომო. შევიტრევიბით: ცაცა მისად არა ჰქუიჩან, მივიდოდა თავის ნებით; შესაპყრობლად კელი ექადრეთ, მაგრა მეტად შეზარებით, და ასრე მწარედ მათრავითა ჩამოგუფრიწნა არ ქრმალ ზღებით.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 289) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: ჩამოგუფრიწნა (ჩამოგვეფრიწნა). პროექტი მიღებულ იქნა.

203 ბროლმან, ლალსა გარეულმან, ვარდნი თხელნი ანატიფნა. იგი ტუბილნი ვონებანი ჩქენთუის მეტად გააყიფნა: არ აგუიხუნა, არცა დაგუესხნა. ყოლა არად ამოგუტყრიფნა, და მისნი მქუახედ მოუბარნი მათრავითა შეგუამწიფნა!

საიხილეთ გამოცემასთან (სტრ. 204) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: გააყიფნა (გაამყიფნა).

ს. ცაიშვილი: ტექსტში მიღებული გააყიფნა, რომელიც ყიფი (=ამაყი) სახელი-საგანაა ნაწარმოები, კონტრეტს კარგად ეთანხმება. ტაუპის აზრია: მისი ტუბილი აზრები ჩვენთვის გააამაყა. მყიფე და მისგან ნაწარმოები გაამყიფება ძველ ქართულ ტექსტებში ეერ დაუდატურეთ (შდრ. საბას ლექსიკონი: მყიფე — აღვილგასატხელი მხლის ძირი).

რედუქციის წევრებს პირველი ტაუპის აზრი ასე ესმით: ერთმანეთში გარეულმა წითელმა (ა თორბა ვერბა თხელი ლაწეები გაათერმერთალა.

ა. ბარამიძე: როგორც ვუკ. ბერიძე მიუთითებდა, მეოთხე ტაუპში შემწიფება ნიშნავს დაბეჭდა. როგორც მკვებ ხილს ბეუავენ დასამწიფებლად, ისე დაბეჭა ტარიელმა მკვებედ მოლაპარავე ხატალები.

ს. ცაიშვილი: მკვებ ხილის დაბეჭვა ჩვეულებრივი გამოთქმაა დ. გურამიშვილთან. შდრ. იუ ეერა ვსტამ ხილს სიწყახით, დაეარბილებ. დაბეჭე ქვა-ხით (62.250.4); მკვახეს ხილსავეთ ქვა-სით დაბეჭე დაიქადესო (63.260.4).

ბ. გიგინეიშვილი: მათრავითა შეგუამწიფნა აქ ამას უნდა ნიშნავდეს: მათრავით მოგვეწედა. ზნა ნაწარმოებია წიფე ფუთილან, ქელმწიფე-ში რომ გვაქეს, და ეტიმოლოგიურად მიწვენას, მიწვედომას უკავშირდება.

გ. კარტოზია: ამგვარ გაგებას გარკვეული დაბრკოლება ახლავს. შეგუამწიფნა პირდაპირ ობიექტს შეიწყოვს, მიწვედომის შინაარსის მქონე ზნაკი — ირიბს. მოსალოდნელი იყო გვეწოდა შეგვემწიფა (ის ჩვენ) ან რალაც ამგვარი ფორმა.

204 უმცროსსა ძმასა მივეცით, უფროსნი დაეუზიდენით: კელი მოქიდა. ადადეგო. ესეცა ჰკადრა კიდ ენით: მან ქრმალსა კელი არ მიჰყო, ჩქენ ამაღ დავერიდენით, და თავსა ვარდაქრა მათრავი, ენახეთ სისხლისა კი დენით.

საიხილეთ გამოცემასთან (სტრ. 205) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილება: დეგოა. (აქადეგოა). პროექტი მიღებულ იქნა.

204.1 ჩქენი ძმა, გლას, დაკოდლი მასეუ წამსა ჩამოვარდა: მისმან შიშმან დაგუაწეწარნა, იგი ყოლა არ არქარდა: მასმცა მიღმა რალა ექადრეთ, ვისგან ყოფა გაგუიმწარდა: და ეთქუით: «თუ უქრმლოდ მოგუტრია, ქრმლითა გაგუტრის ფარდა-ფარდა».

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 292) შედარებით პროექტში ცვლილებებია: ეთქმით: ათეუტროლო (ეპთქეთი თუ აუბროლო); გაგუერის (გაგუერის); ფარდა-ფარდა (ფარ-და-ფარ, და).

ა. ბარამიძე: მეოთხე ტაჰის ქრმლითა გაგუერის ფარდა-ფარდა ანალო-კას პოეებს სპარსულ გამოტქმასთან ფარე-ფარე (=ნაქერ-ნაქერ).

გ. კარტოზია: თუ ასეა, იქნებ ჯობდეს გაგუერის ზმნას ნაცვლად მივიღოთ რიგ ხელ-ნაწერში დადასტურებული დაგუერის და ნახევარტევი ასე წაიკითხოთ: ქრმლითა დაგუ-ერის ფარდაფარ, და- ბოლო და- დაგუერის ზმნაში წარმოდგენილი პრევერბის გან-მეორება იქნება, ფარდაფარ კი სპარსული ფარე-ფარე-ს შესატყვისი.

ი. ვიგინიშვილი ემხრობა ამ მოსაზრებას.

ა. ბარამიძე და ს. ცაიშვილი უპირატესობა მისცეს პროექტში წარმოდგენილ წაი-ცხვას.

დაადგინეს: დარჩეს წაითხვა: ქრმლითა გაგუერის ფარდა-ფარდა.

205 მით ერთითა მათრახითა თავი ასრე გარდაჟრიწა.

ვითა მქუდარი უსულო ქმნა, ვითა მიწა დაამიწა.

მისი რასმე მქადრებელი მოამდაბლა, მოაწიწა.

და თქალთა წინა წაგუივიდა ლალი, კუშტი, ამაყი, წა-

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 206) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: მოაწიწა (მოა-ნიწა).

ს. ცაიშვილი აღნიშნა, რომ მოაწიწა, რომელიც B⁵ B⁶ ხელნაწერებს დაუკავთ, უფ-რო შეფერება კონტექსტს: ამასთან თავიდან გუაილებს ტაეტოლოგურ რითმას.

პროექტი წილებულ იქნა.

206 აღარ დაბრუნდა, წაჴიდა წყნარად და აუჩქარებლად.

აგურა შივა, ნახყო, იგი მზეებრ და მთუარებლად.

შორს ურჩუნებდეს აეთანიდალს მტირალნი გაუხარებლად.

და ოდენ ჩნდა შავი ტაიჭი მისი მის მზისა მარებლად.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 207) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პრო-ექტი მიღებულ იქნა.

206.1 ვეფხისა ცყავი ენიშნა, ფიცსლაე გარდაქა ცხენითა,

ღმერთსა მადლობდა ცრემლითა, მინდორთა გასარცხენითა:

ეტყოდა: „თქუენგან გამოველ ყოელითა სიმარცხენითა,

და კეთილის მქნელად გამოსჩნდით, ჩვენ მტერად შეგარცხენითა“

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 294) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებებია. აარცხენითა (ვაარცხელითა), გამოველ (გამოვა), ყოელითა (ყოველთა), გამოსჩნდით (გამო-ჩნდით), შეგარცხენითა (მოგარცხენითა).

რედუქციის წყევრება უზრადლება მოაქციეს იმას, რომ ტაჰის ბოლოს სიტყვა შეგრა-ცხენითა კონიექტურაა. ხელნაწერებში ბოლო ნახევარტევი ასე იკითხება: ჩვენ მტე-რად შეგრა-ცხენითა (D¹) და ჩვენ შეგუერა მტერად ცხენითა (D²).

გ. კარტოზია: კონიექტურის მიღება აქ აუცილებელია. D¹-ის წაითხვა (მაგრა ცხენითა) მიღებული ჩანს ამ ხელნაწერის დედნისეული ვულგარული შეგარცხენითა ფორმიდან, რომელიც თავის მხრივ შეგრა-ცხენითა-ს გულისხმობს ამოხავლად, რის კვალც D²-შია შემორჩენილი. D²-ის (ან იქნებ მისი დედნის) გადამწერს შეგრა-ცხენითა ორ სიტყვა-სეგვი (შეგუ-ერა-ცხენითა), მტერად სიტყვისთვის კი ადგილი შეუცვლია და მათ შუა მოუ-კავსებია.

პროექტი მიღებულ იქნა.

207 ამა, მიხუდა აეთანიდისა დაწუთა ცრემლით არდათოვნა.

რათგან ცუდად არ წაუქდა შას ეგზომი გარეთ ყოვნა.

კაცსა მიხუდეს საწადელი, რას ეძებდეს, მისი პოვნა.

და მაშინ მისვან აღარა კამს გარდასრულთა ვირთა კსოვნა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 208) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ენ-
ზომი (ეზომი). პროექტი მიღებულ იქნა.

- 208 უთხრა, თუ: „ქმანო, ვარ ვინმე ღარიბი უადგილოსა,
მე იმა ყმისა საქებრად მოეშორდი საგაზრდილოსა,
აწ თქუენგან მივხუდი საქმესა ყოლა არსაადელილოსა,
და ღმერთიმცა ნურას ნულარ იქს თქუენსა დასადრეჯილოსა“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 209) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: ექ-
სი (იქსი). პროექტი მიღებულ იქნა.

- 209 ვითა მე მივხუდი წადილსა, ჩემის გულისა ნებასა,
აგრემცა ღმერთი ნურას იქს ძმისა თქუენისა ენებასა“
უჩუენა მისი სადგომი: „მილითო ნება-ნებასა,
და ჩრდილსა გარდასუთი მაშუჩალი, მიეცით მოსტენებასა“.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 210) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: იქს (იქსი).
პროექტი მიღებულ იქნა.

- 210 ესე უთხრა და წავიდა. ცხენი გაქუსლა ღეზითა,
ვითა გაეაზი გაფრინდა, არგაშუებული ზეზითა,
ან მთუარე. მზისა შემყრელი, მზე სინათლითა ზეზითა.
და დაიესო ცეცსლი შემწეელი მისითა მან მიზეზითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 211) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ი. გვიგნიშვილი: მეორე ტაეპში ნაცულად წაეითხვისა არგაშუებული ზეზითა:
უნდა მივიღოთ მართ გაშუებული ზეზითა.

გ. კარტოზიამ და ს. ცაიშვილმა აღნიშნეს, რომ წაეითხვა მართ გაშუებული კო-
ნექტურაა, რისი საჭიროებაც ტაეპში აუცილებლობას არ წარმოადგენს. ტექსტი ისედაც გა-
საგებია: გაფრინდა როგორც გაეაზი, რომელიც მანამდე ზეზით იყო დაბმული.

ი. გვიგნიშვილს მიაჩნია, რომ მესამე ტაეპში ზეზი შინაარსობრივად შეუსაბამოა.
უნდა ზეზითა (ასეა რიგ ხელნაწერში).

ს. ცაიშვილმა და გ. კარტოზიამ შენიშნეს, რომ ამგვარი სწორება არღვევს სტროფის
იდეტურ რითმას (ეზოთა). ზეზი, რომელიც ჩვეულებრივ პორფირისა და ბისონის გვერდო-
ღმარება ძველ ტექსტებში, საეხებით შესაძლებელია მზის სინათლის ეპითეტად ყოფილიყო
გამოყენებული (შდრ. მ. უორდროპი).

დაადგინეს: დარჩეს პროექტში წარმოდგენილი წაეითხვები: არგაშუებული და ზე-
ზითა.

რედაქციამ მოიწონა მთავარი რედაქტორის მოადგილის ს. ცაიშვილის წინადადება, რომ
ჯერნალ „მაცნეში“ პერიოდულად დაიბეჭდოს რედაქციის სხდომათა ანგარიში პოემის ტექსტ-
ში შეტანილი ყოველგვარი ცვლილების დაწვრილებითი აღწერებით.

1074 წ. 16 აპრილი

სხდომას დაესწრნენ: ა. ბარამიძე, გ. კარტოზია, ც. კვიციანი, ე. მეტრეველი, ს. ცაიშვილი,
შ. ძიძიგური.

შ. ძიძიგურმა აზრი გამოთქვა ბრტყალების სმარების წესზე, რომელიც რედაქციამ ად-
რინდელ სხდომაზე მიიღო. როცა პერსონაჟის მეტყველება სტროფიდან სტროფში გადადის,
სტროფების დასაწყისში ბრტყალების მოშლა მკაობეულს გაუძნელებს ტექსტის გაგებას. ეს იქ-
ნება ოპტიკური გართულება მკითხველისათვის. ბრტყალები სტროფთა დასაწყისში შეიძლება
წოშალოთ იმ შემთხვევებში, როცა მთელი თავი პერსონაჟის მეტყველებას წარმოადგენს (მაგ.
ტარიელის მონათხრობი).

განიხილეს სტროფები: 211; 212; 212,1; 212,2; 212,5; 212,4; 213; 214; 215; 215,1; 216;
217; 218; 219; 220 (პროექტი მოამზადეს: გ. კარტოზიამ, ე. ბილანიშვილმა, ლ. კენაძემ, ბ. მან-
ბარაშვილმა, ე. ტურაბელიძემ).

- 211 მიეწურა. იგონებდა, ახლოს შეყრა ვითა ავოს:
„საუბარმან უმეცარმან შმაგი უფრო გამაშაგოს
კამს, თუ კაცმან გონიერმან ძნელი საქმე გამოაგოს,
და არსიწყნარე გონებისა მოიძულოს, მოიმაგოს.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 212) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 212 რათგან ისი არის საღმე უცნობოდ და ისრე რეტად,
რომე კაცსა არ მიუშეებს საუბრად და მისად ჭურეტად.
მიეწევი, შევიყრებით ერთმანერთის ცემა-ყლეტად.
და ანუ მოვკლავ, ანუ მომკლავს, დაიმაღვის მეტისმეტად”

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 213) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის.

ს. კიკვიძე: უზრატსაღმე ზოგერთი გამოცემის წაქითხვა მეოთხე ტაეპსა: ანუ მოე-
ქლავ, ანუ მომკლავს“. და იმაღის მეტისმეტად (ე. ი. ავთანდილი იმაღება, ტაეპის მეორე ნა-
ბეყარი ავტორის ტექსტად არის მიჩნეული).

ა. ბარამიძე: ასეთ წაქითხვას საფუქელი არა აქეს. ავთანდილი არ იმაღება. ნახეყარტაეპის
აზრია: ის საქმე, ის საიღუმლო (რომელიც უნდა გაიგოს ავთანდილმა) დაიმაღება.

დაადგინეს: მეოთხე ტაეპის წაქითხვა დარჩეს უცეღულად.

- 212.1 ჰოვა ავთანდილ ტარიელ წინ-უკან მინადენია:
თითს უშვერს, თქტა, თუ: „ის არის!“ უხარის, არ თუ სწყენია.
მაგრამ ტარიელს ახოუნად შეენიან სინაზენია,
და მოურწყავს გიშრის ღარითა, ეარდი ყვითელი ტენია.

1956 წლი გამოცემასთან (სტრ. 300¹) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: „ის
არა!“ („ის არის“); მეოთხე ტაეპში დასმულია მძიმე.

ა. ბარამიძე: მეოთხე ტაეპში საჭიროა მძიმე გადაისყავს: მოურწყავს გიშრის ღარითა
ეარდი, ყვითელი ტენია. ამით პირდაპირი ობიექტი (ეარდი) დაეკევირდება შემასმენელს (მო-
ურწყავს).

გ. კარტოზია: აქ გეკავს „ეფეხისტყაოსნისთის“ ჩეუღებრევი წყობა რთული თანწყობი-
ლი წინადაღებისა. სადაც ერთი წვერი საერთოა ორივე შექაღგენელი წინადაღებისათის.
ე არ დ ი, რომელიც პირდაპირი ობიექტია პირველ წინადაღებაში, ქვემღებარეუ მეორეში (ეარ-
დი ყვითელი ტენია [=დასეუღება] მას). ლიტერატურაში სწორად მიუთითებენ, რომ ასეთ
შენიხეევაში მძიმე საერთო წვერის წინ უნდა დაიწეროს (მდრ. მათთა ცოლთა მოიჩღუნეს,
ქარნი დარჩეს ეაბასრულად. 1053). ასე რომ, მძიმე აქ არ უნდა გადაისყავს.

დაადგინეს: გადაისყავს მძიმე: მოურწყავს გიშრის ღარითა ეარდი, ყვითელი ტენია.

- 212.2 ავთანდილ მისღევს უკანა, ტარიელ მივა წინარე:
მას შეეცვალა საღხინოდ იგ ჰიირი მოუთმინარე:
იგ ვითა მნათი ზელქმნილი მოყმე მათ თანა ვინ არე!
და შესთხზეია ეარღსა ბროლი და შოწი გიშრითურთ. მინა-რე.

1956 წლი გამოცემასთან (სტრ. 300²) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მესა-
რე ტაეპის ბოლოს კითხვის ნიშნისა და ტირეს ნაცეღად დასმულია მახიღის ნიშანი: მეოთხე
ტაეპში დასმულია მძიმე.

ე. შეტრეველი: მესამე ტაეპში ორი წინადაღებაა და ისინი მძიმით უნდა გამოიყოს: იგ
ვითა მნათი ზელქმნილი, მოყმე მათ თანა ვინ არე! მეოთხე ტაეპში შეესთხზეია ზმნა ერთ
პარზე მიუთითებს. ამიტომ მესამე ტაეპში მათ თანა-ს ნაცეღად საჭიროა წაქითხობო
ნის თანა.

ბარამიძე: მის თანა კონიექტურაა. ამასთან მისი მოშეეღება საჭირო არ არის,
რადგან მეოთხე ტაეპში ეარდი შეაღება გუღისხობღეს როგორც ერთ-ერთი გიშრის (ტა-
რელის ან ავთანდილის) სახეს, ისე ორივესას.

დაადგინეს: მესამე ტაეპში დაისყავს მძიმე. მათ თანა დარჩეს უცეღულად.

- 212.3 „შე იმა ყმისა საკრავად კრმალსამცა ვით მიუკყავ ნები! არ მოუკლავ, არცა მოუკუდები, არ ვაენებ, არცა ვევენები. შორით თქალთა მიესწურავ, უკანა დავედვენები“.
და იარეს, გაელეს შრავალი მინდორი, შამხნარ-კეუნები.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 301) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მე (აწ), მიუკყავ (მიუკეუ), მოუკუდები (მოუკვედები); მეორე ტაეპის ბოლოს წერტილის ნაცვლად იამეა დასმული. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 212.4 გარდაქდა და თაუქანის-სცა. აქსენა ღმრთისა სახენი:
„შენ გმონებს ყოელი ქუყანა, ყოველნი მონასახენი,
შენგან მიხუდების წადილსა უღონო-მოუაგლახენი.
და აუთანდილ გეძებ, სიცოცხლე შენთუის ლახუართა ვაჰენი“

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 302) შედარებით შემდეგი ცვლილებაა: მონასახენი (მონა, სახენი), უღონო-მოუაგლახენი (უღონო, მოუაგლახენი); მეორე ტაეპის ბოლოს წერტილ-მჭიმის ნაცვლად დასმულა მჭიმე, მესამის ბოლოს — ორწერტილის ნაცვლად წერტილი. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 213 აუთანდილ იტყუის: „უზომნი ჳირნიშცა რად ვაკუდენი?
რაცალა არის, არ არის, თუშცა არ ედგნეს ბუდენი;
სადაცა შიეა, მივიდეს, რამცა მოვლიდეს ზღუდენი,
და მუნალა ეძებნენ ღონენი ჩემნი არდასამრუდენი“

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 214) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 214 წინა-უკანა იარნეს ორნი დღენი და ღამენი,
ღღისით და ღამით მაშურალნი, არ საჰამადთა მჰამენი,
არსადა ხანი არ დაყვეს, ერთნი თქალისა წამენი,
და მათ თქალთა ცრემლნი სდიოდეს, მინდორთა მოსალამენი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 215) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: მეორე ტაეპი ტირეებით არის გამოყოფილი სხვა ტაეპებისაგან. პროექტი მიღებულ იქნა.

სტროფის პირველი სიტყვა რედაქციის წვერებს სხვადასხვაგვარად ესმით. ა. ბარანოვისა და გ. კარტოზიას აზრით, წინა-უკანა ნიშნავს „წინ და უკან“, „იქით-აქეთ“; ს. ციციელის აზრით: „ერთი წინ, მეორე უკან“.

- 215 დღისით ეღეს და საღამოჲამ გამოუნდეს დიდნი კლდენი,
კლდეთა შიგან ქტაბნი იყენეს, ძირსა წყალი ჩანადენი,
წყლისა პირსა, არ ითჰმოდა, შამბი იყო თუ რასდენი,
და ხე დიდრონი, თქალუწდომი, მაღლა კლდემდის ანაყრდენი.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 216) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 215.1 დაღვა, უჰურტეს, აღვის შტოსა ანძრეეს, გარე ჰქროდა ყელსა,
აუთანდილს ჰქუირს: „ეგრე ვითა გაანათებს მზეებრ კმელსა!
პირად მუსესა, გულად ღომსა, ტანად შეკავავს სარო მზრდელსა“.
და მოიგონებს გულამოსკუნით მასვე მისსა საგონელსა.

1956 წლის გამოცემასთან (სტრ. 306) შედარებით პროექტში ცვლილებაა: ჰქუირს (ეკვირს, ეგრე), კმელსა (ველსა:), მზრდელსა (მზრდელსა:), პროექტი მიღებულ იქნა.

- 216 მან ყმამან ქაბასა მიმართა. გავლნა წყალნი და ტყენია: ავთანდილ ცხენსა გარდაქდა, მონახსნა დიდნი ხენია, მას ზედა ჰქურტად გავიდა, ძირსა დააბა ცხენია. და მუნით უჭურტადა. იგი ყმა შივა ცრუმღმინადუნია.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 217) შედარებით პროექტში ცვლილება: ტყენია (კლდე-ნი.).

გ. კარტოზია: მიუხედავად იმისა, რომ ხელნაწერთა დიდ უმრავლესობაში პირველი ტაეპის სარიტომო სიტყვად ქლდენია გვაქვს, პროექტის მომზადებელმა ჩვეუმა მაინც A³A⁴ის წაერთხეს — ტყენიას მისცა უპირატესობა (ასეა დაბეჭდილი [ქრუ] გამოცემებშიც). რაღვან მხედველობაში ჰქონდა მომდევნო სტროფის ჩვენება: რა ტყენი გავლნა მან ყმამან...

შ. თიფტიკა: მესამე ტაეპში თითქოს მოქმედების თანმიმდევრობა დარღვეულია: ჭერ ზეზე გავიდა და შერე დააბა ცხენი! სინამდვილეში ასეთ დარღვევას აქ ადგილი არა აქვს. ტაეპი წარმოადგენს რთულ ქვეწყობილ (და არა შერწყმულ) წინადადებას, რომლის აზრი ასეთია: იმ ზეზე გავიდა, რომლის ძირშიც დააბა ცხენი.

ა. ბარამიძე: ამასთან დაკავშირებით მიზანშეწონილი იქნება, თუ მეორე ტაეპის ბოლოს სიძის ნაცვლად წერტილ-მძიმეს დასვამთ.

გ. კარტოზია: მეორე და მესამე ტაეპი ერთ შერწყმულ წინადადებას წარმოადგენს, ამიტომ შუაში წერტილ-მძიმის დასმა მართებული არ არის. მესამე ტაეპში დადასტურებული დარღვევა მოქმედების თანმიმდევრობისა „ვეფხისტყაოსნისთვის“ უჩვეულო რამ არ არის. პოემაში სხვაგანაც გვხვდება წინადადებების ამგვარი ინვერსიული წყობა.

დაადგინეს: მეორე ტაეპის ბოლოს მძიმის ნაცვლად დასვას წერტილ-მძიმე.

- 217 რა ტყენი გავლნა მან ყმამან, მოსილმან ვეფხის ტყავითა.
ქაბისა კარსა გაშოდგა ქალი ჯუბითა შავითა.
ატირდა მალად ცრუმლითა. ზღუათაცა შესართავითა.
და იგი ყმა ცხენსა გარდაქდა. ყელსა მოუჭლო მკლავითა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 218) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა.

- 218 ყმამან უთხრა: „დაო ასმათ, კიდნი ზღუასა ჩაგუიცივიდეს:
ველარ მივხუდით ჟამიერად, ჩუენ ვისინცა ცეცხლი გუწუიდეს“
ესე თქმა და მკერდსა ქელნი იკრნა. ცრუმლინი გარდმოწუიმიდეს.
და ქალი შეზნდა, მოუხუთა. ერთმანერთსა სისხლი სწმიდეს.

საიუბილეო გამოცემისაგან (სტრ. 219) განსხვავებით პროექტში სტროფი ჩანართად არის მიჩნეული.

გ. კარტოზია: სტროფი ჩათვლილია ჩანართად შემდეგი მოსაზრებების გამო: ა) იგი არ არის A და D რედაქციის ნუსხებში, აგრეთვე C²-ში, ე. ი. სწორედ იმ ხელნაწერებში, რომლებზეც არ ახასიათებთ ადრე ჩანართად ჩათვლილ სტროფებში; ბ) სტროფში რითმა დარღვეულია. ოთხივე ტაეპი სხვადასხვა რითმითაა წარმოდგენილი: ივდეს, ევდეს. იმდეს, მიდეს; ვ) როგორც აღრევეა აღნიშნული ლიტერატურაში, უხერხულია გამოთქმა ხიდნი ზღუასა ჩაგუიცივიდეს (ზღვაზე ხილი).

ა. ბარამიძე: სტროფი არ შეიძლება ამოვიღოთ ძირითადი ტექსტიდან. პასში სახელითა მოხსენებული ასმათი. უამისოდ კი გაუგებარი იქნება 222-ე სტროფში ასმათის ხსენება: ასმათ აგრე დარეჟილი კელა უფროე დაიღრეჯდა. ზღვაზე ხლის ჩაცევა სულაც არ არის უხერხული გამოთქმა. ზღვა აქ დიდ წყალს, დიდ მდინარეს ნიშნავს (შდრ. სპარსული დარია, რომელიც მდინარესაც ნიშნავს და ზღვასაც). რაც შეეხება რითმის დარღვევას, ეს, მართლაც, უამაფიქრებელია.

ვ. კარტოზია: 222-ე სტროფში ასმათის მოხსენიება შეიძლება გადამწერების გვიანდელი ჩანამტი იყოს.

ც. კვიციანი: საინტერესოა, რომ რე გამოცემებში 222-ე სტროფის მეოთხე ტაეპში ასმათის ნაცვლად დაბეჭდილია ქალი: ქალი აგრე დარეჟილი...

შ. ძიმიგური: შეიძლება დავეშვათ, რომ ეს ადგილი (218-ე სტროფი) ტექსტში ლაზიანე-ბული იყო და შემდეგ ალაღინეს გვიანდელი ხანის ავტორებმა. იქნებ ამით აიხსნებოდეს სტროფის ვაუმართაობა რითმის თვალსაზრისით.

დაადგინეს: სტროფი ერთგვარი ეპეით შეტანილ იქნეს ძირითად ტექსტში.

- 219 იგი ტერი გაეკშირა დანაგლეჯსა მათსა თმასა,
ერთმანერთსა უხუოდეს: ყმა ქალსა და ქალი ყმასა;
იზახდიან, მოსთქმიდიან, მოსცემდიან კლდენი კმასა,
და აეთანდილ სჭურეტს გაქუირუებით მათსა ეგრე ქყუა-ზმასა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 220) შედარებით პროექტში ცვლილება არ არის. პროექტი მიღებულ იქნა, ოღონდ მეორე ტაეში ორწერტილი შეიცვალა ტირეთი.

- 220 სული დაიღო მან ქალმან, დასოშო გულისა წყლულობა,
ქებას შეიყენა ტაიჭი, მოჰკადა აკაზმულობა,
მას ყმასა შეჰქსნა, შეიღო აბჯრისა წელმოტყმულობა;
და შინა შეიღეს, მას ღღესა გარდაჰდა გამოსრულობა.

საიუბილეო გამოცემასთან (სტრ. 221) შედარებით პროექტში შემდეგი ცვლილებაა: დასოშო (დათშო), მოჰკადა (მოხადა), შეჰქსნა (შეხსნა). პროექტი მიღებულ იქნა.